

317031

30/2006

A NÓGRÁD MEGYEI

MÚZEUMOK ÉVKÖNYVE

2006

A NÓGRÁD MEGYEI
MÚZEUMOK ÉVKÖNYVE

A
NÓGRÁD
MEGYEI
MÚZEUMOK
ÉVKÖNYVE

2006

A NÓGRÁD MEGYEI MÚZEUMOK ÉVKÖNYVE

Szerkesztő
BAGYINSZKY ISTVÁNNÉ
DR. MATITS FERENC

Támogató

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Borítóterv
PRESITS ANTAL

Készült 500 példányban a Polár Stúdió gondozásában
Felelős vezető: Bencze Péter
Nyomdai előkészítés: Horváth Zsolt

Kiadja a Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága
Felelős kiadó: dr. Kovács Anna

HU ISSN 0133 - 0802

30
2006

317.034

A NÓGRÁD MEGYEI MÚZEUMOK ÉVKÖNYVE XXX.

Salgótarján

2006

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

Tartalomjegyzék

Kovács Anna:	
Előszó	7

TÖRTÉNELEM

Szvircesk Ferenc:	
A fejlesztés és megtorpanás évei	
„Minden bányásznak hazafias kötelessége teljesítenie a terveket”	9
Fodor Miklós Zoltán:	
Nógrád megyei volt nyilas párttagok az állambiztonsági szervek látókörében	52
Harth Tamás:	
Fejezetek az 1920-as nemzetgyűlési választások Nógrád megyei történetéből:	
A balassagyarmati választókerület	66
Bozó Gyula:	
1956 egyetemista szemmel (A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyvének	
XXIV. és XXVII-XXVIII. köteteiben megjelent napló folytatása)	79

RÉGÉSZET

Tankó Károly:	
Kelta üvegkarpercekek Szurdokpüspökiből és Gyöngyöspatáról	98
Parditka Györgyi:	
Ludányhalászi-sóderbánya késő bronzkori település ¹	109

NÉPRAJZ

Lengyel Ágnes:	
Kortárs viseletek Hollókő „színpadán”	144

IRODALOMTÖRTÉNET

Praznovszky Mihály:	
Két ismeretlen Mikszáth-levél	161
Pirint Andrea:	
A napóleoni idők tárgyi világa Mikszáth „különös házasság”-a tükrében ²	168
Pajtók Ágnes:	
Ki kicsoda Lőcsében? – a szerepek instabilitásának vizsgálata	
Mikszáth Kálmán A fekete város című művében	178
Pfening Dóra:	
„Egy nemzet intelligenciája csak akkora nagy, amekkorának irodalma mutatja”	182

¹ A dolgozat alapjául a Szegedi Tudományegyetemen 2006. júniusában megvédett diplomamunkám szolgált.

² A dolgozat a szépirodalmi mű 1960-as kiadását veszi alapul (Mikszáth Kálmán összes művei 13-14 kötet. Szerk.: Bisztray Gyula – Király István. Akadémiai kiadó, Budapest). A lábjegyzetekben megadott oldal-számok után – az egyéb kiadásokban való tájékozódást elősegítve – a fejezetszám is megadásra kerül.

MŰVÉSZETTÖRTÉNET

Matits Ferenc:

- A potsdami Sanssouci Kastélyegyüttes Új Orangerie-palotájában található
Raffaello-másolatgyűjtemény³ 194

TERMÉSZETTUDOMÁNY

Hír János:

- Előzetes beszámoló a Litkei krétabánya-völgyben végzett őslénytani ásatás eredményeiről 208

KIÁLLÍTÁSOK

Kazareczki Noémi:

- „Ötlettől a megvalósulásig”
A Kubinyi Ferenc Múzeum állandó enteriőr kiállításának készítése 225

K. Peák Ildikó – Gulyás Gábor:

- „Egy képtár születése” 239

Balogh Zoltán:

- Út a forradalomba – A mindennapok és a közélet emlékei Nógrádban 1945–1956
1956-os emlékkiállítás a Nógrádi Történeti Múzeumban 246

KÖZLEMÉNYEK

Tóth Zsuzsanna:

- Egy látogatottsági felmérés tapasztalatai (Palóc Múzeum, 2006. július-szeptember) 259

K. Kis-Simon Éva:

- Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve, 1995–2006 – Repertórium II. 269

³ Jelen cikk a Magyar Képzőművészeti Egyetemen 2004-ben tartott Imitáció és kreáció című konferencián elhangzott előadás átdolgozott változata.

ELŐSZÓ

KOVÁCS ANNA

A tudományos munkában és szakmai közéletben meghatározó érték és alapkövetelmény is a folyamatosság és rendszeresség. A nógrádi múzeumok 1975-től évi rendszerességgel jelenteti meg az intézményben folyó szakmai munka tudományos eredményeit összegző kiadványát, a Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyvét. Ebben az évben ennek a túlzás nélkül állítható nagy múltú kiadványnak a jubileumi XXX. kötetét bocsátjuk útjára. Ez a kiadvány mára már nemcsak megtalálta helyét a múzeumi publikációs rendszerben, de úgy véljük, meg is állja helyét a szakkiadványok körében. Legutóbb a XX. kötet kapcsán vettük számba eredményeinket, elemeztük és mérlegeltük kutatási feladatainkat. Az azóta eltelt több mint tíz évre visszatekintve látható, hogy izgalmas út áll mögöttünk. Nemcsak abban az értelemben, hogy jelentősen változott meg, azaz helyeződött kizárólagosan a pályázati támogatásokra a kiadás, de átalakult – átalakuló félben van – tematikájában és arányaiban is az évkönyv belső tartalma.

A rendre megjelenő természettudományi tanulmányok mellett egyre erőteljesebben kér helyet a régészet (a megelőző feltárásokat követő feldolgozásokkal), új színfoltként, új tematikával egészült ki a néprajz (a szisztematikus rendszerességgel feltárt népi viselet-történet mellé a vallási néprajz, a kultusz kutatás eredményei is csatlakoztak). Bővült, specializálódott a történeti tanulmányok köre, a hagyományosan nagy súllyal jelenlévő ipar- és politikatörténeti vonulat mellé a művelődéstörténet és életmódtörténet is csatlakozott. A művészettörténeti és irodalomtörténeti elemzések teszik teljessé a kört.

Az elmúlt évtizedben megjelentetett évkönyvek sorából külön figyelmet érdemelnek a tematikus számok, melyekbe egy-egy konferencia anyagát sűrítettük. Ilyen volt a ballassagyarmati Manga János konferencia, a „Salgótarján a XX. században” címmel rendezett település- és társadalomtörténeti konferencia, vagy az „Események, eszmék, katonák, polgárok 1848–1849-ben” rendezett konferencia.

A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve nemcsak a múzeumi szakemberek, de a megyében élő jeles kutatók, levéltárosok, könyvtárosok megjelenési fóruma is. Külön öröm, hogy szerzőgárdánk tekintetében érzékelhető a generációváltás, ifjú szakemberek kérnek és kapnak teret sokszor kísérletező jellegű modern metodikájú tanulmányaiknak. Ezt a folyamatot a továbbiakban erősíteni kívánjuk, ezért nagyon is tudatos szerkesztői elképzelésként kerültek be jelen Évkönyvünkbe egyetemi hallgatók Mikszáth tanulmányai. Azt a reményt keltve, hogy a Mikszáth-kutatásnak is van utánpótlása.

Évkönyvünk vezérhajó, de nem az egyetlen hajó, amely a magyar tudomány vizeire Nógrádból indul. Nehéz anyagi körülmények ellenére és elsődlegesen önkormányzati támogatásokkal, újjáélesztettük és újra kiadjuk – itt is hagyományt folytatva – a *Discussiones Neogradienses* sorozatunk tanulmányköteteit, amelyek egy-egy Nógrád-

ban szervezett tudományos konferencia anyagát foglalják össze, a téma nemzetközi hírnő, országosan elismert szaktekintélyei, szakintézményei bevonásával. 2005-ben a Hadtörténeti Intézettel együtt megrendezett „Honvédő város” című salgótarjáni tanácskozás előadásait közöltük, és megjelenés előtt áll a szécsényi Rákóczi-emlékülés anyaga is.

Kiadványaink közül végezetül azt a kötetet emeljük ki, amelyet dr. Horváth István címzetes megyei múzeumigazgató emlékére, pályatársai, tisztelői, barátai, tanítványai írásából „Értékek és konfliktusok” címmel adtunk ki. Szakmai tisztessége, elszánt tenni akarása például szolgálhat akkor is, amikor a Nógrád Megyei Múzeumi Szervezet Évkönyvének további sorsát tervezzük. Eligazításul idézzük egy gondolatát:

„Mai életünkben, amely sokszor a kialakulatlanság, az elvadultság tüneteit is hordozza, nagy a szükség a művelt emberek kiművelt cselekvése iránt. Olykor nagy a hiány e tekintetben. Megszüntetésére születünk. Kell, hogy jobban megtaláljuk egymást: a műveltség, az ismeret hídjain.” Reméljük, hogy Évkönyveink – az eddigi harminc és a továbbiak is – egy ilyen szellemi híd tartópillérei lehetnek.

A FEJLESZTÉS ÉS MEGTORPANÁS ÉVEI *

„Minden bányásznak hazafias kötelessége teljesítenie a terveket”

SZVIRCSEK FERENC

1954. január 8-án, a nógrádi bányák vezetőinek, és élenjáró dolgozóinak értekezletén hangzott el a címben idézett, a korszakot jellemző mondat. Ezt követően, 1954. februárjának egy vasárnap délelőttjén, a nógrádi szénmedence öt legjobb sztahanovistája: Budavári Károly, Radics János, Nyerges János, Kazinczi Bordás László és Pongrácz János, a Nógrádi Szénbányászati Tröszt salgótarjáni épületében megbeszélést tartott. Itt határozták el közösen, hogy a szénmedence valamennyi, szénfalnál dolgozó csapatvezető vájárát „*harcba hívják*” a nagyobb széntermelés biztosítása érdekében. Ezzel indították el az ún. „*Egy csillás mozgalmat*”, mellyel azt szerették volna elérni, hogy a tervüket ez ideig nem teljesítő csapatok, ha csatlakoznak a mozgalomhoz, műszakonként egy-egy csillával több szemet fognak adni. Azok a csapatok, akik 100% felett teljesítenek, szintén emelni tudják a teljesítményüket, segítenek az ország nagy problémáján – a szénhiányon – s ezzel együtt a keresetük is emelkedni fog. Kusnyér Zoltán főmérnök és Kürti Sándor a Bányász Területi Szakszervezet elnöke pedig vállalta a mozgalom patronálását. Az öt sztahanovista levelében a következőket írta: „*Sok esztendeje nem volt még ilyen hideg tél országunkban, mint az idén. /.../ Nekiünk bányászoknak van meleg otthonunk, van biztosított tüzelőanyagunk, de sajnos, a sokezer bányász termelése kevés ahhoz, hogy minden magyar otthonban meleg legyen, hogy gyárainkban a szükségleteinket biztosan termelhessék. /.../ Fűtőanyaghiánnyal küzdő országunkon csak mi, bányászok tudunk segíteni*”. Ugyanis az 1954. évi beruházások csökkenése miatt a bányászat és kohászat termelése stagnált, sőt csökkentek a reálbérek is. Az új, „*Egy csillás*” termelési mozgalom, az 1954. május 24-30-án tartott III. Pártkongresszus tiszteletére, a kormányprogram sikeres megvalósítása és az életszínvonal emelése érdekében a nógrádi szénmedencéből indult el. A szervezők közvetlenül a csapatvezetőkhez fordultak, hogy beszéljék meg a csapatokkal a mozgalom jelentőségét és a célkitűzését, és ez egyúttal példa legyen az ország összes bányáiban dolgozó csapatvezetők számára.¹

Minden politikai eseményt, évfordulót felhasználtak a nógrádi szénmedencében is, a nagyobb széntermelés biztosítása céljából. Így pl. a Salgótarján megvédése érdekében, 1919. májusában folytatott harcok 35. évfordulója tiszteletére, a nógrádi szénbányászok

* Részlet az Új bányáskönyv című készülő monográfiából.

¹ Szabad Nógrád. 1954. január 13.

Nógrádi Bányász. 1954. február 9.

Magyarország a XX. században. Szerkesztette: Balogh Sándor. Bp. 1985. 379–380

„Emlékműszakot” tartottak május 5-8. között.² A kongresszusi verseny kezdetén is rendkívül nagy lendülettel „indultak harcba, hogy a termelési győzelmeik sorozatát tovább folytassák”. Munkájukat elősegítette a szénmedence öt sztahanovista bányásza által elindított mozgalom, amely, – mint a hivatalos propaganda terjesztette – szinte „szárnyakat adott a nógrádi bányászoknak”. Több mint két és félezer bányász indult ismét „harcba”, hogy műszakonként, egy terven felüli csille szénrel gazdagítsák a kongresszusi verseny sikerét. Azonban kénytelenek vagyunk azt is megállapítani, hogy ez a mozgalom rövid életűnek bizonyult, mert a nógrádi bányászok áprilisban, még 90%-ra sem tudták teljesíteni a tervüket. Ennek több oka is volt, mely közül az egyik arra vezethető vissza, hogy a tröszti vezetők úgy gondolták, hogy a mozgalom, melyet saját maguk, a dolgozók indítottak el a kongresszus tiszteletére, zökkenőmentesen, akadály nélkül fog majd megvalósulni. Így elmaradt a kellő ellenőrzés, és a gyenge irányítás következtében a bányauzemekben egymás után szorultak háttérbe a feltérási munkák, s a ki-fejített szén minősége pedig romlott. A vállalatok és üzemek vezetőinek valamint a párt- és szakszervezet vezetőinek sürgős feladata lett a mozgalom újraélesztése és továbbfejlesztése.³ Ezért júliusban, a nógrádi szénmedence dolgozói már ún. „világabajnoki” hetet is tartottak, mely a *Tordas bányauzemtől* indult ki (ők pedig a tatabányai bányászok felhívásához csatlakoztak). Vállalásuk szerint minden műszakban túlteljesítik majd terveiket, s ezzel hálájukat és szeretetüket fejezik ki a „hős magyar tizenegy”, azaz a labdarúgó válogatott tagjai iránt.⁴

A munkaerőhiány megoldására 1952 második felében kezdték meg, a Közmunkák Igazgatóságának irányítása alatt az elitéltek, majd 1953 nyarán hozott kormányprogram alapján a munkaszolgálatra kötelezett és önként jelentkezett katonák foglalkoztatását a szénbányáknál. Létszámuk 1954-ben 14-15%-a, 1955-ben pedig már 17%-a volt a szénbányászati dolgozók létszámának. Természetesen a nógrádi szénmedencében is megjelent a Honvédelmi Minisztériummal kötött megállapodás alapján, 1954. augusztusától a bányász munkászászlóalj. 1956. december 18. minisztertanácsi rendeletére, a katonai foglalkoztatásnak ez a módja jogilag, gyakorlatilag azonban már 1956. októberében megszűnt.

Katonák a magyar szénbányászatban 1956. január 1-jén. Nógrád megye:

Alakulat száma	Alakulat megnevezése	Működési helye	Tábornok és tisztek létszáma	Tiszthelyettesek létszáma
3	Önálló Bányász Zászlóalj	Salgótarján	9 + 20	22

Alakulat száma	Alakulat megnevezése	Működési helye	Honvedek létszáma	Katonák létszáma	Polgári alkalmazottak létszáma	Géppisztolások száma
3.	Önálló Bányász Zászlóalj	Salgótarján	549	600	2	7

² Nógrádi Bányász. 1954. május 11.

³ Nógrádi Bányász. 1954. május 18.

⁴ Nógrádi Bányász. 1954. július 7.

Magyarországon állomásozó Önálló Bányász Zászlóaljok:

Működési hely	Alakulatszám
Pécs	1-2.
Salgótarján	3.
Tata	4.
Zirc	5.
Dorog	6.
Annavölgy	7.
Miskolc	8-9.
Ózd	10.
Várpalota	11.
Bodajk	12.
Komló	13-14.
Petőfibánya	15.

Az országban összesen 15 Önálló Bányász Zászlóalj tevékenykedett. A létszámukból: honvéd 6 876, katona 7 461, polgári alkalmazott 35, tábornok 152, tiszt 260, tiszteltes 173, a géppisztolyok száma pedig 106 db volt.

A kemény tél s főleg az a tény, hogy az ország nem rendelkezett megfelelő energiatartalékkal, azt eredményezte, hogy év elején az ipari termelés visszaesett. Ismét szükség volt tehát minden munkáskézre. A nógrádi szénmedencébe vezényelt honvéd munkásokat: Baglyasalján, Kisterenyén, Nagybátönyban és Kisteleken szállásolták el. A bányászok a politikai irányítók sugalmazása szerint, a segíteni akarás, az „*elvtársi együttérzés*” új példájaként fogták fel a honvédek megjelenését, és miután béke van, így a katonák nem a harctereken vívják csatájukat. Az általános vélemény szerint most munkásokra szükség, hogy épüljön az ország. A honvédek, tehát megérkeztek a nógrádi bányaüzemekbe, s az ő feladatuk az lett, hogy bányászainkkal együtt dolgozzanak a széntermelés növekedéséért. A bányászok örültek a segítségnek, bár tudták azt is, hogy a katonák többsége nem ismeri a bánya veszélyeit, mert nem ért a bányamunkához. Feladatuknak tekintették azt, hogy megismertetik velük a bányászok nehéz és veszélyes munkáját, és a már ismert „*Nevelj új bányászt*” mozgalmat is ezzel felújíthatják. A bányaüzemek műszaki dolgozóira várt az a feladat, hogy a honvédek elsajátítsák a bányaművelés technikáját, s munkájuk révén a vállalat teljesíteni tudja éves tervét. A munka mellett azonban a szórakozás, a tanulás lehetőségét is biztosítani kellett a vállalatnak. Műsoros estéket, filmvetítéseket szerveztek, melynek során együtt szórakoztak a bányászokkal. Az üzemeknél felfrissítették a könyvtárak állományát, felszerelést, sportpályát biztosítottak a sportolni vágyó honvédek számára. A bánya vezetése abban reménykedett, hogy amikor a honvédek majd civil ruhát öltenek magukra, azzal állnak majd elő, hogy továbbra is a bányában kívánnak dolgozni.

A kép azonban nem volt mindenütt ilyen kedvező, ezért a történeti hűségért meg kell említeni, hogy a pl. a *Ménkesi bányaüzemben* a bányamunkások nem akartak, vagy pontosabban nem szívesen dolgoztak a honvédekkel. Feladatukká tették, hogy megszerrettetik a katonákkal a bányát, így majd többen maradnak a bányász szakmánál.

A ménkesiek azonban a munkateljesítményüket és ezzel összefüggésben a fizetésüket féltették.⁵

Az MTH (Munkaerő-tartalékok Hivatala) közlése szerint, szeptember 1-től, új toborzás indult a szénbányák részére, mert több száz bányászt akartak szerződtetni a bányauzemek. A toborzás a nógrádi szénmedencében folyt, és a leszerződött dolgozók 600 forint összegű toborzási jutalomban részesültek. Az újonnan jelentkezőket, a járási tanácsok munkaerő gazdálkodási csoportjai fogadták.⁶

A III. Pártkongresszus határozatából adódóan, 1954. július 1-től, megszűnt az üzemek kérésézetű vállalati önállósága. A Tröszt elvesztette a középírányító szerepét és vállalati jelleggel működött tovább, bár neve továbbra is Nógrádi Szénbányászati Tröszt maradt. Korábbi vállalatai üzemek lettek, azaz további decentralizáció ment végbe a trösztön belül. A háromlépcsős szervezeti formát a kétlépcsős szervezeti forma váltotta fel.

A szénmedencében öt vállalatot érintett az újabb változás:

ELŐZŐ NEMZETI VÁLLALAT NEVE	ÚJ BÁNYAUZEM NEVE
Mátranovákai Szénbányák Nemzeti Vállalat	Mátranovákai Bányauzem
	Csipkési Bányauzem
Mizserfai Szénbányák Nemzeti Vállalat	Mizserfai Bányauzem
	Kazári Bányauzem
Nagybátonyi Szénbányák Nemzeti Vállalat	Nagybátonyi Bányauzem
	Szorospataki Bányauzem
Kisterenyei Szénbányák Nemzeti Vállalat	Kisterenyei Bányauzem
	Ujlaki Bányauzem
Szénértékesítő és Szolgáltató Vállalat	Salgótarjáni Szolgáltató Vállalat
	Nagybátonyi Szolgáltató Vállalat
	Vegyes Szolgáltató Vállalat (Jakovtelep)
	VÁLTOZATLAN MARADT
	Rónai Bányauzem
	Zagyvai Bányauzem
	Ménkesi Bányauzem
	Kányási Bányauzem
	Tiribesi Bányauzem
	Anyagellátó Üzem

A kilenc termelő vállalat helyett 13 bányauzem, a két kiszolgáló vállalat helyett pedig négy kiszolgáló üzem működött tovább a szénmedencében. A háromlépcsős vezetés így kétlépcsőssé – tröszt-üzemmé – alakult. Változás következett be a Tröszt vezetésében is, miután Kőhalmi Istvánt szeptemberben, Sartoris Kálmán váltotta fel az igazgatói székben. 1954. október 1-én, a szénértékesítés elkerült a megyei szénbányásztól, mert ezt a munkát az országosan megalakult vállalat tagjaként, a Szénértékesítő Vállalat Nógrádi Kirendeltsége folytatta 1957 februárjáig. Ekkor ismét a vállalathoz csatolták ezt a tevékenységet.⁷

⁵ Nógrádi Bányász. 1954. augusztus 10., augusztus 31.

A magyar bányászat történeti statisztikai adattára. (Összeállította: dr. Halkovics László) Bp. 2003. 143–144

⁶ Nógrádi Bányász. 1954. szeptember 7.

⁷ 100 év. A Nógrád megyei bányász munkásmozgalom története. Salgótarján. 1970. 184

A műszaki fejlesztések sorában a szénbányászat gépesítése ismét kiemelt feladatok sorába került. Ennek keretében most a széngyaluk játszottak fontos szerepet, mint a bányagépesítés új irányzata a vékony és közép vastag, lapos telepekben. A szovjet gyártmányú Donbassz kombájn (frontfejtési fejtő- és rakodógép) bevezetésének 1952–1953-as kísérletei mellett, 1951 után a magyar szerkesztésű, különböző fejtő-rakodógépek prototípusainak tervezése (F-1, F-2, F-3, F-4 típusú) a dorogi szénmedencében, a Szemán-féle kalapácsos réselőgépe pedig a borsodi szénmedence ormosbányái gépműhelyében is megindult. A réselés elve alapján működő Donbassz kombájn mellett, a nyugatnémet Westfalia gyorsgyalu (Löbbe gyorsgyalu) hozott új irányzatot a magyar szénbányászatban használatos széngyalu típusoknál.

1952. december 12-én, a Nógrádi Szénbányászati Trösztben tartott műszaki előadások során világítottak rá a nógrádi szénbányászatban meglévő problémákra. Megállapították, hogy a vizsgálatok alapján, a szénmedence vékony telepei alkalmasnak mutatkoztak a széngyalualal történő művelésére, ugyanis a telep vastagsága itt 0,7–1,1 méter volt. A szén azonban egyenetlensége miatt nem a legkedvezőbb minőségűnek bizonyult. A telep alsó része puhább és jobban jöveszthető volt, a felső pad ezzel szemben kissé keményebb és a fedőtől nem válik el sima lap mentén. A széntelep fekéje kemény, amelytől a szén könnyen elválik, viszont a fedő ugyancsak kemény agyagpala, ami azért nem előnyös, mert aránylag nehezen omlik. Nagyobb terület lefejtése esetén – vélekedtek a szakemberek – valószínűleg ez nem fog szerepet játszani. A telep dőlése 8–10°, ami lapos dőlésnek számított és alkalmasnak tűnt a széngyalualal történő fejtésre. A közönséges széngyalualal történő jövesztésre a szakemberek véleménye szerint azonban mégsem lesz alkalmas, ezért itt főleg az aktívkeses széngyaluk jöhetnek számításba, melyek réselő berendezéssel voltak kombinálva. Ezek közül az Ajtay-Siska-féle és a Lengyel-Török-Cserni-féle gépeknek láttak nagy jövőt a szénmedencében. A Löbbe-típusú gyorsgyalu csak akkor lenne itt eredményes, ha a fűtészen leszedéséről is gondoskodni tudnának. A nógrádi szénmedence vastag széntelepének a struktúrája és minősége nem tette indokolttá, hogy az első kísérleteknél, a széngyalu alkalmazása szempontjából ezt figyelembe vegyék.⁸

Az I. ötéves terv utolsó évében, a termelés előírt növelését „*tűlműszakokkal*”, azaz a vasárnapi termelés bevezetésével próbálták biztosítani. Ezért 1950-ben 9, 1951-ben 17, 1952-ben 12, 1953-ban 9, 1954-ben pedig még mindig 5 vasárnapot dolgoztak le a bányászok. A sajtó egyre többször tudósított az így elért munkasikerekről. Ezek szerint a nógrádi bányászok a feladat nagyságát „*felismerve*” 1954-ben, az első műszak előtt fogadalmat tettek, hogy az I. negyedévi tervüket 7 930 tonna szénrel túlteljesítik. Ezek sorában a *mizserfaiak* 5 100, a *nagybáttoniak* 850, a *kányásiak* 621, a *ménkesiek* 319, a *mátranovákiak* 268 és a *tiribesiek* 88 tonna terven felüli vállalást tettek. A *rónai bányász* ugyan nem tett felajánlást, ám 26,7 tonna terven felüli szenet termeltek.⁹ A szta-

⁸ NML. XXXI. 8. 23. d. dr. Gráf Károly i. m. 74

Bocsánszky János: A széngyaluk és alkalmazási lehetőségük a magyar szénbányászatban. In: Bányászati és Kohászati Lapok. 1953. 3. sz. 144–145

⁹ *Molnár László: Visszapillantás az oroszálányi szénbányászat I. ötéves tervére. In: Bányászati és Kohászati Lapok. 1988. 6. sz. 408*

Szabad Nógrád 1954. január 9.

100 év. 1970. i. m. 189

hanovista mozgalom keretében megindult „*Nevelj új bányászt*” akció azt szolgálta volna, hogy ennek révén 15%-al csökkentik azon dolgozók létszámát, akik továbbra is 100% alatti teljesítménnyel dolgoztak.

Az újonnan felvett bányászok elhelyezésének javítása érdekében, a legényszállítások kiépítésével Nagybátonyban 96 személyes, Kazáron 60 személyes munkásszállót adtak át 1954. január 8-án, a meglévő mizserfai munkásszálló mellé. A kisterenyei férfi és női szálló eddigi 12–14 férőhelyes szobáit, hét személyesre alakították át.

A *rónai* szénbányáknál munkahelyeket vontak össze, a csapatokat pedig az ürescsille-ellátás érdekében mozgósították. A mátranováki *Alkotmány lejtős aknán* a kimagasló eredményeket a vezetők, részben a dolgozók „*harcos akaratának, a pártszervezet, szakszervezet és üzemmvezetőség jó irányító és szervező munkájának*” tudták be.¹⁰ 1954. első félévében tehát érezhetően megpezsdült az élet a bányavidéken. Az MDP. III. (májusi) kongresszusa tiszteletére felajánlásokat tettek a nógrádi bányászok is, melynek során a ménkesiek tervén felüli sznetet küldtek a felszínre. Még a Mizserfai Szénbányák Vállalatnál alkalmazták elsőnek a szénmedencében a fűrőmesterek körleti beosztását, és megszabták a fúrások helyét, valamint körletenként és személyenként is a robbantást. Közben a bányászok munkaversenyébe a műszakiak is egyre hatásosabban kapcsolódtak be. Mint már írtuk, 1953-tól kialakult a főmérnökök páros versenye, melynek során arra tettek felajánlásokat, hogy olyan műszaki segítséget nyújtanak a vállalat fizikai dolgozóinak, amelynek segítségével minden nap túlteljesítik az előírányzott terveiket. Mátranovákon 1954. január 15-én megnyitották a *Csipkés lejtős akna* tehermentesítése céljából a *Ferenc tárót*, ahol a dolgozók illetményssenét adták ki.¹¹ Februártól élt az „*Egycsillás mozgalom*”. (Elindította a mátranováki Nyerges János, a mizserfai Budavári Károly, Radics János és Kazinczi László valamint a ménkesi Pongrácz Sándor voltak). A Mizserfai Szénbányák Vállalat felajánlásai közül pedig ki kell emelni a műszakonkénti egy csille széntöbbllet mellett azt, hogy minden szenelő csapatot vídia koronával és fűrőszárral is ellátták. *Pálhegy II. lejtős akna* komplexen gépesített üzemét pedig kisebb részekre osztották fel, a gépek jobb kihasználásának biztosítása érdekében. Vállalták azt is, hogy *Pálhegy I. lejtős akna* és *Szurdoki lejtős akna* minden rossz csilléjét egy hónap alatt kijavítják, és a *Duclos üzem* 80 tonnás bunkerét, 95 tonnásra bővítik. *Pálhegy I. lejtős akna* új légaknárt fog kapni, s végezetül Kazáron, egy új kutatóvágatot indítanak el.¹²

Mizserfán, 1954. februárjában egy szovjet fűrőgépet és három SZ-153-típusú, szintén szovjet gyártmányú rakodógépet helyeztek üzembe.¹³ A szállító- és osztályozóberendezések kapacitása azonban ennek ellenére sem növekedett. Az 1946 előtti időkből maradt külszíni gépi berendezések, osztályozók, csillék, Talbot kocsik, és a mozdonyok igencsak elhasznált állapotban voltak. A szénmedence legmodernebb, nagybátonyi osztályozója pedig túlterhelt volt. Hasonló gondokkal küszködtek a kisterenyei, csipkési, vízválasztói osztályozók is, mivel a mennyiségi törekvések mellett a szén minőségére is oda kellett figyelni. Javulás annyiban volt csak mérhető, hogy a nagybátonyi bányauzemek 600, a mátranováki bányauzemek pedig 100 új csillét kaptak, a mizserfai bányauzemeket pedig 20 Talbot kocsival és egy villamos mozdonnal fejlesztették.

¹⁰ Szabad Nógrád. 1954. január 6, január 20.

¹¹ Szabad Nógrád. 1954. január 30.

¹² Szabad Nógrád. 1954. február 13.

A nógrádi szénmedencében a legsúlyosabb szállítási és osztályozási problémákkal a kisterenyei és a mizserfai vállalatoknál találkozhatunk. A gondokat fokozta, hogy az osztályozóra mind a jó, mind a gyenge szenet egyszerre kényszerültek a bányák feladni. A kellő számú csille hiánya miatt a szenek keverését pedig nem tudták egyenletesen megoldani. Ezért a kihasználatlanul álló *Ilona bányai* osztályozót *Gyula táróra* telepítették át, és ott egy modern széntörő berendezéssel építették össze. Ezután a *mizserfai* és a *kisterenyei* szenet elkülönítve szállították a kisterenyei osztályozóra. A *Gyula tárói* osztályozó a *mizserfai* szenet választotta szét. A kisterenyei bányaüzemek üres csille ellátását a meddő kötélpálya üzembe állításával segítették elő. A *Kányás aknánál*, a szállítóakna mellett, 100–150 csille szén tárolására alkalmas vágányzatot építettek s ezzel függetlenítték az üzemet a kötélpálya esetleges üzemzavarától. Megépítették a *ménkesi* szögállomáson a 100 csille férőhelyes függő sín pályát, mely a *Kossuth lejtős akna* és az üzem közötti szállítást tette zavartalanná. A *Tiribes akna* külszíniállításának megjavítása érdekében kötélpályát építettek, s *Katalin lejtős aknánál* 30 vagonos szénbunkert állítottak fel. A csipkési osztályozót átalakították, és a Baglyasalján üzemén kívül álló osztályozó berendezéseit, az új aknák számára ide telepítették át.¹⁴

A Zagyvai Szénbányák Vállalat, *Margit tárói* üzemének dolgozói szintén elhatározták, hogy újabb lendületet adnak a halódó félben lévő „*Egy csillés*” mozgalomnak s ezért a csapatok, minden harmadban egy csille szénnel többet főgnak termelni. 1954-ben megemlíthető esemény volt, hogy ismét magas kitüntetésben részesült Hajdú János ménkesi csapatvezető vájár, miután a Szocialista Munka Hőse kitüntetéssel és a Népköztársasági Érdemrenddel jutalmazták kiemelkedő munkájáért.¹⁵

A bányamunka vonzóbbá tételéért, a kitüntetések és társadalmi elismerések mellett, 1950-től fokozott premizálást vezettek be országosan, progresszív kulccsal és bérpótlékkal. 1954. május 1-től, az *Alkotmány- és Gáti bányaiüzemekben* lépett érvénybe ez újabb minőségi bérezés. Különösen azok a bányászok jártak ekkor jól, akik a tervben meghatározott palamennyiségnél kevesebbet hagytak a szénben. Az engedélyezett és a meglévő meddőmennyiség különbségét úgy vették, mintha e helyett négyszer annyi szenet adott volna a csapat. Ha a megengedettnél több volt a pala, a túllépés mennyiségének kétszeresét vonták le a szénből. A kiválogatott palamennyiség arányában prémiumot kaptak a palaválogatók.¹⁶

1954 első felében, az erőfeszítések ellenére a Nógrádi Szénbányászati Tröszt tervének csak a 88,5%-t, teljesítette. Mindenütt elmaradás volt tapasztalható, melynek okai közül első sorban az igazolatlan hiányzások magas számát kell megemlítenünk. Az ellenük indított harc nyomán a megyei lapban olyan írások jelentek meg, hogy a becsületes bányászok „*kiközösítették*” ezeket az embereket. A sajtó egyébként nagy segítséget adott a fegyelem megszilárdítása érdekében indított akciókhoz, miután állandó jelleggel foglalkoztak az igazolatlan mulasztások kérdésével.

A *nagybátonyi bányákban*, az újítási mozgalom révén jelentős megtakarításokat értek el a bányafa felhasználásában. Ugyancsak gondosabb lett a darabos szén válogatása, ami 100 kalóriás emelkedést jelentett a hőmennyiségben. Az átszótt szénnel kevert

¹³ Szabad Nógrád. 1954. február 27.

¹⁴ Szabad Nógrád. 1954. március 27.

¹⁵ Szabad Nógrád. 1954. május 12, május 15.

¹⁶ Szabad Nógrád. 1954. május 8, július 7.

darasznet a Mátravidéki Erőmű fogadta, és használta fel. 1953. júniusától, már 20%-al emelkedett a vágárok keresete s a külszíni munkások is megkapták a hűségjutalmat.

A bányai keskenynyomtávú iparvasutakon, a munkások szállításának zsúfoltságát, 40 autóbusz beállításával próbálta a vállalat vezetése megoldani. Harminc községben létesítettek fűtött várótermet, mert korábban csak a fele mennyiségben rendelkezett ilyen-nel a vállalat. Három új legényszálló is épült, s a korábbi kilenc szálló felszerelését is ki-egészítették. A tizenkét bányai üzemi étkezdéből négy volt az újonnan épült. A bányászokat fenyegető veszélyek azonban továbbra is tetten érhetőek voltak. *Pálhegy II. lejtős aknán* vízbetörés veszélyét kellett ezekben a napokban elhárítani, amely a nemcsak munkát, hanem a bányamunkásokat is veszélyeztette. Itt egy újabban kihajtott vágat felett, régi művelet húzódott, s a felgyülemlett víz, az omlasztás során betört a vágatba. A gépeket a munkások derékig erő vízből mentették ki, mivel három óra alatt, 37 métert emelkedett a vízszint, a 7°-os dőlésű vágatban. A bányát végül hat nap alatt tudták a be-telepített három szivattyúval vízteleníteni.

Az önköltséggel is gondok voltak a vállalatnál, mivel nem kapták meg a korábban igényelt bányafa mennyiséget. Problémák merültek fel a támfák méreteinél is, mivel a felhasználás során, kb. 50-60 cm-es favégek vesztek el. Ezért a gazdaságosság, az anyag és energiatakarékosság jegyében a bányafa megtakarítást ösztönző prémiumrendszert vezettek be. Ennek ellenére közismert, évszázadosnak számító tradíció volt a bányászoknál, hogy a munka végén két jókora tuskót is kicipeltek magukkal a bányából, amit a szükséges méreten túl már nem használtak fel. Dzsida Józsefnek, a korábbi évek salgótarjáni bányamérnök-igazgatójának az 1930-as években született, A. Wurmbach: „Az asszonytuskó” című versének fordítását érdemes ezért felidézni magyarázatként:

„Ha ácsolatot szab ki a hevér
minden süvegfát pontosan lemér,
de bármi pontos, jó a colstok:
egy tuskóvég mindig maradni fog.

És kendőbe csavarva tuskóját
azzal köszönti otthon asszonyát
hiába minden tilalom és szó:
gyujtósnak kell a fatuskó.

Bár faragatlan tuskó a bányász,
e tényen át a belsejébe látsz,
a maga módján ő is gyengéd jó:
ezt igazolja az asszonytuskó”.

Várszegi György, az egykori sztahanovista bányamester visszaemlékezése szerint, aki 1921-től dolgozott *Szorospatakon*, a bányászok úgy tartották, hogy „ez a juttatásnak az a módja, amit természetben honorál az asszony”. (Megbízható adatok szerint, Szorospatak bányászai talán ezért sem bővelkedtek a bányafa megtakarítási prémiumban).

Az aknászok gondatlanul vették át a munkát s gyakran az el nem végzettet is, igazolták. Sok volt a fenntartási munka, ezért gyakran a „szelők” közül vettek fel a fenntartáshoz embereket, sőt a tervezési hiba miatt a beralapot 350%-al túllépték. Ezért emelkedett a vállalatnál 15%-al az önköltség. Ezzel szemben *Margit táron*, ún. „rabló” brigádo-

kat (akik az ácsolatokat szedték ki) vontak be a munkába, hogy az így kinyert bányafát újra hasznosították.¹⁷ Mint már említettük, hogy az 1954. július 1-én, elrendelt átszervezés azt is jelentette, hogy a kilenc nagy vállalati egységgel szemben, 13 egységgel dolgoztak s ezzel 13 új igazgató és üzemvezető került a bányaiüzemek élére. Feladatuk lett a munkafegyelem megszilárdítása, a gondos, operatív tervek készítése az előttük álló feladatok megoldására. Újabb bányász kezdeményezések nyomán indult el az MDP. III. kongresszusa után, a „*Harc az olcsóbb szén termeléséért*” mozgalom, mely az anyagtakarékosságot tűzte ki célul. Augusztusban teljesítménymelő eszközként terjedt el a „*melegcsákány váltás*” mozgalom, mely során a csapatok egymást váltották a munkahelyeken, s ezzel elérték, hogy az egymás kezébe adott csákány nyele tényleg meleg legyen.¹⁸

A bányafa felhasználás csökkentése, azaz az anyagtakarékosság megvalósítása általánosan szerepelt ezekben az években a bányaiüzemek vállalásaiban. Ugyanis csak az I. öt éves tervben valósíthatták meg a vágatfolyosók ácsolásában az új technológiát, mely az évtizedeken keresztül alkalmazott különféle ajtókötéses (német, lengyel, svéd) vágatbiztosítást, a korszerűbb TH-íves biztosítással váltotta fel néhány bányában. Ezért továbbra is szerepelt „*a bányafa felhasználás*” ügye a vállalatnál, mivel a folyamatos ellátás akadozott. 1953-ban, Nógrád megyében talán ezért is volt a legkisebb a fajlagos fafelhasználás, még a széldeszakkkal és a fűrész áruval is takarékoskodniuk kellett.

1954. januárjában, a vállalatok főmérnökei is kénytelenek voltak egész évre páros versenybe lépni egymással, mert műszakilag biztosítani kellett a zavartalan termelést Kányás-Rónabánya és Mizserfa-Mátranovák között. A jobb érthetőség kedvéért idézzük fel Krefly Iván mizserfai főmérnök páros versenyét Seyler Lajossal, a mátranovákai főmérnökkel. Vállalásaik között találjuk: az egyenletes termelés biztosítását, a „*nevelj új bányászt*” mozgalom patronálását, valamint a szénminőség javítását 2600-2750 kalóriára. Az eredményeket havonta értékelték, majd a III. kongresszus után újabb pontokat iktattak a vállalásaikba: így a tervezett önköltségi áron való termelést, az anyagfelhasználás csökkentését, a minőség javítását, valamint a palaszázalék csökkentését.

A rónai főmérnök, Moskát László és a kányási főmérnök, Fényes Gyula vetélkedése a termelési terv minden hónapban 100%-os teljesítéséért, a főbb szállítóhelyek kivilágításáért, a termelő munkahelyek anyagellátásának biztosításáért folyt. Ugyancsak szerepelt mindkettőjüknél segítségnyújtás a „*Sztahanov*”, a „*péntek*” és a „*nevelj új bányászt*” mozgalomnak, a körletek és a harmadok versenyének, a gépkiesési órák 25%-os csökkentéséért. Ez a páros verseny valójában semmit sem ért, formáság volt csupán, hiszen az ünnepélyesen vállalt munkákat, főmérnöki munkaköri feladatként is el kellett végezniük. Nem történt értékelés sem, bár versenyzászlót is alapítottak, mely azonban ott pihent a rónai vállalat igazgatói irodájában, felhasználatlanul.

A *tiribesi szénbányák* közül *Tiribes akna* és *Katalin II. lejtős akna* 1953-ban Donbassz kombájnt kapott, mely a fejtést és a rakodást volt hivatva megkönnyíteni. A nehéz kézi jövesztést szüntették meg ezzel a géppel, bár a kihasználási foka csak 10% volt. (A gép teljesítménye 60 tonna/óra). Az alacsony kihasználás okának azt hozták fel, hogy a szénteleg itt csak 0,7-0,74 m vastag, s gyakran kaptak főtényomást is. Ugyancsak

¹⁷ Szabad Nógrád. 1954. július 10, július 28, július 31.

Várszegi György: Szorospataki lámpafények. Bányaterenye. 2001. 87

Dzsida József versfordításai. Kézirat másolat, a család ajándékaként a szerző birtokában.

¹⁸ Szabad Nógrád. 1954. július. 23.

a hátráltató tényezők között szerepelt, hogy a gépet rosszul kezelték, és nem volt elegendő üres csillékük. A létszámhiányuk pedig az igazolatlan távolmaradók miatt állandósult. Az üzem vezetése ezért az egyszerűbb módot választotta, azaz szeretett volna megszabadulni a géptől! *Szurdok lejtős aknánál* az átszervezés miatt keletkeztek munkahelyi zavarok. Bár a tervet teljesítették, azonban gondot okozott a fejtési munkahelyek hiánya, az elővájás lemaradása miatt. A fejtési robbantások után, a rossz szellőztetés következtében gyakran előfordult, hogy fél műszakot is kellett várni, amíg a munkahely teljesen kiszellőzött. Sok esetben kénytelenek voltak a mérgező füstgázban lapátolni a bányászok. Problémát jelentett az is, hogy a bányászok mivel a közeli falvakból – Mátraszele, Kazár, Nemti – jártak be dolgozni, nem volt mindig megszervezve a munkásszállítás, ezért pl. a Nemtiből bejáróknak, naponta 12 km-t is kellett gyalogolniuk a munkahelyükig, ahová természetesen fáradtan érkeztek meg.¹⁹

Az új bányagépeket, a helyi sajtóban is igyekezett népszerűsíteni a Nógrádi Szénbányászati Tröszt, miután a nógrádi szénmedence 1954-ben egy Donbassz-kombájnt, három SZ-153-típusú rakodógépet, egy Szemán-típusú réselőgépet, 31 db gumiszalagot, 78 db láncos vonszolót (amit a bányász nyelv csak kaparónak nevezett) és 95 db rázócsúszdát kapott. A gépek kezeléséhez, azonban a megfelelő szakértelem sok bányában még hiányzott! Ennek ellenére, a mizserfai *Pálhegy II. lejtős aknája* az eltelt évtized során megváltozott, eltűnt a bányából a csille és a szállítószemélyzet. A lapátot, a kézi fúrót és a csákányt már „elfelejtették” a bányászok, mert a villamos fűrőgép használata, és a robbantásos széntermelés volt a jellemző. Rakodógép rakta a kitermelt szenet a láncos vonszolóra, ahonnan a gumiszalagra, majd innen végül az osztályozóra került. Az előforduló meghibásodásokat a bányászok maguk javították, a rakodógép kezelésére pedig tanfolyamot indítottak.

Kányás aknaüzem ebben az időben már a szénmedence legkorszerűbb bányauzeme volt. A két aknatornyával és külső berendezéseivel a folyamatos munka képét mutatta a külszínen. A kötélpálya sűrű sorokban szállította a nagybányai osztályozóra, a szenet tartalmazó csilléket. Ennek ellenére a föld alatti világ, a munkahelyi szállítóvágatok állapota elhanyagolt volt, pedig itt folyt a munkahelyeken kitermelt szén elszállítása. A vízelvezető árkok hiányoztak, ezért a bányavágatokban csak gumicsizmában lehetett közlekedni, néha még a csillék vágánya sem látszott ki a vízből. Embertelen körülmények között voltak kénytelenek dolgozni az itteni bányászok, hiszen több mint 250 méteren keresztül, kézi erővel tölték a csilléket. A légvágatok állapota sem volt kielégítő, mert kevés gondot fordítottak rájuk, ezért szűkek és alacsonyak voltak. A munkahelyeken dolgozók ez okból sem kaptak elegendő mennyiségű levegőt. Olyan nagy volt a hőség a munkahelyeken (elérte a 26–28 °C-ot, a magas relatív páratartalommal), hogy ha csak megállt a bányamunkás, már akkor is csöpögött róla az izzadság. A csapatok teljesítménye ilyen körülmények között természetes, hogy alacsony volt. A vállalat vezetése ennek ellenére a tervteljesítés lemaradásának okául csak azt hozta fel, hogy a bányászok nagy része aratni jár, és ezért fáradtan megy be dolgozni. Az üzemvezetésnek a fennálló hibák megszüntetésére kellett volna törekednie, a kifogások keresése helyett! A helyi vezetőket ezek után a hibák felszámolására szólították fel, mert *Kányás aknát*, a jövőbeli bányászat egyik alappilléreinek tekintették, amelyet jelentőségéhez képest kellene irányítani, vezetni! *Kányás aknaüzemét* telepítésekor a szovjet szénbányászat min-

¹⁹ Szabad Nógrád. 1954. június. 26, július 3.

tájára építették ki, munkásgárdáját pedig több üzemből toborozták össze. Itt már csákány helyett fejtőkalapáccsal dolgoztak, ám a bányászok nem ismerték a gépeiket. Nem voltak ebben egyedül, a felügyelet is ellenségesen viszonyult a bányagépekhez. Gyakran cserélődtek is a gépkezelők, ezért az aknászok feladatául jelölték ki, hogy vegyék fel a harcot ellen, akik idegenkednek a gépektől. Egy korszerű, központi javítóműhely hiánya is megnehezítette a gépek javítását. A jövőben, a versenyek központjába az olcsóbb termelést kellett az üzemi vezetésnek állítani.

Szorospatakon a takarékoság jegyében vezették be az ún. „*egypatronos*” mozgalmat, Mátranovákon pedig, az acéltámas biztosítással további bányafa megtakarítást igyekeztek elérni. 1951-ben, az országban elsőnek vezették be a mizserfai és a kazári bányászok a robbantás hatásfokát növelő millszekundumos robbantást, melynél a másodpercenként elcsúszó, csaknem egybefolyó robbantás által keltet rezgést hasznosították a jövesztéskor. A korszerű szénjövesztési módszer alkalmazását később több nógrádi szénbányában, így Nagybátonyban és Mátranovákon is bevezették. 1954-ben már 43 munkahelyen dolgoztak ezzel a technológiával, mely melynek a célja, a szén tisztaságának a fokozása is volt.²⁰

Megállapíthatjuk tehát, hogy az MDP III. kongresszusa által kiadott jelszó: „*Harc az olcsóbb széntermelésért!*”, a nógrádi szénmedencében a bányafa felhasználást és a robbanóanyag takarékoságát érintette elsősorban. A takarékos anyaggazdálkodás érdekében bevezetett robbanóanyag norma során, a csapatok méterre, tonnára megszabott mennyiséget kaptak gyutacsból, paxitból és nitrocertusitból. A többlet felhasználás esetében a költséget levonták a csapat keresetéből, a megtakarításkor pedig prémiummal jutalmazták őket. Három jelentős mozgalom kibontakozásáról beszélhetünk ezekből az évekből:

1. Az „*egy csillás*” mozgalom Mizserfáról indult el 1954. januárjában. Az ország többi bányáüzemében is követőre talált, később azonban ellaposodott, majd teljesen elhalt a kezdeményezés. A nógrádi *Pálhegy I. lejtős aknán* azonban tovább élt ez a versenymozgalom, mivel Budavári Károly, az ötletadók egyike itt dolgozott, és 197%-os volt a teljesítménye. Földi Mihály és Fenyvesi Aladár csapata is résztvevője volt ennek a mozgalomnak 170%-os teljesítményével. *Margit táron* Szöllős Mátyás, Brunda József és Galcsik Sándor csapata szintén kiválóan dolgozott.
2. Az „*egy patronos*” mozgalom Salgóbányáról indult, célja a robbanóanyag megtakarítása az űrlövés alkalmazásával. A mozgalom rövid idő alatt megszűnt az átszervezések következtében.
3. A „*100 méteres elővájási*” mozgalom Komlóról indult, Nógrádban a szorospataki *Északi táron* Orava József és csapata csatlakozott hozzá elsőnek.²¹

A bányafa takarékoság érdekében azonban nem indult mozgalom.

A Ménkes bányáüzemben folytatott 1954. évi műszaki vizsgálat tapasztalataiból is érdemes közreadni néhányat. Ennek alapján megállapítható volt, hogy a szénbányászati terv egyenletes teljesítésének kérdése komoly problémákat okozott a szénmedencében. Általános volt ugyanis, hogy szénbányáink a hónap első napjaiban nem teljesítik a terveiket és ezt a mulasztást a „*hó végi hajrában*”, kapkodó rohammunka követi.

²⁰ Szabad Nógrád. 1953. augusztus 18.

Szabad Nógrád. 1954. július 14.

²¹ Szabad Nógrád. 1954. augusztus 7.

Várszegi György: 2001. i. m. 86

Ménkesen elemezték a nappali műszakokat, s megállapították, hogy sok csapatvezető hosszú hónapokon keresztül nem teljesítette a termelési tervét. Ezért, ezeket a mulasztó csapatvezetőket leváltották, és új embereket állítottak a csapatok élére. A másik intézkedés az volt, hogy új beosztást készítettek a csapatok számára, akár elfogyott a régi munkahely, akár nem, új helyre költöztették őket arra hivatkozva, hogy a bányában különböző nehézségű munkahelyek vannak. Ennek az intézkedésnek a nyomán, minden bányász meg fogja találni az anyagi számítását, volt az elfogadott vélemény.

Nézzük meg, hogy mit jelentett egy ilyen munkahelyi költözés? A hónap elején egész „népvándorlás” indult meg a bányában, s persze így a tervet nem teljesíthették, mert az első nap eredménye csak 65% volt. Az előző napok rohammunkája miatt, ugyanis nem volt új munkahely, rosszak voltak a gépek és elhanyagoltak a szállító vágatok. Érdemes tehát felidézni ezek után egy korabeli műszak menetét is.²² *Ménkes bánya*hoz a munkások jelentős része a szomszédos Nemptiből, Dorogházáról és Szuhárról járt be dolgozni a villamos mozdonyvontatású, keskenynyomtávú iparvasúton. Reggel fél hétkor állt meg az üzemiroda előtt a munkásokat szállító szerelvény. Kiszállás után a bányászok először lámpát vételeztek, s mivel kevés volt belőle, az emberek egymást lökdösve álltak sorba. Rövid idő múlva, a személyszállító kocsikban összegörnyedve utaztak a táróban, majd kiszállás után a munkahelyük felé indultak a bányászok. Mivel az 5-ös ereszke sújtólég veszélyes volt – s ott tilos volt dohányozni –, ezért amikor beértek az ereszke tetőre, még leültek egy rövid időre, ahol rágyújtottak és beszélgettek. „*Már fél nyolc, de még csak most megy le az utolsó bányász az ereszke mélyébe*” olvasható a tudósításban. A munkahelyek legtöbbjén biztosítani, robbantani kellett, s ezért csak fél kilencre ért ki az ereszke tetőre az első csille szén. A munka azonban továbbra is lassan haladt, ezért 11 órakor, egy fél műszak eltelte után is még csak 65 csillét szállítottak ki. A munkahelyeken egyes csapatok most szögelték le a sánt, mivel előző nap nem kaptak belőle egy métert sem. Közben ácsoltak és utána robbantottak. A bányafát messziről, kb. 150–200 méterről hozták a munkahelyre, s amit kaptak, az is olyan vas-tag volt, hogy nehezen lehetett vele dolgozni. Az egyik négyfős DISZ-brigádból, most csak ketten jöttek dolgozni. (Az egyik beteg volt, a másiktól pedig nem tudtak semmit). A vágat, ahol csilléztek, sáros volt, ám a kapott gumicsizmák a hiányzóknál maradtak, így nehéz volt itt dolgozni.

A következő bányamezőben, hosszú láncos vonszoló szállította a szenet, ám mellette, 4–5 méterenként szénkupacokat lehetett látni, ezért egy ember itt lapáttal rakta fel a szenet a láncos vonszolóra. A siklónál a „43-as csapat” dolgozott, itt 10 órakor indult meg a szállítás, ám csak annyit tudtak szállítani, amennyi csillét kaptak. Az üres csille hiányának az okát abban lehetett keresni, hogy fél műszak után indult meg a szállítás 11–12 óra körül, mert addig a csapatoknak jöveszteni kellett. A jövesztés után kezdődött meg a csúcsszállítás, amikor már minden perc drága lett. Hiába várták az üres csilléket, 3–4 óra alatt nem lehetett az egész bányát ellátni velük. A szállítási zavar ilyenkor 30–40 csille szén kiesését jelentette. A műszak végét onnan lehetett megudni, hogy ilyenkor a szállítók is siettek, kapkodtak, mert megérkezett már a hazaszállító villamos szerelvény. A villamos vontatás szaktermelési terve 9 órakor 0,06%, 10 órakor 20%, 11 órakor 28%,

²² Nógrádi Bányász, 1954. augusztus 10.

12 órakor 43%, 12 óra 45 perckor 58%, 13 óra 15 perckor 65%, 15 órakor 81% volt! A tervet tehát nem teljesítették, mert az első két órában nem volt szénszállítás. Jól megszervezett munkafolyamat esetében, minden két órában 25%-ot lehetett volna teljesíteni. Volt ugyan már ciklusgrafikon szerinti munka is a bányában, de ez, a többi mozgalommal együtt elvesztette jelentőségét.

A tervidőszak működő bányaiüzemei a nógrádi szénmedencében

Kazári Bányaiüzem

Az ide tartozó *Szurdoki lejtős aknát*, a Mizserfa-Mátraszele közötti bekötőút mellett telepítették még 1950-ben, üzemelését 1952-ben kezdte meg. Termelése napi 20 vagon volt, ami később 40 vagonra emelkedett. A lejtős akna hossza 900 méter, dőlése pedig $190^{\circ}/_{\infty}$ volt. A bányát adottságai miatt I. osztályú sújtóléges üzemek közé sorolták. A bányaművelés az I. és a III. széntelepben folyt. Az I. széntelep 0,8-1,2 méter vastag és 3 400 kalóriás, a III. széntelep pedig 1,8 méter vastag és 2 800 kalóriás barnaszénrel rendelkezett. A széntermelés az I. telepben tömedékeléses pásztafejtéssel, a III. telepben csoportos kamrafejtéssel folyt. A lejtősaknát és a főszállító vágatokat TH- illetve Moll-ívekkel biztosították. A be és kiszállítás egy 204 méter mély és 3,8 méter átmérőjű légaknán történt, mely a lejtősakna főszállító vágatához csatlakozott. A földalatti rakodóvágaton mozdonyszállítás volt. A lejtősakna termelése 1970-ben szűnt meg, működése alatt nehéz bányának számított a vetőzóna megléte miatt. A bányaiüzem rendelkezett irodával, 300 személyes fürdővel, lámpakamrával, műhellyel és transzformátor állomással. Bezárása után szabályszerűen betömedékelték. A *Szurdoki lejtős akna* fennállása alatt, összesen 1 214 000 tonna szenet termelt.

Az akkor még Mizserfához tartozó Rákóczi bányateleptől (2002-től Rákóczi bányaneven önálló település) délre fekvő *György lejtős akna*, 1955-től üzemelt. Termelése napi 25 vagon volt. A külszínen létesített, 80 vagon befogadó képességű szénbunkerbe szállították először a kitermelt szenet, ahonnan egy 800 méter hosszú vasúti pályán, Talbot kocsikban, villamos vontatással juttatták el a Gyulai-osztályozóra. A bánya szénmezejét 45 méter hosszú táróval, s az ebből nyíló 620 méter hosszú lejtős aknával tárták fel. A lejtős akna $160^{\circ}/_{\infty}$ -es dőlésű volt. A II. és a III. széntelepeket művelték. A fellette elhelyezkedő I. széntelepet már korábban lefejtették, ezért az ott felgyülemelő bányavizet, vágatokkal kellett lecsapolni. A bánya bezárására 1966-ban került sor. A kitermelt szenét a Rákóczi-telepi bányászoknak adták ki illetményszénként. A *György lejtős akna* összes termelése, 901 000 tonna volt.

Tőkés lejtős akna, a Kazár-Kisterenye között húzódó közút mellett, a Rákóczi bányateleptől ÉK-re települt 1952-ben. Átlagos termelése napi 40 vagon volt. A kiszállított szenet a helyszínen, egy 30 vagonos bunkerbe döntötték, majd innen villamos mozdonnal vontatott Talbot kocsikkal vitték a Gyulai-osztályozóra. A lejtős akna hossza 1 460 méter volt, $80^{\circ}/_{\infty}$ -es dőléssel. Műveletei az 1,9 méter vastag III. telepi szénben folytak. A művelési mód ebben a bányában acéltámas frontfejtés, a kisebb területű mezőkben pedig csoportos kamrafejtés volt. Innen folyamatos szállítóberendezéssel továbbították a kitermelt szenet a főszállító vágatokig. A bánya I. osztályú sújtólég veszélyes üzemként lett besorolva. Mivel a nyomási viszonyok kedvezőnek bizonyultak, a fővágatokat vasbeton Moll-íves, a vetők mentén TH-gyűrűs biztosítással szerelték. A *Tőkés lejtős aknát*

13 éves időtartamra tervezték, bezárására 1967-ben került sor. A lejtős akna összes széntermelése: 1 681 000 tonna volt.

Gyula lejtős akna 1956-ban, egy 320 méter hosszú táróval indult, amit 600 méter hosszú, 110°/00-es dőlésű lejtősakna követett. Napi termelése 30 vagon volt. Az üzem sújtólégmentes besorolást kapott. A II. és a III. széntelep állt művelés alatt. A bányát öt-évnyi időtartamra tervezték. Az I. széntelepet korábban már lefejtették, ezért rendszerezsen csapolni kellett a felgyülemlett bányavizet. A művelési mód csoportos kamrafejtés volt, melyet láncos vonszolóval és rázócsúszdával szereltek fel. A II. széntelepe 0,8 méter vastag, 3 000 kalóriás, a III. telepe 1,6 méter vastag és 3 600 kalóriás volt. A *Gyula lejtős aknát* 1967-ben zárták be, összes széntermelése: 972 000 tonna volt.

Pólyos lejtős akna Kazár falu keleti szélén, 1951-ben kezdte meg működését. Termelése napi 10 vagon volt. A bányában az I-es, 0,4–1,2 méter vastag és 3 800 kalóriás, valamint a III-as 1,5 méter vastag, 3 200 kalóriás széntelepeket fejtették. Lejtős aknája 350 méter hosszú volt. A tervezett két éves időtartam helyett, 1964-ig működött a bánya. 1957–1964 között tanbányának is használták. A lejtős akna összes széntermelése: 391 000 tonna volt.

A *Rákóczi tanbánya*, az azonos nevű település keleti szélén létesült 1959-ben. A tőkési szénmező felvetett részében, kibúvársra telepítették. Napi termelése 8–10 vagon volt. Itt folyt a nógrádi vájártanulók képzése 1959–1967 között. A tanbánya, a nógrádi bányász szakmunkásképzés fellegvárának tekinthető, ahol az elméleti képzés mellett a gyakorlati tapasztalatokkal ismerkedtek meg a jövődő vájárok. Fennállása alatt azonban kétszer is leállították, sőt volt időszak, amikor étkezési célra, gombát termesztettek benne. Újranyitva, a Mizserfai Bányaiüzem keretén belül, napi 60–65 vagon, erőműben felhasználható szenet adott. 1971-ben zárták be. Fennállása alatt a *Rákóczi tanbánya* összes széntermelése: 528 000 tonna volt.

Kisterenyei Bányaiüzem

Tordas II. lejtős aknát a *Tordas I. lejtős akna* (1945–1953) bezárása után létesítették. Kazártól DK-re, a 2,8 km hosszú tordasi alagútból nyílt, és még 1947-ben kezdték kihajtani. A lejtős akna 480. méterében ütötte meg az I. széntelepet, melyet a feltárásnál észlelt elvékonyodás miatt nem fejtettek le, majd 900 méternél érte el a III. széntelepet, melynek vastagsága 2 méter, fűtőértéke 2 800 kalória volt. A fejtések ebben a telepben folytak, bár a szénmezőt kisebb-nagyobb vetők szabdalták fel. A frontfejtések kísérleti jellegűek voltak, a szénmezőket azonban kamrafejtésekkel művelték. Vágatokat Moll-ívekkel, a főszállító és légvágatokat TH-ívekkel biztosították. A be- és kiszállítás, a 202 méter mély függőaknában történt. Termelése a tervidőszakban 25 vagon volt, amit később, 40 vagonra emeltek fel. 1953–1957 között rekonstrukciót végeztek a bányában, aminek következtében a légaknát személyszállításra alakították át. Az aknaszállító gép Ságújfaluról került ide az aknatoronnyal együtt. Ugyanekkor fürdő, lámpakamra, iroda is épült. Az új légaknát azonban nem építették meg, mert 1969-ben a kisterenyei körzet bányáit bezárták.

Tordas III. táró (1954–1956) a tordasi alagút jobb oldalából ágazott ki fővonal alakjában, melynek folytatásaként az I. széntelepben, siklóval a kibúvárs határáig terjedt. Tovább haladva, ereszke hajtással érték el a III. széntelepet, ahol a termelés folyt. A szén

minősége azonos volt a Tordas II. lejtős aknáéval. A termelési kapacitás napi 6 vagon volt. A *tordasi szénbányák* 1945–1968 között működve: 1 128 000 tonna szenet adtak.

A *Tekevölgyi II. lejtős aknát* (1952–1966) a Tövisesvölgy-árványék déli szegélyén, a Tekevölgy elején nyitották fel. Hossza 460 méter volt. Széntermelése a III. széntelepben folyt, mert ezen a részen az I. és II. széntelep nem volt kifejlődve. A bányaművelés során az ereszke védőpilléreit fejtették vissza, napi 10 vagonos termeléssel.

Az *Ujlaki V. lejtős akna* 1950-től működött. Hossza 801 méter volt, 300°/∞ dőléssel. Az I. és a III. széntelepet fejtették, melyeknek dőlése 80–100°/∞. A két széntelep vastagsága 1–1 métert ért el. A munkahelyeket talputánszedéssel, hajtással, egyoldalú szélesztéssel alakították ki. A lejtős akna baloldalán telepített, 450 méter hosszú alapközléről, jobbra nyílt a IV. ereszke, melynek művelése a III. széntelepben folyt. A fejtések, hazafele haladó pásztafejtések voltak, kézi csillézéssel. A lejtős akna jobb alapközléről, a fedőben kihajtott 400 méteres ereszkével ütötték meg a III. széntelepet, és készítették elő a fejtésre. A jobboldali alapközlével érték el az I. széntelepet, s itt a telep dőlésében haladt előre az ereszke. Elővájások, fejtésre való előkészületek folytak a visszafelé haladó pásztafejtés megkezdése érdekében. A lejtős akna 380 méterében ütötték meg az I. széntelepet, ahol megkezdődtek a feltárások. A szénmező feletti külszíni építkezések miatt, a terület lefejtése azonban bizonytalan volt. A széntelepek sajátossága ezen a területen az elvékonyodás és az elmeddülés. A lejtős akna napi 18–20 vagon szenet termelt, melynek kalóriaértéke 3 800 volt. A kikerülő szenet és meddőt, a kisterenyei osztályozóra illetve a kisterenyi palahányóra vezető, 3 km hosszú vasúti pályán, villamos mozdollyal továbbították. A bánya nehéz üzemnek bizonyult, meglehetősen hosszú szállítási útvonallal. A szénkutató fúrások adataiból lehetetlen volt megállapítani a széntelep elhelyezkedését, ezért feltáró, kutató vágatok adtak csak némi támpontot. Kis kamrafejtésekkel dolgoztak, majd a bányát 1968-ban bezárták. A kisterenyi palahányón a kézi ürítést csak 1956-ban szüntették meg, és mechanizált palabuktatásra tértek át. A meddő továbbszállítását kasokban, 800 méter hosszú függő drótkötélpályán végezték az automatikusan kibuktató helyre. Itt a két 8 órás műszakban, 600 csillét üríthettek ki. A kisterenyi bányák külszíni szállítását villamos mozdonyokkal végezték. Az *Ujlaki lejtős aknák* 1946–1968 között 1 380 000 tonna szenet adtak.

Kányási Bányaiüzem

Kányás aknát 1948 elején kezdték mélyíteni a Kányás pusztá, Mátraverebély, Szentkút, Csengerháza és Szupatak határában elterülő szénmező feltárására. 1948-ban, dr. Nagy Ferenc birtokán, a Heinrich-Fröhlich-Küpfel cég végezte az aknák (330 méter mély, 4,8 méter átmérőjű teherszállító és személyszállító légakna) mélyítését. A feltáró munka nehéz volt, mert már 1949. augusztus 12-én, 196 méternél vízoszlop tört fel, és a mély szinttől számítva, mintegy 140 méteres magasságig emelkedett. Akkoriban lengőpadról, szivattyúkkal távolították el a vizet, mely még többször betört az aknába. 1951-ben már az Aknamélyítő Vállalat fejezte be a Kányás akna építését. A munkások túlnyomó része a környező falvakból járt be dolgozni, részben kerékpárral, részben gyalog. A munkaerőhiányon torzított munkásokkal igyekeztek segíteni, ezek döntő többsége azonban nem tudott gyökeret verni Kányáson, ezért a nagymértékű létszámvándorlás, állandó nehézségeket jelentett a bánya vezetésének. A teherszállító akna emeletes, négy csillás, homlokvezetéses kassal készült. A személyszállító légaknában a száll-

lítás kétszillés, emeletes kasokkal történt. Gyors ütemben haladt a sodronykötélpálya építése is. 1951 júniusában kezdődött meg a nyugati fővonal kihajtása, s ekkor már kisebb mennyiségben szenet is küldtek a felszínre. 1952. januárjában nyilvánították hivatalosan a bányát széntermelő üzemmé. A széntermelés megindulásakor csákány és fejtőkalapács volt az összes szerszám, ami a bányászok rendelkezésére állt, a gépesítés azonban évről évre javult. A legfontosabb vágatokat kezdetben fával biztosították, amelyeket később TH-ívek, Moll-ívek, beton idomkövek váltották fel. A szállítás is kézi erővel indult meg, később végtelenkötélű kötélpályán továbbították a kitermelt szenet. A további fejlesztés nyomán diesel mozdonyokkal szállították a szerelvényeket a fővágatokban. A legtöbb szenet elővágásokból, feltárásokból, vagy legfeljebb kisebb kamrafejtésekből termelték ki a bányászok. A későbbiekben a bánya termelésének nagyobb részét acéltámokkal, páncélteknős láncos vonszolókkal ellátott frontfejtések adták.

Kányás aknák víz- és sújtólég veszélyesnek nyilvánították, mert a főtében és a fekvőben lévő rétegekből, többször kaptak gáz- és vízbetörést. Ezek közül a legnagyobb 1958. december 22-én történt. Ezen kívül, mintegy 35 esetben volt még vízbetörés, ami miatt az akna elővágásait előfúrásokkal készítették. A nagy mélységben a kőzet hőmérséklete is magas, 26–28 °C volt. Ezért komoly szellőztető berendezéssel szerelték fel a bányát, melynek során az akna szájánál és alatta, két db 3 m³-es centrifugál ventilátort építettek be. Az aknában mind a három széntelep megtalálható volt, azonban a II. és a III. széntelep csak foltokban fordult elő. Az I. széntelep 0,8–2 méter vastagságú, 3200 kalóriás, a II. széntelep 0,6–0,8 méter vastag, szintén 3200 kalória fűtőértékkel bírt. A III. széntelep vékony volt, ugyancsak 3200 kalóriával. Az akna maximális termelése 80 vagon volt és élettartamát 50 évre becsülték.

Kányás aknának kétirányú volt a kiterjedése. A Nyugati-fővonal a Nyugati-bányamezőt, a Keleti-fővonal a Keleti-bányamezőt tárta fel. A fővonalon közlekedtek a diesel mozdonyokkal vontatott szerelvények. A fővonalról jobbra siklós, balra ereszkés részeket tártak fel. A frontfejtésekben acélbiztosítást alkalmaztak. Az aknának önálló transzformátor állomása és a külszínen kompresszor telepe is volt. 1963-tól széngyalus jövesztést, 1968-tól az első komplexen gépesített frontfejtési kísérletet is megindították önjáró biztosító berendezésekkel. 1974-től a Déli-bányamezőben a személyszállítást 600 méter hosszú, 1982-től pedig 1200 méter hosszú gumihevederes technikával valósították meg. *Kányás aknát* 1989-ben zárták be.

Mátranováki Bányaiüzem

A *Gáti II. lejtős aknát* 1951-ben, a volt *Augusztia akna* II. telepének leművelésére telepítették. A lejtős akna 500 méter, alapközléje 600 méter hosszú volt, ahonnan a siklókat és az alapközléket telepítették. A II. széntelep 1,30–1,40 méter vastag, a III. széntelep azonban rossz minőségűnek bizonyult, ezért nem fejtették. A használatos művelési mód a 60 méter homlokszélességű frontfejtés volt, ahol 1952–1953-ban a Donbassz-kombájnokkal fejtették a szenet. A lejtős akna VII. siklójából ereszkét, az ún. *új Szárazvölgyi lejtős aknát* mélyítették le. Az itt kitermelt szén jóval rövidebb úton jutott el a mátranováki rakodóra. A lejtős aknát 1967-ben zárták be.

Az *Ambrusvölgyi lejtős aknát* (1945–1961) a régi *Ambrus bánya* II. telepén hajtották ki. Az *Új Ambrusvölgyi lejtős akna* 1951–1961 között üzemelt. A bánya 800 méter hosszú volt, melyből folytatásban, 200 méteres alapközléből a szénmezőt, siklókkal tárták

fel. A bányában az I. és a II. széntelep volt művelés alatt, ahol csúszdás pásztafejtést alkalmaztak. Termelése 20–30 vagon volt naponta. A kitermelt szenet végtelenkötélű szállítópályán jutott el a csipkési rakodóra, ahol osztályozták.

A *Csipkési lejtős akna* (1948–1967) üzemé, Homokterenye nyugati szélén, a „Cigány-szögben” feküdt. A *Csipkés táró* (1948–1967) az Akasztó-hegyen létesült, a Zagyva völgyében. Feltárása 1948-ban indult meg. Művelései a I. és II. széntelepekben folytak, melyeknek vastagsága 1,2–1,3 méter volt. A 300 méter hosszú lejtős akna, a folytatását képező alapközlékből telepített siklókból és ereszkékből állt. Itt széles homlokú, acéltámas biztosítású frontfejtéseket telepítettek, melyekben 60 méter homlokhosszú, csúszdás pásztafejtéseket alkalmaztak. A *Csipkési lejtős akna* biztonsági pillérének lefejtésére, egy 220 méter hosszú lejtős aknát hajtottak ki. A lefejtett szenet 1000 méter hosszú, végtelen kötélű pályán vontatták le a csipkési rakodóra.

Ménkesi Bányaiüzem

Ménkes bánya Dorogháza területén, a nagybátonyi osztályozótól 6 km-re, a *Szorospataki lejtős akna* (Szeptember 6. akna) lefejtett keleti bányamezejéhez csatlakozó széntelep leművelésére létesült 1949-ben. A Mátra északi lábánál elterülő szénmezőt biztosítás nélkül, homokkőben és riolituffában kiképzett 900 méteres táróval, a vetők által határolt pilléreket pedig siklókkal és ereszkékkel tarták fel. A táró hossza a széntelepes rétegben 700 méter volt. Bányabeli főszállítást a 2 km hosszú altárón, villamos mozdonyal, az ereszkékben és siklóban végnélküli kötélszállítással oldották meg. A bányaiüzem szenét az 5,6 km hosszú kötélpályán szállították a nagybátonyi osztályozóra. A bányafa és anyagszállítás *Ilona bányáról* történt a 6 km hosszú villamos iparvasúton, hasonlóan a személyszállításához, mivel nem vezetett még ide járható út. A bányaiüzem szénmezejét Északon az elmeddülés és a kibúvások, Keleten a határvetők, Nyugaton a Medve akna szénmezeje és a lefejtett Szorospatak szénmezeje határolta. Déli irányban, a Mátra andezit vonulata még tisztázatlan képet nyújtott. Két széntelep fejlődött ki ezen a területen, melyből az I. széntelep 1,6–1,8 méter vastagságú és 3 500 kalóriájú, a II. széntelep 1,4–1,6 méter vastag és 1 800–2 000 kalóriájú volt. Művelés szempontjából három részre tagolódott a szénmező: keleti-, nyugati- és déli-bányamezőkre. A bánya átlagos napi termelése 70 vagon volt. Az altárhoz déli-, nyugati- és keleti fővonalak csatlakoztak, illetve egy mélyebb szintű déli irányvágat, mely a nyugati- és déli mezők összekötését szolgálta. A főte itt merev volt, ezért csak a kamrafejtéseket biztosították speciális technikával. 1950 után a szénmedence egyik legjobban termelő bányaiüzemének számított a *ménkesi bánya*, ahol csoportos kamrafejtésekkel dolgoztak. 1964-től vezették be az acéltámas frontfejtéseket, 1966-tól marótárcsás fejtőgépeket üzemeltettek, 1976-tól pedig már komplexen gépesített frontfejtéseket alkalmaztak. 1960–1970 között háromlépcsős rekonstrukciót valósítottak meg, melynek során új, a régivel párhuzamos főereszkét létesítettek. A nyugati főereszkében függőszékes személyszállítást vezettek be, és végtelen kötélű csillefontatást építettek ki. A déli- és északi-fővonalat átépítették a dieselmotordonyos szállításra, új szellőztetőgépet helyeztek üzembe, s megépítették a 600 személyes fürdőt, a felolvasót, a lámpakamrát és az irodát. A bányaiüzem élettartamát 25 évre tervezték. A Nógrádi Szénbányák mélyműveléses széntermelésének befejezéséként, bezárására 1992. április 14-én került sor.

Mizserfai Bányaiüzem

A *Pálhegy I. lejtős akna* (1949–1966) 1949-ben kezdte meg termelését, napi 24 vagonos mennyiséggel. A bánya az I. és a III. széntelepet művelte, mert a II. széntelepet itt már régebben lefejtették. A lejtős akna hossza 350 méter volt 130°/00-es dőléssel. Két lejtős aknája volt, és 1963-ban merült ki. A lejtős akna folytatásában, az I. széntelepben kutató jellegű elővájási munkák folytak, melyekkel megállapították, hogy a széntelep erősen zavart településű. A jelenlegi III. széntelepi művelés, a lejtős akna baloldalán feltárt területen, a végleges védőpillérek határai között folyt.

Pálhegy II. lejtős akna 1951–1963 között működött. A bánya egy 250 méter hosszú, 80°/00-es dőlésű lejtős aknával és két légaknával rendelkezett. Napi termelése 35 vagon volt. A személyközlekedés, valamint a szén kiszállítása és az összes egyéb anyag ki- és beszállítása a behúzó lejtős aknán történt. (A szén kiszállítására egy RH gumihevederes szállítószalag szolgált). A korszakunkban a III. széntelepet művelték, melynek vastagsága 3 méter, fűtőértéke 2 300 kalória volt.

A *Pálhegy II. és III. lejtős akna* 1951–1963 és 1956–1969 között működve, összesen 3 306 000 tonna szenet küldött a felszínre.

Nagybátonyi Bányaiüzem

Időszakunkban a *Katalin II. lejtős aknája* működött az Alsó-Katalin lakóteleptől nyugati irányban, mintegy 200 méter távolságra. 1951-ben nyitották fel, s tulajdonképpen a régi, ún. kincstári bányának az újrainyitását jelentette azzal a különbséggel, hogy az új bányának a szintje magasabban volt a régi bányánál. Széntelepe ugyan úgy, mint a szorospataki széntelep, a Mátra északi oldalán terül el. A két széntelep közötti különbség abból adódott, hogy a szorospataki részen az I. és a II. széntelepet elválasztó réteg egyenlő vastagságú, míg a Katalin lejtős aknánál található széntelepek között a távolság 0,5–30 méter között változott. Nemcsak a széntelep vastagsága volt változó, a fűtőértéke is 3200–3400 kalória között mozgott. A főteviszonyok azonban ideálisnak voltak mondhatók, mivel engedékeny volt, és a mezőben haladó frontfejtéssel kiválóan lehetett dolgozni. A *Katalin lejtős akna* kiaknáztatlan szénvagyonának kitermelése az energiaigény növekedése következtében vetődött fel, és 1948–1949-ben megkezdődtek a kutatófúrások. A széntelepet ezek nyomán, 1950–1951-ben behatárolták, majd 1951 őszén, a régi bányaháztól mintegy 250–300 méterre, indult meg a tárószerű feltárása a *Katalin II. lejtős aknának*. A feltárás során több nehézséggel kellett megküzdeniük a bányászoknak. Az első 60 méter után levetőt kaptak, s innen ereszkével hajtották tovább a széntelepet s közben átmentek a régi bánya egyik vágatán, ahol a szelvény még járható volt. Szerencsére nem kaptak sem vizet, sem gázt, ellenben az ácsolatok bedőltek, elkorhadtak. A lejtős akna alján, csapásba fordították a vágatot a határvetőig kihajtva. A lejtős akna aljától 20 méterre, indult a bánya főszállító vágata, az ún. főereszkéje. A régi Katalin bányától egy fővető választotta el az újat, amely a Felső Katalin lakóteleppel szemben nyílt. Kezdetben tanbányaként is használták, majd 1952. tavaszán a Szorospataki Bányaiüzemhez csatolták. 1952. szeptember 1-től, a bánya a Tiribesi Szénbánya Vállalathoz került, mivel széntelepe összefüggött vele, a kettő között csak egy 80 méteres vető fordult elő. Gépesítése ekkor kezdődött meg, ám ebből a szempontból kis üzemnek szá-

mított. A mezőben haladó frontfejtésekben Donbassz-kombájn működött, továbbá lán-
cos vonszoló, rázócsúszdák, gumiszalag és villamos fúrógépek segítették a bányászok
munkáját. A fejlesztés alatt lévő üzemből azonban még sok minden hiányzott. 1954. no-
vemberében épült fel a 300 tonna kapacitású szénbunker, napi 35 tonna szén befogadá-
sára, valamint a munkásfürdő és az iroda épülete.

Katalin II. lejtős akna napi 700 tonna szén szállítása mellett is 30 évre elegendő szén-
nel rendelkezett a szakemberek véleménye szerint. A régi *Katalin bánya* 1910-ben nyílt
meg egy táróval, melyben két csapás menti osztója, egy feltörése és egy bányarakodója
volt, melyet az új bányánál is felhasználtak. A régi bányának két csapás menti osztója,
egy feltörése és egy légaknája volt, amit most felújítva az új bánya légaknájának hasz-
náltak fel. Egyik osztója pedig a feltöréssel együtt, légvágatul szolgált. A bányának így
két légaknája és egy lejtős aknája lett. A kitermelt szenet a szorospataki keskenynyom-
távú iparvasúttal szállították le a nagybányai osztályozóra. A lejtős akna hossza 50 mé-
ter volt, ebből indított, hosszú főereszkével tárták fel a széntelepet. Művelés alatt az I. és
a II. széntelep állt, melyből az I. széntelep 0,8–1,6 méter vastag, 2 500 kalóriás és erősen
palás volt. A II. széntelep 0,8–1,2 méter vastag, fűtőértéke 3 300 kalória. A felső padja jó
minőségű szénből, az alsó padja 0,8 méteres, átlagos minőségű szénből állt. Az I. szén-
telepben kamrafejtésekben, a II. széntelepben kisebb, 30 méter homlokhosszúságú
frontfejtésekben dolgoztak. Mivel a szállítás, a járás, a légvezetés, az energiaellátás mi-
att a távolság nagy volt, a szénmező déli részén mélyítették le 1961-ben a 318 méter
mély, beszálló aknát. A szénmezőjét Nyugat felől *Tiribes akna*, Kelet felől *Kossuth lejtős
akna* és *Medve akna* határolta. Északi irányban volt a határvető. A déli mezőhatár nem
volt ismeretes a Mátra andezit gerincén. *Katalin II. lejtős akna* termelése 1968-ban szűnt
meg. Fennállása alatt összesen: 2 260 000 tonna szenet termelt. A földalatti koncentrá-
ció létesítése során, a lejtős aknát az új fővonalon összekötötték a szorospataki függő-
aknával, s ezzel egy aknaüzemet képeztek 1969-től.

Szorospataki Bányaiüzem

A *Szeptember 6. lejtős akna* – a korábbi, 1922-től üzemelő *Szorospataki III. lejtős ak-
na*, 1951-ben vette fel új nevét – a legrégebben működő bánya volt a szénmedence déli
részén. (A mátrai eruptívumtól 1,5 km távolságra létesült). A hegyképző erők hatása a
hosszanti vetők alakjában mutatkozott meg. Az üzem két telepben végzett bányaműve-
lést, s a telepek közül az I. jobb minőségű, normális kifejlődésű, míg a II. széntelep vas-
tagsága és területe változó volt. Ez abban mutatkozott meg, hogy gyakran elvékonyo-
dott, elmeddült, erősen átszőtt és meddőbeágyazással tarkított. A keleti és nyugati ré-
szen az üzem vágathajtásaival elérte az I. telepben a műszaki határt és megindult a vis-
szafejtése. A II. széntelepben az üzemi határon belül feltárások és fejtésre való előkészí-
tések után, gépesített csoportos kamrafejtésekkel történt a szénpillérek lefejtése. A bá-
nya szénmezeje déli irányban csak műszakilag volt lehatárolva, ami a kelet-nyugati fő-
vonallal volt azonos. Az I. széntelep leművelése során, ettől 200–300 méterrel hatoltak
mélyebbre.

A bányamezőhöz délről a *Medve akna* mezeje csatlakozott, melynek feltárása két
irányból történt. Ez a feltárás volt hivatva a *Szeptember 6. lejtős akna* visszafejtésével
egyidejűleg az üzem kapacitását biztosítani. A bánya összes vágathossza 13 km volt. A
vízveszély nélküli, sújtóléges bánya napi termelése elérte a 60 vagon. A szenet 1000 mé-

teres, 190°/_{oo}-es lejtős akna szállította a felszínen épített bunkerbe. A lejtős aknában folyt a személyszállítás is, egy külön elkerített, zárt járóosztályban. A szénbunkerből Talbot kocsikkal szállították le a szenet, a 7 km-re fekvő nagybátányi osztályozóra. Légaknája 270 méter mély és 4,8 méter átmérőjű volt. Üzemét 1989-ben szüntette be.

A *Kossuth lejtős akna* (1952–1965) a nagybátányi osztályozótól 5 km-re feküdt. Lemélyítése 1950–1951-ben, termelése 1952-ben kezdődött meg. A lejtős akna süjtőlégveszélyes (I. osztályú) üzem volt. A bánya még le nem fejtett része a szorospataki iparvasút védőpillérébe esett, amelyet ezért iszap tömőmedéléssel fejtettek le. A kitermelt szene függő kötélpályán jutott a nagybátányi osztályozóra, a bányamunkásokat azonban iparvasúton és autóbuszon szállították. Az üzem északi határát a *Kossuth táró* és az *Északi lejtős akna* lefejtett területe, nyugati határát a régi *Katalin I. bánya* vetője, déli határát az elmeddülés, míg keleti határát az *Északi lejtős akna* lefejtett területe, továbbá a szorospataki bányatelep védőpillére alkotta. A bánya élettartamát öt évre becsülték, ennek ellenére csak 1965-ben zárták be. A lejtős akna által művelt I. széntelep vastagsága 2 méter, a II. széntelepé, az elmeddülések következtében 0–1,6 méter között változó vastagságú volt. Mindkét telepben a fejtési üregeket iszap tömőmedéléssel telítették. Az üzem két önálló körletre, az I. és II. széntelepi körletre tagolódott, egymástól független légosztállyal, közös szállító lejtős aknával és közös be- és kiszálló gurítóval. A szenét, a 375 méter hosszú lejtős aknán keresztül szállították ki. A lejtős akna mindenhol elérte a szénterület határát és a visszafejtésük is megkezdődött. A tárgyalt évben csak elővájási és kamrafejtési munkahelyekkel rendelkezett. Az I. széntelepi, dőlés menti, egy kamrás fejtési rendszer, iszap tömőmedéléssel és a dőlési irányú, egy kamrás, csoportos kamrafejtéses rendszer alakult ki iszap tömőmedéléssel kombinálva. Az I. széntelepi fejtési munkahelyeket, azonos irányban nyomon követte a felette lévő II. széntelepi munkahely, meghatározott távolságban, mely távolság függött a felettes és előtte lévő munkahelyeknek az iszap tömőmedélés utáni nyugalmi állapotától. A bánya napi termelése elérte a 35 vagon, az összes széntermelése 1 512 000 tonna volt.

A *Kossuth táró* 1948-ban nyílt meg, nevezték még *Irén 2. számú táró*nak is (Korompay Lajos bányaigazgató felesége után), melyet még az Salgótarjáni Kőszénbánya Részvénytársaság kezdett feltárni az államosítás előtt, a Nagybátány falu és az Alsó Katalin-telep között. A kitermelt szén elszállítása már gondot okozott, mivel a Nagybátány-Ujlaki Egyesült Iparművek Részvénytársasággal nem sikerült megegyezni a korábbi tulajdonosnak. Ezért az SKB Rt. elképzelése szerint, a szorospataki iparvágány mellé egy újabb sínpárt fektettek volna le, és villanymozdonyos vontatású szerelvényekkel szállították volna a kitermelt szenet, az *Irén tárói* rakodójukra. Egy másik elgondolás szerint külső adhéziós pályán, a későbbi bunkerig szállítják a szenet, s innen az iparvágánytól függetlenül, egy új nyomvonalon, szintén az *Irén tárói* rakodóhoz jutott volna el. Végül is ennél a tervnél maradtak, mely a bányaművelés szempontjából azonban azzal a hátránnyal járt, hogy siklós művelés helyett át kellett térniük az ereszkés művelésre. Az államosítás után szállítása végtelenkötéllel, egy alagúton keresztül a faszervezetű bunkerig, onnan Talbotokkal a szénosztályozóra történt. A széntelep fekvése É-D-i irányú volt, dőlése 6–8°. Szénmezejét a párhuzamos vetők több szénpillére tagolták. Az I. széntelepben két részt leműveltek, a II. széntelepben a tárói és a lejtős aknai részt feltárták és lefejtették. A széntelepet andezit telérek tagolták, melyek közül az első, a táró bejáratánál volt, s ezt 20 méter hosszán harántolni kellett, ami szinte merőlegesen helyezkedett el a táróra.

A bányának az iparvasút és a szénbunker felé néző részén is volt szénpillére, aminek egy részét a *Berecz táróval* és a *Molino táróval* műveltek le, egy másik része még lefejtésre várt. A sikló baloldalán lévő széntelepet, még Haázer Sándor kutatta meg kézi fúrással.

A régi *Kossuth tárói I. telep* az andezit átharántolása után került lefejtésre. A telep É-D-i irányú volt, egy ereszke után, 12 osztót hajtottak ki és így művelték le a széntelepet, mely később elvékonyodott, és 1959-ben bezárták.

A szorospataki koncentráció kidolgozói, Miskey Kálmán és Ligday János bányamérnökök voltak. A terv szerint *Szorospataki lejtős akna*, az *Északi táró* és a tervezett *Kossuth lejtős akna* szenét sodronykötélpályával szállítják majd le a rakodóra. 1952. januárjában a *Kossuth lejtős aknát* megnyitották, mellyel a szénmezőt két részre osztották. A főereszke 9. osztójától felfelé tárón, ettől lefelé, lejtős aknán szállítottak. Itt a mintegy 2 méter vastag II. széntelep feltárását is megkezdték. A régi, lefejtett I. telepi *Kossuth táróban* a szállítás a munkahelyről kézi csillézéssel történt a főereszkeig. Innen végtelenkötélű szállítás volt a táróig. A táróban már vonattal szállítottak a külszíni siklótetőig, s onnan a külszíni siklón, egy alagúton át tovább a bunkrig. A bunkertől már Talbot kocsiikkal jutott el a szén az osztályozóig. Kossuth táró 1951-ben, felsőbb utasításra, a főereszke déli szénmezőjének feltárási és elővájási munkáit abbahagyta. A munkák mindaddig szüneteltek, míg *Kossuth lejtős akna* Szorospatak felől február elején nem lyukasztott. A külszíni vitlaépítés, szerelés és külszíni térrendezés az időjárás kedvezőtlen alakulása miatt csak március hó végén kezdődött meg. *Kossuth lejtős aknát* ezért csak 1952. május 1-én, tudták üzembe helyezni. Az összes szenelő létszám 74%-át, az ezen a részen található vékony széntelepre telepítették. A táró a fejtésre előkészített illetve lefejthető szénvagyonának nagyobb részét már az I. negyedévben kitermelte, ezért a II. negyedévben a feltárásokat indították be. Ugyanekkor a tröshti vezetés az eredményeket hajszolva, a napi termelési előírányzatot úgy állította be, mintha a táró nem feltáró, hanem termelőüzem lett volna. A gondokat csak növelte az elégtelen technikai ellátás is. Hiányzott 150 db. 0,8 m³-es, 600 mm nyomtávú csille, nem volt elegendő tartalék villanymotor, a levegőellátáshoz is hiányzott mintegy 1 km hosszú, 300 mm átmérőjű légsző, csőventillátor, a csúszdagépek alsó és felső fedelei pedig széttörték. A munkahelyi váltást sem tudták a dolgozókkal betartatni, mert nem állt rendelkezésre kellő mennyiségű bányászlámpa. A kiszálló munkások lámpáját kellett megjavítani, hogy a beszállók már lámpával együtt tudjanak a munkahelyekre bemenni. Hiányzott még 150 db akkumulátoros lámpa, a töltőberendezéssel együtt.

Az *Északi lejtős akna* (1952–1962) Észak felé a *Kossuth lejtős aknával*, Nyugat felé a *Szeptember 6. lejtős aknával* volt határos. Délen az andezit alkotta a bányászat határát. Az üzem a légakna pillérének a visszafejtésén dolgozott. Az I. széntelep vastagsága 1,8 méter, ettől 20 méter szintkülönbséggel a II. széntelepet művelték, melynek vastagsága szintén 1,8 méter volt. Mivel az I. széntelepet már lefejtették, a II. széntelepben a lejtős akna védőpillérének azon részét fejtették, amelyet az *Északi táróból* visszahagytak. Az I. széntelepben táró, a II. széntelepben lejtős akna működött. Napi termelése 10 vagon, összes termelése 764 000 tonna volt.

Tiribesi Bányaiüzem

Tiribes akna a nagybátonyi körzetben feküdt, a nagybátonyi osztályozótól délkeleti irányban, mintegy 2 km távolságra. A Bolyóki-völgyben, még 1941-ben kezdődtek el a

mélyítési munkálatai, majd a Heinrich-Fröchlich-Küpfel mélyépítő cég 1944 elején adta át üzemelésre az aknát. Az év márciusában már az I. telepi szén feltárása is megkezdődött. Két, egymástól 50 méter távolságra feltárt aknája volt. A szállítóakna szelvénye 16 méter, mélysége 304 méter, a légakna szelvénye 9,6 méter, mélysége szintén 304 méter volt. Az aknákat 0,5 méter vastag téglafalazással építették meg. Az I. széntelep 302 méter mélyen feküdt, a tengerszint alatt 100 méterre. Az akna elkészülte után építették ki a rakodóját, a szivattyúkamrát és a két „L” alakú, 600 m³ térfogatú zsomp vágatát. 1944. március 1-én, az I. széntelepben, az aknától kelet-nyugati irányban 10–10 méterre kialakított részt nem folytatták tovább az aknapillérig, hanem helyette egyszerű ácsolással folyt a főszállító és a főlégvágatok hajtása. Az I. széntelep minőségileg valamelyest jobb volt, mint az északra fekvő szénterületek legtöbb része. Telepvastagsága 1,4–2,2 méter, csapásiránya kelet-nyugati, míg dőlése erre merőleges, azaz észak-déli volt. (Ahogy a bányászok mondták, északra feküdt, délre dőlt). A szén fűtőértéke 3200–3800 kalóriát ért el. A legkeletibb részen lévő szén fűtőértéke a 4000 kalóriát is meghaladta. A telep szerkezetét jónak találták, mert csak egy 0,03–0,05 méteres homokkő beagyazás fordult elő benne. A gondot csak az jelentette, hogy ezt a szennyeződést a helyszínen nem lehetett kiválasztani a szénből. A nyugati részen a telep felett az ún. lejáró, szürkés-fekete meddőréteg volt, mely jövesztéskor sokszor előbb esett le, mint a szén. A szénnel történt összekeveredése következtében ezt is szinte lehetetlen volt kiválasztani. A keleti részen ez nem fordult elő, a szén hamutartalma kisebb, 20–30% között mozgott. A telep fekvése szívós, kemény márga, fedője pedig homokszerű, laza anyag, mely 1,5 méter magasságig könnyen szakadt. Az akna mezeje nem volt vizes, de magában az aknában, a külszíntől számítva 20 méterre volt egy forrás, mely jó ivóvizet adott. Az új feltárásoknál előjött víz azonban hamar el is tűnt. Az akna alatti két db 500 liter/perc és egy db 1000 liter/perc teljesítményű szivattyú dolgozott, melyet már az államosítás után építettek be. *Tiribes akna* feltárását minden gépi berendezés nélkül végezték, a külszínen csak egy 6 m³/perc teljesítményű kompresszor működött. Az akna BAMERT-típusú felvonója 165 LE-s volt. A szerzők élezésére egy kis kovácsműhelyt létesítettek, és az építővállalat által visszahagyott épületekben alakították ki a bánya irodáját és a fürdőjét, és volt még egy 300 m³/perc teljesítményű ventilátora is a szellőztetése céljából. Az akna közelében található két épületben, a felügyelet részére alakítottak ki lakóhelyet. A kitermelt napi 30–40 tonna szenet, az első időszakban lóvontatással szállították a nagybányai osztályozóra.

Az államosítás után 1949-ig, *Rajk akna* néven szerepelt a bányauzem. Termelése már elérte a napi 40–43 vagon. Az I. széntelep 1,6–2,2 méter, a II. széntelep 0,8–1,3 méter vastagságban fejlődött ki. A két alapvágatból a keleti oldalon sikló és ereszke, a nyugati oldalon két ereszke nyílt. Művelési módja frontfejtés volt, 60–70 méteres homlok-szelvésséggel. A bánya nagy főte és oldalnyomással rendelkezett, ezért acéltámas biztosítást kellett kiépíteni. Kismértékben gáz- és vízveszély is jellemezte a bányát. 1949 után egy rövid ideig, *Rajk akna* név helyett, *Nagybányai IV-V. akna* elnevezéssel is szerepelt. Már 1949-ben megindították a MÁV vasút alatti fejtést, s lényegében csak 1955-ben fejezték be. A termelés kamrafejtéssel történt, a vasút nyugati részén azonban kisebb területet fejtettek le, mint a keleti oldalon. A vasúti védőpillérben a felső telep volt csak művelhető. (Ezért a vasútvonalon, 1959-ig 25 km/órás sebességkorlátozást vezetett be a MÁV, mivel a szelvényekben a *Tiribes akna* 1949–1955 között 0,77 méteres, *Pócsházi lejtős akna* 1956–1958 között 0,95 méteres, a majd a *Csigakúti lejtős akna* fejtései pedig 1965–1971 között 1,28 méteres szililyedést idézett elő). Az akna szenének elszállítása a

fejlesztések után drótkötélpályával, az anyag és munkásszállítás pedig iparvágányon történt. *Tiribes aknát* 1988-ban zárták be.

Rónai Bányaiüzem

A *Vecseklő II. lejtős akna* feltárási munkálatait 1952-ben kezdték meg, melynek során, még a csehszlovák-magyar országhatár környékén található, visszamaradt, lencsés településű alsó padot volt hivatva feltárni. *Vecseklő I. táróhoz* az 1,1 km hosszú, végtelen kötélű pályával kapcsolódott. A lejtős akna 180 méter hosszú volt, ahonnan jobbra és balra haladtak a fejtésekkel a határ felé. Termelése napi 100–120 tonna, mely a fejtési előkészületekből került ki. A baloldali pillér feltárásánál bukkantak a 2 méter vastag bentonit telepre. A lejtős akna 1969-ben szűnt meg, termelése összesen 1 327 000 tonna volt.

A *Szilváskői táró* (1953–1969) még 1951-ben kezdték megtelepíteni az 1300 méter hosszú, végtelen kötélű szállításra berendezve. Egy siklója és egy ereszkéje volt, melyből naponta 30–35 vagon szenet termeltek. A kitermelt szén gyenge minőségű, 2100–2300 kalóriájú volt, mely erősen korlátozta a termelés volumenét. A kitermelt szenet az 5 km hosszú függő drótkötélpálya feladóállomásán a másik bánya szenével keverve adták fel a vízválasztói osztályozóra. A *Szilváskői táró* 1969-ben fejezte be működését.

Zagyvai Bányaiüzem

A bányaiüzemhez az *Új-Forgách lejtős akna* (1947–1972), a *Király táró* (1958–1971) az inászó *Margit VI. lejtős akna* (1954–1963), *Ferenc II. lejtős akna* (1951–1962) és a *Szék-völgyi lejtős akna* (1958–1967) tartozott. A bányák a mintegy 4 méter vastagságú, III. széntelep bennmaradt alsó padját művelték le.

Az *Új-Forgách lejtős aknát* az *I. sz. Forgách lejtős akna* utánpótlására telepítették meg. A lejtős aknát a somlyói bányatelep alatt 1944-ben kezdték mélyíteni azzal a céllal, hogy a bennmaradt *Forgách lejtős akna* és *Új akna* szénmezejének az alsó padjait fejtsék le. Művelés során Kazár község határáig jutottak el, ahol 40 méteres frontokkal, rázócsúszdákkal dolgoztak. A bánya kiterjedt üzem volt, ám a Moll-ívekkel és a TH-ívek beépítésével a fenntartás költsége lényegesen lecsökkent. A hosszú bányai és külszíni szállítási út azonban továbbra is megdrágította az üzemvitelt. Ezért a szállítási útvonal megrövidítése érdekében egy 140 méter hosszú új, beszálló, lépcsős ereszkét telepítettek. Termelése napi 25–30 vagon volt.

A Zagyvai Szénbánya Nemzeti Vállalatnak, az átszervezés előtti három üzeme közül, a *Margit lejtős aknája* három lejtős aknából állt. A *III. számú lejtős akna* (1948–1953) a bányatűz lokalizálásával foglalkozott szinte állandó jelleggel. A végső fejtésekben fellépő és terjedő bányatűzek haladási sebessége szinte nagyobb volt a fejtési sebességnél. Ezért kénytelenek voltak a III. sikló megmaradt szénvagyonát és a II. sikló kisebb részét felhagyni, mivel a tűz és a gázok terjedése fenyegette az üzemrészt. Az I. siklóban kedvezőbb volt a helyzet, ahol csökkenteni tudták a bányatűz terjedési sebességét.

A *II. számú lejtős akna* (1947–1953) 60 méterében a keresztiszelvényt átfogta az izzó szén és agyagos pala. Mivel a kitermelt szenet erre szállítják ki, kénytelenek fokozottan ügyelni arra, hogy zavar ne keletkezzék. A *II. számú lejtős akna* üzemét, a váratlanul fel-

lépő bányatűz keletkezése miatt december hó folyamán felhagyták. A gépi berendezéseket, kábeleket, vasúti síneket, csilléket sikeresen a külszínre szállították.

A IV. számú lejtős akna (1952–1960) megtelepítése a két említett bánya bezárása miatt vált szükségessé. Az új lejtős akna elővájásai vizesek voltak, ezért vágatduzzadások keletkeztek, melynek következtében a bányaművelést nem tartották kecsegtetőnek.

Hasonlóak voltak a bányaviszonyok a november végén megtelepített V. számú lejtős aknában (1952–1960) is.

A Margit VI. számú lejtős aknát 1954-ben telepítették meg. A bányamunka ekkor két ereszkében folyt, és a teljesítmény emelése érdekében csúszdákat és láncos vonszolókat építettek be.

A Zagyvai Bányüzemhez csatolt Karancsaljai lejtős akna (1936–1953) már kimerülőben volt, a napi termelése 45 tonna, amit zavartalanul teljesített. A Jenő lejtős aknával együtt a tervek szerint március végén befejezik termelésüket.

Ferenc II. lejtős akna 1952-től termelte a szenet 1962-ig. Az elővájásai befejeződtek és fejtéseivel hazafelé tartottak. Nagyobb mennyiségű termelés elérését két csúszda és négy láncos vonszoló biztosította.²³

Az I. ötéves tervben egyre több szenet igényeltek a bányavállalatoktól, s a fokozott elvárások teljesítése, a Nógrádi Szénbányászati Trösztnél az alábbi számokon mérhető le:

Év	Termelés (t)	1949 év % 0-a	Évi fejlődés % 0-a
1949	1 674 207	100	-
1950	1 779 274	106,28	6,28
1951	2 201 871	131,52	23,75
1952	2 644 623	157,96	20,11
1953	3 088 305	184,46	16,78
1954	3 091 216	184,64	0,09

²³ Hegyi Kálmán visszaemlékezése. NTM. BK. Gysz. 85, 89. sz.

Kutatási jelentés a Tiribes aknai vasúti védőpillér lefejtéséről (Staudiger János) KBFI. BrmO. 1987. 2–3. sz. NML. XXXI. 8. 1. d.

Bara József: A Katalin II. légakna mélyítése. In: BKL. 1963. 1. sz. 12

NTM. Dokumentumtár. 81. 319. 468.

Koschatzky László: III. Északmagyarországi szénbányászat. B. Nógrádi Szénbányászati Tröszt. In: BKL. 1962. 8–9. sz. 535–538

Benczés Vilmos-JóóTibor-Laun Ottó: Kossuth táró és Katalinbánya története és műszaki leírása. NTM. Dokumentumtár. 2575–81.

Lassan József: A nógrádi szénbányászat felszabadulás utáni műszaki története 1945–1985. II. k. Salgótarján. 1987. 124

Nógrádi Bányász. 1978. október 1. (Sándor János vajúr visszaemlékezése)

Szvirsek Ferenc: A szénbányászat története Nagybatonyban. Batonytereny. 1994. 41–43, 48–49

Lassan József: A Tiribes-aknai CO₂ gázkitörés. In: BKL. 1966. 12. sz. 73–74

A mennyiségi termeléssel együtt növekedett a teljesítmény is:

Év	Tonna/műszak	1949 év %-a	Évi fejlődés %-a
1949	0,702	100	-
1950	0,765	108,97	8,97
1951	0,867	123,50	13,33
1952	0,953	135,75	9,92
1953	1,040	148,15	9,13
1954	0,963	137,18	-7,4

A Nógrádi Szénbányászati Tröszt összes dolgozói létszáma,
és ebből a munkáslétszám:

Év	Összes dolgozói létszám	Ebből munkás	Összes dolgozóból a munkások %-os aránya
1949	10 050	8 552	85,1
1950	10 500	8 306	79,1
1951	10 687	8 830	82,6
1952	11 663	9 574	82,1
1953	12 554	10 634	84,7
1954	13 483	11 327	84

A teljesítménycsökkenés 1952-től arra utalt, hogy a Nógrádi Szénbányászati Tröszt, a megemelkedett termelés nagyobb részét új munkaerők beállításával érte el. A szénmedence bányamunkásainak száma az 1949. évi 8 552 főről 1954 végére 11 327 főre emelkedett, ami 132,5%-os növekedést mutat. Miután a bányákkal szomszédos falvakból nem tudtak elegendő munkaerőt biztosítani, ezért az ország távolabbi, gyengén iparosított vidékeiről toboroztak munkavállalókat a szénmedencébe. Közülük azonban sokan nem tudták megszokni a nehéz bányamunkát és hamarosan eltávoztak, másokat viszont csak a toborzási jutalom csábította a bányamunkára. Ezeket az embereket munkásszállásokon kellett elhelyezni, gondoskodni kellett ellátásukról és az időnkénti hazautaztatásukról. Mindezek komoly költségnövekedést jelentettek a nógrádi szénmedence vállalatának is. A munkásvándorlás másik következménye volt a meglévő törzsgárda felhígulása. A nógrádi szénmedence bányászatára az évtizedek hosszú során át a vándorbányászat volt a jellemző, mert a széntelepek geológiai helyzete nagymértékben megnehezítette a hosszú távú, nagyüzemi termelés kiterjesztését. A nagy kapacitású bányák csak a megye déli részén, a széntelepek által alkotott összefüggő táblákon alakultak ki, a többi helyen egy-két évtizedes bányák megnyitásáról lehetett csak szó. A bányaművelés így folyamatosan az egyik helyről a másikra helyeződött át. A letelepült munkásoknak is vándorolni kellett a bányáüzemmel együtt, s ez lett az oka annak, hogy a szénmedencében a bányászoknak több mint a fele állandóan, valamilyen közlekedési eszközön ülve jutott csak el a munkahelyére.

A Nógrádi Szénbányászati Tröszt vezetősége 1954-ben, az új üzemek nyitását akadályozó műszaki tervek hiányának enyhítésére, tervező részleget hozott létre. A kezdetben néhány tervező mérnökből álló kis részleget, az igényeknek megfelelően hamarosan 60 fős, jól működő szervezetté fejlesztették. Ezt követően a Nógrádi Szénbányászati Tröszt Tervező Osztályaként, majd későbbiekben, önelszámolással rendelkező Tervező Irodaként működött. 1964-ig sorra tervezték meg az új bányákat és segítették kivitelezési terveikkel a bányanyitásokat. Ezek a tervek tették lehetővé: *Király táró*, *Szurdoki lejtős akna*, *Pálhegy lejtős akna*, *Csurgó táró*, *Szorospataki lejtős akna*, *Kisteleki lejtős akna*, *Katalin II. lejtős akna* nyitását, és termelésbe állítását. Ezeken kívül több rekonstrukciós és üzem bővítő tervet is készítettek.

A tervidőszakban komoly műszaki fejlesztésekre is sor került, amely a termelés területén új helyzetet teremtett az üzemek életében. Megindult a jóvesztés kisgépesítése és a munkahelyi szállítás gépesítése. A tervidőszak végére már 533 db szénfűrőgépet, 182 db fejtőkalapácsot használtak a szénfalnál dolgozó bányamunkások. Ezzel megszűnt a szénmedencében a kézzel történő fúrás munkája. A munkahelyeken 128 db csúszdagép, 115 db láncos vonszoló és 39 db gumiszalag segítette még a termelést és a szállítást.

A kedvezőtlen geológiai adottságok ellenére, a nagyüzemi termelés kialakítására is megtörténtek az első lépések. A nógrádi telepviszonyok miatt, a kamrafejtés volt az uralkodó termelési folyamat, ami megnehezítette a munkahelyek és az üzemrészek koncentrálását. Kányáson, Tiribesen, Mizserfán és Mátranovákon a telepviszonyok azonban lehetőséget nyújtottak a frontfejtéssel történő széntermelésre, a kamrafejtéseknél pedig a szétszórtan telepített kamrák helyett a csoportos kamrafejtések kialakítására. Itt egy időben, a közös szállítóberendezésre 4-6 kamra szállította a kifejett szenet. Az 1950-ben meglévő 5,9%-os frontfejtési részesedéssel szemben, 1954-ben már ez az arány 16,6%-ra nőtt. Megindult a széles homlokú fejtések jóvesztésének és rakodásának a gépesítése is. 1952-1953-as években a *Gáti II. lejtős aknában*, a *Csipkés lejtős aknában*, a *Tordas I. lejtős aknában*, a *Katalin II. lejtős aknában* folytak kísérletek a Donbassz-kombájjal. A gyakori vetődések azonban nem tették lehetővé a kellő homlokszélességű és nagy kifizési hosszúságú frontfejtések előkészítését.

A munkahelyek gépesítésének másik iránya a közép vastag és vastag széntelepek kamrafejtéseinek a gépesítése volt. Itt a robbantás hatásosságának fokozásából, a nagy tömegben lerobbantott készletnek rakodógépekkel és folyamatos szállítóberendezésekre történő továbbítása volt a fejlődés iránya. A robbantási technológiában a fejlődés a millszekundumos robbantásnak 1953-ban történt általános bevezetésével, a rakodás gépesítése a szovjet SZ-153 típusú, harácsoló karú rakodógépekkel indult meg. A gépek terjedelme és teljesítménye azonban nagy volt a helyi bányabeli viszonyokhoz képest. A magyar szénbányászatban a kis és mozgékony rakodógépekre volt szükség, ezért a hazai fejlesztés révén indult be a Kóta- és a Hidasi-féle rakodógépek gyártása. A nógrádi szénmedencében ezek a típusok terjedtek el leginkább, és különösen a Kóta-féle kis rakodógép vált igencsak közkedvelté. A munkahelyek koncentrálása után a gépeket is koncentrálták, ami a komplexen gépesített bányamezők létrehozását segítette elő. 1953-ban a mizserfai *Pálhegy II. lejtős aknán* jött létre a szénmedence első komplexen gépesített bányüzeme. A szenet ebben a bányában millszekundumos robbantással termelték le, SZ-153-as rakodógéppel rakták a láncos vonszolóra, majd a gyűjtő-vonszoló és gumiszalagok segítségével a külszíni bunkerba szállították. Az üzem napi 750-800 tonna termelésével, és a 3,3 tonna/műszak összüzemi teljesítményével a megye leggazdagabb üze volt.

A bányákban a gyakori vízbetörések mellett a szénmedence északi részén a bányatüzek jelentettek továbbra is állandó veszélyt, a déli területeken pedig a sujtólég volt az állandó veszélyforrás. A vágatok korszerű biztosítása terén is fejlődés tapasztalható. 1953-ban a Moll-ívek, 1954-ben a TH-gyűrűk alkalmazása kezdődött el, amely lehetővé tette a korábban nem feltárható széntelepek lefejtését is. Míg 1950-ben, 500 méter volt a korszerűen biztosított vágatok hossza, 1954-ben már 8 609 méter hosszú, korszerű vágattal rendelkezett a vállalat. A korszerű biztosítás révén csökkenteni lehetett a költséges bányafa felhasználást, mely 1954-re már 20%-os csökkenést mutatott 1950-höz képest. A nagy koncentrációk, az új üzemek számának, az osztályozó kapacitások növekedése mellett a bányamunkások lelkes és szinte emberfeletti munkájának volt szerepe az elért eredményekben. 1949–1953 között a teljesítmények 48%-al emelkedtek, ám ebben még döntően a vasárnapi műszakoknak is volt szerepük.²⁴ 1949. október folyamán a 11 700/1949. Eln. sz. rendelettel hívták életre a minőség ellenőrzési osztályokat az ún. MEO-kat a hazai trösztöknél.

Év	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Letszám	-	-	74	96	110	127	123
Laboratóriumi letszám	-	5	6	9	12	14	15

A széntermelés alakulása 1954–1955 között (tonnában):²⁵

Év	Termelés
1954	3 091 200
1955	3 156 200

Már az első hároméves tervben megindult a korszerű kézi szerszámok, majd a folyamatos szállítóberendezések alkalmazása a szénbányászatban. A munkahelyi gépesítés – jövesztés, felrakás, szállítás – célfeladattá csak a tervidőszak első évében vált. Az import és a hazai gépek szolgáltatták a gépkísérletek és gépalkalmazások bányagépeit. A réselőgépeket elsősorban a kamra és a frontfejtésekben felváltva üzemeltették. 1954-től pedig már a frontfejtésben használták ezeket a gépeket rendszeresen. Nógrád megyében, három üzemben alkalmazták a gépeket.

F-4 elővájó kombájn

Év	Országos adat (db)	Nógrádi szénmedence (db)
1953	52	-
1954	52	-
1955	32	-

²⁴ 100 év. 1970. i. m. 184–188

²⁵ A szénbányászat első öt éves tervjelentése 1950–54 és 1955. év. NIM. Ipargazdasági Főosztály. 12, 28–29

Réselőgép

Év	Országos adat (db)	Nógrádi szénmedence (db)
1953	5	-
1954	5	-
1955	6	-

Donbassz fejtőgép (kombájn)

Év	Országos adat (db)	Nógrádi szénmedence (db)
1953	4	1
1954	6	-
1955	5	-

Jövesztőgépek: Fejtőkalapács

Év	Országos adat (db)	Nógrádi szénmedence (db)
1953	4 016	353
1954	3 943	278
1955	4 402	227

Fúrógép-fúrókalapács

Év	Országos adat (db)	Nógrádi szénmedence (db)
1953	3 195	433
1954	4 466	548
1955	5 084	532

A Donbassz fejtőgépet a 0,8–1,1 méter telepvastagságú, nagy homlokhosszúságú, 100–200 méteres frontfejtések művelésére tervezték. Kísérletek a megyében ezzel a géppel: *Gáti lejtős aknában, Csipkés lejtős aknában, Katalin II. lejtős aknában* folytak.

Gépi felrakás

Év	Országos adat (db)	Nógrádi szénmedence (db)
1953	4 016	3
1954	3 943	3
1955	4 402	4

Egyéb felrakó gépek

Év	Országos adat (db)	Nógrádi szénmedence (db)
1953	47	-
1954	14	-
1955	90	4

1955 második felében indult meg a hazai Kóta-, Simonovics- és Hidasi-féle rakodógépek termelésbe állítása. Az SZ-153-típusú szovjet gép jól bevált, üzembiztos bányagép volt, melyet a gyors vágatvájásnál, csoportos kamrafejtésekben alkalmaztak.

A bányabeli biztosításra vonatkozó rendszeres statisztikai adatok 1953-tól állanak rendelkezésünkre. Háromféle biztosításról beszélhetünk ebben az időben: fejtési-, vágat- és aknabiztosításról. A fejtési biztosítás az acéltámok használatával korszerűsödött, a vágatbiztosítás pedig a TH-gyűrűs, Moll-íves, és vasbeton alkalmazását jelentette.

Hétköznapi, átlagos termelés 1949–1955 között, az értékesíthető szénre vetítve (vagon):

	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Nógrádi szénmedence átlagos vagonszáma	563	569	672	840	979	983	1 018

Napi átlag termelés (vasárnap) 1949–1955 között, értékesíthető szénre
Nógrád megyében (vagon):

1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
563	589	727	864	1 009	1 001	1 025

1949–1955 között, az egyes években, egy bányára jutó átlagos napi termelés, trösztönként és országosan (tonnában):

Trösztök	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Komlói	342	333	389	388	343	577	693
Pécsi	642	642	717	665	610	629	548
Dorogi	462	535	540	548	502	468	500
Tatabányai	690	724	706	777	824	790	700
Borsodi	250	268	290	353	365	357	306
Közép-dunántúli	343	427	399	512	596	525	553
Nógrádi	228	211	242	287	325	307	307
Ózdi	322	354	372	439	427	434	372
Mátra-vidéki	176	555	786	1167	1323	1040	980
Várpalotai	986	733	646	900	789	924	955
Országos	363	394	413	484	504	495	487
Index	100	108,5	113,8	133,3	138,8	136,4	134,2

A Nógrádi Szénbányászati Tröszt napi átlagtermelésének
bányánkénti %-os megoszlása

Bánya neve	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Salgóbánya	5,4	5,1	5,3	4,4	3,9	3,8	3,8
Rónabánya	6,3	5,8	4,7	5,7	4,5	4,4	3,7
Szilvaskő	-	-	-	-	0,2	0,5	0,9
Vecseklő	-	-	-	-	-	-	0,1
Margit és Ferenc II. la.	3,0	3,9	5,1	5,2	5,3	5,6	7,0
Forgách la.	4,8	4,6	4,8	4,2	3,6	3,0	1,2
József la.	3,1	1,9	1,3	-	-	-	-
Becske	0,7	-	-	-	-	-	-
Ságújfalu	4,1	3,2	1,9	-	-	-	-
Jenő la.	0,2	-	-	-	-	-	-
Karancsalja	2,4	2,0	1,6	0,6	0,1	-	-
Alkotmány	7,5	5,5	4,3	5,8	5,4	2,1	1
Főtáró	-	-	-	-	1,5	4,2	4,3
Gáti I.	6,3	4,8	3,0	-	-	-	-
Gáti II-III.	-	-	-	4,1	4,8	4,7	4,6
Ambrus la.	0,4	1,4	3,2	2,2	2,6	2,8	2,4
Csipkés la.	-	1,3	2,1	3,2	3,2	3,4	2,7
Kistelek (Duclos) la.	4,0	4,0	4,3	2,0	5,0	6,2	4,0
Pálhegy I.	0,3	1,8	1,8	2,5	3,6	2,7	4,0
Pálhegy II.	-	-	1,2	5,0	5,5	6,2	7,4
János II. la. (Alagúti)	4,6	2,0	0,7	0,1	-	-	-
Gusztáv la.	-	-	-	-	-	-	0,3
György la. (illetmény)	0,1	-	-	-	-	-	-
Szurdok la.	-	0	1,1	2,4	1,6	0,6	0,5
Tökés I. la.	-	-	-	2,2	2,7	3,8	3,6
Kazár (Gergely és Alagút)	2,6	1,8	1,8	1,7	1,2	0,9	0,7
Pólyos la.	1,3	1,7	1,7	2,3	2,1	2,0	1,3
György la.	-	-	-	-	-	-	1,9
Tordas I-II.	1,7	1,9	1,4	1,8	1,2	1,1	0,5
Tordas III.	-	-	-	-	-	-	0,2
Pócsháza	2,6	2,4	2,3	2,0	1,8	1,4	1,5
Csigakút la.	2,8	2,6	2,4	2,1	1,9	1,8	1,8
Vizslás	2,9	2,4	1,9	1,3	1,0	0,6	0,4
Tekevölgy	-	-	-	0,5	0,6	0,7	0,3
Újlaki la.	5,5	4,6	3,6	3,5	3,3	2,7	2,6
Ménkes	0,5	3,9	7,7	8,4	7,8	7,7	7,5
Ravaszlyuk	3,1	3,0	1,1	-	-	-	-
Kányás a.	-	-	0,1	1,2	3,2	3,5	3,0
Tiribes a.	4,8	6,0	5,9	4,5	2,7	2,8	3,6
Kossuth táró	6,2	7,4	7,7	7,4	8,0	3,5	4,5
Katalin la.	-	-	-	0,4	1,8	2,3	2,5
Kossuth la.	-	-	-	-	-	5,5	6,7
Szept. 6. la.	11,9	12,7	12,7	9,4	6,4	5,6	6,5
Északi t-la.	-	-	-	2,4	3,0	3,6	2,6
Irén tan- bánya	0,9	2,3	2,8	1,0	0,5	0,3	0,4
Külfejtés	-	-	0,4	0,5	-	-	-
TRÖSZT	100	100	100	100	100	100	100

A bányákat termelésük alapján nagyságrendileg négy kategóriába sorolták. Napi átlag: 0-300, 301-600, 601-1000 és 1000 tonnán felüli. A külfejtések termelését nem vették figyelembe.

Tonna	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
0-300	22	23	22	20	17	17	21
301-600	6	4	7	8	12	12	10
601-1000	1	1	1	3	3	3	5
1000 felett	-	-	-	-	-	-	-

A munkanapok számát a tárgyalt időszakban az alábbi összeállítás tartalmazza:

Munkanap	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Törvényes munkanap	301	302	303	306	306	309	308
Tényleges munkanap	301	311	324,9	316,4	316,4	316,4	311,4
Nógrád	301	312,5	327,9	314,7	315,5	314,4	310,2

Az I. ötéves terv időszaka alatt és 1955-ben a be- és kilépő bányák száma és napi átlagos termelése a külfejtések nélkül (tonnában)²⁶

	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Belépő bányák	2	2	5	2	1	4
Napi termelés	77	95	801	168	545	246
Kilépő bányák	3	0	4	1	1	0
Napi termelés	52	0	499	11	10	0

Az I. ötéves tervhez hasonló lendülettel kezdte meg a Nógrádi Szénbányászati Tröszt a II. ötéves tervét 1955. január 1-én. Lassan József, a Tröszt főmérnöke 1954. decemberében foglalta össze a nógrádi szénbányák 1955. évi műszaki terveit. Ennek alapján azt lehetett megállapítani, hogy a nógrádi bányaiüzemek egy részének a szénvagyon, a jövő év folyamán teljesen kimerül, vagy erőteljesen megcsappan, ezért a vállalat előtt álló legfontosabb feladat, a termeléshez szükséges feltárt szénvagyon biztosítása. 1956 elején kifogyó vagy kieső aknák: *Forgách lejtős akna*, *Tordas I. lejtős akna*, *Gergely lejtős akna*, *Pólyos lejtős akna*, *Alkotmány II. lejtős akna*, *Gáti III. lejtős akna*, *Duclos lejtős akna*, *Margit IV-V. lejtős aknák*, *Vizslási lejtős akna*, *Pócsházi lejtős akna*. A kieső aknák pótlására a tervek szerint, a további termelési kapacitás biztosítására Mátranovákon, egy 16-18 éves szénvagyonnal bíró új tárót fognak indítani. Ez a bánya volt hivatva az *Alkotmány lejtős akna*, *Gáti III. lejtős akna*, és a *Főtároló* üzemének a pótlását biztosítani. A Rákóczi bánya-

²⁶ Első ötéves terv 1950-54. 7-10, 15, 17-18, 22-23, 28-29, 32, 53-62

telepen és Gyula tárón szintén egy-egy új bányaiüzemet fognak létesíteni, amelyek Gerely lejtős akna és Pólyos lejtős akna helyébe fognak lépni. A Tőkés lejtős aknában a jövő év II. negyedévére egy nagyteljesítményű gépesített kamrafejtést telepítenek. Kisteleken a kifogyó szénvagyon pótlására új lejtősaknát mélyítenek. Miután a kazári üzemegység termelése megnőtt s ennek fogadására, valamint a kisterenyei osztályozó szénminőségének javítására, a Gyula-rakodón a széntörő kapacitását egy új törőpár beállításával fogják megnövelni. Az Ilona bánya üzemen kívül helyezett osztályozóját, Gyula-rakodóra telepítik át. Tovább folytatják a mizserfai gyenge minőségű szén mosására vonatkozó laboratóriumi és üzemi kísérleteket. (1956-ban mosómű építését tervezték). A kisterenyei kimerülőben lévő üzemek helyébe fejleszteni fogják a Tordas II. és Tordas III. lejtős aknákat. A Forgách lejtős akna termelésének kiesését, már részben Király táró termelésével pótolták, Margit lejtős akna termelésének egyensúlyát pedig a Margit VI. és VII. lejtősaknák valamint a Ferenc II. lejtős akna további feltárása fogja biztosítani. Szorospatakon egy falazott légakna mélyítése kezdődik meg, szerepe nemcsak a szellőzés megjavítása, hanem későbbiekben a személyszállítás lebonyolítása is lesz. Külszíni előmunkálatait ezért már megkezdték. Tiribes aknán, a kifalazott modern ereszkét állítják üzembe a föld alatti szállítás javítása érdekében. Szorospatakon pedig a kimerülő Északi táró I. telepének termelését, ugyanezen szénpillér II. telepének feltárásával fogják biztosítani. Míg 1954-re 108 km hosszú meddő és szénvájat kihajtását, addig 1955-re 129 km kihajtását tervezte a Nógrádi Szénbányászati Tröszt.

Az üzemek termelésének egyik szűk keresztmetszete a szállítás maradt. Enyhítésére 27 db Talbot kocsit szándékoztak vásárolni a kisterenyei és nagybátonyi vontatás részére. A csillellátás javítására 620 db új csillét szereznek be, s 8 db személyszállító kocsit is üzembe állítanak. Terveik szerint elkészítik a Nagybátony falu és Katalin II. lejtős akna közötti „makadám” utat, melyet később Szorospaták bányatelepig hosszabbítanak meg. A feltétlenül szükséges szorospataki, kányási és mizserfai munkásszálló megépítését a beruházási hitelkeret azonban már nem tette lehetővé. Ugyancsak nem volt kielégítő a nagybátonyi lakásépítkezések üteme sem, pedig a törzsmunkásság létrehozásához és a fegyelem megerősítéséhez szükség lett volna az itt épített lakásokra.

Tanulságos Lassan József főmérnöknek az a megállapítása, hogy az eredményes munka csak abban az esetben valósulhat meg, ha az általános munkafegyelem, a műszaki irányítás és üzemvezetés színvonalának javulásával fog együtt járni.

Az 1955. évi terv teljesítésének feltételeit január 4-én összeült üzemigazgatói, főmérnöki, párttitkári, szakszervezeti funkcionáriusi és a trösztvezetői értekezlet tárgyalta meg. Sartoris Kálmán trösztigazgató, az elmúlt évet értékelve megállapította, hogy 1954-ben a Nógrádi Szénbányászati Tröszt sajnálatos módon nem tett eleget köteletségének. Termelési tervét csak 95,6%-ban teljesítette, s ez 132 183 tonna szénmennyiség hiányát jelentette. A legjobb üzemek ebben az időszakban a következők voltak: Róna 100,2%, Mizserfa 102,3%, Kazár 102,4%, Zagyva 97,4%, Mátranovák 98%, Csipkés 99,5%-os tervteljesítéssel. A legrosszabb eredményeket: Kányás 70,5%, Ménkes 89,6%, Kisterenye 91,9%, Újlak 95,1%, Tiribes 95,2%, Nagybátony 90,7%, Szorospaták 93,6%-al produkálta. A szén minősége is romlott a tröszt területén, s ezért a szénmedence országosan egyre hátrányosabb helyzetbe került, s egészében megkérdőjelezte a nógrádi szénbányászat nagymértékű továbbfejlesztésére irányuló törekvéseket.

A korábbi szénbányászok, azaz a „régiek”, a jó minőségű telepeket nagyjából már leművelték és a bányászkodás csak az általuk visszahagyott telepekben folyt. Tovább rontotta a helyzetet a mizserfai és mátranováki gyenge minőségű III. széntelepek bekap-

csolása a termelésbe. Ugyancsak kedvezőtlenül befolyásolta a szén minőségének az alakulását az erőltetett termelési tempó is. Csak a mennyiség volt a fontos, ezért nem fordítottak sem időt, sem gondot a minőségi, tisztán történő termelésre. Sem a munkahelyi válogatás, sem a szénosztályozói meddőválogatás nem történt meg azzal a gondossággal, mely szükséges lett volna. A modern technológia bevezetése, a korszerű művelési módok, a jövesztés gépesítése szintén hozzá járult ahhoz, hogy a szénmedence termelésének, azaz a kitermelt barnaszénnek a minősége állandóan romoljon. A nógrádi szének átlagos minősége 1945-ben 3 500 kalória körüli volt, vele szemben ez a mutató 1950-ben 3 260, 1956-ban 2 890 átlag kalóriaértékre csökkent. Ugyancsak gond volt az anyagihiánnyal, valamint a külszíni szállítás továbbra sem tudta üres csillékkal a bányákat ellátni. Gyakori volt a géphiba, és az igazolatlan hiányzások nagy száma.

Az 1955. évi tervekben úgy számoltak, hogy az üzemek egy részének szénvagyona teljesen kimerül vagy megcsappan. A kategorizált készlet 172,8 millió tonna (8,7%) , az összes lehetséges készlet a számítások szerint 203 millió tonna (6,8%) volt. Elsőrendű feladat lett ezért, a termeléshez szükséges feltárt szénvagyon biztosítása. A felmérések szerint 1956 elején a következő bányák kimerülésével számoltak: *Forgách lejtős akna*, *Tordas II. lejtős akna*, *Gergely-Pólyos lejtős aknák*, *Alkotmány lejtős akna*, *Gáti III. lejtős akna* és a *Főtáró*, *Margit IV-V. lejtős aknák*, *Vizslás lejtős akna* és *Pócsházi lejtős akna*. Az aknák pótlására Mátranovákön terveztek egy új tárót létesíteni, mely az *Alkotmány II. lejtős akna*, *Gáti III lejtős akna*, és a *Főtáró* termelését fogja pótolni. A Rákóczi telepen és Gyula tárón egy-egy új üzemet létesítenek, melyek *Gergely-* és *Pólyos lejtős aknák* helyébe lépnek. Mátranovákön valamint Rákóczi bányatelepen az előmunkálatok már meg is kezdődtek. Tőkés lejtős aknában nagy teljesítményű kamrafejtést telepítenek. Kisteleken, miután 1956-ban kimerül a lejtős akna, ennek pótlására új lejtős aknát terveznek. A kazári üzemegység megnőtt termelésének fogadására, illetve a kisterenyei osztályozó szénminőségének javítására Gyula-rakodón megnövelték a széntörő kapacitását. A volt *Ilona bányai* osztályozót is ide telepítik át, s tovább folytatják a mizserfai gyenge minőségű szén mosására vonatkozó kísérleteket. A kisterenyei kimerülőben lévő üzemek pótlására tovább fejleszti a Tröszt a *Tordas II.-III. lejtős aknákat*. *Forgách lejtős akna* termelésének kiesését az év második felében *Király táróval* szeretnék pótolni. *Margit lejtősakna* termelésének egyensúlyát a *Margit VI.-VII. lejtősaknák* és a *Ferenc II. lejtősakna* további feltárása fogja biztosítani. *Szorospatakon* falazott légagnát mélyítene, *Tiribes aknán* egy kifalazott ereszkét állítanak üzembe és ezzel a föld alatti szállítást, javítják meg. A vágathajtást 129 km-re történő emelése mellett, fokozott feltárási munkákat is végeztek, hogy az 1956. évi tervet folyamatosan biztosíthassák. Sartoris Kálmán határozottan kiemelte a szocialista munkaverseny fontosságát a termelés biztosítása érdekében, ezért a vállalat dolgozóinak már az év első napjaiban ki kell venni részüket a felszabadulási munkaversenyből. Mint mondta: „*Az életszínvonal alapvető feltétele a termelékenység emelkedése, a fegyelmezett, öntudatos munka, a tervek teljesítése, az önköltség csökkentése*”.

A járási pártbizottság a bányászoktól, az 1955-ben elkövetett politikai és gazdasági hibák kijavítását kérte 1956-ban. Az irreálisan megemelt, a trösztre is ráerőltetett termelési tervek, a szervezési hibák sorát vonta maga után. Olyan versenyvállalásokba hajszolták bele az embereket, amelyről eleve tudható volt, hogy teljesítésük lehetetlen. Mint látható az elmondottakból, a korábbi magas, kiugró eredményeket, a Sztálin-műszakokat, a kongresszusi versenyeket a túlhajszolt emberek, gépek mellett az üzemek is megcsínyleték. Elfogyott a fejítésre előkészített szénvagyon. A rendteremtés szándéka

pedig a megfélemlítések sorozatát indította el. „Leváltás leváltást követett”. Valótlan vádak alapján vértlen embereket hurcoltak meg. A pártbizottságnak mindegyike csak az volt a válasza, hogy „*van erős pártszervezetünk, szakszervezetünk üzemeknél, amelyek segítségével minden nehézséget le kell és le is lehet küzdeni*”.²⁷ A belpolitikai válság mélyülése ellenére a középtávú terv még mindig ragaszkodott a nehézipar és az alapanyaggyártás további fejlesztésének szükségességéhez.

A gondokat és a feszültségeket érzékelve, a Szénbányászati Minisztérium 1956. január 11-én, a bányászatban új bér és normaügyi intézkedéseket hozott és rendezte a különbözően értelmezett és használt utasítások tömkelegét. Az eddigi országos iránynorma gyűjtemény helyett életbe léptették a tröshti iránynorma gyűjteményeket. A nógrádi szénmedencében mindeközben tekintélyes üzemek merültek ki 1955–1957 között, ezért pótlásukról sürgősen kellett gondoskodni. Március 1-én Mátranovákon új bánya, a *Csurgó táró* kezdte meg működését, Kazáron a kimerült *Gergely lejtős akna* és a *Pólyos lejtős akna* pótlására, nyitás előtt állt a *György lejtős akna*, a *Gyula lejtős akna* kihajtása pedig márciusban megkezdődött. Mizserfán *Pálhegy I. és II. lejtős akna* közötti részen, a volt *Ortvány akna* szénmezején *Pálhegy III. lejtős akna* megnyitása, valamint a *József akna* megtelepítése szerepeltek a tervekben. Kutatótárókat indítottak a nagybátonyi *Kossuth táró* területén és Újlakon, a világosi bányamező felé. A *Kossuth lejtős aknában* március 1-én, új frontfejtést nyitottak a vastamos biztosítási módszer bevezetésével és egy réselőgép beállításával. *György lejtős akna* építése 1954. decemberében indult meg a Rákóczi bányatelep végénél található a domboldalon, ahol egy 50 tonnás szénbunkert is létesítettek. A kazári üzemhez tartozó bányákból 1955. január 27-én küldték a felszínre az első csille szenet.²⁸ 1955. augusztusában új aknák léptek a termelő üzemek sorába: a mizserfai *Pálhegy III. lejtős akna*, a kazári *György lejtős akna*, a rónai *Vecseklő táró*, a szorospatyki *Új Északi táró*. A mizserfai *Gusztáv lejtős akna* Homokterenye határában feküdt, s 1955-ben kezdte meg a termelését napi 19 vagon szénnel. A bánya egy 300 méter hosszú lejtősaknával és egy 80 méter mély függőleges légaknával volt feltárva. A bányát fejlődőképesnek ítélték, ezért 1965-re már a napi 60 vagonos termelést tűzték ki célul. *Gusztáv lejtős akna* sújtólég-, tűz- és vízveszélyesnek volt nyilvántartva. A kikerülő szén egy része a kisterenyei, a másik része a gyulai osztályozóra került és itt törték össze. A bányában mind a két széntelep művelés alatt állt, ebből a II. széntelep 0,7 méter vastag, fűtőértéke 2800–3000 kalória, a III. széntelep 3 méter vastagságú, 2200–2300 kalóriás volt. A II. széntelepben voltak a frontfejtések 120 méter homlokszélességgel, ahol széngyalut alkalmaztak. A III. széntelepben, kamrafejtésekben termelték a szenet. *Pálhegy III. lejtős akna* Mátraszele és Homokterenye községek határában feküdt. Termelése 1955-ben indult meg, átlag napi 45 vagonos termeléssel. A lejtős akna a *Pálhegy II. lejtős akna* levetett és *Pálhegy I. lejtős akna* felvetett szénterületét fejtette. *Pálhegy I. lejtős aknából*, a hosszú szállító út miatt, ezt a területet nem művelték le. A bánya termelése a III. széntelepből 500

²⁷ Szabad Nógrád. 1955. január 1, január 8.

100 év. 1970. i. m. 189

NML. Adattár. 1631–74. 163

Nógrádi Bányász. 1954. december 29.

Várszegi György. 2001. i. m. 92–93

²⁸ Nógrádi Bányász. 1955. január 22.

Szabad Nógrád. 1955. március 2, március 5, március 8, március 12.

tonnára emelkedett. Minden anyagszállítást a lejtős aknán keresztül bonyolítottak le, a személyforgalom is itt történt. A bánya közvetlen közelében volt a szállító gépház, a kisteleki sodronypálya feladóállomása. Megépült a *Pálhegy II. lejtős aknával* közös 850 tonnás szénbunkere, majd innen került a kitermelt szén a Talbot kocsikba és villamos mozdonynos vontatással a gyulai szénosztályozóra. *Pálhegy III. lejtős akna* egy 930 méter hosszú lejtős aknával és 34 méter légaknával volt feltárva. Tervek szerint majd 1970-ben fog a bánya kimerülni. A lejtős akna termelését két elővájásból és 10 kamrafejtésből nyerte 1955-ben.

A Zagyva völgyben telepített *külszíni bánya* termelését, a *Pálhegy III. lejtős aknán* kívánták átszállítani az ott épülő új szénbunkerbe. Mátraszele és Homokterenye közötti országút baloldalán egy függőleges aknát hajtottak le *Pálhegy III. lejtős akna* szintjére, mely egyúttal a bunker szerepét is betöltötte, ahonnan a gumiszalagra került a szén s a lejtős aknán keresztül került a felszínre.

Az *István bányát* a régi, 1894-ben telepített *Ortvány akna* visszamaradt I. széntelepi pillérére telepítették, illetményiszén termelését szolgálta. A kazári bányaiüzem sújtólégmentes *Gyula tárója* 1955-től már üzemelt, napi termelése 30 vagon volt. A bánya 320 méter hosszú táróval indult, folytatását 600 méter hosszú lejtős aknával telepítették meg. Itt a II. és a III. széntelep állt művelés alatt, és élettartamát öt évre becsülték. Az I. széntelepet már régebben lefejtették, és az innen történő vízlecsapolások rendszeresen folytak. Csoportos kamrafejtés volt a művelési módja, mely láncos vonszolóval és rázócsúszdával volt felszerelve. A II. széntelep 0,8 méter vastag, 3000 kalóriás, a III. széntelep 1,6 méter vastag és 3600 kalóriás volt. A bánya 1967-ben fejezte be termelését.

A Rónai Bányaiüzem termelő bányái: a *Vecseklő I. és II. sz. táró* valamint a *Szilváskői lejtős akna* volt. Ezen a területen a III. széntelepet fejtették, mely itt 4 méteres vastagságot ért el. A telepnek a 2 méter vastag felsőpadját korábban már lefejtésre került, mert jó minőségű szénből állt. A megmaradt 1,6–2 méter vastag alsó, palával átszőtt padban folytak a jövesztési munkák. A szén fűtőértéke 2700–3000 kalória volt. A *Vecseklő I. táró* (1955–1969) között működött, termelése 300 tonna volt. A tárót teljesen feltárták, fejtései a határtól hazafelé tartottak. A felette húzódó régi fejtésekben állandóan tűz és vízveszély fenyegette a bányászokat. Tekintettel arra, hogy a tárót három évre tervezték, a korszerű vágatbiztosítás itt nem alkalmazták. A gépesítést egyedül a villamos fúrógépek jelentették a fejtésekben.²⁹

A Nógrádi Szénbányászati Tröszt vezetésének reményei szerint 1956-ban Kisteleken szénre ér majd a *Duclos VII. lejtős akna*, a mátranováki *új altáró*, a zagyvai *Király táró*, a kazári *Gyula lejtős akna*, és a *Szilváskői táró*. Megszűnik viszont az *Alkotmány II. lejtős akna* és a *Gergely lejtős akna*.

A szénbányák műszaki színvonalának emelése a II. ötéves terv küszöbén különösen fontos volt. A termelékenység érdekében a szellőztetések javítását emelték ki, ezért a bányavágatok állapotának tervszerű karbantartásával, 85%-ra biztosították a három hónapnál hosszabb élettartamú vágatok üzemeltetését. Kiterjesztették a korszerű vágatbiztosítást a beton idomkő, a TH- és, a Moll-ívek valamint vasbeton gerendák alkalmazásával. A TH-íves biztosítást a *kisterenyei*, a *tiribesi*, a *kányási* és a *ménkesi bányaiüzem*eknél vezették be. Kísérleti jelleggel, a *Cspikés bányaiüzemben*, a *II. széntelepen* is kipróbálták ezt a biztosítási módot. A TH-, és Moll-íves biztosítások a *zagyvai bányaiüzemnél*

²⁹ *Hegyi Kálmán* visszaemlékezése. NTM. BK. Gysz. 85, 89.

szintén bevezetésre kerültek. A fenntartási munkák javítása érdekében, Mizserfán, Kazáron és Mátranovákon két és háromszakaszos üzemelésre tértek át, ami a nyári hónapokban volt szükséges, mert a kieső időkben jobban kihasználhatták a munkaidőt.

Elsőrendű munkahelynek a nógrádi szénmedencében a tömegtermelő front és kamrafejtések, valamint a fő elővájások számítottak. Másodrendűnek tekintették a fejtési, szállító és légvágatokat, harmadrendűnek az egyéb tartalék munkahelyeket. A rangsorolással a tömegtermelő és elővájó munkahelyek sebességének növelését kívánták elérni. Mivel a frontfejtések átlagos előrehaladási sebessége évek óta nem növekedett, ezért 15-20%-os sebességnövekedést akartak elérni, különösen *Csipkésen* és *Kányáson*. Az előrehaladás sebességének növekedését az egyéni versenytől, a millszekundumos robbantás alkalmazásától, a fúrólyukak számának növelésétől, valamint a gépi réselés általánossá tételétől várták. Ebben az időben, a szénmedence bányáiban a szénelővájások és meddővájások 1,8 illetve 1,1 méteres sebességgel haladtak. A kisgépesítés fontossága újból előtérbe került, mert 1955 végére a fúrást már csak géppel akarták végezni. Különösen vonatkozott ez a *salgói bányaiüzemre*, ahol az év folyamán általánossá tették a fúrógépek használatát. A vastag széntelepekben, pl. Mizserfán, valamint a szorospaták *Kossuth-tárón* a hazai gyártmányú rakodó gépeket helyezték üzembe. A bányák új feltárásaiban már csak koncentrált fejtéseket alakítottak ki. A vékony és közép vastag telepekben pedig kisgépekkel ellátott komplex gépesítésű, többkamrás fejtési rendszereket hoztak létre. Fontos, kiemelt feladatként jelent meg az újítások kérdése, mivel a bányászati jellegű újítások ekkor a szénmedencében háttérbe szorultak.³⁰

A Szorospataki Bányaiüzem fejlődése is jelentősen meggyorsult ebben az időszakban. Az 1950-es évek elején még gyakran előfordult, hogy lovak vontatták a csilléket a bánya folyosóin. Egy-egy ló után, 4-5 csillét kapcsoltak, a szállítók pedig kantárszáron vezették a nehéz tehertől megviselt, és a sötétségtől megvakult lovakat. A munkahelyeken kézi erővel, csákánnyal vágták a szenet, a fúrógépekről csak hallottak, mert az üzemből néhány fejtőkalapácson kívül más eszköz nem volt. Három év alatt azonban a rakodáson kívül minden munkát már itt is gépesítettek. 1952-ig a siklós munkahelyeken 6 db rázócsúszdával rendelkezett az üzem, számuk 1955-ben már 31 db-ra emelkedett a 28 db láncos vonszoló és a 4 db nagy teljesítményű gumiszalag mellett. Szénjővesztést gépi fúrókkal, sűrített levegővel működő fejtőkalapácsokkal végezték, s a kitermelt szén 65%-át szállítószalagok vitték a csillétöltő helyekre. A munkahelyek kialakításában is gyökeres változás történt. Több, nagy teljesítményű, tömegtermelő munkahelyet, korszerű kamrafejtést telepítettek az üzembe. Jobb lett a levegőellátás, korszerű, acéltámas biztosítás növelte a termelés és a bányászok biztonságát.

A kortárs bányász visszaemlékezése szerint, a legtavolabbi fekvésű bányakörletben, az ötös ereszei és a harmincegyes siklói részen – amit a bányászok csak „*büntetőintézetnek*” neveztek – továbbra is nehezek voltak a munkakörülmények. A bányarészben 26-28 fokos volt a meleg, az emberekről folyt a víz, nagy volt a hő és az oldalnyomás. Az üzem első, 300 méter hosszú szállítóhevederét ezért ide szerelték be. A siklón érkező szenet a gumiszalag végállomása alatt engedték a csillékbe, ahonnan azután a szintes, 2 km hosszú, nyugati fővonal végtelen kötélére kapcsolva vitték a nyugati főereszke alá. Innen a 600 méter hosszú, meredek dőlésű főereszken, majd a szintén meredek, 280 méteres lejtősakna folytatásán s végül a 350 méteres lejtősaknán jutott a külszínre.

³⁰ Szabad Nógrád. 1955. augusztus 10.

Ezt a hosszú utat a bánya legtávolabbi részétől a felszínig, az embereknek és a kitermelt szénnek nap, mint nap meg kellett tenni. „A lejtőszakna utolsó száz méterén tükörsimák voltak a járóosztály támfái, a sok kapaszkodó kéztől.” Az öt éves terv kezdetén, az üzem naponta 70 vagon szenet termelt, 1955-re már a megkétszereződött a napi termelése. 1952 óta a munkáslétszámuk is megduplázódott, főleg Szabolcs-Szatmár megyéből jöttek a toborzások nyomán. 1953 elején még csak 53 sztahanovistája volt a bányaiüzemnek, számuk decemberben már 97-re növekedett, s egy év múlva, 1954. december végén, a sztahanovisták száma elérte a 171 főt.³¹

1955. szeptemberére, *Pálhegy II. lejtős akna* üzemében két db Kóta-féle rakodógépet helyeztek üzembe, a meglévő SZ-153-as gép mellé. *Kossuth lejtős aknán* két db Simonovics-féle lépegető rakodógép, *Katalin II. lejtős aknában* pedig egy db réselőgép dolgozott. *Tökés lejtős aknán* megindult a közös gyűjtőszalag alkalmazásával a gépesített csoportos kamrafejtés.

Újabb bányaiüzemek feltárási munkái is megkezdődtek: *Gyula lejtős aknán*, *György lejtős aknán*, *Vecseklőn*, *Tökés II lejtős aknán*, *Pálhegy III. lejtős aknán*, *Kistelek VII. lejtős aknán*, *Új-Északi táron*, *Forgách lejtős aknán* mélyszinti feltárással, valamint a *Király táron*, és mátránovái új *Főtáron*.³² A rónai, zagyvai bányaiüzemek minden aknája a már lefejtett felső pad alatt visszahagyott alsó padot fejtette a törecs (másodlagos fedőkőzet) alatt, ezért a bányákba a modern bányaművelés fejtési technológiai rendszerét még nem lehetett megtelepíteni.

A nógrádi szénmedencében az I. széntelepet *Szorospatak* és *Ménkes bányáinak* kivételével, már frontfejtéssel fejtették. Ha a telep elérte a 2 méter vastagságot, a csoportos kamrafejtés is lehetségessé vált. A II. széntelep vékony, 0,6–1 méter vastagságú volt, s frontfejtésre is alkalmasnak bizonyult. A III. széntelep *Mízserfán* és *Mátránovákon* annak ellenére, hogy 2,5–3 méter vastag, a nehezen omlasztható fedőkőzet miatt azonban frontfejtésre nem volt alkalmas.³³

1955. októberében kezdtek hozzá a Nógrádi Szénbányászati Tröszt új, salgótarjáni központi épületének az építéséhez, mivel a régi, még 1924–1925-ben épült Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. bányaiigazgatósági épületét, a megyei pártbizottság kapta meg használatra. A tervek szerint az új épület 96 irodahelyiséget, négy vendégszobát, egy könyvtártermet, valamint egy 200 személyes éttermet (kulturteremnek használható csarnokot) foglal magába, melynek átadását 1958-ra tervezték.³⁴

1955. érdekes politikai pikantiát is a felszínre hozott, a *November 7. akna* címéért folyó verseny kapcsán. A verseny állása szerint, a *szorospataki Szeptember 6. lejtős akna* 115,1%, az *Északi táro* 108,1%, a mátránovái *Alkotmány II. lejtős akna* (Főtáronak is nevezték) 107,6%, a *Gáti lejtős akna* 103,5%, *Salgó bánya* 100,1% teljesítményt mutatott. A „November 7. akna” címet ennek ellenére mégis a mátránováikiak kapták meg, miután november 10-én véget ért a vetélkedés. Igaz ugyan, hogy a Szeptember 6. lejtős akna nyerte meg a versenyt kiváló eredményével, bányászainak kérésére azonban az

³¹ Szabad Nógrád. 1955. augusztus 10.

Várszegi György. 2001. i. m. 78–80

³² Szabad Nógrád. 1955. szeptember 3.

³³ *Lassan József:* Létesítsünk minél több tömegtermelő munkahelyet bányáinkban. Szabad Nógrád. 1955. szeptember 10.

³⁴ Szabad Nógrád. 1955. október 5, október 15.

üzemvezetők mégis úgy döntöttek, hogy megtartják a régi nevüket. Ezért a versenyben második helyezést elért bányaüzem, a mátranováki Főtáró, ekkor vehette fel az új „November 7. akna” nevét.³⁵ A végeredmény így a következő képet mutatta: 1. Szorospataki Szeptember 6. lejtős akna 115,2%, 2. Mátranováki Főtáró 115,1%, 3. Szorospataki Északi főtáró 105,6%.

A széntelepes rétegcsoport Nagybatony környékén mocsári és lápnövényekből, főleg fás növényzetből képződött. A fás szerkezetet mindkét telepben előforduló, 0,10–0,15 m vastag, fényes, kagylós törésű szénrétegek mutatták. Két széntelep képződött a területen, az alsó III. széntelep, melynek fedője édesvízi, Nagybatony környékén nem fejlődött ki. A középső II. széntelep elegyes vízi (congériás), a felső I. széntelep sós-vízi (*Terredo norvegica*). A szénmedencében két eltérő, a paleozoikum törésvonalaival egyezőirányú vetőrendszer különböztethető meg. Az ÉNy-DK-i irányú vetőket fővetőknek, az ÉK-DNy-i irányú harántvetőket mellékvetőknek nevezik. Alárendelten K-Ny-i és É-D-i vetődések is előfordulnak.

A *Kossuth lejtős akna* Nagybatony közigazgatási területén feküdt, a Mátra északi lejtőjének nyugati szegéjén. A lejtős aknán és a vele összefüggő, és csak mesterségesen elválasztott *Kossuth tárón* az I. és a II. széntelepben ÉK-DNy-i irányú, 120 méter széles és 450 méter hosszú, hullámredő ismerhető fel. A területen átlagosan 1,7–1,8 méter vastag II. széntelep, 0,3–0,4 méterre, az átlagosan 2 méteres I. széntelep pedig 0,75 méterre vékonyodott el. A vetődések és a hasadékokba nyomult andezit telérek a bányaművelés itteni módját, több vonatkozásban is megszabták, miután a széntelepeket táblákra osztották. A 800–1000 méter hosszú, 450–600 méter széles táblákat a vetőkkel párhuzamos áldőlésben hajtott ereszkékkel vagy siklókkel készítették elő a bányászok. A széntelep É-D-i irányban, 8°-kal dél felé dől. A széntelepekben kifejlődött vállapok, a vetők csapásával paralel történnek. A vetők közelében metán fordult elő, ezért a *Kossuth táró* és a *Kossuth lejtős akna* I. széntelepét, karbidlámpa nyílt lángjának használata mellett nem lehetett fejteni. A lejtős akna II. széntelepében a benzin biztonsági lámpa használatával dolgozhattak csak a bányászok. A *Kossuth táró* az I. széntelepet, a főereszkétől nyugatra húzódó andezit telérig fejtette, mely természetes fejtési határ volt. A II. széntelepet pedig az andezit telér figyelembe vételével tudták csak lefejtetni. A tulsó oldalán fekvő szénmezőt nem a *táróból*, hanem a *lejtős aknából* fogták meg a III. siklóval. Az előkészítésnél vették csak észre, hogy az I. széntelep egy része alatt már lefejtették a *táró* II. széntelepét. A *Kossuth lejtős akna* II. széntelepének fejtésénél már acéltámokat használtak, azonban az omlasztásnál az acéltámok nem csuklottak össze, ezért csákánymunkával kellett a támokat kiásni a bányászoknak. Az I. széntelepet, mely 1,8–2 méter vastag volt, két meddő közbetelepülés osztotta három padra. Kedvezőtlen fedő viszonyok miatt itt kamrafejtéssel fejtették a szenet, a kamrák közötti meghagyott láb, 3 méter vastag volt, és a kamra kihajtása közben már összetöredezett, könnyebben fejthetőbbé vált. A II. széntelep 1,5–1,7 méter vastag, palásodásra hajlamos volt. Azonban a kedvezőbb fedő viszonyai miatt, frontfejtéssel is művelhető lett. A *Kossuth táró* főereszkei védőpillérek visszafejtése a magasabb részekben frontfejtésszerűen történt, mert az agyagos márga fedő elvékonyodott, és a felette lévő lazább szerkezetű felszíni rétegek terhelését nem tudta elviselni, ezért gyorsabban is omlott.

³⁵ Szabad Nógrád. 1955. november 5, november 19.

A szorospataki bányaművelésnél, az I. és II. széntelepben metán fordult elő, ezért csak benzin biztonsági lámpával vagy akkumulátoros lámpával lehetett dolgozni. Az andezit telérek közelségét pedig a széntelep apró repedésein a fehér, mészszerű kicsapódás jelezte a bányászoknak. A telér közvetlen közelében a szén 3–4 méterre kiterjedően, kokszosodott a hajdani forráság szárító hatása következtében, a szén víztartalma 5–6%-al csökkent, s ezzel a fűtőértéke 5 800 kalóriára emelkedett. Az andezit telér vastagsága 3–30 méter között változott, a külszínre került anyagát az oda települt kőbányák, már lefejtették. Az I. széntelep közvetlen fekéje homokkő volt, duzzadás nem volt megfigyelhető, míg a II. széntelep fekéje kemény homok, mely duzzadásra hajlamosabb hónap után. A bányát az első frontfejtési kísérletnek szánták, mert így szeretnék volna megállapítani a termelésbe vételének a lehetőségét. A frontfejtés indító vágatának kihajtása után a vetőkig kialakított területet kamrákkal fejtették le. A frontfejtésbe 1,55–2,50 m-es, Gerlach-típusú acéltámok beépítése folyt 1953. novemberétől. A frontfejtések biztosítása során, az omlasztás előtt a 4,5 méter széles, nyitott főtét 5 sor acéltám tartotta. A 3. és 4. sor között vándorkalitkákat helyeztek el, a kalitkák oldására pedig puhafa tőkét használtak. (A süvegfa, 3 méter hosszú félfá volt). A 24 méter hosszú frontba, 8 db ácsolatot építettek be 9 db kalitkával. A munkafegyelem azonban nem volt kifogástalan a frontfejtésekben, különösen a támok elhelyezésekor. Az acéltám beépítéséhez kezdetben fogas emelőt használtak, de miután a vájárok ezt hamar félretették, a beépítés ezek után úgy végezték el, mint ahogy a fatám használatánál évek alatt megszokták. Ez azt jelentette, hogy az acéltámokat ékkel rögzítve, süvegfa alá állítva fejszével a helyére ütötték, aminek következtében sok tám megsérült. A frontfejtési kísérletben az előrehaladás azonban 24 óránként 1,36 méter volt, s ezzel a szénmedence leggyorsabb frontfejtésének számított.³⁶

Az öt új termelésbe lépő akna, valamint kettőnek a kiesése miatt, az egy aknára jutó napi átlagos termelés 1956. végére visszaesett 206 tonnára, mert az új üzemek az első évben még nem érték el a teljes kapacitásukat. 1955–1956-ban a széntermelés így nem emelkedett. 1955-ben 3 156 215 tonna, 1956-ban 2 886 763 tonna volt az éves eredmény, ami 8,5%-al kevesebb lett az előző évinél. A munkáslétszám ennek ellenére 12,5%-al emelkedett, s elérte a 12 278 főt. A műszaki fejlődés jelentős volt, a korszerűen biztosított vágatok hossza megkétszereződött, elérte a 17 881 métert, visszaesett viszont a frontfejtések aránya az 1954. évi 16,6%-ról 10%-ra.

A kitermelt szén minősége azonban rohamosan romlott, a nógrádi szénmedence ezért hátrányos helyzetbe került annak ellenére, hogy 1955–1956-ban Mizserfán új, napi 1600 tonnás osztályozót építettek. Szintén létesült egy, napi 1600 tonnás törőmű is, hogy a darabos szeneket alkalmassá tegyék az erőművi felhasználásra. A régebbi bányaművelés során a jó minőségű telepeket már leművelték, ezért itt is csak az általuk visszahagyott telepekben fejthették a szenet. Tovább rontott a helyzeten a mizserfai és mátranovákai III. széntelep gyenge minőségű szenének a termelésbe való bekapcsolása. Az erőltetett termelési tempó következtében csak a mennyiséget hangsúlyozták s nem fordítottak kellő figyelmet a termelés tisztaságára. A munkahelyen és az osztályozón történő válogatás, közismerten hanyagul folyt. A modern technológia bevezetése, a gépi művelés során erősen romlott a szén minősége, egyre több meddő került a szénbe, mert

³⁶ *Félegyházi Dezső*: Acéltámmal mért kőzetnyomás a nagybátonyi Kossuth lejtakna frontfejtésében. In: BKL. 1955. 11. szám. 561–565

a gép egyformán kitermelte és felrakta a szenet és a palát is. A nógrádi szenek fűtőértéke ezért az 1945. évi 3500 kalóriáról 1950-re 3000 kalóriára, 1956-ban pedig 2890 kalóriára csökkent le.

A szénmedence legkorszerűbb szénosztályozóját Nagybátyonban hozták létre, a MÁV állomással szemben. Az építmény öt emelet magas, vasgerendákból, vaslemezekből és üvegből készült. Az itt folyó munka, általában emeletenként változott. Három kötélpálya szállította ide a kitermelt szenet: az egyik Kányásról, a másik Ménkesről, Kosuth lejtős aknáról, és az Északi tároról, a harmadik ága pedig 1955. októberétől, Tiribesről szállított. A kötélpályán beérkező csilléket a váltókkal felszerelt függősinén tolták a csilledöntő munkahelyhez, ahonnan az adagolóra került. A munkafolyamatnál a teli csillék egy félkört tettek meg, a kör másik felében már az üres csilléket tolták ki újra a kötélpályára. A csilledöntést zömében nők végezték az osztályozón, ahol naponta és fejenként, 200–400 alkalommal tették meg az említett körforgást. Az ezt követő munkafolyamatokat már gépek végezték. A szén osztályozása során a bunker alatt lévő nagyobb széndarabokat a bütykös rosta választotta le, és egy gumiszalag vitte a vagonokba. Menetközben válogatták ki közülük az itt dolgozó nők a palát. Az apró szén, egy gumiszalagon került a RELCNER rostára, ahol megtörtént a kocka- és a diószén kirostálása. A 0,2 mm-es törmelékszenet egy kanalas szalag vitte a nagy bunkerbe. A porszenet itt tovább vibrálták, különválasztva az ún. „borsót” és a finomport. A darabos és kockaszenek jó minőségének biztosítására külön palaválogatókat alkalmaztak.³⁷

A szénbányászatban meglévő létszámihiány kiküszöbölésére, az 1953. decemberétől foglalkoztatott katonákból (a nagybátyoni bányász honvédekből alakított 3. bányász századból) többen már vájár bizonyítványt is kaptak, mert a katonák elvégezték a vájár tanfolyamot. A nógrádi szénmedencében 1956. végéig, mintegy 600 honvédet alkalmaztak bányász munkakörben.³⁸

1956. márciusában, az országban érezhető politikai, gazdasági válságot az ellátási gondok is súlyosbították. Ebben az érezhető válsághangulatban, a szénbányászat fejlesztése céljából nyitották meg Mátranovákon, megyénk első szénbányászati, újító vándorkiállítását, melynek különösebb eredménye már nem lett.³⁹ Az MDP. KV. 1956. április 27-én társadalmi vitára bocsátotta a II. ötéves tervezetet. (Ezt a tervet fogadta el majd az 1956. július 18–21. között tartott KV. ülés, a nehézipar meghatározó fejlesztésével). Május hónapban került sor a fiatal bányamérnökök tanácskozására is, melynek az volt a nem titkolt célja, hogy a fiatal műszaki értelmiséget hatékonyabban kapcsolják be a termelési feladatok megoldásába.⁴⁰ Technológiai váltásra is sor került, mivel az időzített gyutacsos robbantási kísérletek már megyénkben is javában folytak, melyek termelékenyebbnek és gazdaságosabbnak ígérkeztek a korábbi, ún. millszekundomos robbantásnál.⁴¹

³⁷ 100 év. 1970. i. m. 190

Szabad Nógrád. 1955. október 5.

Jakab Sándor: Nógrád megye története. IV. 1944–1962. Salgótarján. 1974. 190

³⁸ Szabad Nógrád. 1956. március 10.

³⁹ Szabad Nógrád. 1956. március 31.

Magyarország a XX. században. 1985. i. m. 393–394

⁴⁰ Szabad Nógrád. 1956. május 16.

⁴¹ Szabad Nógrád. 1956. május 23.

1956. nyarán azonban már a nógrádi bányászok is érezték, hogy valami gond van az országban, ezért egyre gyakrabban adtak hangot panaszaiknak. Követelései megjelen-
tek az iparág 1956. júliusában tartott kongresszusán is, mivel emelkedett a szénbányák
termelése, vele szemben azonban a munkavégzés biztonságával, az egészségügy feltét-
eleinek javításával – a munkavédelmi beruházások ellenére – elégedetlenek voltak. A bá-
nyászokat különösen nyugtalanították a bérezésükkel összefüggő gondok, s jogosan ve-
tették fel, hogy a vezetők gyakran megszegik a bérezés alapvető elveit, mert nem min-
dig és mindenkinek lehetett a nagyobb keresetet biztosító munkahelyeket kijelölni.
Nem a teljesítmény alapján elvárható bért számolták el a dolgozóknak, hanem a rendel-
kezésre álló beralapot osztották szét. Ugyancsak tarthatatlannak ítélték a mértéktelen
túlóráztatásokat, és az érvényben lévő nyugdíjtörvényt, mely rendelkezése szerint, az
utolsó évi keresetük alapján mehetnek csak nyugdíjba a bányászok. (A probléma ebben
az esetben az volt, hogy a nyugdíjazás előtti időben, az egészségében megrokkant bá-
nyászt, zömében már csak fenntartási és külszíni munkán alkalmazták, mely természe-
tesen keresetcsökkenéssel járt). A bányászati miniszter első helyettese ekkor, a
szorospataki bányatelepről elszármazott bányász, Kocsis Lajos volt. Kocsis Lajos is fel-
szólalt a kongresszuson, és megígérte, hogy az ágazati gondokat a szakszervezettel ösz-
szefogva, megvizsgálják és igyekeznek majd orvosolni. Erre azonban szintén nem ke-
rült sor. Ellenben a szeptemberi, VI. Bányásznapon adták át először, az 1953-ban alapí-
tott, „10 éves” Szolgálati Érdemérmét az arra érdemesült dolgozóknak. Ugyanekkor 157
nógrádi bányász kapott OTP lakáshitelt is. Az államosítástól 1956-ig eltelt 10 év alatt, a
bányászok szociális és kulturális helyzete a meglévő problémák ellenére, jelentős mér-
tékben javult. Miután a termelés felfutása, a munkáslétszám jelentős emelkedésének
volt a következménye, kénytelenek voltak a vezetők megállapítani, hogy a régi, elavult
bányászkolóniák alkalmatlanokká váltak a bányamunkára jelentkezők elhelyezésére.
Ezért korszerű, új lakótelepek építésére volt szüksége a Nógrádi Szénbányászati Tröszt-
nek. Ez a gond elsősorban a szénmedence déli területén jelentkezett, ahol a bányamű-
velés jövőjét látták biztosítottnak a Tröszt vezetői. Mint ismeretes, a kormány döntése
nyomán, Nagybátonyban indult meg az „új bányászváros” építése 1948-tól, s 1956 végé-
re már 521 korszerű lakást át is adtak. Az 1952-ben megindított „sajátház” akció kereté-
ben hosszú lejáratú, előnyös kölcsönök felvételével a bányászok, az általuk kiválasztott
helyen építhették fel a saját házukat. 1956-ig ennek az akciónak a keretében, 410 csalá-
di ház épült meg. Ezek közül: Kisterenyén 178, további házak pedig Salgótarjánban,
Nagybátonyban, Nemtiben, Rákóczi-bányatelepen, stb. létesültek. Az építkezések üte-
me azonban elmaradt a növekvő munkáslétszám igényei mellett. A távolabb lakó ún.
„kétlaki” dolgozók számára munkásszállásokat kellett építeni és berendezni. 1956 év
végén, már 760 bányász lakott munkásszálláson: Nagybátonyban, Mizserfán, Kazáron,
Kisteleken, Jánosaknán és Kisterenyén. A szállón térítés ellenében napi háromszori el-
látást kaptak az ott lakók, sőt a bányauzemek dolgozói is igénybe vehették a napi egy-
szeri étkeztetést az üzemi konyhán. Munkaruhával is az I. ötéves tervben látták el elő-
ször a bányászokat.

A munkáslétszám növekedésével, természetesen a bejáró dolgozók száma is emel-
kedett, akik vonaton, autóbussen vagy a keskeny nyomtávú iparvasúton jutottak el a
munkahelyükre. Az I. ötéves terv elején még csak öt autóbusz, a végén pedig már 64 au-
tóbusz szállította a bányászokat, s ezzel a közlekedési lehetőséggel, több mint 100 köz-
séget kapcsoltak be a munkásszállításba. A bejárók közül legnagyobb számban,
Nagybátonyba mentek dolgozni. A szállítás egy részét maga a Tröszt végezte el, a teher-

autókból átalakított buszokon, amit a köznyelv csak „*fakarusznak*” nevezett. Az iparvasúti szállítás a zagyvai és a zagyvapálfalvai körzetben volt jelentős, ám a bányák bezárásával ennek a szerepe lecsökkent. Mizserfán és Mátranovákon az iparvasúti munkásszállítás már alig játszott szerepet. Nagybátonyban pedig csak a szorospataki és a tiribesi ún. „*kisvasutak*” segítettek be a munkásszállításba.

Kazárról a Kisterenyére vezető bekötőút mellett, az egykori Gyula-rakodó helyén, 1955. tavaszán kezdődött meg egy új szénosztályozó építése. A törővel egybeépített osztályozó, a kazári és a mizserfai szén ipari (erőműben történő) felhasználását tette lehetővé. A törőmű 300 vagon teljesítményű volt, melléje 100 vagonos ürítő és 60 vagonos széntároló épült iker mérlegházzal. (1957-ben tervezték a rakodói lakótelep építését, 120 család részére). Nagybátonyban ugyanekkor, a MTH 209. számú Zsinkó Vilmos Vájártanuló Intézet felnőtt dolgozói, toborzási versenyre hívták ki az ország összes MTH vájáriskoláját. Külön páros verseny alakult ki az Ajkacsingervölgyi Vájártanuló Intézet és Nagybátony között.

A *mizserfai bányákban* újfajta acélsővázaz ácsolattal történő kísérletbe fogtak, hogy kiválthassák a drága bányafát, *Csurgó táróban* pedig felszerelték az első PML-5 típusú szovjet „*lapátológépet*”.

A Nógrádi Szénbányászati Tröszt Központi Bányamentő állomása, még az Salgótarjáni Kőszénbánya RT. alapításában, 1928-tól működött. A bányamentés története azonban jóval korábbra nyúlik vissza, hiszen a nógrádi szénmedencében fekvő Inászáron, 1904-ben már létesítettek egy bányamentő állomást. Az inászári *Ferenc aknán*, 1905-ben, egy korábbi bányatűz miatt elgátolt bányamező újrainyításánál, a bányamentők használták a tulajdonukban lévő 5 db. Neuper-féle készüléket. 1907-től már a korszerűbb, Draeger-féle regeneráló bányamentő készüléket kaptak, melyek közül 3 db már telefonnal volt felszerelve. A bányamentő állomást 1912-ben, az újonnan megnyitott somlyóbányai *Teréz táróra* helyezték át. A felszerelésük a 16 db Draeger-féle készüléken kívül, villamos kézilámpákból, hordágyakból, telefonokból és töltőgépből állt. A salgótarjáni *József aknára* 1914-ben került a bányamentő állomás, ahol a gépház épületében rendezkedtek be. Kísérleti tárot, kísérleti aknát, füstkamrát létesítettek számukra, és a legénység oktatására egy tanterem is rendelkezésre állt. 1916-ban a felszerelés egy részét átadták Dorognak, azonban a szükséglet úgy hozta, hogy a gépparkot Salgótarjánban is fejleszteni kellett. Az 1930-as években korszerűsítették a mentőállomást és 15 db, majd Mizserfára kihelyezve 5 db 1924-es típusú Draeger-féle készüléket tartottak nyilván. A salgótarjáni mentőállomásnak a készülékeken kívül két Pulmotor, egy oxigénáttöltő szivattyú, egy akkumulátortöltő mellett 20 db Wolf-féle bányalámpa, 14 db régi típusú Wolf-lámpa, egy szénmonoxidot vizsgáló készülék, hordágyak, telefonok álltak a rendelkezésére. A részvénytársaságnak egy vezetőből és 30 mentőből álló, kiképzett bányamentő csapata volt, akik évente négy gyakorlatot tartottak, nehéz bányabeli munkát végezve. A nógrádi bányamentő állomás is sokat vándorolt a jellegzetes „*vándor bányászkodás*” következtében, melynek során a mentőállomás is követte a bányák létesítését a gyors reagálás érdekében. Jelentősebb fejlesztése csak 1948-tól indult meg. A régi 1924-es típusú Draeger-féle készülékeket, a 160/A típusú készülékekkel váltották fel, s ezzel az állomáson 23 új bányamentő készülék állt rendelkezésre. Állandóan fejlesztették a felszerelésüket, beszereztek öt Pulmotort, hat Inhabadot, 40 új akkumulátoros lámpát, univerzális ellenőrző készüléket. 1952-ben tértek át az álarc használatáról a csutorára és minden bányamentőnek már saját egyéni felszerelését képezte a csutora. 1955-ben, a volt *József lejtős aknában* (1937–1951) létesítették a bányamentők új gyakor-

ló táróját. Jelentős fejlődést jelentett az is, hogy ettől az évtől kezdve bevezették az állandó inspekciós rendszert, melynek során nyolc főből álló mentőlegénység volt állandó készenlétben az állomáson. A bányamentők (a mentőlegénység) munkaruhát, csizmát, lámpát kaptak, s az inspekciós időben oktatásban részesítették őket, hogy a felkészültségüket fokozzák. Az állomás egy bányamentő autót is kapott egy gépkocsivezetővel. A tanfolyamok bevezetése során, évente átlagosan 30–40 bányamentőt képeznek ki. Az üzemeknél kiképzett mentőlegénység száma 1955-ben már 138 fő volt. Az üzemektől heti váltásban, nyolcan tartózkodtak a bányamentő állomáson a következő felszerelésekkel: 50 db. „MEDI” 494. típusú mentőkészülék, akkumulátoros és benzinlámpák, teljes ruhafelszerelés, 3 db. készülékvizsgáló, pullmotorok, elektrostimulátor, monoxid, széndioxid vizsgáló készülékek, tábori telefon, műszer- és szerszámládák. Érdemes azt is megemlíteni, hogy a mentőállomáson volt hálószoba, oktató és kulturális célra használható szoba könyvtárral, rádióval és televíziós készülékkel, állandó hideg-meleg tusfürdővel. A rendelkezésre álló adatok szerint 1928–1945 között 48 esetben vettek részt mentésekben, 1945–1960 között pedig 170 esetben vették igénybe a bányamentők munkáját, ebből 18 esetben vízbetörés miatt, 72 esetben bányatűz elfojtásához, 28 esetben a rossz levegőellátás miatt s végül 52 esetben őrszolgálatra, gázvizsgálatra vonultak ki. Embermentés céljából hat esetben vették igénybe a bányamentőket, amikor is három esetben élve sikerült kimenteni egy-egy bányásztársukat. Négy alkalommal nyújtottak segítséget a szomszédos bányatrösztöknek. Minden esetben kitűntek jó felkészültségükkel, gyors kivonulásukkal és fegyelmezett magatartásukkal.⁴²

⁴² Szabad Nógrád. 1956. szeptember 5, szeptember 8, szeptember 12, szeptember 13.

100 év. 1970. i. m. 190–191

Várszegi György. 2001. i. m. 94

NTM. BK. Gysz. 681. Jeney Gyula: A bányamentő állomás fejlődése. Kézirat. 1–3.

Török Zoltán: Bányamentés. Bp. 1973. 18–20.

Török Zoltán: A bányamentés vázlatos története. In: BKL. Bányászat. 123. évfolyam, 1990. 3. szám. 199–201.

Krisztián Béla–Németh Géza: A magyarországi bányaipari szakmunkásképzés története. Bp. 2006. 50–51

NÓGRÁD MEGYEI VOLT NYILAS PÁRTTAGOK AZ ÁLLAMBIZTONSÁGI SZERVEK LÁTÓKÖRÉBEN

FODOR MIKLÓS ZOLTÁN

A volt nyilaskeresztes párttagok 1945. utáni sorsa, tevékenységük képe közhelyszerűen él a történeti köztudatban. Átfogó vizsgálat nem próbálta még a hungarista vezéreszme szerint szerveződő párttagság társadalmi-politikai mozgását tanulmányozni a második világháború utáni években-évtizedekben. Ismereteink a nyilasok kormányzati-közjogi szerepet vállaló vezetőinek sorsát illetően elégséges: tudjuk, hogy radikális módon „iktatták ki” őket a politikai közéletből. Többen emigrációba kényszerültek. A Magyarországon maradt közép- és alsószintű vezetőkről (közülük sokakat ítéltek el a népbíróságok), valamint az egyszerű párttagok 1945. utáni sorsáról érthető módon keveset tudunk: a mai napig nem sokan dicsekedtek hajdani nyilas mivoltukkal. Országos léptékben százezres nagyságrendű tömegről van szó – 1939–1941 között a háromszázezret is meghaladhatta a párttagok száma, az 1939-es országgyűlési választásokon pedig mintegy hatszázezernyi szavazatot kaptak szélsőjobboldali képviselőjelöltek. (A párt tényleges támogatottsága ennél lényegesen magasabb volt, de a választójogi törvény, és a kormány adminisztratív intézkedései nem tették lehetővé hogy minden lehetséges támogató szavazhasson a nyilasokra.) A Nyilaskeresztes Párt támogatottsága, taglétszáma a Szovjetunió elleni hadba lépés után folyamatosan csökkenni kezdett, de 1944. őszén még mindig egy százezres taglétszámú, jól megszervezett tömegpárt állt készen a hatalom átvételére és Németország szövetségeseiként a háború végsőig elkötelezett folytatására. Természetesen nem homogén tömegről van szó, amelynek háború utáni viselkedését, túlélési taktikáját (nem egyszer szó szerint) egységesen lehetne értékelni. Az elkötelezettség mértéke nyilvánvalóan különböző: aki csak 1939–1940. táján került egy-két évre a hungarista eszme vonzáskörébe (jórészt szociális indítekből), másként értékelendő mint aki 1945. tavaszán is bízott a végső győzelemben. Rövid ideig tartó párttagság is foltot hagyhatott egy személy múltján, hátrányosan érintve az illető sorsát 1945. után, de egy jelentősebb pozíciót betöltő nyilas pártember is befuthatott karriert a következő rendszerben, ha jól titkolta múltját.¹

A háború után számos volt nyilas – az akkori köznyelv szerint „kisnyilas” – lépett be különböző, legálisan működő pártba. Az új pártba belépők számát, arányát nehezen lehet megbecsülni. Tudomásunk szerint a Magyar Kommunista Párt volt az a politikai

¹ I. Bővebben: Magyarország története. 1-8. Főszerk: Ránki György. Bp, 1976. 8. kötet, 913-1202., Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Bp., 1999., Ungváry Krisztián: Kik voltak a nyilasok?. Egy szocialista tömegpárt. In. Rubicon 2004/11.

erő, amely egyértelműsítette hogy várja soraiba azokat a „kisnyilasokat”, akik háborús és népellenes bűnt nem követtek el. A történeti köztudat úgy tartja számon – sztereotip és kellően nem alátámasztott módon, – hogy nagyszámú volt nyilas került be a kommunista pártba, sőt annak állambiztonsági szervezetébe, a Belügyminisztérium Államvédelmi Osztályába, illetve az Államvédelmi Hatóságba is.

Jelen munkámban arra teszek kísérletet, hogy Nógrád megyei volt nyilaskeresztes párttagok 1945. utáni társadalmi-politikai tevékenységének fő tendenciáiról igyekezzek képet nyújtani, bár ez a kép a források hiánya miatt töredékes. A tanulmány alapvetően az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött objektum-dosszié adataira épül. Természetesen messze nem minden volt nyilasról vezettek nyilvántartást. A párt fénykorában a megyében legalább ötezer tagja volt a pártnak. Az objektum-dossziében összesen 255 személyről találtam adatot, ez mintegy 5%-os „mintavétel” a megyei párttagokról.² Elsősorban olyan személyek szerepelnek a nyilvántartásban, akik a világháború végéig voltak nyilas párttagok, tehát az ideológiailag elkötelezettebbekről van szó. Az utolsó információ a vizsgált célszemélyekről 1970-ből származik. A cikkben személyiségi jogi megfontolásból azoknak a nyilas pártembereknek írtam ki a nevét, akik magasabb tisztséget töltöttek be, illetve akiknek neve korábbi munkákban már megjelent.

Az objektum-dosszié

A kommunista állambiztonsági szervek 1950-től hálózati operatív ellenőrzést igénylő, úgynevezett objektum-dossziét nyitottak, amelyek az elhárítási vonallal kapcsolatos dokumentáció gyűjtésére szolgáltak. Ha az objektum megszűnt, az iratokra operatív szempontból már nem volt szükség, a dossziét irattározták és egy „o” jelzetű archív számot kaptak.

A megfigyelt objektumok között kiemelt figyelmet kaptak az 1945. utáni volt jobboldali, szélsőjobboldali illetve a háború utáni koalíciós pártok (köztük a szintén „jobboldalinak” minősített szociáldemokraták). A dossziékat országosan és megyénként is vezették.³

1956-ban a kartotékok egy része, főleg a vidéki anyag jelentős hányada megsemmisült. A volt jobboldali pártok vonalán Nógrád megyében 1957. áprilisában nyitottak objektum-dossziét.⁴ Ezen a vonalon 1956. októbere előtt a jelentés szerint kb. 1450 főt tartottak számon megyei viszonylatban, viszont a forradalom alatt a nyilvántartás itt teljes egészében megsemmisült.⁵

A dosszié nagy terjedelme miatt 1958. februárjában a Nógrád megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya külön objektum-dossziét nyitott a „Felszabadulás előtti volt fasiszta pártok és szervezetek” vonalán.⁶ Ezen elhárítási vonal keretében a

² Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁSZTL) 3.1.5. O-15/294 „Felszabadulás előtt és után működött jobboldali pártok és szervezetek” (A továbbiakban: Objektum-dosszié)

³ Takács Tibor: A volt jobboldali és polgári pártok és vezetőik az állambiztonsági szervek látókörében. <http://www.natarch.hu/archivnet/rovat/cikk.phtml?cikk-kod=16>

⁴ ÁSZTL. Objektum-dosszié. Határozat. Salgótarján, 1968. 07. 10. 187.

⁵ Uo. Szolgálati jegy. Salgótarján, 1957. 04. 13., 188.

⁶ Uo. Szolgálati jegy. Salgótarján, 1958. 11. 11., 55.

Nyilaskeresztes Párt egykori tagjai kívül még tizennégy egykori szervezet tagjai kerültek az állambiztonság vizsgálódásának célkeresztjébe. Ide tartozott például az Ébredő Magyarok Egyesülete, a Magyar Országos Véderő Egyesület, a Turul Szövetség, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége, a Volksbund mellett a népi baloldali Népi Kollégisták Országos Szövetsége⁷, sőt a Magyar Cionista Szövetség is!⁸ A jelentések azonban túlnyomórészt volt nyilasokról szólnak. Az 1945. után működő pártok megfigyelt tagjairól „volt jobboldali pártok” címen vezették tovább a nyilvántartást. Külön kategóriaként jelentek meg a volt horthysta funkcionáriusok.

1968. júliusában a „volt jobboldali pártok”, és a „volt fasiszta pártok és szervezetek” dossziékat összevonták, „Felszabadulás előtt és után működött jobboldali pártok és szervezetek” címen, OD-1429. számon vezették tovább a nyilvántartást.⁹

Az elhárítási vonalat a BM III/III-as Csoportfőnökség 1970-ben is felülvizsgálta, a vonal elhárítását 1971 júliusában megszüntette. 1972-ben új dossziét nyitottak 38-OD-4482. számon, melybe a korábbi dossziéból bevezették azon nyilvántartott személyeket, akiknek az ellenőrzését továbbra is indokoltnak tartották. A 38-OD-1429. sz. dossziét 1973 októberében határozattal megszüntették.¹⁰

Az objektum-dossziékból vizsgálható: a volt állambiztonsági szervek múltjáról alkotott képe, a rendszer történelemszemlélete, az elhárítási vonal története (milyen csoportokra terjedt ki az ellenőrzés), valamint a megyék – jelen esetben Nógrád megye – párt-története. Úgy vélem, egy tágabb értelemben vett párttörténetbe beleértendő a már megszűnt pártok volt tagjainak 1945. utáni sorsa, politikai tevékenysége. Mint forrás kritikával kezelendő: az állambiztonságnál szolgálatot teljesítők olykor meglepő történeti tévedésekre ragadtatták magukat.¹¹

Hiba lenne úgy értékelni az objektum-dossziét, mintha az ellenőrzött célszemélyek listái alapján teljes képet kaphatnánk belőle az egykori nyilasok megismeréséhez. Az a volt nyilas, aki korábbi lakhelyéről, működésének színhelyéről máshová távozott új környezetben telepedett le, igazolták, sikerrel kivonhatta magát az állambiztonsági vizsgálódás alól, ily módon a későbbi történeti kutatás szempontjából „láthatatlan” maradt.

Nem voltak nyilvántartásba vehetők azok, akik ugyan beletartoztak volna valamelyik ellenőrizendőnek nyilvánított célcsoportba, de a rendszer szempontjából valamilyen tevékenységük révén megbízhatóvá váltak, érdemeket szereztek az „ellenség” elleni harcban. Nem voltak regisztrálhatók még a Központi Bizottság hatáskörébe tartozó párt-, tömegszervezeti, állami gazdasági vezetők és funkcionáriusok. Országgyűlési képviselőket csak a Politikai Bizottság engedélyével lehetett nyilvántartásba venni. A budapesti és megyei pártbizottságok hatásköri listájába tartozó párt-, tömegszervezeti, állami gazdasági kádereket csak az illető pártszervek előzetes hozzájárulásával voltak regisztrálhatók.¹² Aki tehát megfelelő pozícióhoz jutott, szintén kieshetett az állambiztonság látóköréből.

⁷ A fiatalkori reményeikben csalódott egykori „nékoszosok” közül 1956-ban sokan a forradalom kezdeményezői között léptek fel.

⁸ ÁSZTL. Objektum.dosszié. Jelentés. Salgótarján, 1958. 05. 10., 55.

⁹ Uo. Határozat. Salgótarján, 1968. 08. 10., 187.

¹⁰ Uo. Határozat. Salgótarján, 1973. 10. 29., 360.

¹¹ Egy 1967-es, a nyilaspárt megyebeli tevékenységét értékelő jelentés az 1940-es bányászsztrájkot 1943-ra datálja.

¹² Kiszely Gábor: Állambiztonság (1956-1990). Budapest, 2001., 227.

Nógrád megyei volt nyilasok 1945-1956. között

A háború nem válogatott, a Nyilaskeresztes Párt tagjai közül is sokan veszítették életüket a vérzivatarban. A világháború vihara sokukat lakóhelyüktől távolra vetette, illetve a felelősségre vonás miatti félelemtől vezérelve sokan érezték tanácsosnak, hogy ne térjenek vissza korábbi működésük helyszínére, főleg ha valamilyen vezető pozíciót töltöttek be. A lakóhelyükön maradt nyilasok közül viselt dolgaik, személyes bosszú vagy legalábbis helybeli ismertségük miatt többeknek kellett felelősségre vonással szembenézni.

A Nógrád megyei pártszervezet ismertebb vezetői, jelentősebb személyiségei közül Budinszky László megyevezetőt a Szálasi-kormányban betöltött miniszteri pozíciója miatt kivégezték. Kiss András, aki a nyilas hatalomátvétel után töltötte be a megyevezetői posztot – 1944. október közepéig Budinszky helyettese volt a megyei párhierarchiában, – valószínűleg még a háború ideje alatt meghalt.¹³ Bolgár Barna, Balassagyarmat városvezetője nyugatra távozott, további sorsáról nincs tudomásunk.¹⁴ Halácsy József, Salgótarján nyilas pártszervezetének sokáig első embere, még a hatalomátvétel előtt elhalálozott. (Szabó János szerint Halácsy 1944-ben Ungváron vesztette életét egy bombatámadás során, ahová futballbíráskodás végett utazott.)¹⁵ Szabó János, aki vallomása szerint 1944. augusztusától töltötte be Salgótarján nyilas városvezetői pozícióját, Németországból hazatért, a népbíróság elmarasztalta, másfél év börtönbüntetésre ítélték.¹⁶

A Balassagyarmati Népbíróság vezetőbírájának 1945. kora nyarán feltűnővé vált, hogy a Salgótarjáni járás területén késnek a felelősségre vonások – az igazságügy miniszterhez írott jelentésében a következőképpen ír. „A salgótarjáni járás területén köztudomás szerint a gyári munkások és bányászok közül is több ezer tagja volt a különböző fasiszta pártoknak. Valószínű, hogy ezek legnagyobb része nem volt meggyőződéses fasiszta, sőt nem is ismerte a fasizmus lényegét és ezekbe a pártokba...a féktelen propagandától megtévesztve azért lépett be, mert így remélt magának nagyobb darab kenyeret biztosítani. Ha ez volt is a helyzet nagy általánosságban, kétségtelen, hogy nagy számban kellett köztük olyanoknak is lenni, akik meggyőződésből voltak fasiszták, akik ezekben a pártokban tisztséget vállaltak, vagy egyébként tevékeny működést fejtettek ki, akiket tehát bíróság elé kellene állítani. Ennek ellenére a salgótarjáni járásból eddig

¹³ ÁSZTL. Objektum-dosszié. 54. Hogy Kiss András még a háború ideje alatt meghalt, Szabó János szavaiból következtethető, miszerint Szabó Kiss András „utódját nem ismerte”. Ebből arra következtethetünk, hogy ha formálisan is, de a nyilas pártvezetés Kiss András halála után kinevezett egy megyevezetőt a Nógrád megyei pártszervezet élére. A kinevezés ténye a még működő nyilas pártapparátusra és államszervezetre, tehát még a háború idejére utal.

¹⁴ Uo. Jelentés a nyilas párt tevékenységéről. Salgótarján, 1967., 185. A jelentés megfogalmazása szerint Bolgár Barna 1944-ben „disszidált”.

¹⁵ Uo. Szabó János 1958-as jelentése, 54. Más forrás szerint Halácsy 1944. október 31-én halt meg, a Salgótarjáni bombatámadás során, bár neve a városi halotti anyakönyvben nem szerepel. (Salgótarján történelmi kronológiája I. kötet. Szerk. Á. Varga László. Salgótarján, 1997. 165.) Valószínűbbnek tűnik Halácsy korábbi, nyilas hatalomátvétel előtti elhalálozása, a források többsége erre utal.

¹⁶ ÁSZTL. 3.1.9. V-49/912 BM Salgótarjáni osztályának vizsgálati dossziéja Szabó János ügyében.

egyetlen olyan embert nem állítottak a népbíróság elé, akik akár csak egyszerű tagjai is lettek volna a fasiszta pártoknak.”¹⁷ A késlekedés oka talán a Salgótarján vezetésében a szovjet megszállás óta szinte kizárólagos szerepet játszó kommunista párt vélhető szándékában keresendő: valószínűleg sok „kisnyilasra”, illetve korábbi nyilas szimpatizánsra mint potenciális támogatóra számított.

A karancslejtősi ellenállás kapcsán népbíróság elé állított, majd felmentett Szepesi István főbányamester hisztérikus légkörű salgótarjáni tárgyalása adott alkalmat sok volt nyilasnak arra, hogy a saját múltjáról elterelje a figyelmet, és látványosan demonstrálja a győztesekhez való tartozását. Szepesi Istvánt felmentették, ám a tárgyalás közönsége tombolva tiltakozott a bírói határozat ellen. Bányatelepekről hívtak be embereket, halált követeltek a főbányamester fejére. Leszenyiczki János népbíró letartóztatta(!) a helyi rendőrség, hogy a felheccelt tömeg haragját csillapítsa, valamint a népbíró testi épségét mentse. A balassagyarmati főbíró szerint „...azok, akik a tömegben a leghangosabbak voltak, korábban igen élénk működést fejtettek ki, sőt vezető szerepet vittek a helybeli nyilas pártban...” A balassagyarmati főispáni hivatalban 1945. június 23-án kelt jegyzőkönyv szerint a következő vélemény olvasható: „Az én meggyőződésem szerint a zavargást nyilas párt volt vezetői rendezték, hogy magukat elködösítsék, ezen véleményemet arra alapítom, hogy Zagypálfalva és környékén, sőt Salgótarjánban igen sok nyilas volt, eddig azonban a községek és a város vezetők közül rendőrség senkit sem állított a népbíróság elé.”¹⁸ Nem sokkal később megkezdődött a Salgótarjáni és környékbeli nyilasok népbíróság elé állítása és elmarasztalása.

A nógrádi nyilasok közül háborús és népellenes bűntett miatt száztizenkilenc személyt ítélték el hosszabb-rövidebb ideig tartó börtönbüntetésre.¹⁹ Nyilaskeresztes párttagokat többnyire az Nbr. 17.§ 2. pontja alapján ítélték el népellenes vétség miatt, vagyis abban az esetben, ha az illető „...fasiszta, demokráciaellenes pártban fejtett ki kevésbé jelentős, de még vezető jellegű tevékenységet.”²⁰ Az ítéletek zöme hat hónap-két év időtartamra szólt. Jó eséllyel számíthatott börtönbüntetésre az, aki a pártban szervezőmunkát vállalt, titkár, irodavezető, propagandavezetői tisztséget töltött be, vagy fegyveres pártszolgálatot teljesített. Városokban körzetvezető, városvezető, illetve járásvezető mindenképpen számíthatott szabadságvesztéssel járó büntetésre. A falvak helyi pártvezetőinek, a községvezetőknek tevékenységét, személyi körülményeit általában mérlegették, az általam vizsgált népbírósági peres anyagok alapján néhányukat ítélték el.²¹ Az átlagosnál súlyosabb börtönbüntetést kapott a balassagyarmati pártszervezet ifjúsági vezetője, meggyilkolt munkaszolgálatosok holttesteinek eltüntetésében való részvétele miatt (három év),²² a salgótarjáni pártvezető-helyettes (másodfokon négy évet kapott), a nagyorosi községvezető (tizenkét év).²³

¹⁷ NML. Nb. 1/1945 Balassagyarmati Népbíróság peres iratai.

¹⁸ Uo. Jegyzőkönyv. Balassagyarmat Főispáni Hivatala, 1945. 06. 23.

¹⁹ ÁSZTL. Objektum-dosszié. Jelentés a nyilas párt tevékenységéről. Salgótarján, 1967., 186.

²⁰ 1945:VII. tc. a népbíráskodás tárgyában kibocsátott kormányrendeletek törvényerőre emeléséről. In. Két év hatályos jogszabályai 1945-1946. Budapest, 1947., 22.

²¹ NML. Balassagyarmati Népbíróság peres iratai.

²² Uo. Nb. 211/1945

²³ ÁSZTL. Objektum-dosszié, 177-184.

Nógrád megyéből több nyilas párttagot a Fegyveres Nemzetszolgálat kötelékébe soroztak be, akiket a budapesti Radetzky-laktanyába vezényeltek. Többeket közülük gyilkosságokban való részvétellel gyanúsítottak. (A „radetzkyk” közül többeket 1956. után vontak vizsgálat alá.)²⁴

Volt párttagokat internálhattak, vagy rendőri felügyelet alá helyezhettek. Bármilyen elmarasztalásban részesültek is volt nyilasok, kiszabadulásuk után munkahelyi személyzeti lapjukon elkísérte őket a „P” jelzet, vagyis politikai értelemben „sárosnak” minősültek. Ha igazolóbizottság előtt derült ki valakiről, hogy nyilas volt, munkahelyén érték munkajogi hátrányok, elveszíthette addigi állását, súlyosabbnak minősített esetben az eljáró igazolóbizottság büntetőjogi útra terelhetette az ügyét.

Az otthon maradó vagy más lakhelyre költöző volt párttagok közül sokan gondolhatták úgy, hogy az őket fenyegető hátrányt akkor kerülhetik el a legeredményesebben, ha gyorsan csatlakoznak valamelyik legálisan működő párthoz. A legkézenfekvőbbnek a megszálló szovjetek által preferált Magyar Kommunista Pártba való belépés tűnt. A belépők indítéka különböző lehetett: tiszta lap ígérete, a győzteshez húzás, erős érdekképviseleti potenciállal rendelkező közösséghez való tartozás. Az illegálitásból éppen hogy kilépett párt is számított arra, hogy sorait a volt nyilas párttagokból és szimpatizánsokból feltölthesse. A kommunista párt irányítóit valószínűleg az a szándék vezette, hogy egy olyan szervezett párttag múlttal rendelkező, a párhierarchiához szokott emberekkel duzzasszák fel pártjuk létszámát, akiktől zsarolhatóságuk miatt feltétlen engedelmesség volt várható. Az „átjárás” már csak bizonyos ideológiai átfedések miatt sem lehetett nehéz – a pártprogramok markánsan szociális töltetű hangvétele, a dolgozó osztályok képviseletének erős hangsúlyozása, a mozgalmi érzület mindkét politikai erő sajátja volt. A kommunista párt egyszerűsítette a belépést és megnyitotta a kapuit a volt nyilasok előtt. „A volt kisnyilasokkal kapcsolatban úgy döntött a pártvezetés, hogy akik nem töltöttek be vezető szerepet a nyilaspártban, nem kompromittálták magukat a fasiszmusban, s megbánták múltjukat, beléphetnek a pártba.”²⁵

Milyen arányban léptek be új pártba volt nyilasok a világháború után? Pontos képpünk nincs erről a jelenségről, de fogódzót nyújt az objektum-dossziében meglévő, 1958. májusában készült „Volt fasiszta pártok feltérképezése” címet viselő nyilvántartás. Kétszázötvenöt volt nyilaspárti személy neve szerepel a listán, a megye szinte összes településéről, tehát értékelhetjük egyfajta „mintavételnek.” Nógrádban mintegy ötezer tagja volt a Nyilaskeresztes Pártnak, tehát a listán szereplők kb. öt százalékát teszik ki a teljes megyei létszámnak. A nyilvántartásban a nevek mellett szerepel az adott személy pártban betöltött pozíciója (ha egyszerű tag volt az is, ilyenből van a legtöbb a listán), valamint hogy, milyen más párthoz csatlakozott a háború után. A lista szerint kétszázötvenöt főből harmincöten lettek új párttagok, ez a minta egészének kb. tizenhárom százaléka. Tizennyolcan léptek be a kommunista pártba, tizenegyen a kisgazdapártba (utóbbiak zömmel Nyugat-Nógrádban), hárman-hárman a szociáldemokrata, illetve a parasztpártba. Kétszázhusz név mögött nincs utalás arra, hogy csatlakoztak volna egy

²⁴ ÁSZTL. 3.150 17/198/2 BM Salgótarjáni osztályának vizsgálati dossziéja Varga Gyula ügyében

²⁵ Dupák Gábor: Az MKP Salgótarjáni Szervezetének irata. Adatok és források Salgótarján 1945-1948. közötti történetéhez. In. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 1996-1997. Szerk. Kapros Márta – Szivircsek Ferenc. Salgótarján, 1998. 140.

új politikai csoportosuláshoz.²⁶ A kommunista pártba belépők aránya a teljes mintához viszonyítva kb. hét százalékot tesz ki.

„Egy forrás nem forrás”, de két következtetést óvatosan le lehet vonni. A volt nyilas párttagok túlnyomó része nem lépett be más pártba 1945. után. A körükben leginkább preferált új politikai tömörülés valóban a kommunista párt volt, de nem kiugróan magas arányban.

A minta „gyenge láncszeme” kétségkívül Salgótarján és környéke. A városban és vonzáskörzetében – egy rövid időszakon belül, 1939-1941. táján – több ezren voltak párttagok, a lista pedig csak harmincnégy salgótarjáni és tizenegy zagyvapálfalvai nevet ad meg. Vezető és prominens helyi nyilasokról van szó, akik általában 1944-45-ig kitartottak meggyőződésük és pártjuk mellett. Valószínű, hogy állambiztonsági szempontból inkább azok minősültek kockázati tényezőnek, akik végig kitartottak a hungarizmus mellett. Azok a jellemzően az ipari és bányamunkásság sorai közül kikerülő tömegek, akik 1938-41. táján kerültek a nyilaspárt hatása alá, de a háború éveit kiábrándultak, általában a kommunista párt bázisát képezték 1945-től. Amennyiben a nyilas pártban vezető tisztséget nem töltöttek be, 1945. előtti múltjukat nemigen tartották számon, de legalábbis nem firtatták azt.

Volt nyilasok olykor helyi kommunista pártszervezet alapítójaként is felléptek, mint például egy volt dejtári nyilas párttag.²⁷ Kisebb pártkarriert is építhettek volt nyilaskezesek a „népidemokráciában”: egy nagylóci egykori „kisnyilas” MDP- járási titkár (valószínűleg a Szécsényi járás titkára) lett.²⁸ „Végzetét,” a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egyesülése után 1948-tól meginduló és 1951-ig tartó nagyarányú tagrevízió okozta, mikor sok volt nyilas párttaggal egyetemben őt is kizárták az MDP-ből. Az objektum-dossziében szereplő tizennyolc MKP-MDP tag volt nyilasból tíz főt zártak ki 1948-tól kezdve.²⁹

Sztereotípiává vált az a kép, miszerint volt nyilasok nagy számban léptek a kommunista titkosrendőrség, az ÁVO-ÁVH kötelékébe. Bizonyára volt példa „átöltözésre”, de ennek tömeges mivoltát semmi nem igazolja.

A volt nyilasok többsége – mint mindenki más – egyszerű állampolgárként igyekezett beilleszkedni a rendszerbe és próbálták élni életüket. A sztálini rendszer ellenségképét az osztályharcos szemlélet logikája határozta meg. A nyilaspárt egykori tagjainak és szimpatizánsainak túlnyomó többsége kétkezi dolgozóként kereste a kenyerét, így ők osztályszempontból általában nem számítottak gyanús elemnek. Az MDP-t érintő nagy tagrevíziót leszámítva az elnyomó apparátus figyelme nem a volt nyilasokra irányult. Ha valakivel „baj volt,” az nem esetleges nyilas múltja miatt volt, bár ezt a tényt súlyosbító körülményként mindig fel lehetett használni. A „fordulat éve,” 1948. után a Rákosi-korszakban nem került sor nagy nyilvánosság előtti politikai perre nyilasok ellen, azok nyilas mivolta vagy nyilasként elkövetett cselekménye miatt. Nyilas politikai múlttal dicsekedni mindenesetre nem volt ajánlatos.

A munkában elért sikerek a rendszer elismerését is kiválthatták. Egy volt salgótarjáni nyilas ifjúsági vezető, aki 1945. után Budapesten, a Ganz-Mávag Mozdony-és Gép-

²⁶ ÁSZTL. Objektum-dosszié. Volt fasiszta pártok feltérképezése. Salgótarján, 1958. 05.10., 57-93.

²⁷ Uo. 64.

²⁸ Uo. 72.

²⁹ Uo. 57-93.

gyárban dolgozott hegesztőként, a hídépítésekben való részvételéért Kossuth-díjat kapott.³⁰ Hasonló, termelőmunkában való sikert és elismerést más, politikailag titkolnivaló múlttal bíró dolgozó is elérhetett és valószínűleg el is ért ezekben az években.

Volt nyilaspártiak az 1956-os forradalom idején

Az 1956-os forradalomban széles tömegek vettek részt, ki lelkesedésből, ki tudatosan, ki sodródva az eseményekkel, antikommunistaként, vagy akár hithű kommunistaként. Különböző ideológiát valló emberek küzdöttek, tevékenykedtek egy jobb világ reményében. A forradalom nem győzhetett, így a természetszerűleg meglévő világnézeti különbségek nyílt konfrontációjára nem kerülhetett sor. Három közös nevező volt, amiben a forradalom oldalán állók egyetértettek: a sztálini típusú diktatúra megszüntetése, a nemzeti függetlenség eszméje, valamint az életnívó emelésének szükségéje.

Mint korábban említettem, a Nyilaskeresztes Párt jelentős társadalmi támogatottsággal bíró tömegpárt volt fénykorában, így alig több mint egy évtized eltelte után természetes hogy egykori tagságából sokan vettek részt a forradalomban. Az állambiztonsági szolgálat objektum-dossziéja szerint Nógrád megyében nyolcvanhárom fő kapcsolódott be valamilyen formában az eseményekbe.³¹ A dosszié máshol megtalálható utalásai alapján összesen kilencvenöt személy nevét találtam meg, akik volt nyilaspártiként aktív részesei voltak az eseményeknek a forradalom oldalán. A megye területéről nincs tudomásunk olyan volt nyilasról, aki a forradalom ellenében lépett volna fel, bár a nagy számok törvénye alapján – legalább ötezer tag volt korábban a megyében – valószínűsíthető, hogy erre is volt példa. (Igaz, ilyenek nemigen kerültek az állambiztonság nyilvántartásába.)

Az 1989. előtti rendszer '56-ról alkotott hivatalos képének egyik megfogalmazója, Hollós Ervin könyveiben hangsúlyozottan kap helyet az a nézet, miszerint az „ellenforradalom” kiobbantásában döntő súllyal vettek részt az 1945. előtti jobboldali, reakciós politikai erők, köztük nyilasok.³² Nógrád megye vonatkozásában erről csak annyit mondhatunk, hogy kilencvenöt nyilvántartott név a forradalomban megyeszerte résztvevő ezek mellett nem jelentős szám. Ha volt a Kádár-rendszernek olyan törekvése, hogy bizonyítsa azt, hogy a helyi események kiobbantásában döntő szerepet játszottak volt nyilaspártiak, akkor ezt a feltételezést az állambiztonság – legalábbis Nógrád megyében – munkája során nem igazolta.

Az 1956. őszi fejleményekben részt vevő, nyilvántartott nógrádi volt nyilaspártiak szinte teljes egészében egyszerű emberek, kétkezi dolgozók, földművesek, gyári munkások, bányászok, iparosok voltak. Többségük a Nyilaskeresztes Párt egyszerű tagja volt, akiket 1945. után nem vontak felelősségre. Többen közülük már 1944. előtt elhagyhatták a nyilaspártot, 1956-ra pedig sokan eltávolodhattak a nyilas eszméktől. Egy biztos: a forrásokban nem találkoztam olyan, a Nógrád megyei forradalom ideje alatt elhangzó kijelentéssel, bármilyen megnyilvánulással, ami konkrétan a hungarista eszméhez való kötődésről, esetleg antiszemitizmusról árulkodott volna. A volt nyilasok forra-

³⁰ ÁSZTL. Objektum-dosszié. Jelentés. Salgótarján, 1962. 04. 05., 176.

³¹ Uo. Jelentés a nyilas párt tevékenységéről. Salgótarján, 1967., 186.

³² Hollós Ervin: Kik voltak, mit akartak? Kossuth könyvkiadó, 1967.

dalomban való szerepvállalását sokkal inkább rendszerellenességük, elégedetlenségük motiválhatta.

Az állambiztonság egy 1958-as értékelése szerint: „Jellemző a volt nyilasokra, hogy a járási, városi, községi „Forradalmi Bizottságokban, Tanácsokban igyekeztek befurakodni. Sokan (voltak a) fegyveres nemzetőrség tagjai.”³³ Egy 1957-es jelentés a volt pártok tagjainak forradalmi szerepvállalása alapján a következő értékelést adja: „Forradalmi bizottságokba a legtöbb helyen volt kiszagda vezetőket választottak meg elnöknek. Üzemekben, városokban a forradalmi bizottságokban jelentős szerepet játszottak a volt szociáldemokrata vezetők. De egyéb jobboldali vezetők is. Munkástanácsokba jelentős szerephez jutottak volt nyilasok. Ez általában keverve volt, de általában így osztódott meg a volt pártok vezetőinek elhelyezkedése.”³⁴

Maga az idézett jelentés is elismeri hogy a forradalom különböző testületeibe választották illetve delegálták a tagokat és vezetőket a bizalmi elv alapján, ismervé azok emberi és szakmai kvalitásait. A megválasztott volt nyilas munkástanácsai illetve forradalmi-nemzeti bizottsági tagok többsége – függetlenül egykori pártállásukra, amiről vagy tudtak választói, vagy nem – a környezetük által megbecsült, elismert személy volt.

Salgótarjában két volt nyilaspárti név merült fel az '56-os történések kapcsán. Az egyik Trezsnyik Ferencé, akit az Acélárugyár üzemi munkástanácsának elnökhelyettesévé majd titkárává, illetve az igazgatótanács elnökévé választottak. Trezsnyik Ferenc acélgyári dróthúzó 1943-tól nyolc hónapig, 1944. elejéig volt a Nyilaskeresztes Párt egyszerű tagja.³⁵ Múltjának ezt a rövid epizódját 1956. novemberében propaganda-eszközként használták fel az acélgyári munkástanács ellen.³⁶

Szabó János egykori nyilas városvezetőt a Lakáskarbantartó Szövetkezet munkástanácsának elnökévé választották.³⁷ Más salgótarjáni volt nyilast, aki valamelyik forradalmi testületben szerepet játszott volna, nem neveznek meg a nyilvántartásban.

Zagyvapálfalván, azon belül is a helyi üvegyárban (akkori közkeletű nevén, a táblaiüvegyárban) különösen nagy számban voltak 1944-ig nyilas párttagok, nem meglepő, hogy közülük többen kerültek be a síküvegyár munkástanácsába.³⁸ A bányagépgyár ideiglenes munkástanácsának elnöke szintén egykori párttag volt, őt a megyei Nemzeti Bizottságba is beválasztották.³⁹

Balassagyarmaton volt nyilasok által betöltött fontosabb pozícióról nincs tudomásunk, a forrásban három név szerepel, egyikük „aktív”, egy másik „bekapcsolódott az eseményekbe”, a harmadik röplapozott.⁴⁰

Több volt nyilas párttagot választottak be Patak, Hont, Szügy, Mohora, Nógrád forradalmi vezető testületeibe.⁴¹ Patakon a helyi népfront elnöke lett a Forradalmi Tanács

³³ ÁSZTL. Objektum-dosszié. Összefoglaló jelentés, Salgótarján, 1958. 08. 23., 98.

³⁴ Uo. Jelentés. Salgótarján, 1957. 05. 22., 201.

³⁵ 1956 Nógrád megyei kronológiája és személyi adattára. Szerk. Á. Varga László. Salgótarján, 1996., 62.

³⁶ NTM. Dokumentumtár. 1992.1.2.

³⁷ ÁSZTL. Objektum-dosszié. Összefoglaló jelentés, Salgótarján, 1958. 08. 23., 107.

³⁸ Uo. 105-106.

³⁹ Uo. 106.

⁴⁰ Uo. 108.

⁴¹ Uo. 100-101.

elnöke, korábban egyszerű tag volt a nyilasoknál. Szügyön, Csesztvén, Honton, Mohorán, Nógrádon, Kállón hasonló volt pártállású személyeket választottak a forradalmi testület élére.⁴² Bercelen állítólag a helyi volt nyilasvezető által készített névsor alapján választották meg a Forradalmi Tanácsot.⁴³

Több volt nyilaspárti nemzetőrként működött. Az objektum-dosszié Litke, Nógrád, Karancseszi helységek nemzetőrparancsnokait volt nyilasként jelzi,⁴⁴ egyéb forrás más személyeket nevez meg e helységek nemzetőr-parancsnoki posztjain.⁴⁵

A dosszié adatai szerint a volt nyilasok megnyilvánulásai nem különböznek a korabeli általános követelésektől és cselekedetektől. Helyi felvonulások, tüntetések, emlékmű ledöntések spontán kezdeményezői között több ízben említ a forrás volt nyilasokat. A munkástanácsok ülésein gyakran kezdeményezték illetve támogatták a munkabeszüntetést. A kistelepüléseken a leggyakoribb konkrét követelés a termelőszövetkezetek felszólítása, az 1945-ben kialakult föltulajdoni rend visszaállítása volt.⁴⁶

Természetesen gyakoriak voltak a Szovjetunió, a kommunista ideológia és a kommunisták elleni érzület olykor markáns kifejeződései. Két személy Keszeg, illetve Ecseg községekben könyveket égetett – valószínűleg marxista tartalmúakat.⁴⁷ Alighanem személyes indítékból is fakadó konfrontációkra sor került. Ipolyvecén egy volt nyilas arra biztatta egyik falujabelijét, hogy verje meg a helyi párttitkárt. (A fizetség ezért a szíves-ségért tizenkét nagyfróccs lett volna, de a verésre nem került sor.)⁴⁸ Sente községben a tanácselnököt támadta meg egy helyi lakos, azt kiabálva, „agyonüti.”⁴⁹ Egy sziráki forradalmi tanácstag „követelte a kommunisták kivégzését.”⁵⁰ Tudomásunk szerint azonban Nógrád megye területén a forradalom oldalán állók részéről komoly tettelességre nem került sor.

Volt, akiben szándék fogalmazódott meg egy esetleges fegyveres ellenállásra. Egy kállói, egyszerű korábbi párttag a dosszié szerint „fegyvert fogott a szovjet csapatok megtámadása céljából.”⁵¹ A zagyvapálfalvai táblaüveggyárban néhány munkás novemberben fegyveres ellenállás lehetőségét fontolgatta. Közülük egyikük volt korábban egyszerű nyilas párttag.⁵² Fegyveres összetűzésre azonban a megyében tudomásunk szerint – az ipolytarnóci esetet leszámítva – nem került sor.

⁴² Uo. 101-103.

⁴³ Uo. 102.

⁴⁴ Uo. 100-103., ÁSZTL. Objektum-dosszié. Volt fasiszta pártok feltérképezése. Salgótarján, 1958. 05. 10., 71.

⁴⁵ 1956 Nógrád megyei kronológiája és személyi adattára. Szerk: Á. Varga László. Salgótarján, 1996. 71., 228., 265.

⁴⁶ ÁSZTL. Objektum-dosszié. Összefoglaló jelentés. Salgótarján, 1958. 08. 23. 99–109.

⁴⁷ Uo. 104.

⁴⁸ Uo. 102.

⁴⁹ Uo. 109.

⁵⁰ Uo. 109.

⁵¹ Uo. 101.

⁵² Uo. 107., 1956 Nógrád megyei kronológiája és személyi adattára. 122-123.

Volt nyilasok 1956. után, az állambiztonsági szervek megfigyelése alatt

A forradalom utáni megtorlás a következőképp érintette a nyilvántartott volt nyilasokat Nógrád megyében. A dosszié szerint három személyt ítéltek szabadságvesztésre. Trezsnyik Ferencet öt évre (két évet kellett leülnie), a zagyvapálfalvai fegyveres szervezkedésért vád alá helyezett táblaüveggyári üvegágót öt évre, majd másodfokon két évre, egy dorogházi bányász munkástanács elnököt a forrás szerint három hónapra ítélték.⁵³ Öt személyt internáltak, nyolcat közbiztonsági őrizetbe helyeztek, hármat preventív őrizetbe. Közülük nyolcan szabadlábba helyezésük után rendőrhatalósági felügyelet alatt maradtak, további négy főt önálló intézkedésként helyeztek rendőrhatalósági felügyelet alá. Két személy ellen indult eljárás, amely abbamaradt. Egy főt az állambiztonság „operatív céllal felhasznált.”⁵⁴

A megyei állambiztonság 1957-től évente készített összefoglaló jelentéseket az elhárítási vonalat értékelő operatív munka eredményéről.

A forradalmat követő egy-két évben a megfigyelt célszemélyek – érthetően – megváltozó magatartást tanúsítottak. Maguk hívták fel az ügynökök figyelmét, hogy ne politizáljanak, mivel abból könnyen baj származhat.⁵⁵

A következő esztendőik jelentéseinek tartalma a következőképpen foglalható össze: nyílt ellenséges tevékenység nem tapasztalható, a célszemélyek értékelése szerint bármilyen érdemi változás csak a világpolitikai konstelláció változása esetén képzelhető el. Az egyik megfigyelt salgótarjáni volt nyilas szerint: „Az embernek még pisszenni sem szabad, az egyéni kezdeményezés hiábavaló, itt külső segítségre van szükség.”⁵⁶ A rendszerváltás reménytelenségének tudata tükröződik más célszemélyek megnyilatkozásaiból vagy viselkedéséből is: Trezsnyik Ferenc, miután kiszabadult, teljesen passzív, munkájára koncentrál. Egy korábbi salgótarjáni nyilas szervező igyekszik politikai kérdésekről – a jelentés írójának szempontja szerint – „pozitívan” nyilatkozni, míg egy harmadik salgótarjáni célszemély „nem jár sehová, hogy ne tudjon a hatóság belekötni, politikáról nem nyilatkozik”. Bercel község egykori községvezetője 1962-es helyzetértékelése szerint „...jelenleg komoly dolgok nem várhatók, ebbe bele kell törődni. A nagyhatalmak csak manővereznek.”⁵⁷

Ezekben az években a nemzetközi helyzet radikális megváltozásában látják csak a változás lehetőségét, különösen – talán a régi reflexeknek megfelelően – Nyugat-Németország megerősödésében és világháborús szerepében bíztak. Az ekkoriban egymást követő nemzetközi válsághelyzetek (algériai, berlini konfliktus, kubai rakétaválság) eszkalálódásától, egy új világháború kitörésétől reméltek változást.⁵⁸

A jelentések szerint a kistelepüléseken a volt nyilasok igyekeztek megnyerni, tanácsokkal ellátni a helyieket. Igyekeztek „felújítani és ébren tartani a restaurációs gondolatot, becsmérelni a tsz-eket.”⁵⁹

⁵³ ÁSZTL. Objektum-dosszié. Összefoglaló jelentés. 1958. 08. 23., 104., 107.

⁵⁴ Uo. 99-109.

⁵⁵ Uo. Jelentés. Salgótarján, 1957. 05. 22., 201.

⁵⁶ Uo. Jelentés. Salgótarján, 1961. 12. 11., 122-127.

⁵⁷ Uo. Jelentés. Salgótarján, 1962. 02. 27., 158-162.

⁵⁸ Uo. Jelentés. Salgótarján, 1961.12.11.

⁵⁹ Uo. Jelentés. Salgótarján, 1962. 02.27., 160.

Egy 1962. márciusi jelentés szerint a volt párttagok legnagyobb része „...az ipar területén van foglalkoztatva, általában fizikai munkakörben. Kevesebben a mezőgazdaságban. Több önálló kisiparos. Egymást felkeresik, lakásokban.”⁶⁰ Az egymás iránti bizalom szempontjából a hatvanas évek első feléig meghatározó volt az egykori pártbeli ismeretség. Az ellenőrzöttség tudata miatt más, a rendszer által ellenségesnek minősített csoportok tagjaival csak az évtized második felétől került sor közeledésre, nyílt beszélgetésekre.

1962-ben eljárás indult olyan egykori salgótarjáni párttagok ellen, akik 1944-ben Budapesten teljesítettek szolgálatot a Fegyveres Nemzetszolgálat kötelékében. (Elhelyezési körletük a budapesti Radetzky-laktanya volt, innen közkeletű elnevezésük: „radetzkykysok.”) Egyiküket, korábbi pártbeli szervezőt, öt személy meggyilkolásában való részvétellel vádolták.⁶¹ Később, tanúk és dokumentumok hiányában a vizsgálatot megszüntették. A volt szervezőt megviselte az eljárás, egy 1968-as jelentés szerint ideggyógyintézeti kezelésre szorult.⁶²

1963 után éreztette hatását a Kádári konszolidációs politika. Egy 1964. októberi jelentés arról ír, hogy a nyilvántartott nyilasok közül többen korábbi ellenzéki álláspontjukat feladták, igyekeznek beilleszkedni a rendszerbe. „Józanul és reálisan” értékelik a kialakult erőviszonyokat. Volt azonban, aki továbbra is bízott egy a nemzetközi konfliktushelyzetből kialakuló rendszerváltozás esélyében. (A Szovjetunió elleni harcban Mao-ce Tung Kínája is felmerült mint lehetséges szövetséges, akiket – az egyik megfigyelt személy vélekedése szerint – a franciák fegyvereznek fel „atommal.”)⁶³

1966-ban, a forradalom tizedik évfordulója kapcsán a nyilvántartott célszemélyek figyelmzettették egymást, hogy tartózkodni kell a nyilvános helyek látogatásától, mivel a rendőrség fokozott ellenőrző tevékenységet fejt ki. Ugyanebben az évben a jelentések szerint volt nyilasok kapcsolatot kezdtek keresni más elhárítási vonalba tartozó célszemélyekkel (volt horthysta katonatisztekkel, az '56-os forradalom résztvevőivel). Velük, az értékelés szerint „borozgatás és kártyázgatás ürügyén” politizáltak.⁶⁴

Egy 1966. év végi összefoglaló jelentés a „volt fasiszta és jobboldali pártok vonalán elhelyezkedő ellenséges személyek” megoszlásáról a következőképpen tájékoztat. Nógrád megyében az operatív nyilvántartásban kétszázkilencven fő szerepelt, amelyből a „volt fasiszta párt tagok” – lényegében egykori nyilasok – kétszáznegyvenheten voltak. (Az egyéb volt jobboldali pártok tagjai közül – zömében az 1945-48 közötti koalíciós időszak nem kommunista pártbeli tagjairól van szó – huszonheten, a volt „horthysta funkcionáriusok” közül tizenhatan szerepelnek a nyilvántartásban.) A megyében volt nyilasként nyilvántartottak közül ötvenöt fő az alapnyilvántartásban, százkilencvenkét fő kutató nyilvántartásban szerepelt.⁶⁵ (Alapnyilvántartásba kerültek azok, akik a fennálló társadalmi rendszer ellen bármilyen tevékenységet kifejtettek, vagy a rendszerrel szemben ellenséges viszonyuk feltételezhető volt. Kutató nyilvántartásba azok kerültek, akiket az alapnyilvántartásban szereplőknél kevésbé veszélyesnek ítélték.)

⁶⁰ Uo. Jelentés. Salgótarján, 1962. 03.21. 167.

⁶¹ Uo. 174.

⁶² Uo. Összefoglaló jelentés. Salgótarján, 1968. 09.26., 318.

⁶³ Uo. Jelentés. Salgótarján, 1964. 10. 23., 279-280.

⁶⁴ Uo. Összefoglaló jelentés. Salgótarján, 1966. 12. 07., 304-305.

⁶⁵ Uo. 303..

Egy ugyanezen évben készült jelentés a következőképpen összegzi a helybeli volt nyilasok általános helyzetét és az aktuális rendszerhez való viszonyukat. „A volt nyilasok zöme fizikai munkát végez, akik a pártba való belépésüktől várták sorsuk jobbrafordulását, de ott különösebb tevékenységet nem fejtettek ki. Ez megmutatkozik abban, hogy a felszabadulás óta ezek a személyek semmilyen tekintetben ellenséges tevékenységet nem fejtettek ki a népidemokrácia ellen. Munkájukat képzettségüknek és beosztásuknak megfelelően végzik. Társadalmi rendszerünkbe igyekeznek beilleszkedni, sorsukkal meg vannak elégedve...Területünkön azonban van a nyilasoknak olyan része is, akik ugyan nyílt ellenséges tevékenységet nem fejtenek ki,...hanem burkolt formában igyekeznek támadni. E személyek tevékenysége főleg az izgatásban, a háborús és egyéb rémhírek terjesztésében merül ki, melyet általuk megbízhatónak vélt személyek körében propagálnak.”⁶⁶

Érdemes megemlíteni – bár az ügynek nem volt közvetlen nógrádi vonatkozása, – hogy 1966-ban készítették elő, és 1967-ben zajlott a zuglói nyilasper. A világháborút követő népbírószági perek óta ez volt az egyetlen monstre politikai töltetű per, amely a közfigyelmet újólá a nyilasokra igyekezett irányítani. Vélekedés szerint a per üzenete nem annyira a vádlottak egykori nyilas-hungarista mivolta, esetleg antiszemitizmusa volt, hanem 1944-es agresszív csőcselékmentalitásuk látens párhuzamba állítása 1956-al. Át-hallásos sugalmazása a forradalom tizedik évfordulója idején annak, hogy ’56 lényege azonos a nyilas uralommal.⁶⁷

A politikai rendőrség ellenségképe nem egyszer ellentmondásokkal teli és bizonytalan volt. Az értékelésekből gyakran az derül ki, hogy egyes ellenséges elemek felhagytak korábbi tevékenységükkel és pozitív szándékkal törekednek a rendszerbe beilleszkedni, mások passzív álláspontra helyezkednek. Mindig vannak azonban olyanok a célcsoportból, akikről a jelentések megállapítanak valamilyen ellenséges megnyilvánulást. Ezek a megnyilvánulások azonban nem lépik át a pusztá verbalizmus szintjét.

Az 1968. szeptemberi jelentés írója szerint a megfigyelt célcsoportok közül „ellenséges magatartás és tevékenység” elsősorban a volt nyilas vezetők részéről tapasztalható. „Magatartáson és tevékenységen” „szétszórt” találkozásokat, és azt kell érteni, hogy egyesek „nem mondtak le nyilas érzelmeikről.”⁶⁸ Ugyanezen év decemberi jelentés szerint „ritka az ellenséges kijelentés,” a volt nyilasok kerültek egymást.⁶⁹

Az utolsó beszámoló jelentés 1970. novemberében kelt. Az állambiztonsági tiszt értékelése szerint a volt fasiszta pártokhoz tartozó F-dossziés személyek addig sem túl aktív ellenséges magatartása az előző évekhez képest lényegesen csökkent. Tervszerű kapcsolatot nem tartanak egymással, a rendszer elleni megnyilvánulásoktól még volt párt-társaik előtt is tartózkodnak. Jellemző az előregedési folyamat.⁷⁰

⁶⁶ Uo. Összefoglaló jelentés. Salgótarján, 1966.

⁶⁷ Szabó Miklós: A zuglói nyilasper. <http://www.c3.hu/scripta/beszelo/97/10/nyilas.htm> A per alkalmat nyújtott arra is, hogy a keményvonalas irányzat az állambiztonsági szervek berkein belülről felhívja a liberalizálódó Kádári vezetés figyelmét arra, hogy van még ellenség, szükség van rájuk. Mindenesetre az 1968-as csehszlovákiai válság után a politikai vezetés nem ügyek produkálását, hanem a prevenciót szánta a III-as főcsoport feladatának.

⁶⁸ ÁSZTL. Objektum-dosszié. Összefoglaló jelentés. Salgótarján, 1968. 09. 26., 318.

⁶⁹ Uo. Összefoglaló jelentés. Salgótarján, 1968. 12. 04., 326.

⁷⁰ Uo. Beszámoló jelentés. Salgótarján, 1970. 11. 23., 339.

A következő év júliusában az elhárítási vonalat megszüntették. 1972-ben új dossziét nyitottak, amelybe bevezették azok nevét, akiknek ellenőrzését továbbra is indokoltnak tartották.⁷¹

Ha a rendszerrel szembeni averziók meg is maradtak a volt nyilasoknak, esetleg „nyilas érzelmeikről sem mondtak le” tisztában voltak azzal, hogy a politikai status quo megváltoztatásához csak világpolitikai szintű mozgások vezethetnek. Eredményes rendszerellenes szervezkedésről szó sem lehetett, ezzel a célszemélyek is maradéktalanul tisztában voltak. A jelentésekből az olvasható ki, hogy az egykori nyilasok elsődleges célja – hasonlóan a Kádár-rendszerben élők többségéhez – a politikamentes mindennapokban való boldogulás maradt.

⁷¹ Uo. Határozat. Salgótarján, 1973. 10. 29., 360.

FEJEZETEK AZ 1920-AS NEMZETGYŰLÉSI VÁLASZTÁSOK NÓGRÁD MEGYEI TÖRTÉNETÉBŐL:

A balassagyarmati választókerület

HARTH TAMÁS

Az 1920-as nemzetgyűlési választások történelmi jelentősége Gergely Jenő szerint abban rejlik, hogy formáljogilag létrejöttek azok a keretek, amelyek lehetővé tették az ország lakossága számára, hogy az őket képviselők személyéről, valamint az ország politikai berendezkedéséről döntsön.¹

Az előző, még 1910-ben megtartott országgyűlési választások óta eltelt, egyben a választójogi gyakorlat szüneteltetését is jelentő egy évtized alatt óriási változások zajlottak le az ország életében. Az általános és titkos, új választójogi törvény alapján a polgárok döntő része életében először vált választóvá.

A választási hadjáratra, az agitációra, a programokra és a választási eredményekre főként a negatív tartalom, a valami ellen való szavazás volt a jellemző. A győztes pártok által szinte egyöntetűen vallott és a választási kampány során oly gyakran hangoztatott pozitív program: „a keresztény nemzeti Magyarország megteremtése”, az építkezés helyett inkább csak választási jelszavak szintjén maradt meg.

A szavazók sem az eddig kialakult beidegződéseik szerint választhattak az egyes pártok és jelöltek között, hanem nagyjából ismeretlenek között választva tették le voksukat. Az eddigi választási klubpártok elvesztették korábbi jelentőségüket, az új választójogi rendelet már a korszerű tömegpártoknak kedvezett.

A közigazgatás részrehajlása mellett új tényezőként jelent meg a karhatalom, a nemzeti hadsereg beleszólása a választási küzdelembe, valamint a katolikus egyház politikai aktivitása.²

1920-ban a választókerületek beosztása egy 1914-es törvényen alapult.³ Eszerint Nógrád vármegyében, nagyrészt a létező közigazgatási járások határainak megfelelően, öt választókerületet került kialakításra. A sziráki, a rétsági, a szécsényi, a balassagyarma-

¹ Gergely Jenő: Titkos választás és ellenforradalom – 1920. In: Parlamenti választások Magyarországon 1920–1990, 43. o. (továbbiakban: Gergely J.)

² Gergely J. 43. o.

³ 1914. XV. tc. az országgyűlési képviselőválasztó-kerületek számának és székhelyének megállapításáról. In.: www.1000ev.hu

ti és a salgótarjáni kerületek közül két kerületben egyhangú szavazással, lényegében valódi választási küzdelem nélkül dőlt el a mandátum sorsa.

Tanulmányunkban, az új választójogi szabályozás ismertetését követően, jellemzően a balassagyarmati választókerületben lezajlott választási küzdelemmel: a helyi párt-szervezetek kialakulásával, a jelöltállítás folyamatával, valamint az eredmény értékelésével foglalkozunk. Vizsgálódásunk térbeli kereteit főként az a tény határozta meg, hogy a fennmaradó három kerület közül a megyei adminisztrációnak is otthont adó balassagyarmati került a sajtófigyelem középpontjába, így a fennmaradt források is elsősorban erre a választókerületre korlátozódnak.

Új választójogi szabályozás: a Friedrich-féle választójogi rendelet

A választójog kérdésében a pártok között konszenzus állt fenn. Az 1919 ősztől mérvadónak tekinthető pártok mindegyikének programjában fő helyen szerepelt az általános, egyenlő és titkos választójog követelése. A pártok abban is egyformán gondolkodtak, hogy a nemzetet érintő legfontosabb kérdésekben egy alkotmányozó nemzetgyűlésnek kell majd határoznia.

Az új választójogi szabályozás tulajdonképpen több kormány- és belügyminiszteri rendelet összessége. Öt alap-, négy kiegészítő, illetve módosító kormányrendelet és számos belügyminiszteri rendelet alkotja az alapját, amelyek lényegében a polgári demokratikus forradalom idején kiadott, korábbi néptörvényekre épültek.⁴

A „nemzetgyűlési, törvényhatósági és községi választójogról” az 5985/1919. ME számú kormányrendelet rendelkezett. Eszerint „nemzetgyűlési választójoga van minden férfinak, aki legalább hat év óta magyar állampolgár, ha legalább fél év óta ugyanabban a községben lakik, vagy ott lakása van és életének 24. évét betöltötte. Ennek az életkornak a betöltése előtt is választójoguk van azoknak, akik 1918. november hó 1. napja előtt legalább 12 héten át arcvonalbeli katonai szolgálatot teljesítettek. Nemzetgyűlési választójoga van minden nőnek, aki legalább hat év óta magyar állampolgár, elmúlt 24 éves, és bármely hazai élőnyelven írni-olvasni tud, ha legalább fél év óta ugyanabban a községben lakik, vagy ott lakása van.”⁵

A nemzetgyűlés tagjává az volt választható, aki a választás időpontjában nemzetgyűlési választójoggal rendelkezett és már betöltötte 30. életévét.⁶

A rendelet szerint nem élhetett választójogával „a fegyveres erőnek, a csendőrségnek és a rendőrségnek tényleges szolgálatban álló tagja”. A választójogból kizárták mindazokat, akik politikai jogaik gyakorlásából fel voltak függesztve, büntetőeljárás alatt álltak, vagy már jogerősen elítéltek. Ugyancsak a választójogból való kizárás volt a része annak, aki közsegélyből tartotta fenn magát, aki gondnokság vagy csődeljárás alatt állt, vagy aki üzleténél, foglalkozásánál fogva erkölcsrendészeti ellenőrzés alatt állt.⁷

⁴ Gergely J. 47. o.

⁵ 5985/1919 ME. sz. kormányrendelet 1.§

⁶ 5985/1919 ME. sz. kormányrendelet 2.§

⁷ 5985/1919 ME. sz. kormányrendelet 3.§

A választójogot közvetlen, községenkénti (vagy szavazóköronkénti) szavazás útján, a magyar választójogi szabályozás történetében először, titkosan kellett gyakorolni.⁸

A rendelet az 1914-ben megreformált egyéni választókerületeket állította vissza. A nemzetgyűlési képviselőkre vonatkozó, összeférhetetlenséget szabályozó kormányrendelet értelmében, a főispánok, kormánybiztosok, a főispáni teendők ellátásával is megbízott kormánybiztos-helyettesek, a fegyveres erőnek, a csendőrségnek és a rendőrségnek tényleges szolgálatban álló tagjai, a szerzetesrendek tagjai (a premontreiek, a ciszterciták, a bencések és a kegyesrendiek kivételével) nem voltak választhatók.⁹

A nemzetgyűlés tagjává választott állami, törvényhatósági vagy községi közalkalmazott hivatali állását megtarthatta, azonban megválasztása napjától nemzetgyűlési tagságának megszűnéséig az állásával járó hivatali szolgálat alól fel volt mentve.¹⁰

A választók névjegyzékét a városokban és a belügyminiszter által meghatározott népesebb községekben az összeírási biztosok, máshol a községi összeíró bizottságok állították össze. Az összeírási biztosokat a fővárosban a belügyminiszter, városokban a polgármesterek, a belügyminiszter által meghatározott községekben, pedig a községi előjáróságnak kellett kijelölni. A községi összeíró bizottság a helyi jegyzőből, bírókból vagy azok helyetteseiből és a korban legidősebb esküdtből állt. A személyazonosság igazolása céljából szavazó igazolványokat állítottak ki. A községi összeíró bizottság a választási névjegyzék összeállítását legkésőbb a választás előtt 15 nappal be kellett, hogy fejezze. A választási eljárás folyamán a nemzetgyűlési tagok jelölésének legkésőbb a választás napját megelőző hatodik napon meg kellett történni. Jelöltet az egyes kerületekben legalább ötszáz választó írásban ajánlhatott a biztosnál. A választók titkosan borítékba zárt szavazólappal szavaztak.¹¹

A szavazás tisztaságának és zavartalanságának biztosításáról szóló rendelkezés szerint tilos volt a választót ingyen vagy ellenértékül nem tekinthető díjazásért a szavazás helyére vagy onnan visszaszállítani, valamint a választót a szavazás helyén vagy ideje alatt ingyen vagy ellenértékül nem tekinthető díjazásért bármilyen ellátásban részesíteni. Ezzel az intézkedéssel egyértelműen az 1918 előtti etetés-ítatás gyakorlatát kívánták megszüntetni.¹²

A rendelet kötelezővé tette a szavazást az arra jogosultaknak. A szavazást nyomós indok nélkül elmulasztó, öt koronától 500 koronáig terjedő pénzbírsággal, egyenes adójának 5%-ra való felemelésével volt büntethető. Az ilyen személy a következő választáson nem élhetett választójogával, és választóhatóságát is elvesztette. Az így megválasztott nemzetgyűlés mandátuma két évre szólt.

A Friedrich-kormány 1919. november 17-én publikálta a már kész, az antant elvárásainak is megfelelő módon szabályozott választójogi rendeletet, a nemzetgyűlési választások megtartásának időpontját pedig 1919. december 21-re tűzték ki. Azonban a Friedrich-kormány bukását követően, újabb időpontban állapodtak meg a politikai élet

⁸ 5985/1919 ME. sz. kormányrendelet 6.§

⁹ 5986/1919 ME. sz. kormányrendelet az összeférhetetlenségnek a nemzetgyűlési tagokra vonatkozó szabályozásáról

¹⁰ 5986/1919 ME sz. kormányrendelet 3.§

¹¹ 5987/1919. ME. sz. kormányrendelet a nemzetgyűlési választók névjegyzékének elkészítéséről és a szavazó igazolványok kiállításáról

¹² 5988/1919. ME. 10.§

szeretne. A Huszár Károly vezette, az antant támogatását élvező új kormány 1920. január 25-re hirdette meg a nemzetgyűlési választások napját.

Az új választójogi szabályozás megjelenését, a nemzetgyűlési választások kiírását a vármegye véleményformáló politikai csoportjai is inkább kedvezően fogadták. Azok, akik a rendelettel kapcsolatban fenntartásokat fogalmaztak meg, főként az önjelölt képviselők fellépésétől, a szélesebb tömegek demagógiával való megnyerése miatt a képviselőház színvonalának csökkenésétől tartottak.¹³

Helyi pártszerveződések és pártprogramok

A Tanács hatalom augusztus 1-i bukását követően, Nógrád vármegyében a budapesti eseményekhez képest csak több napos késéssel történt meg a forradalmi kormányzótanács helyi szerveinek leváltása, az ellenforradalmi hatalomátvétel.

A politikai visszarendeződés folyamata magában foglalta a helyi „politizációs térben” működő, különböző érdekcsoportok át- és újjászerveződését. A Monarchia felbomlásával, a pártokra addig olyannyira jellemző közjogi felállás azonban értelmét veszítette. Ezért a hagyományos közjogi pártok, illetve a hiteltelenné vált liberális és konzervatív szerveződések helyett, most főként a keresztényszocialista, kisgazda, szociáldemokrata irányzatok számíthattak tömegtámogatásra.

Országos jelenségnek számított a szociáldemokratákhoz és a kisgazdákhoz képest is előnyben lévő, különféle keresztényszocialista mozgalmak gyors pártalakítása. Ezek a pártok ugyanis egy olyan radikális szociális programot hirdettek meg, amely megfelelőnek tűnt a tömegek megnyerésére.¹⁴ Tényerésüket az is segítette, hogy vezetőik, ha a korábbi időszakban háttérbe is szorultak, de nem távoztak az országból.

Mindez Balassagyarmaton is érvényesült: a Keresztényszocialista Párt helyi csoportjának választmánya már szeptember első napjaiban hozzákezdett a párt szervezéséhez.¹⁵ A helyi keresztényszocialisták, a pártszimpatizánsok számának növelése érdekében a következő felhívást tették közzé a helyi lap, a Nógrádi Hírlap hasábjain:

„Polgártársak! Keresztény magyarok! A négy és félhónapos rémuralom elmúltával, mely idő alatt ronggyá téptek mindent ami magyar, mindent ami nemzeti, mely idő alatt lerángatták a megfeszített Mestert, a keresztről, hogy véle együtt eltemessék a kereszténység évezredes népeket és nemzeteket fenntartó erejét, ma újra alkalmunk van szabad szóval, magyar szívünknek őszinte szavával szólani hozzátok. A mi programunk rövid két szóval kifejezhető: Keresztény Magyarországot. Akarjuk, hogy az a nemzet legyen itt úr ezen a földön, mely azt ezer esztendőnek előtte vérével megszerezte és ezer esztendőig vérenek hullásával megtartotta. Akarjuk, hogy az a nép boldoguljon itt, melynek verejtéke varázsolja elő az áldott magyar föld arany kalászáit. Akarjuk, hogy az a munkás lásson itt jólétet akinek a keze kerges az alkotó munkától. Akarjuk, hogy a nemzeti magyar és az egyetemes kereszténység eszméje legyen e hazának vezető és irányító gondolata. Mi nem hirdetünk osztályharcot és gyűlöletet, hanem a honszerem-

¹³ Nógrádi Hírlap 1919/46. sz. Továbbiakban: NH

¹⁴ Gergely J. 50. o.

¹⁵ Annak ellenére, hogy a Keresztényszocialista Párt és az Egyesült Keresztény Gazdasági Párt már 1919 augusztusának végén Keresztény Szocialista Gazdasági Párt néven fuzionált, a balassagyarmati pártszervezet hivatalos névhasználatuk ekkor még Keresztényszocialista Párt volt.

nek és a kereöztényi szeretetnek magasztos érzéseivel akarunk egybekapcsolni egy szent szövetségbe mindenkit aki itt él ezen a hazán.

Eszményeink mellől azonban nem tágitunk és ha harcot hirdetnek ellenünk, felvesszük a harcot bármely oldalról jöjjön is az. Mi kibontottuk a nemzetnek háromszínű lobogóját, csúcsára feltűztük a keresztet és szétmarcangolt hazánk füstölgő romhalmazán egy új magyar hazát akarunk alkotni, egy új honfoglalással.

Polgártársak! Mindazok, akiket e magasztos érzések áthatnak gyülekezzenek zászlónk a Keresztény Szocialistapárt zászlaja alá.

Minden igaz keresztény magyarnak közöttünk van a helye és mi győzni fogunk, mert velünk van az Isten a jog és az igazság.”¹⁶

A felhívás megjelenésének napjára, szeptember 7-re, a Keresztényszocialista Párt gyűlést is szervezett a városban. Az eredetileg a városháza előtti térre meghirdetett, de az érdeklődők alacsony száma miatt a vármegyeháza nagytermében megtartott rendezvényt Róth István asztalos, a párt balassagyarmati elnöke nyitotta meg. A párt programját, a kül- és belpolitikai helyzetet a Keresztényszocialista Párt központi vezetősége által kiküldött szónok, dr. Hindy Zoltán, ismertette.¹⁷ A tanácskormány idejére bebörtönzött, volt munkapárti országgyűlési képviselő, beszédében elsősorban a forradalmak alatt erősen megkopott politikai jelszavak: a liberalizmus, a demokrácia és a szocializmus értelmezésére helyezte a fő hangsúlyt. A rendezvény következő szónokaként dr. Somogyi István gyöngyösi ügyvéd a keresztény tábor egységének fontosságáról próbálta meggyőzni hallgatóságát. A szónokoknak dr. Paczolay Zoltán a Tanácsköztársaság alatt hivatalából keresztény meggyőződéséért elmozdított, volt vármegyei főügyész köszönte meg közreműködésüket. A záróbeszédet dr. Huszár Aladár a vármegye kinevezett kormánybiztosa mondta.

A pártrendezvény vélhetően nem hozta meg a szervezők által remélt eredményt, ugyanis szeptember 14-én a Keresztényszocialista Párt balassagyarmati csoportjának választmánya már újabb gyűlést tartott a városháza előtti téren.

A számottevő lelkesedés, a helyi sajtó tudósítása szerint több ezres tömeg részvétele mellett lezajlott „népgyűlést” Róth István pártelnök nyitotta meg, majd a Keresztényszocialista Párt balassagyarmati csoportjának titkára Lábay Gyula ismertette pártjának az ország jövőjével kapcsolatos elképzeléseit. A pártgyűlés fő szónoka most a keresztényszocialista eszmék sokat próbált harcosaként is jellemzett dr. Baranszky Gyula ügyvéd volt, aki főként az ország külpolitikai helyzetéről, az antanttal kötött megállapodásról, annak belpolitikai következményeiről tájékoztatta népes hallgatóságát.

Az egyházak, főként a katolikus egyház helyi képviselői aktív szerepet vállaltak a tagtoborzás folyamatában. A balassagyarmati katolikus és evangélikus legényegyletek „toborzóhelyiséget” is biztosítottak a keresztényszocialisták részére, ahol délután 3 és 7 óra között napi rendszerességgel fogadták a pártba belépni kívánó tagjelölteket.

A helyi kisgazda és földmíves társadalom összefogásának megteremtésére, a keresztényszocialista táborba való integrálására, ha nem is a korábbi hagyományoknak megfelelően politikai pártként, de történtek kísérletek. Egy nógrádi gazdákat tömörítő társulás megszervezésére Krudy Ferenc, a Nógrád vármegyei Gazdasági Egyesület alelnöke kapott megbízatást.

A Nógrád vármegyei Földmíves Szövetség alakuló közgyűlésére 1919. szeptember 21-én a vármegyeháza nagytermében került sor. A rendezvény díszvendége Sokorópátkai

¹⁶ NH 1919/36. sz.

¹⁷ NH 1919/36. sz.

Szabó István „kiszgazdaminiszter” volt. Sokorópátkai részvételének nagy jelentőséget tulajdonítottak: a városi vasútállomáson Krudy Ferenc fogadta rövid beszéddel a minisztert, majd Sztranyavszky Sándor saját lovasfogatával szállította a vármegye-házához, ahol dr. Huszár Aladár kormánybiztos köszöntötte a jelenlévő egész vármegyei tisztikar nevében.¹⁸

Az alakuló közgyűlést Krudy Ferenc nyitotta meg, javaslatára az egybegyűltek közfelkiáltással Hanzély Gyulát választották a Nógrádvármegyei Földmíves Szövetség elnökévé. A díszvendég Sokorópátkai Szabó István beszédében a keresztény Magyarország felépítéséhez kért támogatást „*Szondy és Mikszáth kiszgazdáiól*”, akiknek cserébe tisztes megélhetést, kötelező vallásoktatást, erős nemzeti érzelmű hadsereget ígért. A miniszter beszédét követően a vidék csatlakozási szándékát Szirákról Szekeres István, Huguagról Dräxler János, Nógrádverőcsezéről Pál Lajos jelentette be. Az alapszabály egyhangú elfogadása mellett a közgyűlés megválasztotta a Földmíves Szövetség további tisztségviselőit is: Dräxler János, Varga János, Vizara János, Csapkovics György alelnöki, Krudy Ferenc ügyvezető alelnöki, dr. Kis Lőrinc titkári, Kolozsváry János és Tornáczy Kálmán gazdasági szakelőadó, Horthy János pénztárosi tisztséget kapott. A választmányi tagokat a járáások szerint választották.¹⁹

A szociáldemokrata eszmék továbbra is a hagyományosan alacsony támogatással rendelkeztek a választókerületben. A Szociáldemokrata Párttal kapcsolatos egyetlen sajtóhír az a kormányzatilag támogatott sajtópropaganda is, amely a helyi SZDP tagoknak a pártból való tömeges kilépésének hírért terjesztette.

Pártszerveződésekben túlmutató, az ország államformájáról szóló közéleti diskurzushoz kapcsolódó kezdeményezés volt, egy legitimista álláspontot képviselő, a sajtóban csak „királypártként” emlegetett csoportosulás létrejötte. A „királypárt” megalakulásának előzménye az a dr. Sztranyavszky Sándor és Jeszenszky Kálmán törvényhatósági bizottsági tagok által kezdeményezett törvényhatósági határozat, amelyet – csatlakozva Esztergom vármegye hasonló tárgyú határozatához – a „királyság eszméjéhez való ragaszkodás” kifejezéséről fogalmaztak meg.²⁰

Az egyhangú határozat szellemében eljáró „királypártiak” november 24-én dr. Sztranyavszky Sándor lakásán gyűltek össze. A résztvevők között olyan személyek voltak, mint gr. Mailáth Géza, Balássy Ferenc a vármegye kormánybiztosa, dr. Baross Pál, dr. Baross József, Hanzély Gyula a Nógrádvármegyei Földmíves Szövetség elnöke, Majtényi Gyula a Nógrádi Hírlap felelős szerkesztője, Kardos Gyula evangélikus lelkész vagy Schuchmann Rezső a Balassagyarmati Általános Ipartestület elnöke. A „királypárt” tagja lehetett felekezeti és politikai hovatartozásra való tekintet nélkül bárki „aki a királyság eszméjének híve” és „szent István koronájának egysége alá” akart tartozni.²¹

¹⁸ A háború előtti időkre jellemző mozzanat, hogy a gyűlés napjára társas vacsorát is szerveztek a Casino szálló éttermében a meghívott vendégek, a megválasztott tisztikar, valamint a tekintélyesebb városi polgárok részvételével. Az egymást követő pohárköszöntők után Dombi Rudi zenekara gondoskodott a résztvevők hangulatáról.

¹⁹ NH 1919/39. sz.

²⁰ NH 1919/48. sz.

²¹ NH 1919/48. sz.

Választási kampány – Jelöltek és programok

A pártok megalakulását követően megkezdődött a választási kampány, amely lényegében a választókerületi keresztényszocialista tábor két különböző érdekeltségű csoportjának a vetélkedésére korlátozódott.

Az új választójogi rendelet a korábbi választásokhoz képest újszerű helyzetet teremtett a kortesfogásokra nézve. Az eddigi etetés-ítatás gyakorlata helyett, a sajtón keresztüli mozgósítás mellett, most a tömegrendezvények, pártgyűlések vették át a fő szerepet. A politikai gyűlések helyszínéül a balassagyarmati városháza előtti tér, vagy a vármegyeháza épületének nagyterme szolgált, de előfordult, hogy a Rák-szállóban is tartottak ilyen jellegű rendezvényeket.

A Keresztényszocialista Párt balassagyarmati érdekcsoportja a kerület korábbi képviselőjét, a közismert és kipróbált politikust, dr. Sztranyavszky Sándort kívánta indítani a képviselői mandátumért folytatott küzdelemben. Az I. világháborút követő zavaros politikai helyzetben birtokára visszavonuló Sztranyavszky ugyanis már 1912-től tagja volt a képviselőháznak, akkor a nemzeti munkapárt programjával jutott a balassagyarmati választókerület mandátumához.

Dr. Sztranyavszky Sándor

A helyi nyilvánosság már a balassagyarmati párt-szervezet szeptemberi megalakítását követő napokban értesülést szerezhetett dr. Sztranyavszky jelöltségéről. A Nógrádi Hírlap a jelölt esélyeit illetően, feltűnően magabiztos hangvételű vezércikkben ismertette olvasóközönségével dr. Sztranyavszkynak, korábbi képviselői munkássága során szerzett érdemeit.²²

A választási hadjárat kezdetén még valóban úgy tűnt, hogy dr. Sztranyavszky mögött teljes az egység. Programismertető beszédek tartásával ekkor még maga a jelölt is aktívabb szerepet vállalt megválasztása érdekében. A katolikus és az evangélikus legényegyletben tett látogatása alkalmával előbb a „kiszgazdaminiszter” Sokorópátkai Szabó István, utóbb Kardos Gyula evangélikus lelkész korteskedett jelöltsége mellett. A vasutasok körében megtartott beszéde után, Szmrzcsik József elnök tett ígéretet a vasutas szövetség támogatásáról.²³

A korábbi közéleti szerepvállalás azonban nem csak előnyt jelentett Sztranyavszky számára. Előző pártjának, a háborús időkben kormányzó nemzeti munkapárt tevékenységének és ennek következményeként dr. Sztranyavszky Sándor alkalmasságának a megítélése ugyanis megosztotta a választókerületi keresztényszocialista tábor.

²² NH 1919/39. sz.

²³ NH 1919/38. sz.

A párt „vidéki” szárnyának, amelynek bázisául főként Hugyag, Őrhalom, Illy, Csitár valamint Csesztve települések szolgáltak, olyannyira nem felelt meg Sztranyavszky Sándor személye, hogy ellenében egy saját jelöltet: a megyei törvényhatósági bizottság tagját, Dräxler János hugyagi kántortanítót kívánták indítani. Dräxler vidékpártiságát mi sem bizonyította jobban, hogy 1918 őszén saját maga kezdett bele a nógrádmegyei kisgazda és földműves szövetség megszervezésébe, s jelöltsége idején már a szövetség alelnökeként tevékenykedett. A kor közhangulata alapján Dräxler érdemeit tovább növelte, hogy a tanácskormány ideje alatt lakása az ellenforradalmár érzelmű katonatisztek számára szolgált találkozóhelyül, ami miatt letartóztatást is el kellett szenvednie.

Október 5-én a balassagyarmati Keresztényszocialista Párt intézőbizottsága, amely ekkor már az országos pártvezetőség fúzióra vonatkozó döntését követve, hivatalosan is a Keresztény Szocialista Gazdasági Párt elnevezést használta, az alább idézett sajtóközleményben tudatta a kialakult helyzetre vonatkozó álláspontját: *„Mindaddig, míg a nemzetgyűlési választások ki nem íratnak és a jelölő értekezlet képviselőjelöltet nem állít, [a balassagyarmati KSZGP] sem dr. Sztranyavszky Sándor urat sem Dräxler János urat hivatalos jelöltnek nem tekinti.”*²⁴

A helyi keresztényszocialista tábor belülről feszítő ellentétek először ezen a jelölőgyűlésén vezettek nyilvános konfrontációhoz: Ekkor a „Sztranyavszky-párt” jelenlévő képviselői, élükön Dr. Huszár Aladár törvényhatósági kormánybiztossal, az őket ért vádak hallatán idő előtt elhagyták a jelölőgyűlést.²⁵

Az eseményt követően a Nógrádi Hírlap már egy párton belüli „terrorista csoportot” emlegetett, amelynek tagjai az elért eredményeket letagadva, minden rosszat és valótlanságot általánosítva, *„így a munkapárt mulasztásait, bűneit, [...] a szerepvívó emberek közt különbséget nem téve, hangulatkeltés céljából ide hozzák s általánosítva beszélnek róla, amely beszédek tájtékezanak az insinuatióktól”*.²⁶

Mindez az egyhangú győzelemre számító jelölt elbizonytalanodásához vezetett: Sztranyavszky, a személyét ért támadások hatására, már a jelöltségtől való visszalépést fontolgatta. Támogatói, akik többnyire a balassagyarmati, dejtári, ipolyszögi, marczali, patvarczy és szügyi keresztényszocialisták közül kerültek ki, azonban továbbra is bíztak ügyük sikerében. Jelöltjük meggyőzése és további népszerűsítése érdekében újabb pártgyűléseket szerveztek.

Az első ilyen pártgyűlésre december 11-én, a vármegyeháza nagytermében mintegy 150 fős választói csoport előtt került sor. Azonban dr. Sztranyavszky, a jelenlévők feltételezhető csalódására, programbeszédének megtartása helyett inkább a választókerületi keresztényszocialisták közötti széthúzás miatti aggodalmának adott hangot, olyan személy támogatására biztatva hallgatóságát, aki harc nélkül tudja biztosítani a kerület mandátumát. Erre az esetre a jelöltségtől való visszavonulásáról, és személyes támogatásáról is biztosította az új jelöltet.²⁷

A burkolt visszalépési bejelentés ellenére, vélhetően egyéb forgatókönyv híján, a Sztranyavszky-hívek még mindig kitartottak jelöltjük mellett. A kívánt egység megteremtése érdekében vidéken is erőteljes kampányba kezdtek, továbbá december végére

²⁴ NH 1919/41. sz.

²⁵ NH 1919/49. sz.

²⁶ NH 1919/49. sz.

²⁷ NH 1919/50. sz.

újabb választási gyűlést rendeztek. A helyi szinten kimagasló érdeklődés mellett megtartott rendezvényen²⁸ azonban nyilvánvalóvá vált törekvésük kudarca: Sztranyavszky – a lelkes támogatás és a jelöltség elvállalására felkérő előzetes hozzászólások ellenére – a kerületnek sötét politikai jövőt jósolva, már arról a szilárd elhatározásáról adott számot, hogy a jelöltséget ilyen körülmények között nem vállalhatja. Elhatározását hosszabb, a munkapárt háborús szerepét, a belpolitikai helyzetet is elemző beszédben indokolta. A jelenlévők véget nem érő rábeszélésének hatására azonban még tett egy lát-szatengedményt: megígérte, hogy a kerület politikai viszonyainak változása esetén választói „rendelkezésére áll”.

Jelöltségének ügye 1920. január elején a következő, Cservenyák György pártelnöknek címzett távirattal került lezárásra: *„Méltóztassál tudomásul venni és bizalmukkal engemet kitüntető barátainkkal is közölni azon megmáshatatlan elhatározásomat, hogy eredeti álláspontomnak megfelelően az e hó 25-re kiírt nemzetgyűlési választáson jelöltséget nem vállalom.”*²⁹

Sztranyavszky végleges döntésével közel egyidőben, 1919. december 30-án a vármegyeháza nagytermében került sor Dräxler Jánosnak a Keresztény Nemzeti Egyesülés Párt, a „vidék” jelöltjének első nyilvános balassagyarmati bemutatkozására.³⁰ Dräxler mintegy 350 fős, elsősorban vidéki hallgatóság előtt ismertette politikai elképzeléseit a választókerület jövőjéről. Programjával leginkább a vidéki, gazdálkodó lakosság köréből igyekezett híveket toborozni, így beszédének középpontjába is elsősorban a földkérdés földosztással való megoldásának szükségességét, a föld népe szerepének fontosságát állította. A város és a falu közti ellentétek feloldását a közvetítői kereskedelem kiiktatásától remélte. A vármegyék székhelyén gazdasági iskolák megteremtését, a tehetséges, de kevésbé tehető gyermekeknek, pedig államköltségen való középiskolai taníttatását szorgalmazta. A jelölt programjában már a zsidókérdés is hangsúlyt kapott. A zsidók által betöltött állásokat kinevelt keresztényekkel kívánta betölteni, mindenfajta pogrom nélkül, „kulturalapon” kezelve. Dräxler a nemzeti hadsereg megteremtésének, progresszív adóreform bevezetésének, a munkásbiztosító pénztárak államosításának, ipar és földműves kamarák felállításának, a tisztviselői réteg helyzetrendezésének ígéretével zárta programbeszédét.³¹

A választókerületi keresztényszocialisták „városi szárnya” – első számú jelöltjük visszalépését követően – csak némi tanácsalanságot mutatva találta meg újabb jelöltjét Jeszenszky Kálmán apátplébános személyében. A feltűnően részrehajló gyakorlatot folytató Nógrádi Hírlap így tudósította olvasóit az eseményről: *„Örömmel regisztrálhatjuk azt az eseményt, hogy politikai vezérferfiaink rábeszélésének és a szavazó polgárok bizalmának engedve, Jeszenszky Kálmán apátplébános vállalja a keresztény nemzeti egyesülés programjával a képviselőjelöltséget. [...] Jeszenszky fellépése eldöntötte a választás eredményét. Személyében nem láthatják azt a politikai exponáltságot, amely a választási küzdelmet a közelmúltban megnehezítette. Előttünk*

²⁸ A vármegyeháza nagyterme mellett még a szomszéd termet is meg kellett nyitni a résztvevők előtt.

²⁹ NH 1920/ 1. sz.

³⁰ A Friedrich István vezette Keresztény Nemzeti Párt és a Haller István vezette Keresztény Szocialista Gazdasági Párt 1919. október 23-i egyesülését követően, a választókerületi keresztényszocialista pártszervezet már a Keresztény Nemzeti Egyesülés Párt szervezeteként működött tovább.

³¹ NH 1919/1. sz.

tizenöt-esztendősi ittműködése teszi őt rokonszenvesse. Közéleti tevékenysége, alkotásai, az új iskola és plébániaépület, a különféle egyesületek: agilitásának és szervező erejének mértőföldjelzői. Minden időben azon volt, hogy a különböző vallásfelekezetek között a legtokéletesebb béke és egyetértés uralkodjék. [...] Lapunk minden időben hangoztatta, hogy széles látókörű embert kell küldeni a parlamentbe. Jeszenszkyben igazi européért küldünk. Sok szép tulajdonságai mellett, melyek őt közkedvelté tették, nagy tudományszeretet hordoz magában. Főlemelő szónoki tehetsége elragadja hallgatóit. Egy mélyen érző és felvilágosult férfit meggyőződése beszél szavaiból. Városunk és megyénk történelmének hangyaszorgalmú kutatója. Ajtaja nyitva áll gazdagnak és szegénynek és ahol segíteni kellett tanácsal avagy tettel, mindig az első sorban láttuk őt. Városunk ügyei, ahol még annyi megoldatlan probléma vár elintézésre, igen jó kezekbe kerülnek. Ott dolgozott a megyei és városi bizottságokban, ismeri a hiányokat, ismeri a szükségleteket s meg fogja találni az eszközöket, melyek városunkat és a kerületet virágzásra segítik. Reméljük, tiszteletreméltó személye előtt, elcsendesül a pártszervevény és a higgadt fővel lefolyó általános titkos választás eredménye csak az lesz, hogy a balassagyarmati választókerületet Jeszenszky Kálmán fogja a közeli nemzetgyűlésen képviselni, s ő fog dolgozni azokon a nagy feladatokon, amelyek a nemzetgyűlésre, mint egy kifosztott, megszállott, elgyötört, de élni akaró ország képviselőre hárulnak.

Jeszenszky Kálmán

Az elhúzódo jelöltállítás procedúra miatt Jeszenszky Kálmán csak néhány nappal a választások megtartása előtt kezdhetette meg korteshadjáratát. Programbeszédet tartásához Jeszenszkynek, mint egyházi személynak főszolgabírói engedélyre is szüksége volt. A járási főszolgabíró által kiadott engedélyből tudjuk, hogy a jelölt 1920. január 14-én Ipolyszögön, Dejtáron és Patak községben már programbeszédet tartott.³²

Az apátplébános balassagyarmati programbeszédére 1920. január 18-án került sor. A vármegyeháza nagytermében, nagy érdeklődés mellett megtartott ülést Cserenyák György pártelnök nyitotta meg. Jeszenszky programjának lényegi vonásait a békediktátum elutasításában, a felekezetek közötti egyenlőség megteremtésében, a földműves és kisgazda érdekek érélyes képviseletében, a kisiparosok szövetkezésének ösztönzésében, a közalkalmazottak helyzetének rendezésében találhatjuk meg.

1920. január 25. – A képviselő választás eredménye

A nemzetgyűlési képviselőválasztás 1920. január 25-én vasárnap reggel 8 órakor vette kezdetét az összesen 11102 fő választásra jogosult polgárral rendelkező balassagyarmati

³² Honismereti Gyűjtemény, Balassagyarmat: Jeszenszky Kálmán iratai

mati választókerületben.³³ A balassagyarmati választókerülethez a következő húsz település tartozott: Balassagyarmat, Patak, Dejtár, Ipolyszög, Csesztve, Szügy, Patvarc, Órhalom, Hugyag, Csitár, Iliny, Nógrádmarcál, Mohora, Magyarándor, Debercsény, Cserhátaláp, Cserhátsurány, Herencsény, Terény, Szanda. A voksolás időpontjáról falragaszok és a sajtó útján értesítették a lakosságot. Az új választójogi rendelet a szavazásban való részvételre kötelezett minden arra jogosultat.

A választókerület vezetésével Gottl Rezső törvényszéki elnököt, helyetteseként dr. Kuzmics Gyulát bízta meg a végrehajtó hatalom még 1919. decemberének végén. A kijelölt választókerületi biztos hatáskörébe tartozott a választási bizottság megalakítása. Gottl Rezső a következő személyeket jelölte rendes tagként: Hanzély Gyula szügyi, Hummer Ferenc, Péterffy Béla, Schuchmann Rezső balassagyarmati lakost, póttagként Alács Kálmán, Kasza Pál balassagyarmati, Eckert Péter dejtári, Zeman Mihály szügyi polgárokat. A jelölteknek a hivatalos esküt kellett tenniük.³⁴

A választások idejére, a rend és közbiztonság megőrzése érdekében, beleértve a választást megelőző és az azt követő napot is, a hatóság szesztilalmat rendelt el az összes kocsmában, kávézóban és vendéglőben.³⁵

A kor sajtóviszonyaira jellemző érdekesség, hogy a Nógrádi Hírlap még a választás napját is kihasználta a Jeszenszky Kálmán melletti korteskedésre.³⁶ A biztos befutóként jellemzett Jeszenszkynek és párthíveinek azonban csalódniuk kellett, ugyanis a képviselői mandátumért folytatott versengés győztese Dräxler János, s vele együtt a helyi KNEP „vidéki” szárnya lett.

Hogy miként vélekedtek a választókerületben a kialakult helyzetről? Erre nézve szintén csak a Nógrádi Hírlap szolgálhat forrással. A nemzetgyűlési választás eredményeinek első sajtóbeli értékelésére a megyében, 1920. február 8-án került sor.³⁷ A vesztes „Jeszenszky-párt” véleményének tekinthető, címdalalon megjelenő terjedelmes cikk, a kerületben kialakult eredmény elemzését mellőzve, kizárólag a választás országos következményeivel foglalkozik. A kiábrándult hangvételű írásból, egy gazdasági szakemberektől a valutaválság idejére tervszerűen megfosztott, kétségbeejtő színvonalú képviselőház képe bontakozik ki. A megye hagyományos politikai vezető rétege a választójog kiszélesítését megfogalmazó törvényt tette felelőssé a kialakult helyzetért, mintegy komoly veszélyforrást látva a képzetlen, „hozzá nem értő elemek” mandátumszerzésében, ezért az akkor hatályos választási rendszer felülvizsgálatát követelte.

A kerület új képviselője a választást követő második napon 1920. január 27-én vehette át megszerzett mandátumát.³⁸ Dräxler, immár a nemzetgyűlés tagjaként a földműve-

³³ In: www.vokscentrum.hu

³⁴ NH 1919/51. sz.

³⁵ NH 1920/ 4. sz.

³⁶ NH 1920/4. sz.

³⁷ A megkezdődő béketárgyalások elvonták a helyi közélet figyelmét a megválasztott nemzetgyűlés témájáról. A kérdés legközelebb csak egy képviselőházi vesztegetési botrány okán, 1920. március 28-án került elő a megyei sajtóban.

³⁸ A balassagyarmati kerület választási jegyzőkönyvei nem ismertek, így nem tudunk számot adni az egyes jelöltekre leadott szavazatok, a választáson megjelentek, az érvényes és érvénytelen szavazatok számáról.

I. Balassagyarmati választókerület

Források:

Nógrádi Hírlap 1919-1920
Nemzetgyűlési almanach 1920-1922
1914. XV. tc. az országgyűlési képviselőválasztó-kerületek számának és székhelyének megállapításáról
5985-5988/1919 M.E. sz. kormányrendeletek

Irodalom:

- ETHEI LAJOS
1977 Az ellenforradalmi rendszer negyedszázada. In: Balassagyarmat története. (Balassagyarmat)
- GALCSIK ZSOLT
2005 Nógrád megye közigazgatási és területi változásai 1872-2005. (Salgótarján)
- GAZDAG LÁSZLÓ
1964 Nógrád megye térképei. (Balassagyarmat)
- GERGELY JENŐ
2001 Titkos választás és ellenforradalom - 1920. In: Parlamenti választások Magyarországon 1914-1990. (Budapest)
- HUBAI LÁSZLÓ
2001 Magyarország XX. századi választási atlasza. (Budapest)
- HORVÁTH ISTVÁN
1994 Sztranyavszky a cár. In: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. (Salgótarján)
- JÓNÁS KÁROLY
1990 Pártpanoptikum 1848-1990. (Budapest)
- KOVALCSIK ANDRÁS
2001 Arcok Balassagyarmat múltjából. (Balassagyarmat)
- MOLNÁR PÁL
1970 Az ellenforradalom hatalomra jutása, az ellenforradalmi rendszer megszűlőkorának (1919 - 1929). In: Nógrád megye története (III.). (Salgótarján)
- ROMSICS IGNÁC
2005 Magyarország története a XX. században. Budapest

1956 EGYETEMISTA SZEMMEL

(A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve
XXIV. és XXVII-XXVIII. kötetében megjelent napló folytatása)

BOZÓ GYULA

Október 29. (hétfő)

Az éjjel halottról álmodott, az anyja szerint halottal álmodni esőt jelent.
Tévedés.

Az éjjel a kollégiumban rajtaütés, házkutatás. No, nem mindenütt, „csak” egy-két szobában. Az épület nyugati szárnyán, az első emeleten a harmadéveseknél.

Négyen voltak, akik jöttek, mindent felforgattak, feltúrtak, amit lehetett. Fegyvereket kerestek, s közben szidták az egyetemisták „kurva anyját”. A géppisztolyt, amelyik a sarokban a szögön lógott, elvitték. A szomszédos nyugat-német érdekelttségű épületből jól látták az egész akciót, ez lehetett az oka, hogy a „kemény fiúk” oly sietve távoztak.

„Ávósok voltak”, ezt mondták a harmadévesek.

Érdekes, most mindenki az ávósokra mutogat.

*

Gyönyörű napfényes őszi idő, szelíd és langyos, hasonlít az október 23-aihoz.

Ö. Károllyal a „városba” indul, vagyis Budáról, a kollégiumból Pestre.

A diákotthon előtt teherautó, ponyva nélkül – vidéki élelmiszerszállítmány. A sofőr a fülkében, két fiatal a kocsin, mellettük tömött, feszülő zsákok.

Szótlanul „húznak” el mellettük, ő azonban valami zaj miatt visszanéz. És a meglepetéstől alig tud mozdulni, merthogy a salgótarjáni Ravasz Istvánt pillantja meg, az elsőévest, akit még a nógrádi megyeszékhely gimnáziumból ismert.

Kopott, zöldszínű felöltő rajta, vállán géppisztoly („Gitár”), balkarján nemzetiszínű szalag. Csodálkozik, de nem sokáig, mivel indulnak tovább.

*

A Szabadság-hídon át Pestre. A Dimitrov téren Varga János az egyetemről és Hegedűs (később „B”) András – nem a volt miniszterelnök, hanem a másik. Karcsi ismeri őket, ő nem, csak a nevüket hallotta.

A Dimitrov tér után a Kálvin tér, majd a Jogi Kar. S a Jogi kar mellett a Szerb utca, ahol a tegnapi nap folyamán szovjet harckocsikat semmisítettek meg. A Szerb utcát mindkét végén eltorlaszolták, fordulni nem tudtak. A harckocsizó katonák bennétek, egyikük kimerészkedett, azt lelőtték.

„Molotov koktéllal” a Szerb utcában...

- Mi az a „Molotov-koktél?”

- Benzines palack, csatos üveg benzinnel töltve. Befőttes üveg. Rongyot, kanócot tesznek bele, bedugaszolják és meggyújtják. Aztán a tankra dobják.

A Jogi Karon tartózkodó egyetemisták lettek volna? Nem tudni.

Lehetséges.

Most mindenestre csend van.

*

A Jogi Kar épületének bejáratánál az „Igazság” című lapot olvassák. Ma jelent meg, friss. Benne Tamási Lajos költeménye: „Piros a vér a pesti utcán”.

„...mienk a bátor ének...”

„...kire lövetsz belügyminiszter...?”

Utána:

„Sem az ÁVH, sem a tankok
titeket meg nem mentenek...”

Majd a legmarkánsabb rész:

„Piros a vér a pesti utcán,
munkások – ifjak vére folyt,
– háromszín – lobogók mellé
tegyenek ki gyászlobogót.”

Mindkettőjüknek tetszett a vers, nemcsak az egyiküknek, véleményt azonban nem nyilvánítottak.

Nagy csoportosulás közelükben, középén egy hangoskodó.

- Megint egy új újság. Annyi a papír, hogy az már sok.

*

Nemzetiszínű zászló mindenfelé, s Kossuth-címer. Még lyukas zászló is, néhol. Többen egy nagy fehér lepedőt tesznek ki az autó oldalára, és vörös keresztet festenek rá.

*

Vibrál a levegő a Duna fölött. Egy repülőgép köröz, röplapokat szór. Háborús emlékeket idéz fel azokban, akik figyelik.

A repülőgép persze nem egy komoly masina, hanem csupán egy ócska járgány.

*

Vélemények innen-onnan, és emellett a nap fontosabb hírei:

„A népnek akarata van”, mondta valaki, akiről nem derült ki sohasem, hogy kicsoda.

A szovjet csapatok megkezdték kivonulásukat Budapestről.

Nagy Imre áttette székhelyét a Parlamentben.

A néphadsereg, a rendőrség és a felkelők képviselőiből Király Béla vezetésével megalakult a Forradalmi Karhatalmi Bizottság.

Az illetékesek közlik, hol mennyit fizetnek a munkából kiesett napokra.

A Magyar Olimpiai Bizottság és az OTSB elnökségének javaslatára a sport-közvélemény és a sajtó kívánságának megfelelően csökkentette a magyar olimpiai csapat kísértőinek számát.

Nagy Imréről külön...

Egyrészt azt hallani, hogy ő a legnagyobb remény, másrészt pedig azt, hogy ő a legnagyobb csalódás.

Sok szó esik róla.

Az újságírók támogatják, meg az írók. Meg a környezete, azok, akik körülveszik. Tisztességes, humánus érzésű ember.

Viszont szeret bölcsekedni, túl sokat moralizál, s ez baj.

Hiányzik nála az átgondolt stabil álláspont, nem tud eligazodni az ideálok és a realizmus között.

Népszerűsége mostanra erősen csökkent.

Párttag, kommunista, s ez nem mindig jó tanácsadó, nem mindig elégséges.

Október 24-én még arról beszélt a rádióban, hogy „ellenséges elemek fordultak a népi demokrácia ellen”, meg hogy „kis számú ellenforradalmár fegyveres támadást indított népköztársaságunk ellen”.

Saját korábbi elveinek a foglya.

Az az igazság, hogy mostanra átváltozott, a komótos, jó kedélyű, megfontolt professzor, lángoló forradalmárrá vált.

Féli a szocializmus vívmányait, de vajon kitől, és miért?

Nagy Imre személyének megítélése nagyon komplikált dolog. Nemrég még istenítették, hogy ő a legjobb vezető, s egyedül alkalmas arra a posztra, ahol van, ahová „elrendeltetett”. Hogy ő a legbölcsebb ember, emellett igaz hazafi. Egyesek már-már a kommunisták áldozatának tekintik, s nem kommunistának. Erről persze szó nincs.

Jó szónok, 1945 óta egyfolytában szónokol.

És most mit tesz, mi lesz az ő fő műve?

Most nem tesz semmit, lejárátja magát azzal, hogy naponta változtat.

Meg fog bukni.

No, de vajon ki fogja megbuktatni?

Bántják, nagyon sokan bántják...

Az aznapi lapokból:

„A további pusztulásnak, vérontásnak a forradalmi ifjúság közé keveredett a néppel ellenséges elemek örülnek.

Vessétek ki ezeket magatok közül!

Véget kell vetni a harcnak – fel az alkotó munkára!

Legyen már vége!”

(EGYETEMI IFJÚSÁG, 1956. október 29.)

„Az egész város csupa felfordulás, rendetlenség. Vajon mikor indul reggelente újra a villamoson munkahelyére, mikor megy ismét moziba szombat délután?”

(Hétfői Hírlap, 1956. október 29.)

„Tekintetünk elhomályosul, mikor körülnézünk. Rom, pusztulás, betört ablakok, talpunk alatt ropogó üvegcserep, golyónyomok, alvadt vértócsák.”

(*Népszava*, 1956. október 29.)

A szovjet katonákról...

„Akkik felismerték, hogy küzdelmükkel nem reakciós ellenforradalmárok, hanem a szocialista érzelmű hazafiak ügyét szolgálják még akkor is, ha mögöttük igazi ellenforradalmárok csoportja használta ki a kínálkozó lehetőséget.”

(*Népszava*, 1956. október 29.)

*

Most már végképpen nem lehet tudni, ki kicsoda. Egyet viszont biztosan lehet tudni, hogy most kevés a kommunista. S azt is biztosan lehet tudni, hogy az ország népe nyugalomra, békére vágyik.

S semmiféle Horthy-rend visszaállítását nem akarja. Abból elég volt neki.

*

Igencsak szép villa a szomszédban, közvetlenül az Eötvös József Kollégium mellett. Magas, vastagtörzsű fákkal teli kert, vadgalamboknak helyet adó ágak, lombok.

A kertben kutya, göndörszörű, élénkszemű. A kerítésen, amely a villát a kollégiumtól elválasztja, macska ül. Sütkérezik az őszi napsütésben.

*

Otthon, a kollégiumban, R. Jancsi kolbással kínálja. Behívja a belső szobába, az ágya szélén helyett mutatott, majd szekrénye mélyéből előhalássza az élénk piros színű házi küldeményt. Késével levág egy öt centis szeletet, s feléje nyújtja.

– Egyél!

– Kösz!

Ritka dolog az ilyesféle kínálás R. Jancsi részéről, mindezidáig nemigen fordult elő. De hát most már merőben más a helyzet, mint korábban volt, megváltoztak a körülmények, ahogyan azt mondani szokták.

Nem nagyon ízlett neki a kolbász, a „sváb-kolbász” az nem olyan, mint a magyar, az igazi házi.

*

K. Pista, vagyis az „Öreg”, valamint P. Árpád és G. János Bessenyei Ferenc színművésznél jártak ezen a napon. Szereplésre kérték fel, szavalatra egy tervezett rendezvényen.

A művész úr örömmel elvállalta a fellépést, „mindig szívesen megyek, ha az ifjúság hív”, mondta Bessenyei Ferenc. Majd hozzátette: „Mert most végre magyarok vagyunk. Eddig csak oroszok, szovjetek lehettünk. Elég volt belőlük, nagyon elég. Mondjátok meg, mit adtak ők nekünk, az Oszipov együttest, mást nem...”

Bessenyei Ferenc úr nagy híve lett a forradalomnak, annak ellenére (vagy azért?), hogy megelőzően a kommunista párt tagja, a Nemzeti Színház pártalapszervezetének titkára. És sok-sok szocialista hős alakítója a rádióban és a filmvásznakon.

Két- három év múlva, pedig egy kiváló kommunista pártfunkcionáriusként láthatjuk viszont az Arcnélküli város című szocialista realista magyar játékfilmben, amelyben keményen és kérlelhetetlenül leplezi le a nép és a szocializmus esküdt ellenségeit.

Egy igen meglepő hír a számára, olyan amilyenre ő Budapesten még csak nem is gondolhatott.

„Ezer nógrádi bányász a fővárosba tart”, újságolta az „Öreg”. Úgy gondolva, segíteni a felkelőket, a forradalom előremenetelését. Mert mi másért jönnének olyan messziről ide?!

Első információ szülőföldjéről, ezért felettébb megörült neki. Jönnek hát a nógrádi bányászok, akiket olyan jól ismert. A nagytenyerű, kemény edzett munkásemberek.

De a nógrádi bányászok nem jöttek fel Budapestre. Nem tudni pontosan, miért. Később a valóság szöges ellentétben állt az akkor hallottakkal.

Ugyanis a valóság az volt, hogy a nógrádi bányászokat az „ellenforradalmi lázadók” megrendszabályozására, úgymond megleckéztatására toborozták valakik a megyeszékhelyen, Salgótarjánban. És annak környékén.

Kezd csöddöt mondani az a törekvése, hogy logikát találjon az események egymásutánjában.

De hát miért is kellene logikát találni benne? Hátha nincs is az eseményekben logika?!

Borzalmas dolgok – lincselések. Hajmeresztő, gyűlölködésből fakadó kegyetlenkedés több helyen.

Egyre jobban elszabadulnak az indulatok, tüzel a gyűlölet. Vajon miért?

A helyzet képtelennek és ostobának tűnik a számára.

A kormány viszont nem tesz semmit, talán észre sem veszi, mennyire megváltozott az utca hangulata, mennyire megváltozott minden.

A miniszterelnök lefoglalt, lefoglalják a napi teendők. Állandóan küldöttségekkel tárgyal, azok szinte egymás kezébe adják a kilincset.

Most már egyáltalán nem túlzás azt állítani, hogy a kollégista fiúk jelentik a valóságos egyetemi ifjúságot. Azért is többek között, mert szinte mindannyian nemzetőrök, vígyáznak a rendre, a biztonságra.

Akik nagyon próbálkoznak azzal, hogy eligazodjanak a különböző pártok és irányzatok között. Nem nagyon sikerül nekik.

– Túl nagy a hasonlóság közöttük.

– Szerintem meg túl kicsi.

– Nekem olyan ez a sok párt és szervezet, mintha egy párt és egy szervezet sem volna.

M. Feri két érdekes hírrel szolgál.

Az egyik szerint Darvas Iván színművész fegyverrel hozta ki saját édesöccsét a börtönből.

A másik: Puskás Öcsi a Magyar Néphadsereg őrnagya fegyvert fogott a politikai foglyok kiszabadítása érdekében.

Az első hír igaz, a második nem, az teljesen képtelenség. Hogy miért?

„Csak” a valóság talaján állva, a realitásokat figyelembe véve!

További események, hírek, most már a társakról, az egyetemista „kollégákról”: Máté Imre disszidált, menyasszonyával hagyta el az országot.

Évfolyamtársa, Tarján Jutka is elment, akinek, mint később megtudta, a nógrádi (Márkháza) Garamvölgyi Zoltán, az egykori népi kollégista társ a férje.

Mi ez az egész? Menekülés, megfutamodás, gyávaság, netán hősiesség?

Ő ennek is, annak is tekintette, annak figyelembevételével természetesen, hogy Magyarországon háború van, hogy Magyarország mostan hadszíntér.

Máté Imre évekkel később a magyar irodalom kitűnő képviselője és terjesztője Svájcban.

Ezt olvasta.

*

Nem érez kétségbeesést csak gyengeséget. Pedig erősnek kellene lennie.

Most kell megismernie az élet igazi keménységét? Nem hiányzik.

Szenvedésről, veszteségről, halálról elmélkedik.

*

Állandóan újabb és újabb követelések, ez vajon hová vezet? És egyáltalán ki képes ezt megérteni?

A perspektíva nagy (vagy nagynak látszik), de a tér és a lehetőség az bizony kicsi.

*

Sokan nagyon szabadnak érzik magukat, de vajon szabadok-e?

És sokan mérgelődnek, haragszanak mindenkire, felkelőkre, oroszokra, ávosokra, kormányra. Ők azt mondják, fel kellene világosítani az embereket, akkor majd megszűnik az egyenlőtlenség.

Túl egyszerűnek tűnik ez így.

A Szovjetunióval kellene rendezni mindenekelőtt a viszonyunkat, egyenjogúságot alapon. Ezt követően megkezdődhetne a komoly építő munka. Magyarországnak erre van szüksége, nem háborúra.

*

A kollégiumban lakó külföldi diákok nagy többségének az a véleménye, hogy a magyarok most sem jól politizálnak. Azt mondják, hogy a magyarok egyszerűen nem értenek a politikához. A fellegekben járnak, mint mindig.

Radev Sztoján, bolgár diák nyíltan megfogalmazta, hogy a magyaroknak ideje lenne kigyógyulnia hóbortjaikból, nagyravágási mániájukból.

*

Most döbönt rá, milyen kevesen maradtak a kollégiumban, milyen sokan hazamentek.

A kínaiak viszont maradtak, hová is mentek volna? No, de hol vannak, nem látni közülük egyet sem. Hol van Csen Csi-Liu, a szemüveges professzor-kinézetű fiú? Sin Vang-Sing, Petőfi kínai fordítója? Fon Z-seng, aki Budapesten látott életében először havat?

- A kínaiak a pincében vannak. Összebújnak, és sóhajtoznak, és nagyon szomorú kínai dalokat énekelnek.

- Miért vannak a pincében, miért nem itt fenn a szobában vannak?

- Miért, miért? Mert M. Ferenc lekergette őket a pincébe.

- Lekérgette?

- Géppisztolyt fogott rájuk, s ezt üvöltötte: „Vörös ördögök, lefelé!”

- Ki az az M. Ferenc?

- Egy Baranya megyei sváb. Nagyon haragszik a kommunistákra, a kínai kommunistákra a legjobban. Nos, komám, ezért vannak a kínai diákok a kollégium pincéjében.

Hogy a Ménesi úti Eötvös József Kollégium kínai diákjai mennyire voltak kommunisták, nehéz megmondani.

Politikai témákban csak a legritkább esetben nyilvánítottak véleményt, elzárkóztak előlük. Hiába volt a kérdeztetés, faggatózás.

A tekintélyt viszont mindenekfelett tisztelték. Saját vezetőjüket főként: Mao Ce-tungot, Csou En-lajt, Csü-te marsallt, és a többieket.

És láthatóan büszkéek voltak arra, hogy ők kínaiak. Mélységesen hittek Kína jövőjében, egy modern kínai birodalom megteremtésének lehetőségében, közeli megvalósításában.

Felhívás a rádióban: „Gyűjtsük a forradalom kiadványait az utókor számára.”

Helyes: „Gyűjtsük!”

A könyvek égetéséről, a könyvmáglyákról... ez a könyvek, hanglemezek „lincselése”.

Betört kirakatok, letépett borítók, széttaposott hanglemezek, szálló füst és szélvitte pernye. Mellette eltorzult arcok - öt év, tíz év, egy egész élet dühe, keserősége.

Szervezett (vagy nem szervezett) támadás a tudomány és a kultúra szentélyei, a könyvesboltok ellen.

A kétnyelvű (magyar és orosz) könyvesboltok az áldozatok.

Az egyik a híres Astoria szállóval éppen szemben.

Alkonyat, hűvösödő párás idő. Az egyetemi menzáról jövet látta meg a füstoszlopot. Egészen a Puskin moziig merészkedett.

Bőszült emberek feltett szándékkal, lázas szorgalommal hordták az üzletből kifelé a könyveket, taposták a lemezeket. Az ajtó, kulcsra zárva, a betört ablakokon át folyik az akció. Legalább száz fő nézi a szokatlan tevékenységet. A lángok mohón falják a gyenge papírost, a füst bekormolja a közel állók arcát és haját.

A kötetek borítólapján aranyozott betűkkel a szerzők nevei: Csehov, Tolsztoj, Turgenyev, Gorkij. Lehajol, egy hanglemez torz darabját veszi kézbe, s a máglyafénynél kibetűzi a rányomtatott szöveget: „Csajkovszkij VI-ik, patétikus szimfóniája”.

Mögötte angolul beszélnek, nem érti. Astoriában lakó nyugati újságírók lehetnek. Vaku villan, fényképeznek.

Lesz miről tudósítaniuk a nyugati újságíró uraknak.

Máshol, másik könyvégetés tanúja. Most a Váci utcában, közel a Vörösmarty térhez.

Cz. Lacival ebéd utáni séta a zsúfolt Váci utcában. A halálraítélt kötetek már a kövezen, mire odaérnek. Locsolják őket benzinnel, alájuk gyűjtanak. Lobbanás, füst és láng.

Egészen közélről látják a történeteket. Némán álldogálnak, nem tudnak megszólalni. Mikor úgy érzi, senki sem figyel, lehajol, és a kabátja alá dug egy máglya széléről egy példányt, aztán még egyet.

Csak akkor nézi meg a címüket, amikor visszaérkeznek az egyetem menzája elé. A címük ez: „Tolsztoj Regények és elbeszélések és Dosztojevszkij Fehér éjszakák.”

„Nem helyeslem a könyvégetést, mondja Cz. Laci, de ilyen rendkívüli időkben valahogymég ezt is megértem.”

Cz. Laci este a kollégiumban elmeséli közös kalandjukat, mármint a könyvégetést és a könyvmentési akciót. Aminek látható és tapintható eredményét, egyben bizonyítékát kitette a többiek kérésére, az asztalra. A megpörköltödött Tolsztoj- és Dosztojevszkij kötetet, melyeket szekrénye mélyére tett el, azzal a szándékkal, hogy nem mutatja senkinek, hanem viszi haza szülőföldjére, Nógrádba.

– Ráfázhattál volna kisl...sz, – támadta le K. Elemér.

– De meg is érdemelted volna.

– Ne bánts! – keltek védelmére többen is –, aki könyveket ment, azt ne bánts!

Október 30. (kedd)

Késői kelés a kollégiumi emeletes ágyon, öltözés úgy tíz óra körül, hamarabb minek? A tegnapi nyomasztó (és nem nyomasztó) élmények emléke megmaradt.

Újabb áldozatokról már most délelőtt folyamán hallani. A szemben lévő szoba sarkából valaki azzal hivatkozik, hogy akasztott embert látott az Űllői úton. A lámpavason lógott, nem lefelé fejjel, hanem „felfelé”. Jó tündér kellene ide, aki vezetne. Kivezetne.

A „jó tündér” Tóth Gábor kollégiumi igazgató személyében 11 óra körül megérkezett. A Nagytanulóba hívta valamennyiüket, amely az első emeleten volt található (mintegy 25-30-an lehetnek jelen), és az Egyetemi Forradalmi Bizottság döntésére hivatkozva a következőket közölte:

„Fiúk, ti mindannyian vidékiek vagytok, menjetek hát most haza, a szülőföldre, és mondjátok el mindenkinek, mi történik valójában Budapesten.

Ne szépitsetek, ne túlozzatok, reális tájékoztatást adjatok. Mondjátok el, hogy ennek a mostani küzdelemnek a munkások és az egyetemisták a főszereplői. Még a mai napon jelentkezzenek a Hazafias Népfront Belgrád-rakparti épületében Kuczka Péternél.

Holnap reggel indulhattok.”

Nem várt alkalom és lehetőség a hazamenetelre, úgy gondolta, ki kell használni.

Délután két óra körül indult R. Jánossal a Belgrád-rakpartra – Mányoki út, Gellért tér, Szabadság-híd, Dimitrov tér, Belgrád-rakpart.

Impozáns épület, tágas helyiségek. A szobából, amelybe irányították őket, a Dunára és a Gellérthegyre lehetett látni. Verőfényes délután.

Bemutatkozás a magas, vékony testalkatú férfiúnak Kuczka Péternek, aki a lényeg tekintve, megisméli, amit délelőtt Tóth Gábor igazgató mondott. Még hozzátette: „Ponyvás autón mentek, innen, a székház elől indultok, reggel 6 órakor gyülekező. Vigyázatok, és okosan viselkedjete...”

Jól megnézte a hírneves költőt, s megállapította magában, hogy Kuczka Péter erősen kopaszodik, elől, hátul és középtájon. Haja azonban sötét, s feltűnően nagyok a fülei. Határozott ember, hinni lehet neki.

„A tanácson jelentkezzetek. Amikor megérkeztek, hívjatok fel, ha tudtok. Éjjel-nappal itt vagyok.

Fogjátok az igazoló papírt, a neveteket majd írjátok rá.

Jó utat!”

*

A nap híreiből:

A szovjet kormány nyilatkozatot adott ki a szocialista országok kapcsolatairól. Ebben megemlítik, hogy csapataik Magyarország kérésére kivonultak Budapestről.

14 óra 30 perckor Nagy Imre bejelentette az egypártrendszer megszűnését és a koalíciós kormányzást. A bejelentés Mikoján és Szuszlov egyetértésével történt. És Kádár Jánoséval.

Király Béla a Kisgazdapárt vezetője:

„A régi világról szerintem, ne álmodjék senki. A grófok, bankárok, kapitalisták világa végérvényesen lezárult.”

Kéthly Anna, a Szociáldemokrata párt vezetője:

„Az egyik börtönből kiszabadulva ne engedjük ebből az országból egy más színű börtönt teremteni... Vigyázzunk a gyárakra, bányákra és a földekre, melyek a nép kezébe kell maradjanak.

Kádár János államminiszter beszédéből:

„Pártunkra az elmúlt évek rossz vezetése következtében nagy súlyos terhek árnyéka vetődött. Ezekről teljes mértékben tiszta lelkiismerettel, bátor, egyenes elhatározással meg kell szabadulni.

A párt sorai meg fognak inogni, de én nem tartok tőle, hogy a tiszta, becsületes lelkű, őszinte szándékú kommunisták lesznek hűtlenek... de kedvezőbb és tisztább feltételek között fogunk küzdeni eszméink, honfitársaink, hazánk javára.”

*

Az „Öreg” hozza a hírt arról, hogy mi történt a Köztársaság téren.

Mondja, elesett a Pártház, kifüstölték belőle a kommunistákat. A kivezényelt tankok átálltak a felkelők oldalára. Sok a halott, legalább 20-24 fő, civil, katona vegyesen.

Hogy hogyan haltak meg az emberek, arról az „Öreg” nem szól.

*

Mik ezek az események, amelyek itt közelben, körülötte történnek, csodák, valóságfeleltiek?

Mindenesetre furcsák.

*

Nem olvas, minek? Úgysem tudna odafigyelni.

*

Már nem fél a vizsgáktól, de félni kezd a lövedékektől.

*

A rádió arról ad hírt, hogy harcok folynak.

A harcok mindig folynak valahol.

*

Háború a Közel-Keleten, Szueznél angol-francia-izraeli csapatok támadnak.

Az emberek békét akarnak, mégis mindig háborúznak.

A déli órákban általában csend van, ezért egyesek hirtelen optimisták lesznek. Úgy hiszik, jól állnak a dolgok.

Enyhül a kormány hangja a felkelőkkel szemben, s mintha Moszkva sem orrolna már annyira. Megvan a tárgyalási készség a szovjeteknél is.

Egy ideig Kopácsi Sándor a téma, Budapest rendőrfőkapitánya. Már korábban átvált a felkelőkhöz, ő már biztosan nem lövet.

*

A hatalom tett tönkre mindent. Mindig a hatalom tesz tönkre mindent, a rossz hatalom. Rákosiék rátelepedtek a parasztra, a munkásra, a szegényekre.

- Te csak ne papolj nekem a szegénységről, én tudom, mi az.

Azért kapunk az ösztöndíj mellé szociális segílyt, mert szegények vagyunk.

Este otthon, vagyis a Ménesi úti kollégiumban. Utolsó estéje és éjszakája a fővárosban. Reggel indulás haza.

Holnap már otthon, és most ez a legfontosabb. Otthon, Bocsárlapujtón, benn a konyhában a lócára ülve az asztalra könyökölni. Égne a villany, szólna a rádió. És nyugodt lenne az élet.

Holnap már talán igen...

Fürödni kellene az indulás előtt - vágyálom. Még jó, hogy hidegvíz van. Mosakodni és borotválkozni tehát lehet.

Rádió, és mellette beszélgetés, az aznapi események tárgyalása. Hangosan és kissé kötekedve egymással. Fő téma a vérengzés és a könyvégetés.

Egyik sem megerősítő, egyik sem igazán nekik való.

- A kétségbeesés és a keserűség, a rettegés és a harag vezérelte őket.

- Isten akarata szerint történt, Isten akarata szerint cselekszünk, anélkül, hogy megismernénk Isten akaratát - mondja egy elsőéves.

- Légy szíves, hagyd ki ezekből az Istent - így meg egy második.

Egyre kevésbé lehet látni a végét.

Az államokat, a birodalmakat csak nem örültek irányítják?

Kopogás az ajtón, és a salgótarjáni Kojnok Nándor lép be hozzájuk.

Kojnok Nándor nemzetőr, bár most nincs nála fegyver, „csak” nemzeti színű karszalag a balkarján.

- Hallom, holnap mentek haza.

- Igen, megyünk.

- Elvinnél egy levelet anyámnak Tarjánba? - fordul feléje.

- Szívesen.

- Akkor várj, megírom.

Elment, s félóra múlva jött vissza, kezében leragasztott fehér boríték.

- Ez az. Az Állami Áruházban találod anyámat, ott dolgozik.

Jó utat kíván, s gyors léptekkel távozik.

Újra hallani, hogy Romániában mozgolódások vannak. Sőt Csehszlovákiában is, de ott nem annyira.

- Romániában nem lesz semmi, ebben teljesen biztos vagyok. Nem forr fel egykönnyen a puliszka.

- Ebben meg miért vagy annyira biztos?

- Azért, mert ismerem az ottani helyzetet.

*

Heves vita, de már nem Romániáról, hanem Erdélyről. Sokan érvelnek azzal, hogy Erdély mindig a magyaroké volt, sőt Erdély jelentette az igazi magyarságot. Letéteményese, hordozója volt a magyar létnek.

Valaki viszont előhozakodik a szintén másodéves román fiúnak, Alexander Sabounak a példájával, akinek apja-anyja magyar, és ő mégis színrománnak vallja magát. Aki szerint Erdélyben (ő „Transsylvániá”-nak mondja) már a Római Birodalom idején is ott éltek a dákok, a románok ősei. Sőt még ezzel a kijelentéssel is megtoldotta: „Transsylvánia (Erdély) mindig román volt, és mindig is román marad.”

Erre M. Feri egy lótestrész nevét mondta ki, és egy félreérthetetlen mozdulatot tett balkezevel.

Október 31. (szerda)

Hajnali felkelés: az agya friss, de gondterhelt. Tisztálkodás hideg vízzel, borotválkozás még tegnap este. Lassan öltözik, pedig sietnie kellene. Néhány falat a tegnapi asztalon maradt kenyérből és pörccből.

És indulás a Belgrád-rakpartra, érkezés tömény sötétben. R. Jánossal ezúttal is.

A Belgrád-rakparton, a Hazafias Népfront épülete előtt egymás mögött sorakoztak a ponyva nélküli teherautók a sűrű sötétben.

Ellenőrzés papírlapról, amolyan névsorolvasás-féle, a következőkben kiadványokat, röplapokat nyomnak a kezükbe. Kijelölik a gépkocsikat, megmondják, melyik hová megy.

A megnevezett gépkocsi lócáit elfoglalják, s fázósan összehúzzák magukat. A sofőr felszól hozzájuk, s közli: az útvonal Miskolc, Eger és Salgótarján.

Jó ég, este lesz, mire haza ér!

Kuczka Péter nincs jelen.

*

A 25-30 fős csoportban alig van ismerőse, más egyetemről jött össze a többség. Hoszszú ideig néma csend a gépkocsin, később is csak néhány szokványos mondat. Komótos a haladás, lassú. Gödöllő előtt letérnek a főútról, a sofőr igyekszik elkerülni a népes településeket. Nyilván ezt kapta utasításba.

Gödöllő határában, éppen a Nagyerdő szélénél, egy katonai egység állja útjukat. Már messziről észrevették a katonákat, de nem volt kitérő.

Ekkor még senki sem tudta közülük, magyarok-e, vagy oroszok.

Magyarok voltak, álcázott sisakos harcosok. Megállították őket, kérdezősködtek. Szemügyre vették mindannyiukat, még a sofőrfülkébe is benéztek.

Mikor világossá vált előttük, hogy a kocsin egyetemisták vannak, s az is, hogy a céljuk, küldetésük nemes és komoly, továbbbot intettek.

Magyar páncéltörő egység volt, amellyel Gödöllő határában találkoztak, állítólag szovjet harckocsikra vártak.

*

Hatvan előtt – talán Turán – megálltak, s közülük ketten szóltak az egybegyűltekhöz. A két lódenkabátos egyetemista a pesti eseményekről beszélt, nem nagy hévvel, inkább nyugodt stílusban, és tárgyilagosan. A többiek rölapokat osztogattak, majd a gépkocsivezető figyelmeztetésére indultak tovább.

Hatvannál már sütött a nap, és érezhetően melegebb lett a levegő. És a hangulat is sokat javult. N. Berci anekdotázott. Azt mondta el, amit egyébként már mindannyian ismertek, hogy néhány szovjet katona azt hitte, Egyiptomban van, s tengernek nézte a Balatont.

Hatvanon túl leszállt az első fiatalember. Én már itthon vagyok, közölte nevetve, s eltűnt a szem elől.

Aztán elhagyta a csapatot még egy, és nemsokára sokan mások.

*

Miskolc, Eger...

Összegyűltek – ifjak, idősebbek körülöttük mindkét helyen. És mindkét helyen beszédek, s a rölapok szétszórása, és ezek mellett hosszabb-rövidebb eszmecsere, melyekből egyértelműen kiderült a helyiek igencsak keveset tudnak a fővárosban történekekről.

*

Közben alaposan megcsappant a létszámuk, Eger után nem sokkal már csupán négyen maradtak. A gépkocsivezetővel együtt voltak összesen négyen. Akiről mindössze annyit tudtak, hogy nógrádi születésű, és Károlynak hívják.

Hárman maradtak hát, három fáradt egyetemista a nyitott teherautón.

A szurdokpüspöki illetőségű Gyula, harmadéves magyar-történelem szakos bölcsészhallgató, akivel együtt lakik már másfél éve az Eötvös Kollégiumban. Aki zömök termetű, de nem alacsony. Balkeze csonka, a kézfej teljesen hiányzik. Azt mondja, szovjet gránát vitte el '45-ben, azóta gyűlöl mindent, ami szovjet vagy orosz. Vele már eddig is különös dolgok történtek.

Másik társ B. Gábor, az Agrártudományi Egyetem gépészeti szakán másodéves. Október 23-tól az Eötvös Kollégiumban lakik Gyulával Szurdokpüspökiből.

*

Egerből ki, valamiért gyorsan. A sofőr nagyobb sebességre kapcsolt. Most már valószínűleg dideregtek – a Salgótarján felé tartó három egyetemista a ponyvánélküli hűvös fémrudas autó tetején. Hiába, feléjük húzódott az alkony a hideggé vált levegőben.

Meredek lejtők, emelkedők, sőt hegyek éles kanyarokkal, így nehéz az előrejutás. Pétervására után jobb a helyzet, érezhetően gyorsabban haladnak.

A fávák, amelyeken közben keresztül mentek, szinte teljesen kihaltak voltak. Kutyát többet láttak, min embert. A kutyák megugatták őket. Kisterenye elején két vasutas bandukolt az úton, nyilván szolgálatból tartottak hazafelé. Az autó hangját – motorzúgást – hallva megálltak az út szélén. Röpcédulákat szórtak melléjük.

*

Salgótarjánban.

A nógrádi megyeszékhelyen, egészen pontosan a megyetanács háromemeletes épülete előtt állt meg a gépkocsijuk. Este hat óra körül járt, s teljesen sötét volt. A bejáratnál, az oszlopok mellett két civil ruhás fegyveres, nemzetiszínű karszalaggal és géppisz-

tollyal. Az egyikük nem más, mint Szabó István, akit ismert, még abból az időből, amikor a lapujtói futballcsapatnak volt az edzője. Nem komoly szóváltás, csupán csak néhány kérdés, majd Gyula Szurdokpüspökiből bemutatja megbízólevelét, amelyet Kuczka Pétertől kapott, így mindhármat igazolja, ezért azonnal utat mutatnak, és ajtót nyitnak, mitöbb, azt is elmagyarázzák, hová kell menniük. Fel az első emeletre, az oktatási osztályra.

Ő és társai először lépték át a hat éve épült salgótarjáni megyeháza küszöbét.

*

Fel tehát az első emeletre, az első emeleten már a folyosón várják őket. Várják, és fogadják.

Ketten vannak, s egy meleg levegőjű (túlfűtött) szobába vezetik be őket.

Kedvesek, előzékenyek. A kölcsönös bemutatkozás után az egyikük feláll, és átmegy a szomszéd szobába. Telefonál, „K-vonalon, Budapestet hívja. A telefonbeszélgetésből ennyit hallanak: Igen, megérkeztek a fiuk”

Kuczka Péter volt a vonal túlsó végén.

Körülhordozta pillantását, de semmi különöset nem tapasztalt a szokvány irodai helyiségben. Kissé idegenül hatott, ráadásul a két férfit sem ismerte korábról. Később tudta meg, hogy egyiküket Mlinarik Istvánnak hívják.

*

Beszélgetés, eszmecsere. Ők hárman, az egyetemista „követek”, a megbízásnak eleget téve, beszámoltak és tájékoztattak. Budapestről, az ott történekről. A végén még a rémhíreket és a pletykákat is elmondták.

A két férfi sokat kérdezett, s arról győzte meg őket, hogy a tarjániak igencsak tájékozottak, sőt bizonyos dolgokról többet tudnak, mint ők maguk.

Megtörténik a salgótarjáni események részletezése, elsősorban Mlinarik István jóvoltából. Ő mondja el, hogy sokáig „csend volt”, majd megalakultak a különböző bizottságok, tegnap, azaz október 30-án a „Nógrád Megyei Forradalmi Nemzeti Bizottság”. Nagy csatában, méghozzá.

Létrejötték az új hatalmi szervek az üzemekben, bányákban, tanácsoknál.

Több helyütt fegyveres egységeket alakítottak, például a Salgótarjáni Acélgárban. A tömeg pedig ledöntötte a szovjet emlékművet október 27-én, szombaton.

Szóba került Lénárt Andor neve, aki mostan nem volt jelen, csak szellemében, akit ő jól ismert középiskolás korából, a gépipariban tanította a magyar nyelvet és az irodalmat.

A palóc beszéd megnyugtatta mindhármat, érezték, otthon vannak.

*

Azon azonban meglepődtek egy kissé, amit végezetül mondtak nekik a vendéglátók. Hogyha nem Eger felől jönnek Salgótarjánba, hanem Hatvan irányából, akkor visszatoncolják őket, vagy lefogják mindhármat.

Fegyveresek őrzik a megye határt.

Ezután azt javasolták, menjenek fel az Acélgárba, keressék meg dr. Magos Bélát, s vele beszéljék meg a további tennivalókat.

*

Indulás Salgótarján legnagyobb üzemébe, a város északi végében lévő Acélgárba.

Útközben semmi említésre méltó. Nagyon csendes minden így az esti órákban. Embert az utcán mindössze kettőt láttak, egy férfit és egy nőt.

*

Az Acélglyár főbejárata előtt mintegy százötven méterrel a sofőr a fékre lépett, megállt velük a gépkocsi. Valószínű óvatosságból nem ment velük tovább. Így gyalogosan folytatták útjukat, egymás mellett hárman.

Már a nagykapu közelébe értek, amikor férfiak jöttek velük szembe. Neki az egyik közülük ismerős volt, falubéli. Köszöntötték egymást, aztán ment mindenki a maga útján.

(Nagy János, a későbbi gyári szakszervezeti titkár volt az a bizonyos ismerős.)

*

A portán az úgynevezett központi irodába irányították őket, amit az acélglyáriak az egyszerűség kedvéért csak „Nagyirodának” neveztek. Az első emeleti helyiségben, ahová beléptek, kevés volt a bútor, ezért tágasnak tűnt, pedig csak közepes méretű volt. És rideg, olyan, amilyen általában egy igazgatói iroda.

Dr. Magos Béla, az Acélglyár jogásza harmadmagával várta őket. Mondta, tud a jövőtőlük, a megyetanácsról telefonon értesítették.

Bemutatkozások és vontatottan induló beszélgetés. Amikor kiderült, hogy a három fiatalember reggel óta egy falatot sem evett, rögtön intézkedett. Ételt hozatott, jó adag rizseshúst, abból, amit aznap délre a konyhán készítettek.

*

Dr. Magos Béla, a Salgótarján Acélglyár jogásza, már viszonylag hosszú idő óta. A helyi megmozdulások egyik szervezője és vezetője 1956 októberében.

Kissé testes, középkorú férfiú, ötven év körüli. Szemével valami baja lehet, mert az állandóan könnyezik. Időnként folyadékot csepegtet bele, ilyenkor elnézést kér, és elfordul.

A másik két személy valamivel idősebb dr. Magosnál, ők feltűnően hallgatagok.

*

Dr. Magos viszont beszél.

Elmondja, hogy már a forradalom kitörése előtt észre lehetett venni, a tömegek nincsenek megelégedve a párt és a kormány vezetési módszereivel. Azt nehezményezte mindenkinek előtt, hogy Salgótarjánban eléggé késve mozdult meg a nép, de utána az emberek határozottan követelni kezdték a jogokat és a szabadságot, október 27-én pedig szétverték a szovjetek emlékművét. Amikor már volt nemzetszínű zászló, Kossuth-nóta, Himnusz. A Szózat nem volt, tette hozzá, azt a nép nem tudta elénekelni.

Érdekes eseménynek számított Salgótarjánban, hogy megelőzően Mlinarik István vezetésével megalakult az úgynevezett „Kis Petőfi Kör”, amely röpcédulákat „gyártott” és terjesztett, főként itt, az Acélglyárban.

*

„Most már az Acélglyárban sincs vörös csillag – folytatta dr. Magos – nincs Rákosi-címer, piros zászló. Van viszont nemzetőrség, fegyveres csapat. Salgótarjánban új, demokratikus érzelmű vezetők kerültek az élre, Mlinarik István, Lénárt Andor, Garamvölgyi Antal.”

Említést tett Édes György gimnáziumi tanulóáról, mint a városi vezetők egyikéről, amire külön is fel kellett figyelnie.

Édes Györgyöt ismerte a középiskolából.

*

És korábban ismerte dr. Magos Béla jogász nevét is. Az apja révén, aki egy örökséggel kapcsolatos peres ügyben hozzá fordult tanácsért és segítségért. Nem hiába, dr. Maogs segített, nemcsak neki, más acélglyári dolgozónak is.

Kissé szokatlan volt a fülnek dr. Magos Béla beszéde, érdekesen formálta a szavakat, ejtette a hangokat. Ebből meg lehetett állapítani, dr. Magos nem palóc nyelvjárás területén született.

*

Dr. Magos félórára távozott körükből, azt mondta, halaszthatatlan az ügye, de visszajön.

Ezután csend és kényszeredett szóváltás, beszélgetés-féle. Óvatoskodó mondatok, afféle tapogatózás. Nem akart láthatóan senki semmit.

És ő ekkor – valami bizonytalan belső érzés, sugallat, kényszer által kimondta, hogy az apja itt, az Acélgyárban dolgozik, lapátkívágó a „GSZ B” üzemrészben.

A két idősebb úr rezzenéstelen arccal fogadta a közlést, lopva egymásra pillantottak, szólni azonban nem szóltak. Aztán egyikük mégis... de csupán ennyit mondott: „Ismerem”.

Ő pedig magában arra gondolt, megint rossz irányban indult.

*

Magos doktor törte meg a csendet, miután visszatért.

A második világháborús élményeit elevenítette fel. Nem kis büszkeséggel említette, harcolt a szovjetek ellen. Jól ismerte a háborút, annak viszonyait, haditechnikáját. Az is világossá vált szavaiból, hogy a németeket tartja a legfegyvelmezettebb, legjobb katonáknak, az oroszokat inkább áldozatoknak tekintette. Akiken minden egyes ütközet előtt halálos félelem vett erőt. Ilyenkor csatáláncot alkotva, egymáshoz egészen közel, indultak neki az ellenségnek. Halk hangokat hallattak, otthoni szomorú dalokat dünnögttek. Dr. Magos szerint ez a halálba menők dala volt.

*

A végén dr. Magos:

- Péntek délelőtt megtartjátok majd a tájékoztatót az acélgyári kultúrteremben.
- Nem holnap, csütörtökön?
- Nem. Holnapután, péntekre hívtam össze az embereket.
- Addig pihenjétek ki magatokat.

*

Közben utolérték őket a nap hírei.

Nagy Imre beszédet mondott a Kossuth-téren, amelyben bejelentette, hogy tárgyalások kezdődtek a Szovjetunióval a katonai alakulatok kivonásáról és a Varsói Szerződésből való kilépésről.

S közölte: október 23-a ünnep lesz.

A szovjet csapatok elhagyták Budapestet és Magyarországot.

Komoly kételyek efelől, mármint az „elhagyásról”.

Mindszenty József bíboros hercegprímás 8 óra 55 perckor budai lakásába érkezett. Ezen mindhárman csodálkoztak.

Hírek a Köztársaság térről:

Szakemberek, mérnökök, geológusok jelentkezését várják a Köztársaság térre, mivel az ottani pártház alatt bunkerek, börtönök és emberek vannak. Az ásatások már meg is kezdődtek.

Hihetetlen hír, de netán mégis igaz lehet?

Egy szemtanú a rádióban számol be a Köztársaság téren szerzett tapasztalatairól:
„Éppen a hatalmas exkavátorokkal kezdték a földet túrni, amikor odaértünk. Min-
denki a földet kopogtatta. A földalatti börtönből visszakopogott valaki. Néha mintha mi
is hallottuk volna.

Iszonyatos látvány körülöttünk. Körben a fákon lógtak a felakasztott ávósok. Akár
egy középkori látomás. A megvadult tömeg földalatti börtönöket, rabokat keres, a téren
fújja a rengeteg papírt a szél, felcsavarja, ledobja, az ávós hullák meg himbálóznak a fá-
kon.”

Nem lettek jobbkedvűek.

**A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyvében
korábban és most megjelent fotók és dokumentumok
eredeti példányai Bozó Gyula tulajdonában vannak.**

Megbízólevél.

Az Országos Fennzeti Bizottság megbizsa
polgártársát /személyi igazolvány száma
hogy meggyében segítse a helyi forradalmi
bizottságok megalakulását és munkáját.
Budapest, 1956, okt. 31.

ORSZÁGOS FENNZETI BIZOTTSÁG

Keszke Péter h.
Lázár István.

Megbízólevél
a vidékre induló egyetemisták számára

„Csillaghullás”
1956. október végén, Budapesten

Könyvégetés

*Egy sír a sok közül
Budapest belvárosában*

Polgártársak! V. kerületiek!

Elnémulnak a fegyverek és végeszakad az átkos testvér-láborúnak, amely annyi szenvedést zúdított kerületünk lakosságára, egész dolgozó népünkre.

A néptől elszakadt „vezérek” félreállításával megkezdődött a mult bűneinek felszámolása.

Széles alapokon nyugvó új, nemzeti kormányunk van!

NAGY IMRE, TILDY ZOLTÁN, KOVÁCS BÉLA,

MÜNNICH FERENC, BOGNÁR JÓZSEF, GYENES

ANTAL, LUKÁCS GYÖRGY és a többiek
új, nagy erőt jelentenek népi, nemzeti céljaink elérésében.

Ez a kormány képes biztosítani a félelem nélküli életet, megteremti független nemzeti létünket és meggyorsítja anyagi felemelkedésünket.

Létrejöttek a békés alkotó munka feltételei.

V. kerület dolgozói!

Munkások, értelmiségiek, tisztviselők, iparosok!

Vegyük kezünkbe sorsunk irányítását!

Alakítsunk Nemzeti Bizottságot az élet megindítására, sebeink begyógyítására, jogos követeléseink valórváltására.

Támogassuk kormányunkat! Holnap már dolgozni akarunk!

Nemzeti Bizottságot Előkészítő

V. kerületi dolgozók

ENSZ-csapatokat Magyarországra?

Nem volt elég a külföldi csapatokból?

Magyar földön csak magyar katonát!

Vonuljanak ki az orosz csapatok, de helyettük
más sem kell!

Küldjön az ENSZ gazdasági segítséget!

EGYETEMI FORRADALMI BIZOTTSÁG

KELTA ÜVEGKARPERECEK SZURDOKPÜSPÖKIBŐL ÉS GYÖNGYÖSPATÁRÓL

TANKÓ KÁROLY

Czinkóczi László lelkes magángyűjtő több évtizeden keresztül járta Gyöngyöspata és Szurdokpüspöki határát. Terepbejárásai során számos a kutatás számára addig ismeretlen lelőhelyet lokalizált. A felszínen talált régészeti leletekből álló, gondosan kategorizált gyűjteményét 2002-ben a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeumnak adományozta, amelyért örökségvédelmi elismerésben részesült. A Czinkóczi-gyűjtemény reprezentatív leleteinek gazdag kollekciójából, a jelen tanulmányban az alábbi három Mátra-vidéki késővaskori lelőhelyről származó La Tène-kori üvegékszerek kerülnek ismertetésre.¹

Gyöngyöspata-Középbérc

A kelta lelőhely Szurdokpüspöki és Gyöngyöspata között, a Gyöngyös-patak nyugati oldalágának északi oldalán emelkedő, északnyugat-délkeleti irányú középmagas dombvonulat keleti felén található.²

Leletek leírása:

Sötétkék színű, fehér cikk-cakk feltéttel díszített, ötbordás üvegkarperec töredéke; mérete: 24x23x9 mm (2. kép 1)

Gyöngyöspata-Geregi-földek

A késővaskori település Gyöngyöspatától északra, a Gyöngyös-patak északi oldalán, a Várhegytől északnyugatra az un. Vármegetti-dűlőben emelkedő középmagas, kiscsatornázott művelésű dombon található.³

¹ A Czinkóczi László által a múzeumnak adományozott több száz tételes gyűjteményében számos régészeti korszak jellegzetes emlékei megtalálhatók. A beszolgáltatott leletek közül külön említést érdemelnek a paleolit kőeszközök, a badeni és a La Tène kultúra településeinek anyaga, továbbá a római kori barbár síregyüttesek. Megjegyzendő azonban, hogy Czinkóczi László csupán a felszínen szóródó és gyakran csak a „szebb” leleteket gyűjtötte. A Szurdokpüspöki környékén végzett felszíni gyűjtéshez kapcsolódó feljegyzések: KFM Rég. Ad. 254.2004.

² A lelőhely csak Czinkóczi László feljegyzéseiből ismert és régész által végzett bejárására még nem került sor.

³ A lelőhely csak Czinkóczi László feljegyzéseiből ismert és régész által végzett bejárására még nem került sor.

Leletek leírása:

Sötétkék színű, hegyes csomókkal díszített üvegkarperec töredéke; mérete: 16x10x7 mm (2. kép 2)

Sötétkék színű, hegyes csomókkal díszített üvegkarperec töredéke; mérete: 17x10x10 mm (2. kép 3)

Sötétkék színű, fehér fonálrátétekkel díszített, négybordás üvegkarperec töredéke; mérete: 23x10x5 mm, becsült átmérő: 55 mm (2. kép 4)

Sötétkék színű, fehér fonálrátétekkel díszített, ferdén bevagdosott közép bordájú, ötbordás üvegkarperec töredéke; mérete: 27x16x9 mm, becsült átmérő: 60 mm (2. kép 5)

Sötétkék színű, a peremén fehér fonálrátétekkel díszített, ferdén bevagdosott közép bordájú, hárombordás üvegkarperec töredéke; mérete: 37x16x10 mm, becsült átmérő: 70 mm (2. kép 6)

Sötétkék színű, fehér fonálrátétekkel díszített, hárombordás üvegkarperec töredéke; mérete: 31x13x9 mm, becsült átmérő: 80 mm (2. kép 7)

Sötétkék színű, fehér fonálrátétekkel díszített, ferdén bevagdosott közép bordájú, hárombordás üvegkarperec töredéke; mérete: 38x15x8 mm, becsült átmérő: 65 mm (2. kép 8)

Sötétkék színű, szürkés-kék csomóval díszített üvegkarperec töredéke; mérete: 18x15x12 mm (2. kép 9)

Szurdokpuszpöki-Tsz major

A La Tène kori település a Szurdokpuszpökitől keletre, a Zagyva völgyében, a szabályozás előtti Zagyva-meder nyugati partjának alsó teraszán található. A régészeti lelőhelyen jelenleg Tsz-major áll, melynek korábbi létesítése, illetve átalakításai során – több más korszak emlékei mellett – nagy mennyiségű kelta telepanyag került elő.⁴

Leletek leírása:

Sötétkék színű, hegyes csomókkal díszített üvegkarperec töredéke; mérete: 9x10x4 mm (2. kép 10)

Sötétkék színű, hegyes csomókkal díszített üvegkarperec töredéke; mérete: 21x9x6 mm (2. kép 11)

Sötétkék színű, egymást keresztező hullámvonalakkal díszített, „D” keresztmetszetű üvegkarperec töredéke; mérete: 21x9x5 mm (2. kép 12)

⁴ 1965-ben Tregle Sándor jobbágy gyógyszerész értesítette a Balassagyarmati Palóc Múzeumot, hogy a község határában lévő Béke Tsz. területén silógödör ásásakor cserepek és csontok kerültek elő. A lelőhelyre kiszállt Gádor Judit az I. gödörben egy kemence maradványait figyelte meg, ill. pattintott kőszközköket, réz-, bronz-, vas- és népvándorláskori cserepeket gyűjtött a kitermelt földből. 1967-ben újabb bronzkori sírok kerültek elő, de a helyszínre érkező Gádor az építkezés előrehaladottsága miatt, a régészeti jelenségeket már nem láthatta. (KEMENCZEI 1984, 107-108). 2002-ben egy gázvezeték létesítésének nyomvonalán Bácsmegi Gábor megelőző feltárást végzett, melynek során egy bronzkori urnasírt talált. Az évek során a kelta telepanyag mellett nagy mennyiségű paleolitik kőszköz és nyersanyag hulladék, későrézkori (badeni) telepkerámia, későbronzkori (sír?) kerámia, kora-császárkori barbár telepanyag, késő-császárkori és honfoglaláskori sírgyűttesek kerültek, némi középkori szórványanyag kíséretében a Tsz-major területéről a Czinkóczi gyűjteménybe.

Sötétkék színű, „D” keresztmetszetű üvegkarperec töredéke; mérete: 22x7x6 mm (2. kép 13)

Sötétkék színű üvegkarperec töredéke; mérete: 9x6x4 mm (2. kép 14)

Sötétkék színű, egymást keresztező hullámvonalakkal díszített, „D” keresztmetszetű üvegkarperec töredéke; mérete: 23x9x6 mm (2. kép 15)

Sötétkék színű, „D” keresztmetszetű üvegkarperec töredéke; mérete: 33x8x4 mm, becsült átmérő: 90 mm (2. kép 16)

Sötétkék színű, „D” keresztmetszetű üvegkarperec töredéke; mérete: 15x8x4 mm (2. kép 17)

Sötétkék színű, „D” keresztmetszetű üvegkarperec töredéke; mérete: 10x9x5 mm (2. kép 18)

Sötétkék színű, ferdén bevagdosott középbordájú üvegkarperec töredéke; mérete: 22x10x6 mm (2. kép 19)

Sötétkék színű, fehér fonálrátétekkel díszített, négybordás üvegkarperec töredéke; mérete: 18x14x4 mm (2. kép 20)

Sötétkék színű, fehér fonálrátétekkel díszített, ötbordás üvegkarperec töredéke; mérete: 7x15x5 mm (2. kép 21)

Sötétkék alapon fehér/sárga virágszirmokkal díszített hengeres üvegpaszta gyöngy töredéke; mérete: 19x22x6 mm (2. kép 22)

Szürkésbarna színű, apró szemcsés homokkal soványított, korongolt, simított felületű, vízszintes, árkolt bordával díszített, redukációs égetésű peremtöredék; pá: 240 mm, pv: 6 mm, fv: 6 mm (3. kép 1)

Szürkésbarna színű, grafitall soványított, korongolt, simított felületű, redukációs égetésű peremtöredék; pá: 240 mm, pv: 5 mm, fv: 5 mm (3. kép 2)

Sötétszürke színű, apró szemcsés homokkal soványított, korongolt, simított felületű, vízszintesen árkolt, redukációs égetésű peremtöredék; pá: 280 mm, pv: 12 mm, fv: 5 mm (3. kép 3)

Szürke színű, grafitall soványított, korongolt, simított felületű, redukációs égetésű peremtöredék; pá: 280 mm, pv: 14 mm, fv: 5 mm (3. kép 4)

Szürkésbarna színű, grafitall soványított, korongolt, simított felületű, redukációs égetésű peremtöredék; pá: 260 mm, pv: 17 mm, fv: 6 mm (3. kép 5)

Szürke színű, grafitall soványított, korongolt, simított felületű, redukációs égetésű peremtöredék; pá: 240 mm, pv: 10 mm, fv: 5 mm (3. kép 6)

Szürke színű, grafitall soványított, korongolt, simított felületű, redukációs égetésű peremtöredék; pá: 310 mm, pv: 10 mm, fv: 6 mm (3. kép 7)

Az üvegkarperec jellegzetesen kelta ékszer, amely széles körben elterjedt volt a Kr.e. III. század közepétől a La Tène-kultúra teljes területén. A közép-európai üvegkarperecek máig alapvető tipológiai és kronológiai rendszerét Th. E. Haevernick dolgozta ki (HAEVERNICK 1960). Az általa meghatározott 17 üvegkarperec csoport – illetve a számos alcsoport és típus – tipológia osztályozását később a közép-La Tène időbeli helyzetéről ismertté vált új adatok tükrében N. Venclová tovább finomította (VENCLOVÁ 1980; VENCLOVÁ 1990). A bajorországi Manching oppidumának üvegleteleit közölve és a Haevernick-féle szisztéma átdolgozva R. Gebhard 39 üvegkarperec sorozaton belül 95 formát, illetve 37 szín csoportot különített el (GEBHARD 1989; GEBHARD 1989a). Ezekre a munkákra építve, a közelmúltban készült el a kelet-ausztriai, és a thüringiai üvegékszerek gyűjteményes feldolgozása (KARWOWSKI 2004;

SEIDEL 2005).⁵ A közép-európai kelta üvegművességről egyre bővülő ismeretanyag különösen indokolttá teszi, a közelmúltban ismertté vált üvegleletek közlését és európai összefüggésükben való értékelését.

A közép- és a késő-La Tène üvegkarpercecek készítésében és kidolgozottságában nincs lényeges minőségbeli különbség, ezért az ékszer színe és formája a datálás támpontja (GEBHARD 1989, 6). Az üveg színét az anyagának összetevői határozzák meg és egyes színek adott formákra, illetve bizonyos időszakra jellemzőek (VENCLOVÁ 1980, 77-79; GEBHARD 1989, 8-9). A közép-európai lelethorizontok rendszerével összevetve, R. Gebhard felvázolta az üvegkarperceceknek a forma és a szín tónusának változatain alapuló kronológiáját. A közép-La Tène elején készült, korai üvegmassza általában sötétkék színű, míg a LT C1 második felében már a kobaltkék színű üveg használata az uralkodó. Ugyanez a sötét árnyalat irányából a világosabb felé mutató fejlődés a zöld szín esetében is megfigyelhető. (GEBHARD 1989, 70-71). A „kifejlett” közép-La Tène időszakra (LT C1b) a kobaltkék, fehér vagy sárga cikk-cakk alakú fonálfeltéttel díszített többordás karperecek a jellemzőek, míg a közép-La Tène második felében (LT C2), a kelta üvegművesség csúcsán, a széles, barokkosan díszített üvegkarperceceket a kedvelték. Az egyszínű változatok folyamatos gyártása mellett, a késő-La Tène időszakban (LT D) egy technológiai újításnak köszönhetően a kétszínű karperecek terjedtek el (GEBHARD 1989, 128; GEBHARD 1989b 100-102).

A Gyöngyöspatáról és Szurdokpüspökiről vizsgált anyagban a kék szín árnyalatai (elsődlegesen sötétkék és a kobaltkék) dominálnak és csak egyetlen zöld színű töredék került elő (2. kép 17).⁶ A jól azonosítható típusok formai jellegzetességei alapján, a Mátraalján gyűjtött üvegkarpercecek kivétel nélkül a közép-La Tène elejére (LT C1) keltezhetőek, mivel az ennél későbbi horizontok (LT C2-D) karakterisztikus leletei hiányoznak az együttesekből. Ezt a datálást megerősíti a Szurdokpüspöki Tsz-major területéről származó kerámiaanyag is, amelyben szintén nincsenek késő-La Tène formák (3. kép).

A Mátra-vidéken gyűjtött üvegkarpercecek formájukban változatos képet mutatnak. A szurdokpüspöki kelta település területéről származó leletek között figyelemre méltó a „D” keresztmetszetű karperecek töredékeinek nagy száma. A sima (Haevernick 6a csoport, 3. forma; Gebhard 26.sorozat) (2. kép 13, 16, 18) és a ferdén bevagdosott (2. kép 19) variáns egyaránt előfordul. Az egyszerű, félkör keresztmetszetű típus kék (Haevernick 3a csoport, 4. forma; Gebhard 38.sorozat) (2. kép 14) és zöld, hullámvonallal díszített (Gebhard 34.sorozat) változatban is megtalálható (2. kép 17). Az egymást keresztező hullámvonallal (Schleifenverzierung) díszített karperecek (2. kép 12, 15) elsősorban a keleti kelta körre jellemzőek. Ez a díszítés főként – akárcsak a most ismertetett töredékek esetében – a Haevernick-féle rendszer 6b csoportjába tartozó karpereceken fordul elő és elterjedésének súlypontja a Duna középső folyására, a mai Kelet-Ausztriára és Szlovákiára területére lokalizálható (KARWOWSKI 2005, 164). Az így díszített magyarországi darabok sorát gazdagíthatja a közeli Mátraszőlős temető-

⁵ A részletes kutatástörténeti összefoglalót lásd: VENCLOVÁ 1990, 13-14, illetve KARWOWSKI 2004, 14-16.

⁶ A leletanyag vizsgálatánál az üveg színe a Gebhard-féle elsődleges válogatással, a természetes fényben szabad szemmel került meghatározásra. A második válogatásra, a szinkép fizikai vizsgálatra épülő meghatározására az anyagi lehetőségek hiányában nem kerülhetett sor.

jéből ismert karperec is (PATAY 1972, Pl. XXXI, 12). Ugyan kronológia helyzetét tekintve a 6b csoport egyike a legáltalánosabban használt típusoknak, a 'Schleifenverzierung' díszítés elsődlegesen a közép-La Tène elejére datálható üveg-művességre jellemző (KARWOWSKI 2004, 51-54; KARWOWSKI 2005, 164).

A vizsgált leletek között a több-bordás karperecek ugyancsak megtalálhatók. A négy- (Haevernick 7c csoport; Gebhard 18.sorozat) (2. kép 4, 20) és ötbordás, fehér vagy sárga cikk-cakk fonalráttéval díszített (Haevernick 7b csoport, 2.forma; Gebhard 14.sorozat) (2. kép 1, 21) változatok egyaránt előfordulnak. A több-bordás típusok inkább a két gyöngyöspatai telepről gyűjtött anyagban dominálnak, de két töredék Szurdokpüspökiről is ismert.

A több-bordás karperecek között külön csoportot alkotnak a ferdén bevagdosott középbordájú ékszerek. A hárombordás, ferdén bevagdosott középbordájú (Haevernick 8a csoport, 2.forma) (2. kép 6) töredék mellett, egy háromszög alakban bevagdosott középbordájú, fehér cikk-cakk fonalráttéval díszített (2. kép 7-8) variáns is előkerült. Az ötbordás, ferdén bevagdosott középbordájú típus (Haevernick 8d csoport, 3.forma; Gebhard 20.sorozat) (2. kép 5) Kárpát-medencei előfordulása azért érdekes, mivel a típus elterjedése elsődlegesen a nyugati kelta területekre, Franciaországra, Svájcra, illetve Dél-Bajorországra (Manching-Steinbichel) lokalizálható (GEBHARD 1989, 16).

A keskeny, csomókkal díszített üvegkarperecek (Haevernick 14. csoport, 1. és 3.forma; Gebhard 1.sorozat) (2. kép 2-3, 10-11) a szurdokpüspöki és gyöngyöspatai lelőhelyeken egyaránt előfordulnak.

A kereszt alakban, sávosan tűzdelt középbordán plasztikusan kicsúcsosodó rátétet díszített ún. Érsekújvár-típusú karperec töredéke (Haevernick 15. csoport) (2. kép 9) egy viszonylag ritka és csak a keleti kelta területre jellemző darab (KARWOWSKI 2005, 163-164). A másfél tucatnyi ismert analógiája a Kárpátok északi zónájára (Kelet-Morvaország, Dél-Lengyelország és Szlovákia) korlátozódik. Ez alól kivétel a Gomolava lelőhelyen talált töredék (JOVANOVIĆ – JOVANOVIĆ 1988, pl. XLVI. 2, 7), amely minden bizonnyal a Duna menti kereskedelmi úton került az Észak-Balkánra. A 15. csoportba sorolt karperecek a jól keltezhető síregyüttesek alapján a közép-La Tène elejére helyezhetők (KARWOWSKI 2005, 164).

Különleges leletnek számít az a sötétkék alapon fehér és sárga virágszirmokkal díszített hengeres pasztagyöngy töredéke (2. kép 22), amely eddig párhuzam nélküli a Kárpát-medence késővaskorában. A kék-fehér színek alkalmazása és az üvegpaszta technikai kidolgozása alapján valószínű, hogy az ún. maszkos üveggyöngyökkel azonos (a maszkos gyöngyökről bővebben lásd: SZABÓ 2003, 255-259; SZABÓ 2005, 150-151; KARWOWSKI 2005, 165-169), vagy azok a hatása alatt álló műhelyben készülhetett.

A La Tène-kori üvegkarperecek egyes típusainak jól körülhatárolható elterjedése alapján nyilvánvaló, hogy ezek készítése bizonyos műhelyhez, műhelyekhez köthető. A vizsgált leletanyag tipológiai összetételét a nyugat és közép-európai lelőhelyekkel összevetve (lásd: VENCLOVÁ 1990, 143.) kitűnik, hogy az ún. „pan-European” karperecek közül a Mátraalján csak a Typ 14 fordul elő nagyobb számban. Másrészt az innen ismert leletek tipológiaiailag jól illelnek a N. Venclová által meghatározott kelet-európai üvegművészeti körbe (VENCLOVÁ 1990, 143). Az üvegkarperecek 6b és 15. csoportja már az üvegfeldolgozás kezdetén elsődlegesen a keleti kelta területekre jellemző, és ezért a mai Délnyugat-Szlovákia és/vagy Északkelet-Magyarország te-

rületén a közép-La Tène elején egy jelentős üvegműves központot, esetleg több egymással párhuzamosan működő műhelyt feltételezhetünk (KARWOWSKI 2005, 167). Korábban az üvegfeldolgozást a nagy késő-La Tène oppidumokhoz kapcsolták, de ma már ezektől független üvegműves központok is kimutathatók (KARWOWSKI 2004, 81-82; SEIDEL 2005, 25-28).

A Mátra délnyugati lábainál, a kedvező fekvésű domboldalakon és termékeny folyóvölgyekben végzett adatgyűjtéseik, topográfiai kutatások nyomán (HUNYADY 1957, 161-174, PATAY 1956, 186-190, PATAY 1972, 353-358, HELLEBRANDT 1995, 137-160, HELLEBRANDT 1999, 147-160, SZABÓ 2005, 20-23) a kelta lelőhelyek sűrű láncolata mutatható ki a Kr.e. III. században. (1. kép). A most említett három Mátra-vidéki kelta falu fennállása az előkerült leletek alapján a közép-La Tène időszak elejére (LT C1), a Kr.e. III. század második felére tehető. Egyelőre azonban nyitott kérdés, hogy a Kárpát-medence falusias jellegű kora és közép-La Tène települései, illetve a hozzájuk kapcsolódó síktemetőik megszűnése LT C-periódus első felének végén (BUJNA 1982, 343-344) vajon az oppidumok kialakulásával magyarázható-e, bár erre vonatkozóan egyelőre hiányoznak a kellően teherbíró támpontok a Kárpát-medencéből (FICHTL 2000 36-40; SZABÓ 2005, 57).

Irodalom

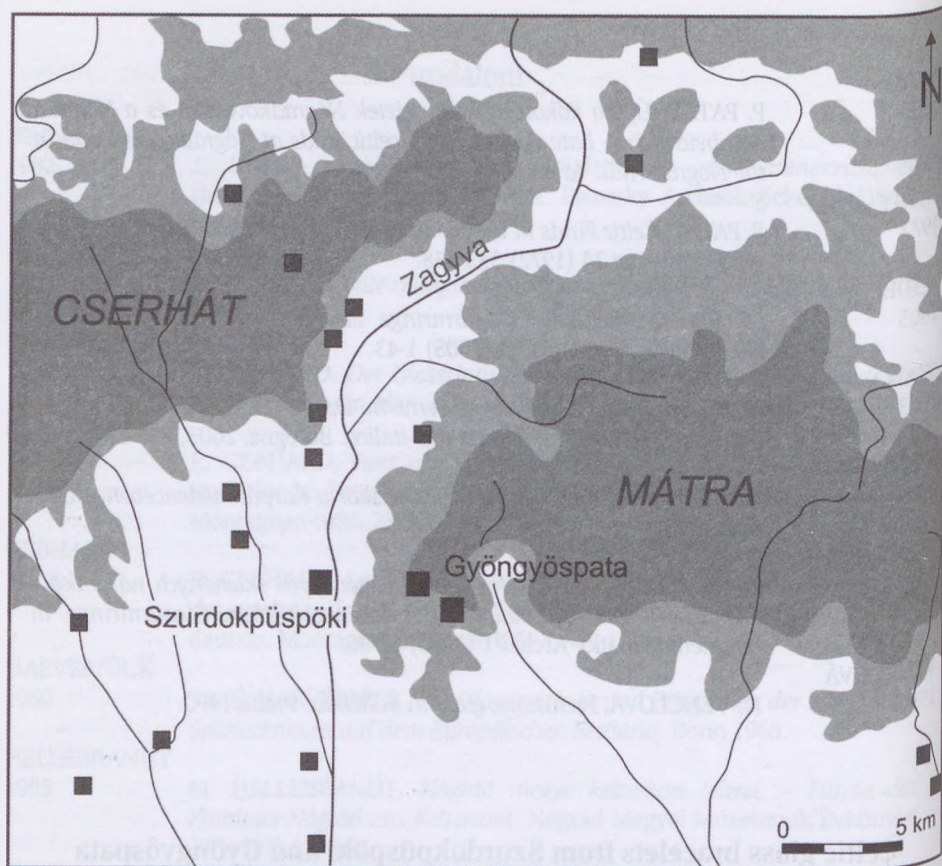
- BUJNA
1982 J. BUJNA, *Spiegelung der Sozialstruktur auf latènezeitlichen Gräberfeldern im Karpatenbecken*. *Památky Archeologické* 73 (1982) 312-431.
- FICHTL
2000 S. FICHTL, *La ville celtique. Les oppida 150 av. J.-C. à 15 ap. J.-C.* Paris 2000.
- GEBHARD
1989 R. GEBHARD, *Der Glasschmuck aus den Oppidum von Manching*. Die Ausgrabungen in Manching 11. Stuttgart 1989.
- GEBHARD
1989a R. GEBHARD, *Pour une nouvelle typologie des bracelets celtiques en verre*. In: M. Feugère (ed.) *Le verre péromain en Europe occidentale*. Montagnac 1989. 73-83.
- GEBHARD
1989b R. GEBHARD, *Le verre à Manching: données chronologiques et apport des analyses*. In: M. Feugère (ed.) *Le verre péromain en Europe occidentale*. Montagnac 1989. 99-106.
- HAEVERNICK
1960 Th. E. HAEVERNICK, *Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel- und Spätlatènezeit auf dem Europäischen Festland*. Bonn 1960.
- HELLEBRANDT
1995 M. HELLEBRANDT, *Nógrád megye kelta-kori leletei*. – *Funde des Komitats Nógrád aus Keltenzeit*. *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* 17 (1991) 137-160.
- HELLEBRANDT
1999 M. HELLEBRANDT, *Celtic finds from Northern Hungary*. *Corpus of Celtic Finds in Hungary* III. Budapest 1999
- HUNYADY
1957 I. HUNYADY, *Kelták a Kárpát-medencében*. *Leletanyag*. Budapest 1957
- JOVANOVIĆ – JOVANOVIĆ
1988 JOVANOVIĆ, B. – JOVANOVIĆ, M. *Gomolava. Naselje mladeg doba 2*. Novi Sad – Beograd 1988
- KARWOWSKI
2004 M. KARWOWSKI, *Latènezeitlicher Glasringschmuck aus Ostösterreich*. Wien 2004
- KARWOWSKI
2005 M. KARWOWSKI, *The earliest types of eastern-Celtic glass ornaments*. In: H. Dobrzanska – V. Megaw – P. Polenska (eds), *Celts on the Margin. Studies in European Cultural Interaction 7th Century BC – 1st Century AD Dedicated to Zenon Woźniak*. Kraków 2005. 163-177
- KEMENCZEI
1984 T. KEMENCZEI, *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*. Budapest 1984

- PATAY
1956 P. PATAY, *Újabb kőkori és kelta leletek Nógrádkövesden és a Nógrádi dombvidéken. - Late neolithic and celtic finds at Nógrádkövesd and in the Nógrád Hills.* ArchÉrt 83 (1956) 181-191.
- PATAY
1972 P. PATAY, *Celtic Finds in the Mountainous Region of Northern Hungary.* ActaArchHung 24 (1972) 353-358.
- SEIDEL
2005 M. SEIDEL, *Keltische Glasarmringe zwischen Thüringen und dem Niederrhein.* Germania 83 (2005) 1-43.
- SZABÓ
2003 M. SZABÓ, *Perles à masque en verre.* In: D. VITALI (szerk.): *L'immagine tra mondo celtico e mondo etrusco-italico.* Bologna, 2003, 255-259.
- SZABÓ
2005 M. SZABÓ, *A keleti kelták. A késővaskor a Kárpát-medencében.* Budapest 2005
- VENCLOVÁ
1980 N. VENCLOVÁ, *Nástin chronologie Laténských skleněných náramků v Čechách. - Zur Chronologie der latènezeitlichen Glasarmringe in Böhmen.* Památky Arch. 71 (1980) 61-86.
- VENCLOVÁ
1990 N. VENCLOVÁ, *Prehistoric glass in Bohemia.* Praha 1990

Celtic glass bracelets from Szurdokpüspöki and Gyöngyöspata (NE-Hungary)

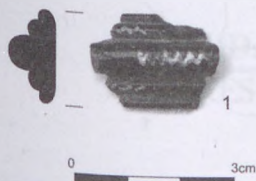
In 2002 L. Czinkóczi, an amateur collector gave a great series of La Tène glass jewels to the Kubinyi Ferenc Múzeum. He managed a systematic field survey in Szurdokpüspöki and Gyöngyöspata territory in last decades. In this area, on the southern slopes of Mátra he found three middle La Tène open settlements and he was collecting the interesting finds on these sites for many years. Beside the other period artifacts were 23 fragmented celtic glass bracelets and some pottery sherd in Cinkóczi-collection.

The typological and chronological classification of this materials based on Th. E. Haevernich (1960), R. Gebhard (1989) and N. Venclová (1990) works. Type 3a, 6a, 6b, 7b, 7c, 8d, 8e, 14 and 15 were found at Szurdokpüspöki and Gyöngyöspata settlements. We know many of these types in eastern celtic circle. These bracelets typologically and technologically suit to product series of central european celtic glass industry. The earliest examples of glass rings can be taken to the beginning of middle La Tène period (LT C1) by the dateable analogies. The other jewels may be dated to the second phase of middle La Tène period, however the really late bracelets are absent. There is not late La Tène type in this collection, which indicate the time of abandonment of this villages during the middle La Tène period.

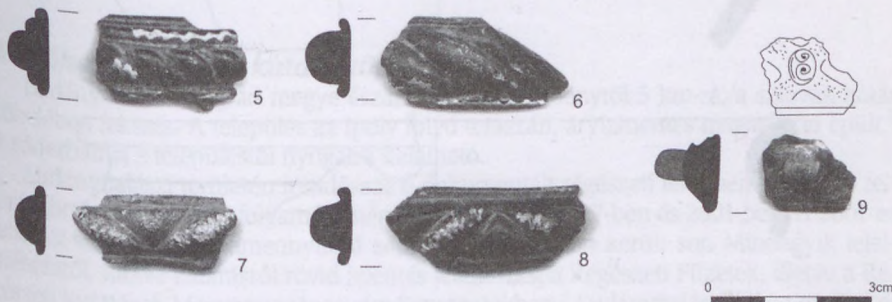

1. kép: Késővaszkori települések a Cserhát és a Mátra vidékén.
Late Iron Age settlements in Csehát-Máttra region.

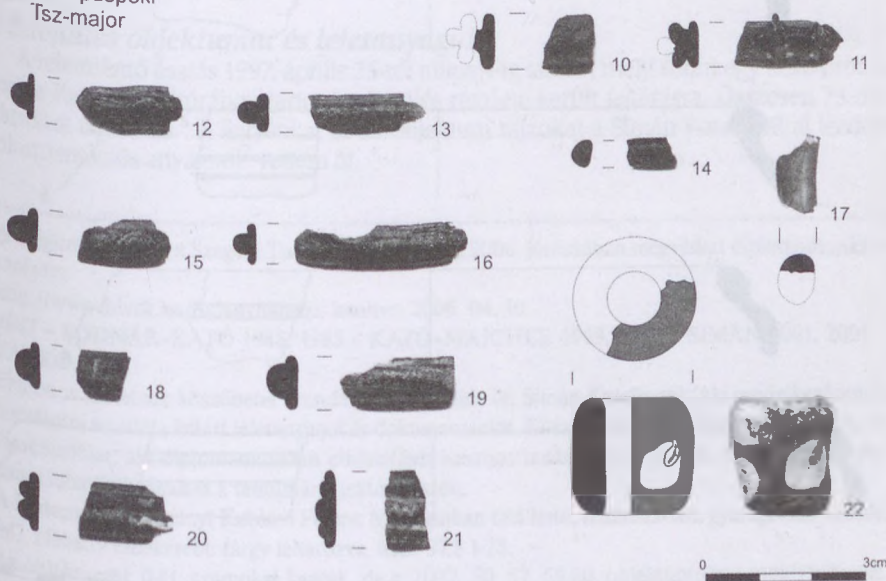
Gyöngyöspata
Középbérc

Gyöngyöspata
Geregi-földek

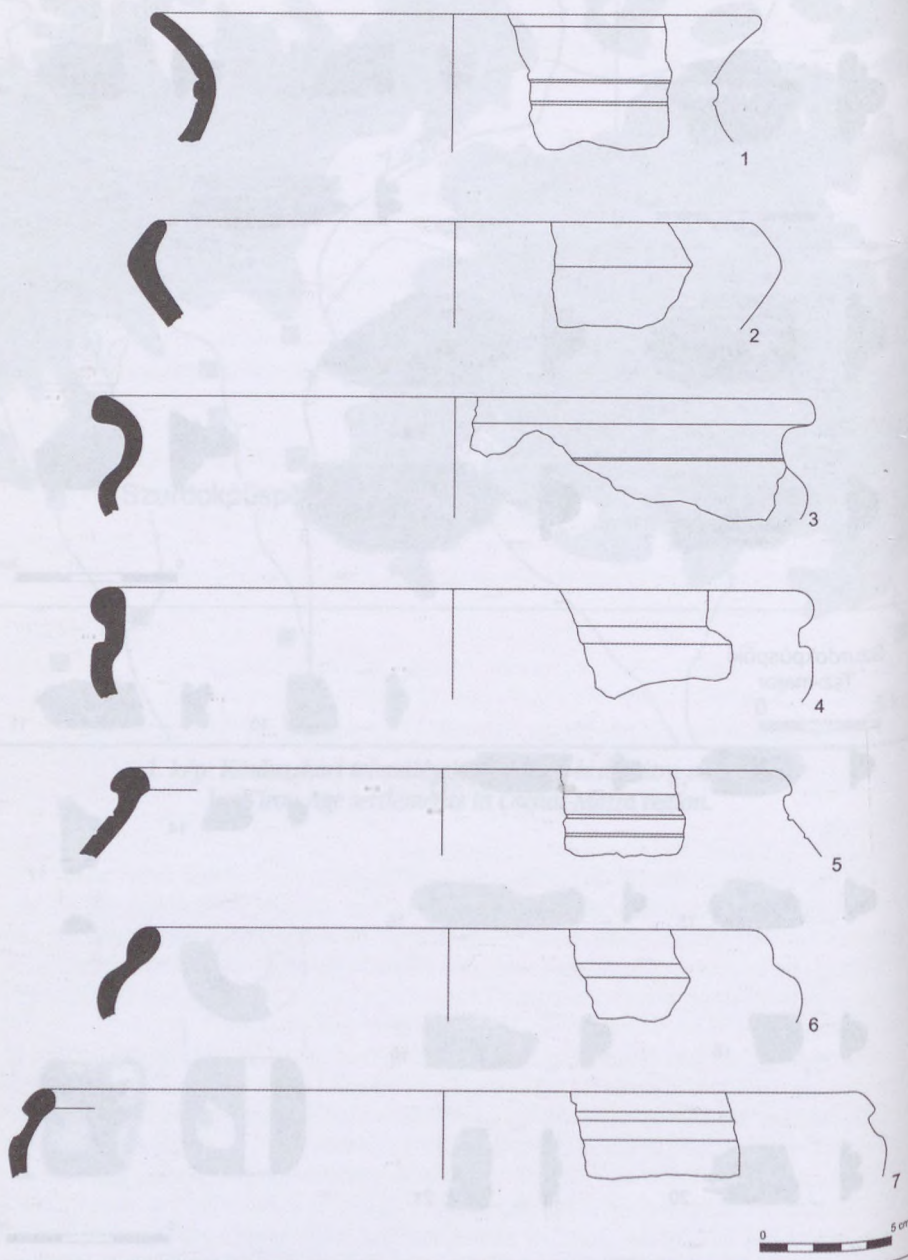

Szurdokpüspöki
Tsz-major

2. kép: La Tène-kori üvegekszerek Szurdokpüspökből és Gyöngyöspatáról.
La Tène period bracelets from Szurdokpüspöki and Gyöngyöspata

Szurdokpüspöki -
Tsz-major

3. kép: La Tène kori kerámiatöredékek Szurdokpüspökiből.
La Tène period pottery from Szurdokpüspöki.

LUDÁNYHALÁSZI-SÓDERBÁNYA KÉSŐ BRONZKORI TELEPÜLÉS¹

PARDITKA GYÖRGYI

A lelőhely leírása és kutatástörténete

Ludányhalászi Nógrád megye északi részén, Szécsénytől 5 km-re, a szlovák határ közelében fekszik. A település az Ipoly folyó teraszán, árvízmentes magaslaton épült.² A sóderbánya a településtől nyugatra található.

Ludányhalászi területén mindössze 6 dokumentált régészeti leletmentés, illetve feltárás történt: 1987-1988 folyamán (négy alkalommal), 1997-ben és 2001-ben. A 2001-es feltárást leszámítva valamennyire a sóderbánya területén került sor. Mindegyik leletmentésről, illetve feltárásról rövid jelentés jelent meg a Régészeti Füzetek, illetve a Régészeti kutatások Magyarországon című sorozatokban.³ Ludányhalászból az említetteken kívül csak leletbejelentésekből ismertek régészeti leletek. Jelen tanulmányban az 1997-es feltárás eredményeit adom közre.⁴

A település objektumai és leletanyaguk⁵

A leletmentő ásatás 1997. április 25-től július 4-ig tartott, mely során egy késő bronzkori, a Kyjaticce kultúrához tartozó település részlete került feltárára. Összesen 73 objektumot tártak fel.⁶ A leírásokat és az objektum rajzokat a Simán Katalin által leadott dokumentációs anyagból⁷ vettem át.

¹ A dolgozat alapjául a Szegedi Tudományegyetemen 2006. júniusában megvédett diplomamunkám szolgált.

² <http://www.falvak.hu/ludanyhalaszi>, letöltve: 2006. 04. 10.

³ 1987 - BODNÁR-KATÓ 1988, 1988 - KATÓ-MAJCHER 1999, 1997 - SIMÁN 2001, 2001 - TANKÓ 2003.

⁴ Ezúton is szeretnék köszönetet mondani az ásatónak, dr. Simán Katalinnak, aki rendelkezésemre bocsátotta az általa feltárt leletanyagot és dokumentációt. Köszönet illeti dr. Horváth Ferencet, témavezetőmet, aki diplomamunkám elkészítését hasznos tanácsaival segítette. Köszönettel tartozom Guba Szilviának is a tanulmány lektorálásáért.

⁵ A leletanyag a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeumban található, leltározatlan, gyarapodási száma: 267. Néhány érdekesebb tárgy leltározva, ltsz.: 97.8.1-25.

⁶ Az objektumok 0-81. számokat kapták, de a 21-22, 50, 57, 59-60. objektumokról utóbb kiderült, hogy valójában talajmélyedések, az 54. számú jelenség talajfelszín volt. A 23-25. objektum az ásató bejegyzése szerint: téves, hiányzik.

⁷ Kubinyi Ferenc Múzeum, Szécsény, Régészeti adattár 248. 98.

A településen előkerült leletanyag döntő többsége késő bronzkori, csak néhány esetben kerültek elő a neolitikum időszakából (AVK és kottafejes kerámiatöredékek), illetve a késő középkorból (XV-XVII. század) származó töredékek. A leletanyagból, a terjedelmi keretek miatt, csak azoknak a tárgyaknak a leírását közlöm, melyek rajzai is bemutatásra kerülnek.

0. objektum

A központi része 60 x 60 cm. Közepén cipó alakú őrlőkő, körülötte edények, helyenként egyértelműen egymásba helyezve. A gödör szélén állatcsontok: lapocka és ragadozó fogak. Az őrlőkővön agyagkarika, mellette a kvarckavics dörzsölőkő. Utolsó mérések alapján adatai: 160 x 60 cm, mélysége: 60-70 cm.

Leletanyagából: 1. Barna színű tál bütyökdszes perem-oldaltöredéke. A bütyök a perem vonalával egy szinten van, nem felhúzott. 17,2 x 12,8 cm, fv.: 0,8-0,9 cm, pá.: 32 cm. (3. kép 1), 2. Barnásszürke, feltűnően jó állapotú agyagkarika. Felülete sima, felfényezett. 8,6 x 8,6 cm, m.: 2,4 cm. (3. kép 2.)

1. objektum

Teljes szélessége 150 cm. Rajz alapján mélysége 140 cm.

Leletanyagából: 1. az objektum felső rétegéből: kívül fekete, belül barna színű oldaltöredék nagyobb kör alakú benyomásokkal díszítve. 6 x 5,5 cm, fv.: 1-1,2 cm. (3. kép 3.) 2. Barna csonka kúpos tál síkzott peremtöredéke. 5,4 x 5 cm, fv.: 0,8-1,1 cm. (3. kép 4.), 3. Barna színű, kiegészített kis edényke. 4,6 x 4,4 cm, m.: 1,6 cm, fá.: 4,2 cm. (3. kép 5.), 4. Barázdált buzogányfejű bronztű. Szára kerek átmetszetű. h.: 13,4 cm, szv.: 0,2-0,3 cm. Ltsz.: 97.8.13. (10. kép 13.)

2. objektum

Méhkas alakú gödör. Az objektum adatai: 160 x 120 cm, mélysége: 80 cm.

Leletanyagából: 1. Vörösbarna foltosra égett tál töredéke. 4,6 x 6,3 cm, fv.: 0,4-0,5 cm, pá.: 15 cm. (3. kép 6.), 2. Barna színű, vastag falú, egyenes peremű, ívelt hasú fazék töredéke. A perem alatt egy hosszú, lapos fogóbütyök található. 19,5 x 19,4 cm, fv.: 1-1,3 cm, pá.: 24 cm. (3. kép 7.), 3. Kívül barna, belül fekete színű tál derékszögben behúzott peremtöredéke. A töredék bal oldalán, a perem alatt talán egy bütyök töredéke figyelhető meg. 16,7 x 5,2 cm, fv.: 0,9-1,1 cm, pá.: 34 cm. (3. kép 8.), 4. Kívül sötét, belül világosabb barna színű urna ferde kanellurával díszített oldaltöredéke. 5,4 x 3,4 cm, fv.: 0,7-0,8 cm. (3. kép 9.), 5. Barna színű, fekete foltos vékonyfalú, csonka kúpos alakú tál behúzott, síkzott peremtöredéke. 4,8 x 5,8 cm fv.: 0,4-0,6 cm. (3. kép 10.), 6. Kívül barna, belül fekete színű oldaltöredék. Külső oldalán talán egy háló lenyomata figyelhető meg. 5 x 4,2 cm, fv.: 1,2 cm. (3. kép 11.), 7. Az objektum aljáról egy kis idoltöredék került elő. (Ltsz.: 97.8.22.), Világosbarna színű, keskeny nyakú, ívelten kiszélesedő testű, erősen sematizált. Felső része letörött Elülső oldala beszúrt pontsorokkal díszített, hátoldala díszítetlen. 2,2 x 3,6 cm, fv.: 0,2-0,3 cm. (10. kép 10.)

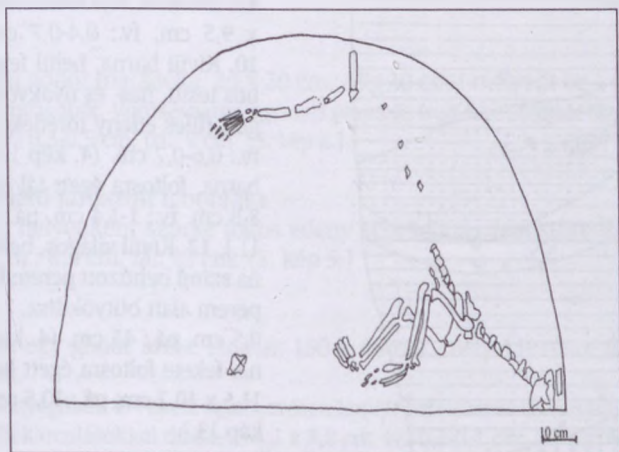
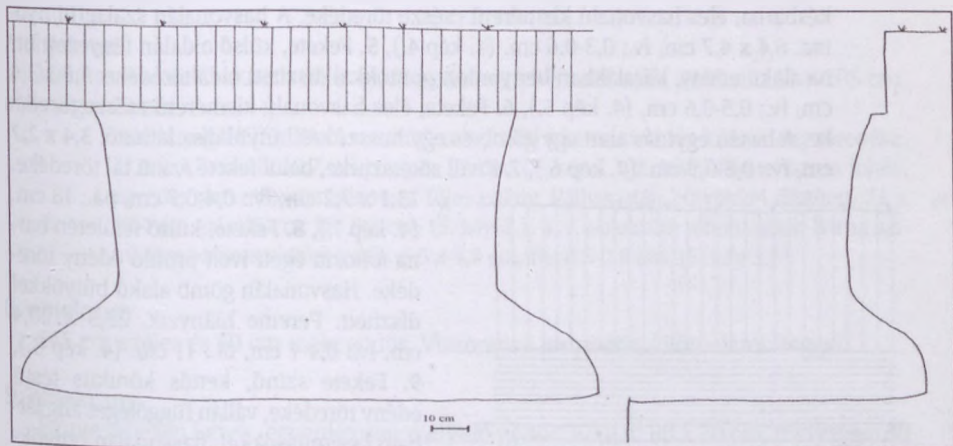
3. objektum

Szétroncsolt gödör maradáka. Adatai: 70 x 40 cm, mélysége: 30 cm.

4. objektum

Két, részben egymásba ázott gödör (rajzon csak a nagyobbik gödör látszik). A két gödör együttes szélessége: 180 cm. A méhkas alakú gödör adatai: az indításnál 110 cm, a gödör alján 160 cm széles. Mélysége (rajz alapján): 110 cm. Az ásató bejegyzése szerint, 110-120 cm között a gödör ÉK-i szélére csúszva teljes kutyacsontváz feküdt anatómiai rendben.

Leletanyaga: 1. Kívül barna, belül fekete-szürke színű zsinegdíszes oldaltöredék. 2,6 x 2,4 cm, fv.: 0,4-1 cm. (3. kép 12.), 2. Barna színű, fekete foltos vastagfalú, egyenes peremű fazék ujjbenyomkodással tagolt bordával és lapos fogóbütyökkel díszített töredéke. 10,8 x 10 cm, fv.: 1-1,2 cm, pá.: 16 cm. (3. kép 13.)

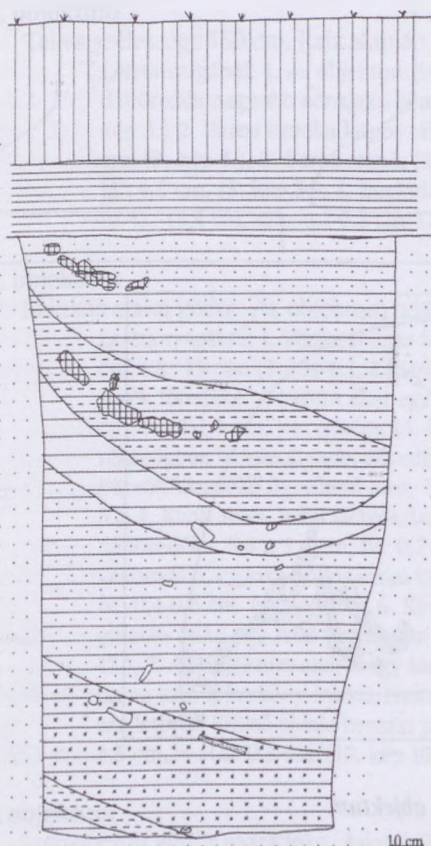

1. kép 4. objektum

6. objektum

A felszínrajz alapján több egymásba ázott gödör, melyek anyagát együtt kezelték. Adatai: 130 x 90 cm, mélysége (rajz alapján): 166 cm.

Leletanyaga: 1. Fekete színű, külső felületén felfényezett urna alakú edény vagy tál szélesen kihajló peremtöredéke. 5,9 x 4,1 cm, fv.: 0,4-0,6 cm, pá.: 16 cm. (4. kép 1.), 2. Belül barna, kívül szürke-barna foltosra égett ívelt perem széles szalagfüllel, ami a peremből indul ki. 7,2 x 5,8 cm, fv.: 0,4 cm, pá.: 18 cm. (4. kép 2.), 3. Fekete színű, derékszögben behúzott peremű, tál díszítetlen perem-oldaltöredéke. Az élesen profilált nyakvonal alatt, az összeillesztésnél egy kis lyuk figyelhető meg. 10,4 x 3,4 cm, fv.: 0,6 cm, pá.: ~ 31 cm. (4. kép 3.), 4. Belül fekete, kívül szürkésbarna, éles hasvonalú kisméretű csésze töredéke. A hasvonalán szalagfüll nyoma. 6,4 x 4,7 cm, fv.: 0,3-0,6 cm. (4. kép 4.), 5. Fekete, külső oldalán fényezett urna alakú edény, köralakban benyomott pontokkal díszített oldaltöredéke. 3,6 x 3,4 cm, fv.: 0,5-0,6 cm. (4. kép 5.), 6. Fekete, éles hasvonalú kisméretű csésze töredéke. A hasán egymás alatt egy gömb és egy hosszúkás bütyökdísz látható. 3,4 x 2,7 cm, fv.: 0,8-0,9 cm. (4. kép 6.), 7. Kívül sötétiszürke, belül fekete színű tál töredéke.

2. kép 6. objektum

8. 13,1 x 7,2 cm, fv.: 0,4-0,7 cm, pá.: 18 cm. (4. kép 7.), 8. Fekete, külső felületén barna foltosra égett ívelt profilú edény töredéke. Hasvonalán gömb alakú bütyökkel díszített. Pereme hiányzik. 22,5 x 20,4 cm, fv.: 0,4-1 cm, fá.: 11 cm. (4. kép 8.), 9. Fekete színű, kettős kónikus testű edény töredéke, vállán függőleges alig látható besimításokkal, hasvonalán bütyökkel díszített. Nyakrésze élesen elválik. 18 x 9,5 cm, fv.: 0,4-0,7 cm. (4. kép 9.), 10. Kívül barna, belül fekete színű gömbös testű, has- és nyakvonalán élesen tagolt füles edény töredéke. 19,6 x 18 cm, fv.: 0,6-0,7 cm. (4. kép 10.), 11. Vörösesbarna, foltosra égett tál töredéke. 18,4 x 8,8 cm, fv.: 1-1,4 cm, pá.: 43 cm. (4. kép 11.), 12. Kívül világos, belül sötétebb barna színű behúzott peremű tál töredéke. A perem alatt bütyökdísz. 7,8 x 4,2 cm, fv.: 0,5 cm, pá.: 45 cm. (4. kép 12.), 13. Barna, fekete foltosra égett kis füles csupor. 11,5 x 10,2 cm, pá.: 10,5 cm, fá.: 6 cm. (4. kép 13.)

5. vagy 6. objektum környéke

Szürke színű kis füles korsó töredéke. A füle alatt kis bütyök helyezkedik el. 13,2 x 14,4 cm, fv.: 0,4-0,7 cm, fá.: 8,4 cm, pá.: 13 cm. (3. kép 14.)

„X.” objektum

Paticsolt. A 3. és 9. gödör közt letermelt földben (X. obj.) nagyméretű, illeszkedő peremes, simított paticsdarabok, durva paticsdarabok, csont- és 1 bronztöredék került elő.

Leletanyagából: **1.** Kívül fekete, belül barna urna alakú edény vízszintes besimításokkal, alatta kör alakú benyomkodásokkal díszített oldaltöredéke. 4,5 x 7 cm, fv.: 0,6-0,7 cm (9. kép 11.), **2.** Fekete színű, külső felületén fényezett, háromszög átmetszetű fültöredék. 3 x 5,5 cm; fv.: 0,6-1,1 cm (9. kép 12.), **3.** Szürkésbarna, foltosra égett kis sematikus idol töredéke. Téglalap alakú teste enyhén ívelt. Alsó részén kis perem fut körbe. Két karját két kis kidudorodás jelzi. Felső része letört. 2,9 x 6 cm, fv.: 0,8-0,9 cm (10. kép 12.)

7. objektum

Méhkas alakú. Csaknem teljes gödör, széle enyhén aláhajlik. Adatai: 120 x 105 cm, mélysége: 40 cm.

Leletanyagából: **1.** Kívül szürkésbarna, belül fekete színű kis füles edény töredéke. 13,4 x 9,7 cm, fv.: 0,7-0,9 cm; pá.: 12 cm. (5. kép 1.), **2.** Kívül fekete, barna foltos, egyenes peremű, gömbös testű füles edény. Vállvonalán bütyökkel díszített. 22 x 19,4 cm, pá.: 15 cm, fá.: 8,3 cm. (5. kép 2.), **3.** 7. objektum rábontásból: Barna színű seprűdiszes oldaltöredék. 5,5 x 4,7 cm, fv.: 0,5-0,6 cm. (5. kép 3.)

8. objektum

145 cm széles és 60 cm mély gödör, Viszonylag kis gödör, fölötte járóréteggel.

9. objektum

Szinte teljesen kerek, egyenletesen mélyülő gödör. Adatai: 80 x 70 cm, mélysége: 30 cm.

10. objektum

Méhkas alakú gödör maradáka, 20 x 20 cm. Alig 10 cm-t mélyedt be.

Leletanyagából: Vörösesbarna egyenes peremű, ívelt hasú csupor töredéke. 9 x 9,4 cm, fv.: 0,3-0,5 cm, pá.: 9 cm. (5. kép 4.)

11. objektum feletti járósínt lebontása

Barna színű, helyenként szürke foltos edény seprűdiszes fenéktöredéke. 9,6 x 8,4 cm, fv.: 0,8 cm, m.: 8,2 cm, fá.: 10 cm. (5. kép 5.)

11. objektum

Az objektum egy gödör széle. Adatai: 150 x 40 cm, mélyebb része 65 cm széles. Mélysége: 40 cm.

Leletanyagából: **1.** Fekete színű, erősen kopott belsődiszes csésze töredéke. Félköríves bekarcolásokkal díszített. 4,2 x 3,8 cm, fv.: 0,3-0,4 cm. (5. kép 6.), **2.** Kívül fekete, belül barna színű urna alakú edény töredéke. Nyakrésze vízszintes besimításokkal, válla síkozással díszített. 12 x 10,9 cm, fv.: 0,7 cm. (5. kép 7.)

11., 15. objektum

Kívül fekete, belül barna színű, ívelt hasú, egyenes peremű edény töredéke. 35,5 x 21,2 cm, fv.: 0,7-1 cm, pá.: 30,4 cm. (6. kép 1.)

12. objektum

Kettős foltként jelentkezett. Egyik felén kis, sekély gödör, a másik felén szélesebb, mélyebb. A nagyobb gödör 130, a kisebb 80 cm széles. A sekélyebb gödör 50, a mélyebb 65 cm mély volt.

Leletanyagából: Fekete színű, külső felületén helyenként barna foltos, omphalosos csésze. Belseje finom árkolásokkal díszített. Belsejében a fenékrésze körül három koncentrikus bekarcolt vonal látható. A csésze egy része és a perem fölé magasodó füle kiegészítés. 11,7 x 12,5 (pá.) cm, m.: 5,5 cm – fülel: 9,4 cm, fá.: 2 cm. (6. kép 2.)

13. objektum

Méhkas alakú gödör, a K-i fele erősen behajolt a felszín alá. Kevesebb, mint fél gödör. Szélessége az indulásnál 100 cm, alsó szélessége 140 cm, mélysége 85 cm.

15. objektum (III. szelv.)

Felszínrajz alapján: 74 x 60 cm.

Leletanyagából: 1. Kívül fekete, belül barna színű urna alakú edény vízszintes besimítással díszített töredékei. Az egyiken egy fültöredék, a másik alján síkozás nyoma figyelhető meg. 12,2 x 9,5 cm, 10,5 x 9,5 cm, fv.: 0,7-0,8 cm. (5. kép 8-9.), 2. Barna, foltosra égett vastagfalú, egyenes peremű tárolóedény töredéke. Ujjbenyomkodással tagolt bordával és lapos fogóbütyökkel díszített. 15,6 x 11 cm, fv.: 1,3-1,6 cm, pá.: 30 cm. (5. kép 10.)

16. objektum (I. szelv.)

Kerek, sekélyebb gödör. Adatai: 80 x 80 cm, mélysége: 40 cm.

17. objektum (I. szelv.)

Sekély gödör, közepén nagy mennyiségű tapasztással. Adatai: 140 x 100 cm, mélysége: 25 cm.

18. objektum (I. szelv.)

Sekély gödör. Adatai: 90 x 90 cm, mélysége: 25 cm.

19. objektum (I. szelv.)

Két, egymásba ázott gödör. Az egyik sekélyebb ovális, a másik mélyebb, méhkas alakú gödör. A sekélyebb gödör 190 x 130 cm, mélysége: 40 cm. A méhkas alakú gödör adatai: 100 x 100 cm, mélysége: 80 cm.

Leletanyagából: 1. Fekete, behúzott peremű tál töredéke. 7,2 x 10,6 cm, fv.: 0,8-1 cm, pá.: ~ 16 cm. (6. kép 3.), 2. Kívül barna, belül fekete színű vékonyfalú csésze vízszintes bekarcolásokkal díszített oldaltöredéke. Füle letörött. 5,4 x 5 cm, fv.: 0,4-0,6 cm. (6. kép 4.), 3. Fekete színű belső oldalán finoman síkozott kis csésze töredéke. Külső felülete vízszintes bekarcolásokkal és alattuk egy szélesebb vízszintes besimítással díszített. 5,2 x 5,1 cm, fv.: 0,3-0,5 cm. (6. kép 5.), 4. Kívül barna, helyenként fekete foltos, belül fekete belsődíszes csésze töredéke. Félköríves bekarcolásokkal díszített. 8,1 x 6,4 cm, fv.: 0,3-0,6 cm. (6. kép 6.), 5. Szürkésbarna fedőtöredék. 19 x 9 cm, fv.: 0,7-1,7 cm, átm.: ~ 20 cm. (6. kép 7.)

20. objektum (I, III. szelv.)

Metszetrajz alapján: 200 cm széles, 130 cm mély. Északi oldala padkás. Alján patics-darabok voltak.

Leletanyagából: 1. Fekete színű, kettős kónikus, éles profilú füles edény töredéke. Külső felülete felfényezett, válla függőleges árkolással díszített. 11,4 x 10 cm, fv.: 0,4-1 cm. (6. kép 8.), 2. Kívül fekete, felfényezett, belül fekete-barna foltosra égett oldaltöredék. Külső felületén egy vízszintes és abból kiinduló függőleges besimításokkal díszített. 7,5 x 4,6 cm, fv.: 0,3-0,5 cm. (6. kép 9.), 3. Kívül barna, fekete foltosra égett, belül fekete, erősen profilált hasú, íveltlen kihajló peremű tál töredéke. 6 x 4,5 cm, fv.: 0,6-1,5 cm. (6. kép 10.), 4. Fekete színű, külső felületén felfényezett urna alakú edény bütyökdiszes töredéke. Függőleges, a bütyök felett félköríves besimításokkal díszített. 8 x 4,5 cm, fv.: 0,4-0,6 cm. (6. kép 11.), 5. Kívül barnásszürke, belül fekete színű, ívelt profilú kis edény töredéke. 3,8 x 3,1 cm, fv.: 0,4-1 cm. (6. kép 12.), 6. Barna, szürke foltosra égett, nagyon kopott, kettős kónikus edény töredéke. Válla mára erősen megkopott függőleges besimításokkal, hasvonala bütyökkel díszített. 8,5 x 6,1 cm, fv.: 0,5-0,6 cm. (6. kép 13.), 7. Az objektum aljáról kerültek elő a következő leletek: Kívül barna, belül fekete színű kis tál töredéke. 7,4 x 3,2 (m) cm, pá.: 9,7 cm, fá.: 3,2 cm. (6. kép 14.), 8. Kívül barna, fekete foltos, belül fekete színű, behúzott peremű tál töredéke. 13,4 x 9 cm, fv.: 0,6-1 cm. (7. kép 1.), 9. Kívül fekete, belül barna színű, enyhén kihajló peremű fazék töredéke. 7,2 x 8,8 cm, fv.: 0,6 cm pá.: 18 cm. (7. kép 2.)

26. objektum (I. szelv.)

Omladékhalom igen sekély gödörben. Adatai: 80 x 60 cm, mélysége: 12 cm.

27. objektum (I. szelvénytől D-re, szelvényen kívül)

Egy kis gödör pereme, néhány patics maradt benne. Adatai: 50 x 30 cm, mélysége: 25 cm.

28-30. objektum (I. szelv.)

Sekély gödrök, kitöltésük omladék. 28. obj.: 120 x 80 cm, mélysége: 25 cm, 29. obj.: 80 x 25 cm, 30. obj.: 100 x 70 cm, mélysége: 30 cm.

31. objektum (II. szelv.)

Ny-K irányú árok, mélysége 5-15 cm.

32. objektum (II. szelv.)

Gödör kis előtérrrel, 100 x 90 cm, mélysége: 50 cm. Meghosszabbítása dél felé 63 cm, kb. 60 cm széles, nyújtott, 5 cm mély. Tőle délkelet felé cölöplyuk, 8 x 8 cm, 10 cm mély (C1).

Leletanyagából: kívül szürke-fekete, belül fekete színű vékonyfalú kis belsődiszes csésze töredéke. Belső oldalán két csoportban összetartó bekarcolt vonalak díszítik. Az egyik csoport egy íveltlen bekarcolt vonalból indul ki. A hasvonalon szalagfűl indítása figyelhető meg. 5,9 x 4,4 cm, fv.: 0,3 cm. (7. kép 3.)

33. objektum (II. szelv.)

Ovális gödör, 106 x 105 cm, mélysége: 55 cm.

34. objektum (II. szelv.)

Enyhén ovális gödör. 84 x 80 cm, mélysége: 55 cm.

35. objektum (II. szelv.)

Lejtős falú, padkás gödör. Szélessége az indulásnál 110 cm, gödör alján 100 cm, mélysége 40 cm.

36. objektum (III. szelv.)

Méhkas alakú gödör, szabálytalan alakú. Szélessége a gödör indulásánál 100 x 100, a gödör alján 90 x 120 cm, mélysége: 60 cm.

37. objektum (III. szelv.)

Méhkas alakú gödör, alul erősen a fal alá hajlik. Szélessége 140 cm, mélysége 90 cm. A gödör körül három cölöplyukat találtak. A gödörhöz közelebbi kettő átmérője 10 cm, mélysége ugyanennyi, a távolabbi (D felé) átmérője 30 cm, mélysége 20 cm. Ugyanilyen cölöplyuk került elő a gödörtől Ny-ra 2 db.

Leletanyagból: 1. Barna, foltosra égett omphalosos csésze fenéktöredéke. 8 x 8,2 cm, fv.: 0,4 cm, m.: 4 cm, fá.: 1,8 cm. (7. kép 4.), 2. Barna színű tűzikutya töredéke. Az átlukasztásnál tört ketté. 7 x 7,2 cm. (7. kép 5.)

38. objektum (III. szelv.)

Árok, mélysége 15 cm.

39. objektum (III. szelv.)

Sekély gödör, adatai: 70 x 15 cm.

40-40a objektum (IV. szelv.)

A 40-40a gödrök között kis padka volt, mely 10-20 cm széles és ugyanilyen mélyen volt az eredeti talajszinttől. 40. objektum: 106 x 90 cm, mélysége: 33 cm, 40a objektum: 105 x 80 cm, mélysége: 50 cm.

Leletanyagból: 1. Kívül barna, belül sötétszürke tál, enyhén behúzott, a perem alatt ujjal összecsíptett mintával díszített peremtöredéke. 4,2 x 4,2 cm, fv.: 0,9 cm, pá.: 9 cm. (7. kép 6.), 2. Vörösbarna-barna foltosra égett vékonyfalú tál perem-és oldal-töredéke. 3,4 x 4,4 cm, fv.: 0,5 cm, pá.: 16 cm. (7. kép 7.), 3. Kívül vörös-barna, belül barna edény szélesen kihajló, élén ujjbenyomkodással tagolt peremtöredéke. 3,5 x 2,7 cm, fv.: 0,7-1,2 cm. (7. kép 8.), 4. Nagyméretű, fekete színű urna alakú edény nyakrésze. Élesen kihajló pereme letörött. Kúpos nyakán vízszintes besimításokkal és alatta négy kör alakú benyomással díszített. 14,2 x 12,4 cm, fv.: 0,8 cm. (7. kép 9.)

41. objektum (IV. szelv.)

Árok, mélysége: 13 cm. Leletanyagából: Kívül fekete, belül barna foltos urna alakú edény, vízszintes besimításokkal, alatta síkozással díszített töredéke. 6,4 x 6,3 cm, fv.: 0,8-1 cm. (7. kép 10.)

42. objektum (IV. szelv.)

Felül 90 x 80 cm, a gödör alján 95 cm széles, 50 cm mély. A nyugati oldal kivételével mindenhol aláhajlik. Leletanyagából: Barna, helyenként szürke foltos antropomorf idoltörödékek. Elülső oldalán jól kivehető a szemek és az orr ábrázolása, melyeket két benyomott pont és egy köztük bekarcolt vonal jelez. Talán a ruhát jelölhetik az arcábrázolástól lefelé megfigyelhető vízszintes, illetve ferdén bekarcolt vonalak. A vízszintes bekarcolások között egy soron benyomott pontok figyelhetők meg. A fej profilja előretolt hátsó része díszítetlen, alsó része letörött. 3,4 x 5,8 cm, fv.: 1 cm. (10. kép 11.)

43.-45. objektumok (IV-V. szelv.)

Sekély gödrök. 43. obj.: 100 x 50 cm, mélysége 30 cm, 44. obj.: 30 x 30 cm, 45. obj.: 30 x 35 cm.

46. objektum (V. szelv.)

Méhkas alakú gödör. 120 x 120 cm, mélysége: 90 cm.

47. objektum (V. szelv.)

50 x 30 cm, mélysége: 30 cm.

48. objektum (V. szelv.)

V alakú árok, mélysége: 25 cm. Leletanyagából: Fekete bütyökdiszes oldaltörödékek, a bütyök fölött széles, íves besímitások. 4,9 x 3,6 cm, fv.: 0,7-0,8 cm. (7. kép 11.)

49. objektum (V-VI. szelv.)

Kerek gödör. 165 x 165 cm, mélysége: 50 cm.

Leletanyagából: Kívül fekete fényezett, belül sötétbarna urna alakú edény, síkozásal és bütyökkel díszített hastörödéke. 9,3 x 4 cm, fv.: 0,8 cm. (7. kép 12.)

51. objektum (VI. szelv.)

Méhkas alakú gödör. 110 x 110 cm, mélysége 40 cm.

52a objektum (V. szelv.) Árok.

53. objektum (V-VI, IX-X. szelv.)

A gödör indításánál 180 cm széles, mélysége: 170 cm. Két betöltési réteget különböztettek meg.

Felső réteg leletanyagából: 1. Kívül szürke, fekete foltos, belül fekete ívelten kihajló peremű urna alakú edény vagy tál törödéke. 17,1 x 5,6 cm, fv.: 0,5-0,6 cm, pá.: 19 cm. (7. kép 13.), 2. Kívül barna, belül fekete profilált nyakú, vékonyfalú tál oldaltörödéke. 6,3 x 6,2 cm, fv.: 0,4-0,6 cm, pá.: 14 cm. (7. kép 14.)

55. objektum (VI. szelv.)

Enyhén méhkas alakú gödör. 115 x 90 cm, mélysége: kb. 50 cm. Két betöltési rétege volt: egy sárga kavicsos-homokos. Ez az objektum középső részén, kb. 45 cm szélességben és 25 cm vastagan jelentkezett. Ezt minden oldalról körülvette a fekete humuszos betöltés.

Leletanyagából: 1. Fekete, külső felületén fényezett, helyenként foltosra égett csontkúpos tál peremtöredéke. 4,8 x 6 cm, fv.: 0,7 cm, pá.: 15 cm. (8. kép 1.), 2. Kívül szürke, belül fekete kettős kónikus hasú, vékonyfalú kis edény töredéke. 3,4 x 3,4 cm, fv.: 0,3. (8. kép 2.)

56. (VI. szelvény), 58. objektum (V. szelvény)

56. objektum: 20 x 25 cm, 58. objektum: 40 x 23 cm.

61. objektum (VII. szelvény)

Árok. Mélysége 13 cm, a 31. objektum folytatása.

62. objektum (VII. szelvény)

A metszetrajz alapján 110 cm széles, 70 cm mély. A keleti fala enyhén lejtős, a déli és nyugati meredek. É felé erősen aláhajlik. Az aláhajlás végében É-on és DK-en két helyen vízszintesen álló 1-1,5 cm vastag ág elszenesedett metszete volt látható. A gödör legalján elszenesedett növényi szemcsék voltak. Négy oldalról cölöplyuk, illetve ahhoz hasonló bemélyedés határolta a gödröt. A gödörtől ÉNy-ra kis, 40 x 40 cm-es, kb. 25-30 cm mély hegyes lyuk volt.

Leletanyagból: Kívül fekete fényezett, belül barna színű, gömbös hasú edény töredéke, nyakán vízszintes besimításokkal díszítve. 9,8 x 10 cm, fv.: 0,5-1 cm. (8. kép 3.)

62-63. objektum (VII. szelvény)

A 62 és 63. gödröt sekély, kb. 80 cm széles árok köti össze.

63. objektum (VII. szelvény)

Métkas alakú gödör. 100 x 85 cm, mélysége: 50 cm. A gödörtől Ny-ra cölöplyuk-szerű mélyedés. Mérete: 30 x 25 cm, mélysége: 25 cm.

64. objektum (VII. szelvény)

Ovális, métkas alakú gödör. É-D irányban 120 cm, K-Ny irányban 80 cm széles, 56 cm mély. Okker és nagyobb faszéndarabok voltak benne.

Leletanyagból: 1. Sötétbarna fazék, külső felületén ujjbenyomásokkal díszített egyenes peremtöredéke. 8,9 x 8 cm, fv.: 1 cm, pá.: 20 cm. (8. kép 4.), 2. Kívül barna, belül fekete színű kis félgömbös tálka töredéke. 5 x 4,6 cm, fv.: 0,6-0,8 cm, pá.: 6 cm. (8. kép 5.)

66. gödör – (VII. szelvény)

Kerek, átmérője 80 cm, mélysége 15 cm.

Az objektum tetejéről: kívül fekete, belül barna színű kúpos nyakú urna alakú edény töredéke. Nyakán vízszintes besimításokkal, alatta 2 csoportban függőleges vonalkázásokkal, a vállán síkozással díszített. 34 x 12 cm, fv.: 0,7-0,8 cm. (8. kép 6.)

67. gödör őrlőkö halommal (X. szelvény)

Kerek, enyhén métkas alakú gödör. A rajz alapján 105 x 104 cm, mélysége: 80 cm. A gödör tetején őrlőkövek voltak, melyek mélyebben is folytatódtak, köztük cserepek és csontok, utóbbiak a gödör aljáig.

68. gödör (X. szelv.)

Méhkas alakú gödör, szabálytalan alakú. A gödör indulásánál 190 x 160 cm, az alján 125 cm széles, mélysége: 90 cm.

Leletanyagából: 1. Szürkésbarna fedő, kiegészített. 8,8 x 8,8 cm, m.: 4,4 cm. (8. kép 7.), 2. Fekete behúzott peremű tál töredéke. 32,2 x 13 cm, fv.: 0,7 cm, pá.: 31 cm. (8. kép 8.), 3. Kívül fekete, belül barna színű oldaltöredék. Külső felületén vízszintes és az alatt balra és jobbra dőlő besimításokkal díszített. 4,6 x 4,8 cm, fv.: 0,7-0,8 cm. (8. kép 9.), 4. Fekete színű belsődíszes csésze töredéke, félköríves bekarcolásokkal. 4,2 x 4,4 cm, fv.: 0,6 cm. (8. kép 10.), 5. Fekete színű belsődíszes csésze töredéke. Külső felületén három vízszintes bekarcolással és alatta egy szélesebb besimítással díszített. Belső oldalán félköríves bekarcolásokkal díszített. 4,2 x 2,7 cm, fv.: 0,3 cm. (8. kép 11.)

69-71. objektumok (VIII. szelv.)

Meghatározásuk nincs, adataik: 40 x 25 cm, 40 x 20 cm, 20 x 20 cm.

A 71. objektum anyagából: Tűzikutya töredéke, hosszúkas benyomkodásokkal díszített és átlukasztott. 10,1 x 7,5 cm. (8. kép 12.)

72. objektum (VIII. szelv.)

Enyhén méhkas alakú gödör. Ny-i oldala lejtős. Az indításánál 170 x 150 cm széles, mélysége: 60 cm.

Leletanyagából: 1. Fekete színű, vékonyfalú, belsődíszes kis csésze, külső oldalán vízszintes árkolásokkal, az árkolások alatt kis lencse alakú benyomkodásokkal díszített töredéke. A csésze pereme és belső oldala finoman síkozott, a síkozás alatt, a hasvonalból kiinduló ívelt vonalköteggel díszített. 4,1 x 4,7 cm, fv.: 0,3-0,4 cm, pá.: ~ 13 cm. (8. kép 13.), 2. Fekete, fényezett vékonyfalú, belsődíszes csésze, külső oldalán vízszintes árkolásokkal, az árkolások alatt kis lencse alakú benyomkodásokkal díszített töredéke. A csésze pereme és belső oldala finoman síkozott, a síkozás alatt, a hasvonalból kiinduló srégan futó bekarcolásokkal díszített. 4,5 x 4 cm, fv.: 0,3-0,4 cm, pá.: 11 cm. (8. kép 14.)

73. objektum (VIII. szelv.)

Agyag oszlop, amelyről körben lefolyt a homokos agyag. Átmérője 90 cm.

74-76. objektumok (VIII. szelv.)

Cőlöplyukak, adataik: átm.: 20 cm, m.: 18 cm; átm.: 30 cm, m.: 20 cm; átm.: 37 cm, m.: 30 cm.

77. objektum (VIII. szelv.)

Ovális, méhkas alakú gödör. A gödör indításánál 105 x 72 cm, az alján 140 x 100 cm széles. 50 cm mély.

78. objektum (IX. szelv.)

Méhkas alakú gödör. 120 x 145 cm, mélysége: 60 cm.

79. objektum (X. szelv.)

Méhkas alakú gödör. 160 cm az átmérője, mélysége: 70-75 cm.

Leletanyagából: 1. Kívül fekete, a belül és a peremrészénél vörösesbarna urna alakú edény enyhén ívelt nyak- és peremtöredéke. 7,9 x 7,1 cm, fv.: 0,7 cm, pá.: 21 cm. (9. kép 1.), 2. Kívül fekete, belül barna urna alakú edény, a has indításánál vízszintes árkolásokkal, a hasvonalon síkozással díszített töredéke. 7,2 x 6,4 cm, fv.: 0,7-0,8 cm (9. kép 2.), 3. Kívül szürke, belül vörösesbarna vastagfalú edény enyhén kihajló, duzzadt peremtöredéke. 7,4 x 7,8 cm, fv.: 1,5-1,7 cm, pá.: ~55 cm? (9. kép 3.), 4. Barnásszürke, szabálytalan kör formájú, sérült agyagkarika. 6,8 x 7 cm, m.: 1,8-2 cm. (9. kép 4.), 5. Fekete, kívül barna foltosra égett, vékonyfalú kis csésze, nyakvonalán vízszintes besimításokkal, alatta a hasvonalon benyomott pontsorrall díszített töredéke. Két darabból összeragasztva. 7,8 x 5,4 cm, fv.: 0,4-0,5 cm, pá.: 14 cm. (9. kép 5.), 6. Kívül fekete, vízszintes árkolásokkal díszített, belül barna, szürke foltos urna alakú edény belső felületén síkozott, élesen kihajló peremtöredéke. 5,7 x 4,8 cm fv.: 0,7-0,8 cm, pá.: 16 cm. (9. kép 6.), 7. Kívül fekete, belül barna vastagfalú, egyenes nyakú urna alakú edény perem- és oldaltöredéke. 11,1 x 12 cm, fv.: 1,3 cm, pá.: ~36 cm. (9. kép 7.)

80. objektum (IX. szelvé.)

Ovális, meredek falú gödör. 110 x 90 cm, mélysége: 40 cm.

Leletanyagból: 1. Világosbarna egyenes peremű tárolóedény ujjbenyomkodással tagolt bordával díszített töredéke. Több darabból összeállítva. 43,2 x 36 cm, fv.: 1 cm, pá.: ~42 cm. (9. kép 8.), 2. Világosbarna kis talpon álló vastagfalú tárolóedény fenék- és oldaltöredéke. Kilenc darabból összeállítva. Feltehetően a fenti edénytöredékhez tartozik. 28 x 23,8 cm, fá.: 16 cm. (9. kép 9.), 3. Fekete fényezett, helyenként barna foltos vékonyfalú belsődiszes csésze töredéke. Nyakán vízszintes bekarcolásokkal, belül két jól látható és egy harmadik, éppen csak jelentkező ívelt vonalköteggel díszített, három darabból összeállított töredék. 6,4 x 7,1 cm, fv.: 0,3 cm, pá.: 11 cm. (9. kép 10.)

81. objektum (IX. szelvé.)

Meredek falú, méhkas alakú gödör. Átmérője 90 cm, mélysége 75 cm.

Az objektumokon kívül előkerült, bemutatásra kerülő tárgyak leírása:

1. **I. szelvény** humusz: Kis díszített bronzlemez töredék. Adatai: 0,9 x 1,3 cm, v.: 0,1 cm. (10. kép 20.), 2. **A IV. szelvény** ÉK-i sarkából, a járószint aljáról egy nagylyukú tű töredéke. Szára kerek átmetszetű. H.: 17,2 cm, szv.: 0,2-0,3 cm. Ltsz.: 97.8.12. (10. kép 14.), 3. **A IV-V. szelvény** közti tanufal É-i oldalán, a fekete réteg aljából került elő egy kettőskúpos fejű tű. Szára kerek átmetszetű. H.: 13,9 cm, szv.: 0,05-0,2 cm. Ltsz.: 97.8.4. (10. kép 15.), 4. **V-VI. szelvény** járószint: Kívül fekete, belül barna színű, kihajló peremű füles edény töredéke. 6,1 x 6,2 cm, fv.: 0,4-0,6 cm, pá.: 15 cm. (10. kép 1.), 5. Fekete színű, barna foltosra égett urna alakú edény síkozott hastöredéke. A síkozás fölött két besimítás. 6 x 5,3 cm, fv.: 0,4-0,5 cm. (10. kép 2.), 6. **Az V-VI. szelvény** 2. réteg, profilált kettőskúpos fejű tű került elő. Szára kerek átmetszetű. H.: 13,4 cm, szv.: 0,2-0,3 cm. Ltsz.: 97.8.19. (10. kép 16.), 7. **VII. szelvény** humusz: Kettőskúpos fejű tű töredéke. Szára kerek átmetszetű. H.: 8,8 cm, szv.: 0,2-0,3 cm. Ltsz.: 97.8.6. (10. kép 17.), 8. **VII. szelvény** járószint: Sötétszürke, helyenként barna foltos belsődiszes tál erősen kopott, a nyakvonalánál vízszintes, és abból kiinduló függőleges bekarcolásokkal, belső oldalán ívelt és abból kiinduló függőleges vonalköteggel díszített töredéke. 8,8 x 7 cm, fv.: 0,5-0,8 cm. (10. kép

3.), 9. Kerek átmetszetű kettőskúpos fejű tű. H.: 12,5 cm, szv.: 2-3,5 cm. Ltsz.: 97.8.10. (10. kép 18.), 10. **VIII. szelvény** fekete járószint: Fekete, vékonyfalú tál peremtöredéke. A perem élén kör alakú benyomásokkal, a töredék belső felén síkozással díszített. 3,7 x 3,4 cm, fv.: 0,5 cm, pá.: 17 cm. (10. kép 4.), 11. Tűtöredék, a tűből csak a szárának az alsó része maradt meg. H.: 8,9 cm, szv.: 0,05-0,25 cm. Ltsz.: 97.8.24. (10. kép 19.), 12. **IX. szelvény** járószint: Fekete színű, behúzott, síkozott peremű tál töredéke. 4,6 x 2,8 cm, fv.: 0,7 cm, pá.: 16 cm. (10. kép 5.), 13. **X. szelvény** fekete réteg: Kívül fekete, belül barna színű vékonyfalú kis edény hármastagolt bütyökkel díszített oldaltöredéke. 5,6 x 3 cm, fv.: 0,4 cm. (10. kép 6.), 14. Barna színű edény, a hasvonalán kettős tagolt bütyökkel díszített töredéke. 9,2 x 8,2 cm, fv.: 1-1,5 cm. (10. kép 7.), 15. Kívül barna, fekete foltosra égett, belül barnászörös színű hengeres nyakú, síkozott vállú edény töredéke. A vállán a síkozás mellett srégen futó árkolásokkal díszített. A váll- és nyakvonalat egy kis szalagfűl köti össze, két darabból összeállított töredék. 15,4 x 12,2 cm, fv.: 0,7-0,8 cm. (10. kép 8.), 16. Kívül barna-szürke foltosra égett, belül barna színű, behúzott, a külső oldalán síkozott peremű tál töredéke. 3,9 x 4 cm, fv.: 0,6-0,8 cm, pá.: 9 cm. (10. kép 9.)

Kerámiaformák és díszítőminták

A településen előkerült leletanyagból itt csak a késő bronzkori anyaggal foglalkozom, mivel a neolit és a középkori leletanyag elenyésző mennyiségben fordult elő. A telep késő bronzkori leletanyagára általánosan jellemző soványítás a zúzott kerámia, homok és az apró, finom kavics együttes használata volt.

Tálak⁸

A leletanyagban jelentős csoportot képviselnek a különböző tálak. A leggyakrabban előforduló típusok a következők voltak:

Behúzott peremű tálak

Általában díszítetlen formában fordulnak elő (pl. 6. kép 3, 7. kép 1, 8. kép 8. stb.), de volt a perem alatt bütyökkel díszített darab (4. kép 12.), valamint egy a perem alatt ujjal finoman összecsispított mintával díszített töredék is (7. kép 6.).

Díszítetlen, behúzott peremű tálak nagy számban fordulnak elő a Kyjatice kultúra anyagában, így pl. Szajlán (Taf. LXXVIII. 10, Taf. LXXXV. 16-17.) és Radzovcében (FURMÁNEK 1990, Obr. 11. 8, 11.). A perem alatt bütyökkel díszített darab is ismert, pl. Mátraszőlősről (KEMENCZEI 1984, Taf. LXX. 4.).

Külön csoportot alkotnak a derékszögben behúzott peremű tálak (pl. 3. kép 8, 4. kép 3. stb.). Ilyen került elő pl. Szilvásváradon is (D. MATUZ 1999, 19. kép 2.).

Ezeknek a táltípusoknak a datáló értéke bizonytalan, mivel a késő bronzkor – kora vaskor folyamán általánosan elterjedt volt a használatuk (D. MATUZ 1999, 28, 30.).

Kihajló peremű tálak szalagfűlrel vagy anélkül

Viszonylag kisebb számban, de ez a táltípus is előfordult a telepen (4. kép 2, 6. kép 10, 10. kép 1.). Hasonló tálak ismertek a Kyjatice kultúra több lelőhelyéről, így pl.

⁸ Figyelemre méltó jelenség, hogy a Kyjatice kultúra leletanyagában viszonylag gyakran előforduló turbántekercses tálak ezen a telepen egyáltalán nem fordultak elő.

Felsőtárkány-Várhegyről (D. MATUZ 1992, VII. t. 2.), Szendrőről (KEMENCZEI 1984, Taf. CX. 9-10.), füllel ellátott változatok, pl. Szajláról (KEMENCZEI 1984, Taf. LXXI. 10.) és Szilvássváradról (D. MATUZ 1999, 25. kép 14.).

Az előző táltípusokhoz hasonlóan ez a típus sem teszi lehetővé a leletanyag pontosabb datálását.

Síkozott peremű tálak

A telepen előkerült tálak között jelentős csoportot képviselnek a síkozott peremű tálak. Ezen a kategórián belül több csoportot lehet elkülöníteni:

➤ *Behúzott, külső oldalán síkozott peremű tál* (10. kép 5, 9.)

V. Szabó G. megállapítása szerint, a tálak ilyen módon való díszítése általánosan elterjedt volt a Re BD – Ha B időszakban (V. SZABÓ 1996, 26.). A Kyjatice kultúra hagyatékában is megtalálhatók, így pl. Mátraszentimre-Ágasváron (D. MATUZ-SZ. KÁLLAY 1994, 12. kép 6, 8.), Bükkszentlászló-Nagysáncan (D. MATUZ 1994, XVI. t. 10.) és Sajószentpéteren (KEMENCZEI 1984, Taf. XCIV. 4.).

➤ *„Háromszög alakban” síkozott peremű, csonka kúpos tálak* (pl. 3. kép 4, 10, 8. kép 1.)

Hasonló módon síkozott töredék került elő pl. Szilvássváradról (D. MATUZ 1999, 19. kép 5.). Pontosabb kormeghatározásra ez a típus sem alkalmas.

Félgömb alakú tálak (pl. 3. kép 1, 6, 4. kép 7, 11.)

Kemenczei megállapítása szerint, ilyen tálakat elsőként az idősebb Urnamezős kultúra állított elő, onnan terjedt el (KEMENCZEI, 1984, 44.). A 0. objektumból előkerült öblös tálnak a peremén lapos fogóbütyök található (3. kép 1.). A telepen előkerült tálak párhuzamai megtalálhatók, pl. Radzovcében (FURMÁNEK 1990, Obr. 11. 7, 24. á. 9.), Borsod-Hársányban (KEMENCZEI 1970, II. t. 7.) és Ózdon (KEMENCZEI 1970, XVI. t. 13.).

Kettős kónikus tál

Külön kell megemlíteni a 6. objektumból előkerült kettős kónikus testű, erősen kihasasodó, vállán függőleges besimításokkal, hasvonalán bütyökkel díszített töredéket (4. kép 9.), mely méretéből adódóan talán egy díszesebb tál része lehetett. Pontos párhuzamát nem találtam. Formailag talán a szendrői Ördögáti-Csengő-barlangban előkerült darabokhoz lehetett hasonló (KEMENCZEI 1984, Taf. CX. 13, 14.). A váll függőleges besimításokkal, árkolásokkal való díszítése általánosan elterjedt volt, számos edénytípuson megfigyelhető a Kyjatice kultúrában is (pl. urnákon, korsókon, bögréken).

Tálszerű edények

Ugyancsak a 6. objektumból került elő egy ívelt profilú, legömbölyített hasú tálszerű edény töredéke (4. kép 8.). A hasvonalán gömb alakú bütyökkel díszített. Pereme hiányzik, de joggal feltételezhető, hogy kihajló peremű volt. Egy formailag hasonló (díszítésében eltérő) tiszacsegei edény kapcsán V. Szabó G. arra a megállapításra jutott, hogy „...a Dunától nyugatra eső területek BD-HA periódusbeli fazekasságával mutat kapcsolatot...” (V. SZABÓ 2004b, 154, 5. kép 1.). A dunántúli Urnamezős kultúra anyagából formailag hasonló edények kerültek elő pl. Celldömölk-Sághegyen (PATEK 1968, Taf. XI. 17-18.). A kyjaticei anyagra nem jellemző ez az edénytípus.

Ívelt nyakú, öblös füles tál töredéke került elő a X. szelvényből (10. kép 8.). Vállrészen vízszintesen síkozott, valamint ferde árkolásokkal díszített. Hasonló edények is-

mertek az Urnamezős kultúrából, pl. Budapest Harrer Pál utca (KŐSZEGI 1988, 15. tábla 22, 18. tábla 1.). Az síkozott vállú edények, V. Szabó G. véleménye szerint, nagyobb számban a Ha A₁ időszaktól terjednek el az Urnamezős és a Kyjatice kultúra területén (V. SZABÓ 1996, 26.).

Csészek

Belsődíszes csészek

A település anyagában meghatározóak a belsődíszes csészek töredékei. Díszítés szerint az alábbi típusok különíthetők el:

➤ *Omphalosos fenekű, félgömbös csésze koncentrikus vonallal díszítve* (6. kép 2.)

A 12. objektumból előkerült csésze érdekessége, hogy csak az omphalosos fenékrésze körül volt díszítve három koncentrikus vonallal. Peremének belseje finoman árkolt. Füle magasan a perem fölé húzott (kiegészítés).

➤ *Ívelt vonalkötegekkel díszített csészetöredékek* (5. kép 6, 6. kép 6, 8. kép 10.)

Ez a díszítésmód jól ismert a Kyjatice kultúra anyagában. Hasonló módon ívelt vonalkötegekkel díszített darabok számos lelőhelyről ismertek, pl. Szajla (KEMENCZEI 1984, Taf. LXXXI. 18.), Ózd (KEMENCZEI 1984, Taf. LXXXIX. 17, Taf. XCI. 19, 22.), Radzovce (FURMÁNEK 1990, Obr. 11. 16, Obr. 25. 5, 7.). A 19. objektumból előkerült, széles ívű, sűrű vonalkötegekkel díszített töredékhez (6. kép 6.) leginkább hasonló az egyik, ugyancsak elég sűrű vonalkázású radzovcei darab lehetett (FURMÁNEK 1990, Obr. 25. 3.).

➤ *Belsejében ívelt vonalköteggel és abból kiinduló függőleges bekarcolással díszített csésze*

A VII. szelvény járásintjéről került elő egy a belsejében ilyen módon díszített csésze töredéke (10. kép 3.). Külső felületén, a nyakvonalánál vízszintes, alatta egy csoport függőleges bekarolás díszített.

A belső díszítés tekintetében a Kyjatice kultúrában hasonló került elő Szilvásváradon (D. MATUZ 1999, 23. kép 1.), Szirmabesenyőn (KEMENCZEI 1984, Taf. XCIII. 22. a, b), és Borsod-Hársányban (PAULIK 1962, Obr. 1. C 4.). A szirmabesenyői formailag is hasonló lehetett a ludányihoz. A Gáva kultúra anyagában sem teljesen ismeretlen ez a motívum- Muhin (KEMENCZEI 1984, Taf. CXXXIII. 17.) találtak hasonló díszítésű csészét. A külső díszítésének teljesen megfelelő párhuzama publikációkból nem ismert. Radzovcében (FURMÁNEK 1990, Obr. 24. 6.) és Salgótarján-Zagyvapálfalván (KEMENCZEI 1984, Taf. LXIX. 6.) kerültek elő olyan csészek, melyek vállukon vízszintesen, alatta függőleges bekarcolással voltak díszítve. Ezeknél azonban a függőleges bekarolás folyamatos és belsejük nem díszített.

Vízszintesen árkolt vállú csészek a gávai (pl. Debrecen-Haláppusztá - KEMENCZEI 1984, Taf. CXXV. 12-13, 16, 18-19.) és lausitzi leletanyagban is ismertek (pl. Zemianske Podradí-ban - VELIČIK-ROMSAUER 1998, Obr. 12. 1.). Ezeknél azonban hiányzik a csésze külső oldalán a függőleges bekarolás; belsejük is másként díszített.

A feltáráson még egy olyan töredék került elő, melynél ívelt és egyenes vonalcsoportok együttes előfordulása figyelhető meg. A 32. objektumból előkerült töredék (7. kép 3.) belső oldalán két csoport függőleges bekarcolással díszített. Az egyik függőleges vonalcsoport egy ívelt bekarolásból indul ki. Az eredeti díszítés nem rekonstruálható egyértelműen a töredék alapján. Feltételezhető azonban, hogy nem pontosan olyan volt, mint az előző darab.

➤ *Vékonyfalú, kisméretű kívül és belül is díszített csészetöredékek*

Külső oldalán, a vállrészen vízszintes bekarcolásokkal, belső felén ívelt vonalkötegekkel díszített töredékek több objektumból kerültek elő (8. kép 11, 9. kép 10.). Ennek a típusnak egy díszesebb változata, amikor a külső felén a vízszintes bekarcolások alatt benyomott pontsorral is díszített. (9. kép 5.). Esetenként az is előfordult, hogy a perem belső oldalát finoman síkozták (8. kép 13-14.).

A vízszintes besimítás/bekarcolás alatt benyomott pontsor minta a kyjaticei urnák esetében jól ismert, csészéknél viszont nem túl gyakori. Szilvásváradról ugyan ismert egy, a nyakán benyomott pontsorral és vízszintesen bekarcolt vonalakkal díszített kis edénytöredék (D. MATUZ 1999, 26. kép 1.), ez azonban hasán ferdén árkolt és belseje nem díszített. A díszítés pontosabb párhuzamát a Lausitzi kultúrában találtam meg. Zlaté Moravce-Kňažice-ben (FURMÁNEK-VELIAČIK-VLADÁR 1999, Abb. 38. 17.) külső oldalán, a ludányhalászi darabokhoz hasonlóan, vízszintesen bekarcolt vonalakkal és alatta benyomott pontsorral díszített csésze került elő. Belseje is díszített, bár a ludányhalászi daraboktól eltérő módon.

Elsőként a Lausitzi kultúra népe készített belsődíszes csészéket. Észak-Magyarországon a Pilinyi kultúra végén, a Ha A periódus elején, jelent meg ez a tárgytípus. A Váli és a Gáva kultúrában is előfordul. Az ívelt vonalcsoportokkal díszített csészék a Ha A periódusra, míg a koncentrikus körökből kiinduló vonalakkal gazdagodott minta később, a Ha B idején volt jellemző (KEMENCZEI 1970, 38, D. MATUZ 1999, 33.).

A perem belső síkozása a Ha A-B periódusban igen elterjedt szokás volt (SZ. KÁLLAY 1986, 164.). V. Szabó G. megállapítása szerint, Kelet-Magyarországon a Gáva kultúra anyagában fordul elő nagyobb számban ez a díszítő motívum (V. SZABÓ 1996, 26.).

A belsődíszes csészékkel legutóbb Tankó K. foglalkozott, megállapítása szerint a Magyarországról közölt belsődíszes csészék többsége a Kyjatice kultúrához köthető (TANKÓ 2004, 55, 8. kép).

Egyéb csészetípusok, bögrék

➤ *Behúzott peremű, félgömbös csészék füllel vagy anélkül* (6. kép 4, 7. kép 4, 7, 8. kép 5.)

A legtöbb darab díszítetlen, ez alól csak a 19. objektumból előkerült darab jelent kivételt (6. kép 4.), melyet külső felén vízszintes bekarcolások díszítenek. Hasonló formájú, általában felhúzott fülű darabok ismertek a kyjaticei anyagból máshonnan is, pl. Aggtelek Baradla-barlang (KEMENCZEI 1984, Taf. CI. 7, 8, 14.), Szilvásvár (D. MATUZ 1999, 13. kép 1, 2, 16. kép 8, 19. kép 9.), Radzovce (FURMÁNEK 1990, Obr. 11. 1, 6.).

Szintén a 19. objektumban találtak egy öblös, külső oldalán vízszintes bekarcolásokkal díszített csészetöredéket. Peremének belseje finoman síkozott (6. kép 5.).

➤ *Élesen profilált hasú, kettős kónikus csészék füllel, vagy anélkül* (4. kép 4, 6. kép 13.)

Az ilyen csészék használata a Dunántúlról – ahol a Re BD-Ha A periódusban voltak használatban – terjedt el a Kárpát-medence keleti felébe (D. MATUZ 1992, 20.). Párhuzamai megtalálhatók a kyjaticei anyagban is. Általában felhúzott fülű darabok ismertek, pl. Szajláról (KEMENCZEI 1984, Taf. LXXI. 3, 4, 16, Taf. LXXVII. 21.) és Radzovcából (FURMÁNEK-VELIAČIK-VLADÁR 1999, Abb. 45. 10, 17. stb.).

➤ *Profilált vállú csésze* (pl. 7. kép 14.). Formailag hasonló csészék töredékei kerültek elő, pl. Szilvásváradon (D. MATUZ 1999, 13. kép 7, 17. kép 3, 26. kép 7.).

➤ *Kisméretű, enyhén kúpos nyakú, kettős kónikus füles bögre* (6. kép 8.)

Válla függőleges besimításokkal díszített, füle a vállvonalra támaszkodik. Formailag leginkább az Urnamezős kultúrkörből ismert vizes kancsókhöz hasonlít (Báta – PATEK 1968, Taf. LXXXVII. 9, Szentendre – PATEK 1968, Taf. CXXVI. 4, 7. stb.), bár ezeknél kisebb és a hasvonala hangsúlyosabb. A vizes kancsókat a Ha B₁-re datálják (D. MATUZ 1992, 20.).

➤ *Pereme élén benyomott pontokkal díszített csésze* (10. kép 4.)

A VIII. szelvényből egy fekete színű, belső oldalán finoman árkolt, pereme élén benyomott pontokkal díszített csésze töredéke került elő (10. kép 4.). Ez a díszítésmód csészék esetében nem jellemző, vastagabb falú edények peremeit szokták ujjbennyomkodással tagolni.⁹

Urna alakú edények¹⁰

Egész edényt nem lehetett a ludányhalászi leletekből összeállítani, de a töredékek alapján több típusra lehet következtetni.

A 66. objektum tetejéről egy kívül fekete, belül barna színű, feltehetően kihajló peremű urna töredéke került elő (8. kép 6.). Kúpos nyaka vízszintes besimításokkal, alatta két csoportban függőleges kis vonalkázásokkal díszített. Válla vízszintesen síkozott. Hasonló urna alakú edényekhez tartozhattak a vízszintes besimítással és a vállrészen síkozással díszített darabok (5. kép 7, 7. kép 10, 9. kép 2.). A tálak kapcsán már volt róla szó, hogy a Ha A, időszaktól terjedt el az edények vállának síkozása.

A Kyjatice kultúra klasszikus formaanyagához tartoznak a kihajló peremű, kúpos nyakú, nyakán vízszintes besimításokkal díszített urnák, urna alakú edények. Ilyenek kerültek elő, pl. Mátraszőlősen (KEMENCZEI 1984, Taf. LXX. 11.) és Szajlán (KEMENCZEI 1984, Taf. LXXXIV. 1, 6, 11, 19, 21 stb.). Ludányhalásziiban is jelentős számban kerültek elő vízszintesen besimított, árkolt töredékek, amelyek egy része urna alakú edényekhez tartozhatott (5. kép 8-9, 7. kép 9, 9. kép 6. stb.).

Ritkábban ugyan, de síkozott vállú darabok is előfordulnak a kyjaticei anyagban, pl. Mátraszőlősen (KEMENCZEI 1984, Taf. LXX. 13.), Szirmabesenyőn (KEMENCZEI 1984, Taf. XCIII. 24.), Szilvásváradon (D. MATUZ 1999, 24. kép 2.). A ludányhalászi telepen is több kis ilyen töredék került elő (pl. 10. kép 2.).

A két díszítésmód együttes használata viszonylag ritkán, de megfigyelhető, pl. Harányban (KEMENCZEI 1984, Taf. LXXXVIII. 6.), Radzovceben (FURMÁNEK 1990, Obr. 23. 1.), Szilvásváradon (D. MATUZ 1999, 16. kép 11, 32. kép 4.). A ludányhalászi urna alakú edény legközelebbi párhuzamának egy a Pösténypusztá-Homokbányából (SOÓS 1979, VIII. tábla 6.) előkerült edény tekinthető.

A 66. objektum tetején előkerült urna esetében a vízszintes besimítások alatt függőleges vonalakkal álló csoportok is gazdagítják az edény díszítését. Ez az urnák esetében nem jellemző, párhuzamát nem találtam. A vízszintes besimításokat általában benyomott pontsor egészíti ki. Ilyen módon díszített töredékek a telepről is előkerültek (7. kép 9, 9. kép 12.). D. Matuz E. megállapítása szerint, a két díszítés együttes használata leggyakrabban a kultúra késői szakaszát reprezentáló barlangi leletek, pl. Aggtelek – Baradla-barlang (KEMENCZEI 1984, Taf. CI. 18-22, Taf. CII. 10-11, stb.) és földvárak, pl.

⁹ Bővebben majd a fazekaknál térek ki erre a díszítésmódra.

¹⁰ A településen előkerült ilyen típusú edényeknél funkcionálisan nem urnáról van szó, de a kutatás az ilyen típusú edényeket egyöntetűen urnának nevezi.

Bükkszentlászló-Nagysánc (D. MATUZ 1994, XVIII. t. 5, 10.) anyagában fordul elő (D. MATUZ 1999, 36-37.).

A 11 és a 15. objektumok anyagából egy kívül fekete, belül barna színű, egyenes peremű, ívelt hasú urna alakú edény töredékét (6. kép 1.) állította össze a restaurátor. Hasonló típusú edényhez tartozhatott pl. egy a 79. objektumból előkerült töredék is (9. kép 7.).

Hasonló urnák ismertek a Kyjatice kultúra anyagából, pl. Szihalomról (KEMENCZEI 1984, Taf. LXIX. 20.), Ózdról (KEMENCZEI 1984, Taf. XCII. 1.), Sajószentpéterből (KEMENCZEI 1984, Taf. XCIII. 3. stb.) és Radzovcéből (FURMÁNEK 1990, Obr. 21. 1-2.). Kemenczei véleménye szerint ezek az urnák az Urnamezős kultúra hasonló urnáit utánozzák, azok hatására jelentek meg a Kyjatice kultúrában (KEMENCZEI 1984, 44.). D. Matuz E. szerint az Urnamezős mellett a Lausitzi kultúra hatásával is számolni kell ennek a tárgytípusnak a Kyjatice kultúrában való megjelenésében (D. MATUZ 1999, 35.).

A 79. objektumból került elő egy íveltlen kihajlójú, belső felén síkozott peremű urna alakú edény töredéke (9. kép 6.). Nyakán vízszintes besimítások díszítették. A csészék kapcsán már szóba került az edények peremének belső síkozása. A Kyjatice kultúrára kevésbé jellemző, a Gáva kultúrában sokkal inkább elterjedt volt ez a motívum. Ilyenek kerültek elő, pl. a Gáva kultúrához tartozó Poroszlón (KEMENCZEI 1984, Taf. CXXVII. 11.), Szentes-Nagyhegyen (V. SZABÓ 1996, 8. kép 3.), Baks-Temetőparton (V. SZABÓ 1996, 17. kép stb.). Kisebb számban, de a kyjaticei anyagban is előfordulnak így díszített töredékek, pl. Mátraszőlősen (KEMENCZEI 1984, Taf. LXX. 11.), Szilvásvárad (D. MATUZ 1999, 12. kép 12, 14. kép 1, 17. kép 9, 21. kép 6.).

Íveltlen kihajlójú peremű töredékek is előfordultak a telep anyagában (4. kép 1, 7. kép 13.). Ezek tartozhattak urna alakú edényekhez, de tálak részei is lehettek.

Érdemes még néhány – eddig nem említett – díszítőmotívumot kiemelni, melyek feltehetően urna alakú edényekhez tartozó töredékeken fordultak elő. Köralakban benyomott pontdíszítés (4. kép 5.), árkolt bütyök (6. kép 11, 7. kép 11.), nagyobb kör alakú díszítés (3. kép 3.), ferde és függőleges besimítás, árkolás (3. kép 9, 6. kép 9, 8. kép 9. stb.). Ezeket a díszítéseket már a Pilinyi kultúra is alkalmazta, onnan vehette át a Kyjatice kultúra (D. MATUZ 1994, 23-24, D. MATUZ 1999, 38.).

Kisebb számban, de bütyökdíszek is előfordultak. A 49. objektumból síkozással és gömbös bütyökkel díszített töredékek kerültek elő (7. kép 12.). Ehhez hasonló töredék Prügyről ismert (KEMENCZEI 1984, Taf. CLII. 18.). Előfordult kettes és hármas tagolású bütyök is (10. kép 6-7.). Ez a díszítőmotívum a kyjaticei anyagban kevésbé jellemző. D. Matuz E. gávai hatásnak tartja a hármas tagolású bütykök megjelenését. (D. MATUZ 1999, 36.).

Érdemes még megemlíteni egy háromszög átmetszetű fültöredéket (9. kép 11.). Ez a fültípus elsősorban az Urnamezős kultúrára jellemző, annak hatására jelenhetett meg a ludányi telep anyagában.

Nagyméretű tárolóedények, fazekak, korsók/csuprok

A telep anyagában a tárolóedényekhez, fazekakhoz tartozó töredékek kerültek elő a legnagyobb számban.

Egyenes vagy enyhén kihajlójú peremű nagyméretű tárolóedények (5. kép 10, 9. kép 3, 8-9.)

Általában barna vagy vörösesbarna színűek, vastagabb falúak. Általános díszítőmotívumaik közé tartozik a lapos fogóbütyök és az ujjbenyomkodással tagolt bordadísz. A telepen előfordult darabok párhuzamai nagy számban megtalálhatók a kyjaticei anyagban, így pl. Nyékládházán (KEMENCZEI 1984, Taf. LXXXIX. 12.) és Radzovcében (FURMÁNEK 1990, Obr. 11. 15, 17, Obr. 26, 10, 12-14. stb.) is.

Egyenes vagy enyhén kihajló peremű fazekak (3. kép 13, 7. kép 2, 8. kép 4. stb.).

A fazekak esetében is hasonló díszítéssel lehet számolni, mint az előző csoportnál, esetenként szalag- vagy hengerfüles töredékek is előfordultak (5. kép 2.). Hasonló darabok számos lelőhelyen kerültek elő a kultúra anyagában, pl. Szajlán (KEMENCZEI 1984, Taf. LXXIV. 4, 16.), Ózdon (KEMENCZEI 1984, Taf. XCI. 1-10.), Radzovceában (FURMÁNEK-VELIACIK-VLADÁR 1999, Abb. 44. 17, 19, Abb. 45. 21, 23-24.). Említésre méltó 2. objektumból előkerült egyenes peremű, öblös hasú, a perem alatt lapos fogófüllel díszített töredék (3. kép 7.).

Korsók/ csuprok füllel vagy anélkül (3. kép 14, 4. kép 13, 5. kép 1, 4.)

Hasonló darabok ismertek, pl. Szajláról (KEMENCZEI 1984, Taf. LXXI. 2, Taf. LXXIX. 3, Taf. LXXX. 14, Taf. LXXXIII. 9. stb.). Az 5. vagy 6. objektum környékéről előkerült kis füles korsó töredéke a füle alatt bütyökkel volt díszítve, a többi darab díszítetlen.

Az itt felsorolt edénytípusok és díszítésmódok általánosan elterjedtek voltak a késő bronzkor folyamán, kultúrához nem köthetők (KEMENCZEI 1984, 43.).

A 7. objektumból egy egyenes peremű, gömbös testű, kétfülű fazék került elő (5. kép 2.). Az ehhez hasonló edények gyökerei Kemenczei szerint az Urnamezős kultúrába nyúlnak vissza (KEMENCZEI 1984, 44.). Párhuzamai megtalálhatók a kyjaticai anyagban is, így pl. Nyékládházán (KEMENCZEI 1984, Taf. LXXXIX. 11.) és Szajlán is (KEMENCZEI 1984, Taf. LXXXI. 20, Taf. LXXXIII. 10, LXXXVII. 10.).

Egyedi leletnek minősül a telep anyagában egy gömbös testű, vállán és hasán élesen tagolt füles edény töredéke (4. kép 10.). Hasvonalán bütyökkel díszített. Talán folyadék tárolására használhatták. Pontos párhuzamát nem találtam.

Érdemes még néhány, eddig nem említett, fazekakon előforduló díszítést kiemelni:

- Háló lenyomatos töredék (3. kép 11.). Párhuzamát nem találtam.
- Seprűdíszes darabok (5. kép 3, 5.). Ez a díszítésmód a Gáva kultúrára jellemző (KEMENCZEI 1984, Taf. CXXXII. 12, Taf. CXXXVII. 5-6; V. SZABÓ 1996, 38. kép 2. stb.), annak hatására jelenhetett meg a kyjaticai anyagban (D. MATUZ 1999, 40.).
- Különlegesnek számít egy „zsinegdíszes” kis töredék (3. kép 12.). A töredék egészen kis volta és egyedülisége miatt továbbmutató következtetések levonására nem alkalmas.
- Ujjbenyomkodással tagolt perem (7. kép 8.). Ez a díszítésmód a Gáva (KEMENCZEI 1984, Taf. CXXI. 20, Taf. CXLIV. 14, Taf. CXLV. 15, Taf. CLIV. 14.) és az Urnamezős kultúrában (POLGÁR 2003, 8. kép 4, 6.) is előfordul. A Kyjaticae kultúrára nem jellemző.

Fedők

Fedőtöredékek és fedőgombok több objektumból kerültek elő (6. kép 7, 8. kép 7.). A fedőket Furmánek megállapítása szerint, a fazékszerű edények lefedésére használták és a Kyjaticae kultúra virágzásának időszakában jelentek meg. (FURMÁNEK 1990., 45.)

Kisméretű agyagedények/ gyerekjátékok

Egyszerű kisméretű edények is előfordultak a telep anyagában (pl. 3. kép 5, 4. kép 6, 6. kép 12, 8. kép 2.). A profilált kis csészékhez hasonló került elő a szilvásváradai telepről is (D. MATUZ 1999, 33. kép 4.). Az ilyen tárgyakat általában gyermekjátékként értelmezi a szakirodalom.

Egyéb agyagtárgyak

Tűzikutyák, hálónéhezékek (7. kép 5, 8. kép 12.)

A településen viszonylag nagy számban kerültek elő tűzikutya, hálónéhezék töredékek. Ezek egy része átfűrt volt. A 71. objektumból előkerült egyik töredéken beszűrt kis vonalakból álló minta is megfigyelhető (8. kép 12.). Ezek a leletek gyakoriak a kultúra településein, előfordultak pl. Sajószentpéteren (KEMENCZEI 1984, Taf. XCIV. 13.) és Szilvásváradon is (D. MATUZ 1999, 21. kép 7, 31. kép 2.). Az itt előkerült töredékek közül egyik sem köthető tűzhelyhez vagy épülethez.

Kerámiakorongok, agyagkarikák

A településen nagyon kis számban, de előfordult edény oldalából kialakított kerámiakorong. Ezek díszítetlen oldaltöredékekből készültek. A kerámiakorongokat általában, mint orsókarikának előkészített darabokat értelmezik, bár a ludányi darabokon nincs nyoma, annak hogy át akarták volna fűzni őket.

A telep anyagában viszonylag nagy számban kerültek elő agyagkarikák vagy töredékeik (pl. 3. kép 2, 9. kép 4.). Ilyen agyagkarikák találhatóak a dunántúli Urnamezős kultúra (PATEK 1968, Taf. CXXV. 3, 28, Taf. LXX, Taf. LXXIII. 5, 7.) és a Gáva kultúra anyagában is (KEMENCZEI 1984, Taf. CXXXVIII. 4, Taf. CLI. 4; V. SZABÓ 1996, 21. kép 17-18.). Funkciójuk nem tisztázott, egyes elképzelések szerint hálóköröngök voltak, de kultikus jelentőségük sem kizárt (D. MATUZ 1999, 40.). Polgár P. megállapítása szerint a dunántúli Urnamezős kultúrában az agyagkarikák a Ha A₁-A₂ fordulóján jelennek meg, eleinte csak a telepeken, majd később a sírokban is (POLGÁR 2003, 77.). A Kyjatice kultúrában viszonylag ritkább az előfordulásuk, ezért feltehetően az Urnamezős vagy a Gáva kultúra hatására jelentek meg a telepen.

Kultikus tárgyak - idolk

A település anyagából három, egymástól nagyon eltérő idoltöredék került elő. A 2. objektum alján egy kis világosbarna színű, erősen sematizált idoltöredéket találtak. Elülső oldala beszűrt pontokkal díszített, hátoldala díszítetlen. A felső része hiányzik (10. kép 10.). Méretei: 2,2 x 3,6 cm, fv: 0,2-0,3 cm, (ltsz.: 97.8.22.). Bár nem ismeretlen a benyomott pontsor díszítőelemként való használata a késő bronzkorban sem, pl. a Gáva-Holihrad kultúrához tartozó Grănicești-ben, illetve Teleac-ban stb. előkerült idol töredékeken. (LÁSZLÓ 1994, Fig. 13. 2, LÁSZLÓ 1996, Fig. 2.), mégis ez az idol leginkább a Hatvani (KOVÁCS 1977, 8-9. kép.) és az Ottományi kultúrából (VLADÁR 1973, Abb. 42, GAŠAJ 1983, Obr. 3. 6.) ismertekre emlékeztet. Maga az idolforma és önmagában ez a fajta díszítésmód használata a késő bronzkorra nem jellemző.¹¹

A 42. objektumban barna, helyenként szürke foltos idoltöredéket találtak (10. kép 11.). Elülső oldalán a szemeket beszűrt pontok, az orrot egyenes bekarcolt vonal jelöli. Feltételezhetően a ruhát jelölik az arcbrázolástól lefelé megfigyelhető vízszintesen, illetve ferdén bekarcolt vonalak. Alulról a negyedik vízszintesen bekarcolt vonal fölött 9 pontból álló benyomott pontsor egészíti ki a díszítést. A fej profilja előretolt. Hátoldala egyenetlen, díszítetlen. Alsó része letörött. 3,4 x 5,8 cm, fv.: 1 cm.

¹¹ A gödör anyaga erősen keveredett, a bronzkori leletanyag mellett középkori tárgyak is kerültek elő. Simán Katalin elmondása alapján nem kizárt, hogy a gödör beomlott.

Formailag legközelebb a Kovács Tibor által közölt aszód-domonvölgyi idolk (KO-VÁCS 1977, 28-30. rajz) állnak a ludányi töredékhez. A szerző korábban még a kora bronzkorra datálta ezeket a tárgyakat (KOVÁCS 1977, 90.), de egy 2000-ben megjelent dolgozat alapján, jelenleg már az Urnamezős kultúra népével hozza kapcsolatba az idolkat (NÉMETI 2000, 59.).

Annak ellenére, hogy az Urnamezős kultúra területéről került elő a ludányi töredék legközelebbi párhuzama, az idolk a Gáva kultúrkör hatását tükrözi. A „hegedű alakra” emlékeztető idolk a Ha A-B időszak jellegzetes tárgy típusának tekinthetők, melyek a Gáva-Holihrady kultúra területén, a Kárpát-medence keleti felétől a Dnyeszterig fordultak elő (KOÓS 2002, 80.). A Gáva kultúra területén előkerült antropomorf ábrázolásokat László Attila gyűjtötte össze¹². Ezek között a ludányi idolk díszítésének pontos párhuzamát nem találtam. Boroffka közölt Cachnaucy-ból, a ludányhalászihoz hasonlóan, a fej-résznél előretolt profilú és ferde bekarcolásokkal díszített darabokat (BOROFFKA 1994, Abb. 1. 2-3.). Díszítésében eltérő, de szintén a Gáva-Holihrady kör felé mutató idolk-töredék került elő a szilvásváradí kyaticei telepen is (D. MATUZ 1999, 35. kép 13.).

A X. objektumból szürkésbarna, foltosra égett kisméretű sematikus idolk töredéke került elő (10. kép 12). Téglalap alakú teste enyhén ívelt. Alsó részén kis perem fut körbe. Két karját két oldalon egy-egy 3 mm-es kidudorodás jelzi. Felső része letört. 2,9 x 6 cm, fv.: 0,8-0,9 cm.

Ez az idolk sem nevezhető jellegzetesnek a késő bronzkorban. A korszak hasonlóan sematikus kultikus tárgyai inkább agyagszimbólumoknak nevezhetők, mintsem idolk-nak. Ezeket C. Metzner-Nebelsick gyűjtötte össze és sorolta típusokba.¹³ A ludány-halászi idolk ezekkel nem hozható kapcsolatba.

A ludányhalászihoz hasonlóan egyszerű megfogalmazású, antropomorf jegyeket is mutató idolk Mátraszentimre-Ágasváron került elő (D. MATUZ-SZ. KÁLLAY 1994, 48, 11. kép 1.). A késő bronzkor időszakából másík hasonló jellegű idolk eddig nem közöltek.

Fémek

A telepen kis számban kerültek elő fém leletek. Összesen 7 db tű, illetve tűtöredék és két kis bronz lemezdarab került elő (10. kép 20-21.). A tűk az alábbi típusokba sorolhatók:

- Nagylyukú varró tű (10. kép 14.)
- Díszítetlen kettőskúpos fejű tűk (10. kép 15, 17-18.)
- Többszörösen tagolt, kettőskúpos fejű tű (10. kép 16.)
- Bordázott buzogányfejű tű töredéke (10. kép 13.)

Rihovský megállapítása szerint az egyszerű kettőskónikus fejű tűk nem alkalmasak sem pontosabb kormeghatározásra, sem pedig a leletegyüttes kulturális besorolásra. (RIHOVSKÝ 1983, 24.) Az itt talált tűkhöz hasonlók jól ismertek a kyaticei leletanyagban, pl. Szajláról (KEMENCZEI 1984, Taf. LXXXI. 21, Taf. LXXXIII. 22, Taf. LXXXV. 24, LXXXVII. 28, Aggtelek-Baradla barlangból (Taf. C. 24-25. stb.).

A barázdált buzogányfejű tüket Novotná az idősebb urnamezős körben gyakori típusként határozta meg, melyek különösen a Lausitzi kultúra területén terjedtek el.

¹² LÁSZLÓ 1996, 351-362.

¹³ METZNER-NEBELSICK 1997, 577-599.

(NOVOTNÁ 1980, 144.) Ritkán de a Kyjatice kultúra anyagában is előfordul, pl. Aggtelek-Baradla barlang (KEMENCZEI 1984, Taf. C. 26).

Pontosabb korhatározásra a nagylyukú tű sem alkalmas, mivel igen hosszú időn keresztül volt használatban ez a típus. Viszonylag kis számban, de párhuzamai megtalálhatók a kyjaticei anyagban is, pl. Szendrőn (KEMENCZEI 1984, Taf. CX. 3.) és Szilvásváradon (D. MATUZ 1999, 35. kép 12.).

A többszörösen tagolt fejű tűhöz hasonló került elő Aggtelek Baradla-barlangban. Kemenczei a véleménye szerint ez a tűtípus a késő bronzkor 2. periódusának kezdetén terjedt el (KEMENCZEI 1984, 48, Taf. C. 20.).

Kőanyag

A telepen nagyobb számú őrlőkő töredék, különböző méretű kavicsok, dörzsölésre és talán ütésre használt kövek kerültek elő. Kisebb számban obszián eszközök, eszköz-töredékek és szilánkok is előkerültek.¹⁴

Állatcsont anyag

A település állatcsont anyagának vizsgálatát Gál Erika (MTA Régészeti Intézet) végezte el.¹⁵ Megállapításai szerint az állatcsont anyag mintegy 70%-át juh-és kecske, szarvasmarha, valamint sertés csontok tették ki. Ezenkívül volt egy-két ló csont, valamint két kutyahez tartozó csontok. Néhány csonton rágásnyomok is megfigyelhetők voltak, ami szintén kutya jelenlétére utalt. A településen előkerült vadállat csontok 6 fajtól (szarvas, őz, nyúl, rágcsáló, kételtű és hal) származtak. Összességében arra a megállapításra jutott, hogy a településen jelentős állattartás folyt.

A leletanyagban három eszközt sikerült azonosítani: egy nagyobb méretű árat, egy kisebb vésőt és egy ismeretlen célú eszközt.

A telepjelenségek és a leletanyag kapcsolatának vizsgálata, a település datálása

A ludányhalászi sóderbánya területén 500 m²-en folytatott leletmentés során gödröket, árkokat és cölöplyukakat tártak fel. A megfigyelt árokrendszer igen sekély volt. Az ilyen sekély árkok megítélése nehézségekkel jár. Funkciójukat általában, mint vízelvezető vagy az állatállomány elkerítésére szolgáló árokként határozzák meg (V. SZABÓ 2004a, 144.).

A településen épületet, tűzhelyet nem sikerült megfigyelni. Mindössze egy gödör (62.) esetében merült fel annak a lehetősége, hogy az esetleg fedett volt. Ennek ellenére a telepen talált profilozott, élszedett paticsok, valamint a nagyszámú őrlőkő alapján feltételezhető, hogy esetleg egy a felszínen álló épület lehetett a közelben.

Az ásató megfigyelései alapján, ugyanaz a népesség legalább három periódusban használta a települést. Ezt a véleményét arra alapozta, hogy három olyan járósíntet fogtak meg, amelyekből objektumok indultak. Sajnos sem a leletanyag, sem pedig a feltá-

¹⁴ A kőanyag részletes vizsgálatára sajnos nem került sor.

¹⁵ Segítségét ezúton is köszönöm.

rás során tett megfigyelések nem teszik lehetővé a településen belül különböző időszakokban használt területek körvonalazását.

A területről begyűjtött nagymennyiségű szórvány leletanyag, valamint az ásató megfigyelése szerint is a település minden irányban folytatódott.

Amint az a tárgytipusok vizsgálatánál kiderült a telep a Ha A₁-A₂- Ha B₁ időszakra, vagyis a Kyjatice kultúra korai, klasszikus periódusára datálható. A kerámiaanyagban a Gáva, a Lausitzi, valamint az Urnamezős kultúra hatása is megfigyelhető. A fenti időke-retnél finomabb datálás nem állítható fel. Ennek oka részben az, hogy a kerámiaanyag döntő többsége olyan általánosan használt késő bronzkori formákhoz sorolható, melyek pontosabb datálásra nem adnak lehetőséget. Másrészt a kyjaticsei települések kerá-miáiról a mai napig túl kevés információval rendelkezünk ahhoz, hogy bizonyos edény-típusok kapcsán távolabbi következtetéseket lehetne levonni.

A ludányhalászi telep is világosan rámutat arra, hogy számtalan megválaszolatlan kérdés van még a kultúrával és településeivel kapcsolatban. E problémák tisztázásához azonban elengedhetetlen, hogy a kultúrához tartozó nyitott települések vizsgálata szé-lesebb körben meginduljon, publikálásra kerüljön, ezáltal elősegítve a leletanyagok pontosabb időrendi elhelyezését.

Felhasznált irodalom

- BODNÁR-KATÓ**
 1988 Bodnár K.- Kató S.: Ludányhalászi-Sóderbánya (Nógrád m.) Régészeti Füzetek Ser. I. No. 41. Az 1987. év régészeti kutatásai. (1988), 16.
- BOROFFKA**
 1994 Boroffka, N.: Ein neues hallstattzeitliches Idol aus Teleac. *Apulum* 31 (1994) 75-78.
- FURMÁNEK**
 1990 Furmánek, V.: Radzovce, Osada l'udu popolnicovych poli. – Radzovce, Siedlung der Träger der Urnenfelderkultur. Bratislava, 1990.
- FURMÁNEK-VELIAČIK-VLADÁR**
 1999 Furmánek, V. – Veliačik, L. – Vladár, J.: Die Bronzezeit im Slowakischen Raum. *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* 15 (1999) Rahden/Westf.
- GAŠAJ**
 1983 Gašaj, D.: Výsledky záchranného výskumu opevrenej osady Otomanskej kultúry v Rozhanovciach – Ergebnisse der Rettungsgrabung auf der befestigten Siedlung der Ottoman-Kultur in Rozhanovce. *Archeol. Rozhl. XXXV* (1983-2) 130-137.
- KATÓ-MAJCHER**
 1991 Kató S. – Majcher T.: Régészeti Füzetek Ser. I. No. 42. Az 1988. év régészeti kutatásai. (1991) 19.
- KEMENCZEI**
 1970 Kemenczei T.: A Kyjatice kultúra Észak-Magyarországon. – Die Kyjatice Kultur in Nordungarn. *HOMÉ* 9 (1970) 17-78.
 1984 Kemenczei T.: Die Spätbronzezeit Nordostungarns. Budapest 1984.
- KOÓS**
 2002 Koós J.: Késő bronzkori idoltöredék Oszláról (Északkelet-Magyarország). *Ősrégészeti Levelek* 4 (2002) 79-81.
- KOVÁCS**
 1977 Kovács T.: A bronzkor Magyarországon. Hereditas, Budapest 1977.
- KŐSZEGI**
 1988 Kőszegi F.: A Dunántúl története a későbronzkorban. – The History of Transdanubia during the Late Bronze Age. *BTM Műhely* 1. Budapest 1988.
- LÁSZLÓ**
 1994 László A.: Inceputurile epocii fierului la est de Carpați – Die Anfänge der Eisenzeit im Ostkarpatenraum. Die Gáva-Holihradý – und Corlăten-Chisinău-Kultur im Gebiet der Moldau. *Bibliotheca Thracologica* 6 Bucuresti 1994.
 1996 László A.: Sur la plastique anthropomorphe de la civilisations Gáva-Holihradý. In.: *Problemy epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej. Księga jubileuszowa poświęcona Markowi Gedlowi.* Kraków 1996, 351-362.

D. MATUZ

1992 D. Matuz E.: A kyjaticei kultúra földvéra Felsőtárkány-Várhegyen. – Die Erdburg der Kyjatice-Kultur auf dem Berg Felsőtárkány-Várhegy. *Agria* 27-28 (1992) 5-84.

1994 D. Matuz E.: A kyjaticei kultúra földvéra Bükkszentlászló-Nagysáncon. – Erdburg der Kyjatice-Kultur in Bükkszentlászló-Nagysánc. *HOMÉ* 32 (1994) 9-54.

1999 D. Matuz E.: A kyjaticei kultúra földvéra Szilvásvár-Töröksáncon – Der Erdwall der Kyjatice-Kultur in Szilvásvár-Töröksánc. *Agria* 35 (1999) 5-84.

D. MATUZ-SZ. KÁLLAY

1994 D. Matuz E – Sz. Kállay Á.: Késő bronzkori-kora vaskori településrészlet Mátraszentimre-Ágasváron. – Ein spätbronzezeitliches, früheisenzeitliches Siedlungsdetail in Mátraszentimre-Ágasvár. *Agria* 29-30 (1994) 43-65.

METZNER-NEBELSICK

1997 Metzner-Nebelsick, C.: Tönerne Stecker – „magische“ Gegenstände? Ein Beitrag zum keramischen Symbolgut der Urnenfelder- und Hallstattzeit in Südost- und Mitteleuropa. In: C. Becker et. al. (Hrsg.), *Chronos. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel. Internationale Archaeologie, Studia honoraria* 1, Espelkamp 1997, 577-599.

NÉMETI

2000 Némethi J.: Căuș-i (Érkávás, Szatmár megye, Románia) idoltöredék. *Ősrégészeti Levelek* 2 (2000) 58-60.

NOVOTNÁ

1980 Novotná, M.: Die Nadeln in der Slowakei. *PBF XIII/6*. München 1980.

PATEK

1968 Patek E.: Die Urnenfelderkultur in Transdanubien. Budapest 1968.

PAULIK

1962 Paulik, J.: K problematike stredného Slovenska v mladšej dobe bronzovej. – Beitrag zur Problematik der mittelslovakischen jüngeren Bronzezeit. *SbCSSA* (1962) 113-139.

POLGÁR

2003 Polgár P.: Késő bronzkori település Esztergom-Helemba szigeten. *Ősrégészeti Levelek* 5 (2003) 68-82.

ŘIHOVSKÝ

1983 Řihovský, J.: Die Nadeln in Westungarn I. *PBF XIII/10*. München 1983.

SIMÁN

2001 dr. Simán K.: Ludányhalászi-Sóderbánya (Nógrád megye). *Régészeti Füzetek Ser. I. No. 51*. Az 1997. év régészeti kutatásai – Archaeological reports from the year 1997. (2001) 40-41.

SOÓS

1979 Soós V.: Régészeti kutatások Nógrád megyében (1976-1978). *NMMÉ* 5 (1979) 347-368.

SZ. KÁLLAY

1986 Sz. Kállay Á.: Későbronzkori edénydepot Battonya határában. – Spätbronzezeitliche Gefassdepot in der Umgebung von Battonya. *ArchÉrt* 111 (1986) 159-165.

V. SZABÓ

- 1996 V. Szabó G.: A Csorva-csoport és a Gáva-kultúra kutatásának problémái néhány Csongrád megyei leletgyűjtés alapján. – Forschungsprobleme der Csorva-Gruppe und der Gáva-Kultur aufgrund einiger Fundverbände aus dem Komitat Csongrád. MFMÉ – StudArch 2 (1996) 9-109.
- 2004a V. Szabó G.: Ház, település és településszerkezet a késő bronzkori (BD, HA, HB periódus) Tisza-vidéken. – Houses, settlements, and settlement structures in the Tisza region of the Late Bronze Age (Periods BD, HA, HB). M?MO? II. 2000, (2004) 137-170.
- 2004b V. Szabó G.: A tiszacsegei edénydepó. Újabb adatok a Tisza-vidéki késő bronzkori edénydeponálás szokásához. – Das Gefäßdepot von Tiszacsege. Neue Angaben zur Sitte der spätbronzezeitlichen Gefäßdeponierung in der Theißgegend. MFMÉ – StudArch X (2004) 151-183.

TANKÓ

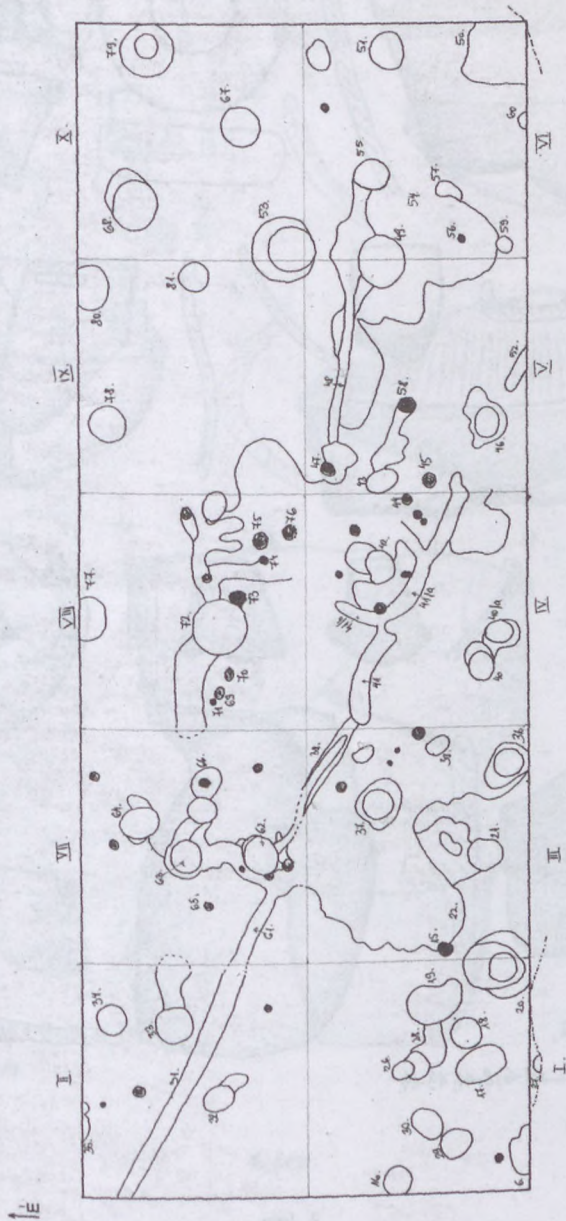
- 2003 Tankó K.: Ludányhalászi, Határ-dűlő (Nógrád megye). Régészeti kutatások Magyarországon 2001, Budapest 2003, 187.
- 2004 Tankó K.: A Kyjovice-kultúra települése Ságújfalun. Ősrégészeti Levelek 6 (2004) 48-57.

VELIAČIK-ROMSAUER

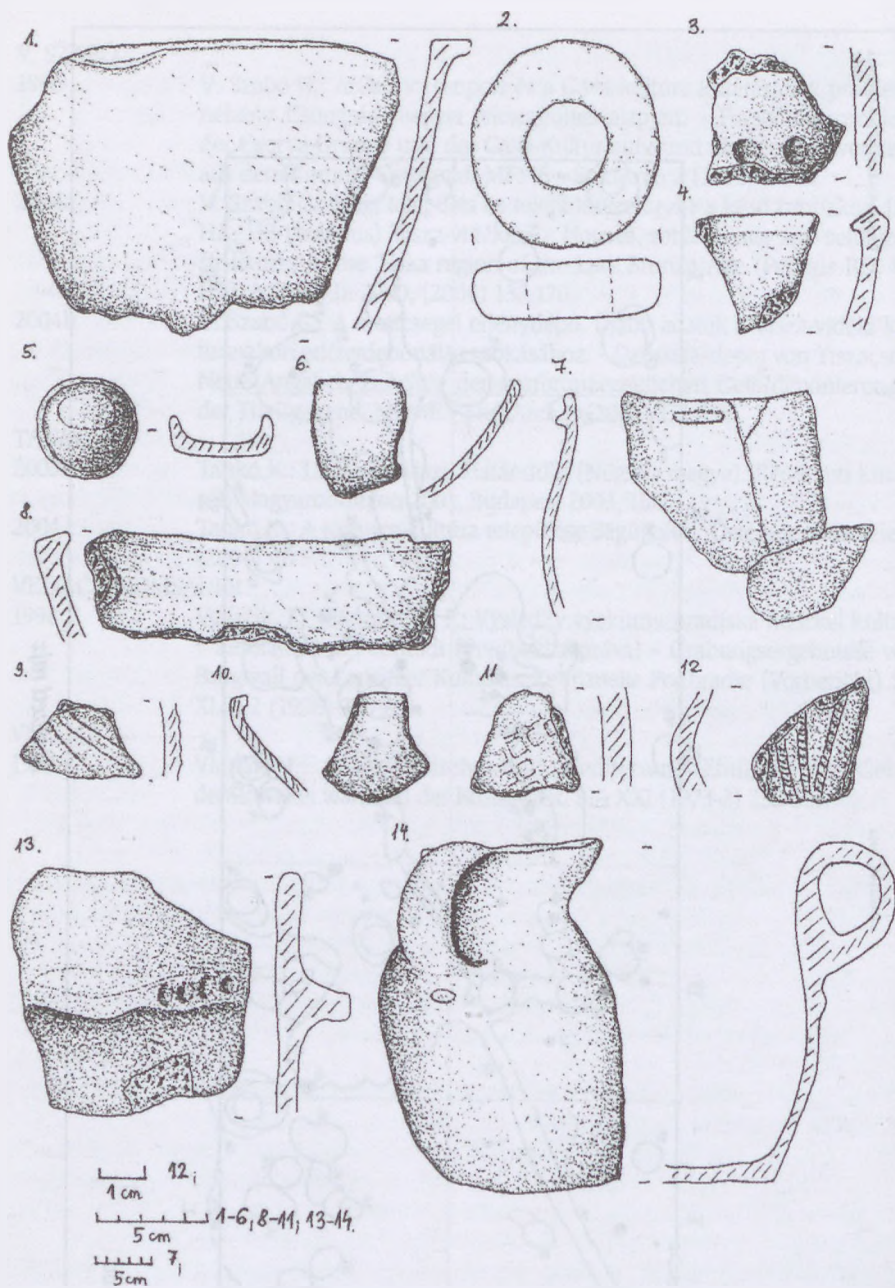
- 1998 Veliáčik, L. – Romsauer, P.: Výsledky výskumu hradiska lužickej kultúry v Zemianskom Podhradí (Predbežná správa) – Grabungsergebnisse vom Burgwall der Lausitzer Kultur in Zemianske Podhradie (Vorbericht) SLA XLVI-2 (1998) 225-251.

VLADÁR

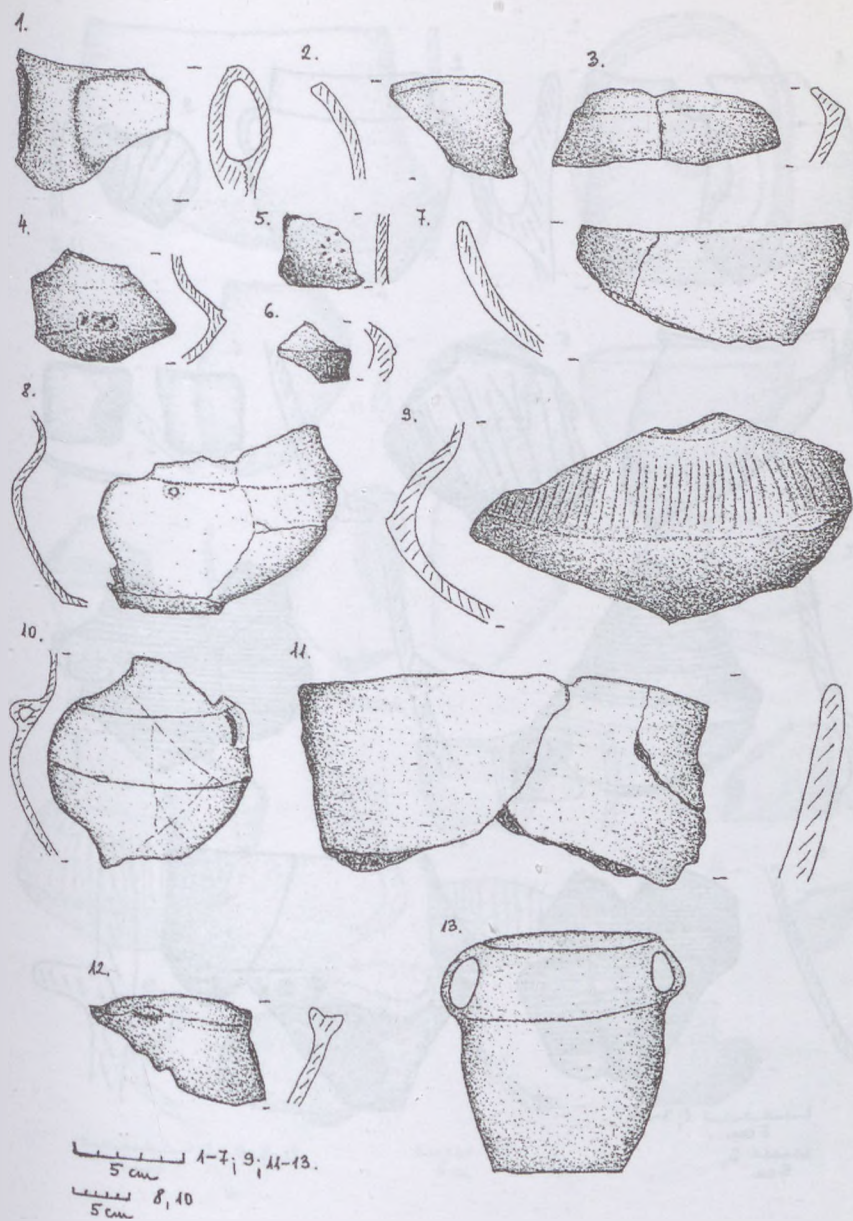
- 1973 Vladár, J.: Osteuropäische und mediterrane Einflüsse im Gebiet der Slowakei während der Bronzezeit. SLA XXI (1973-2) 253-357.

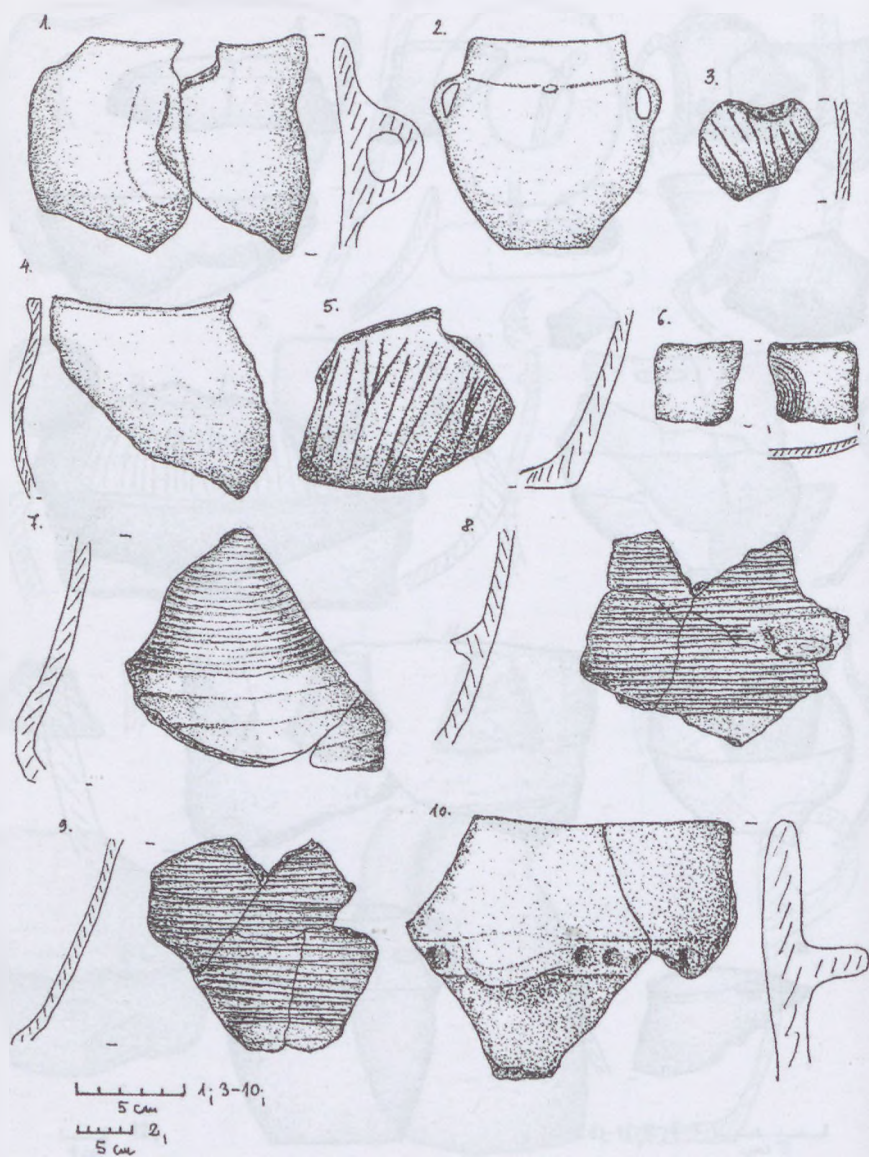
M=1:100

3. kép

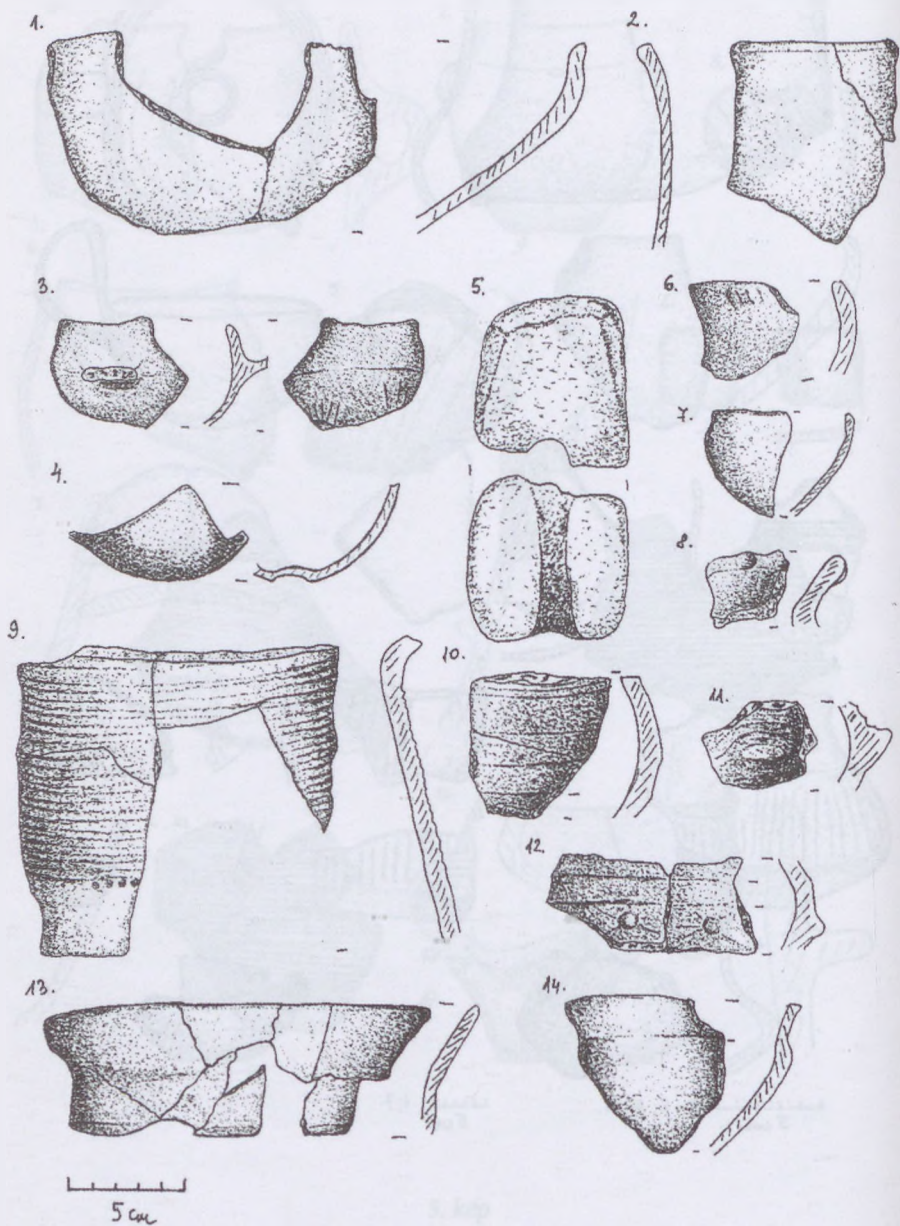
4. kép

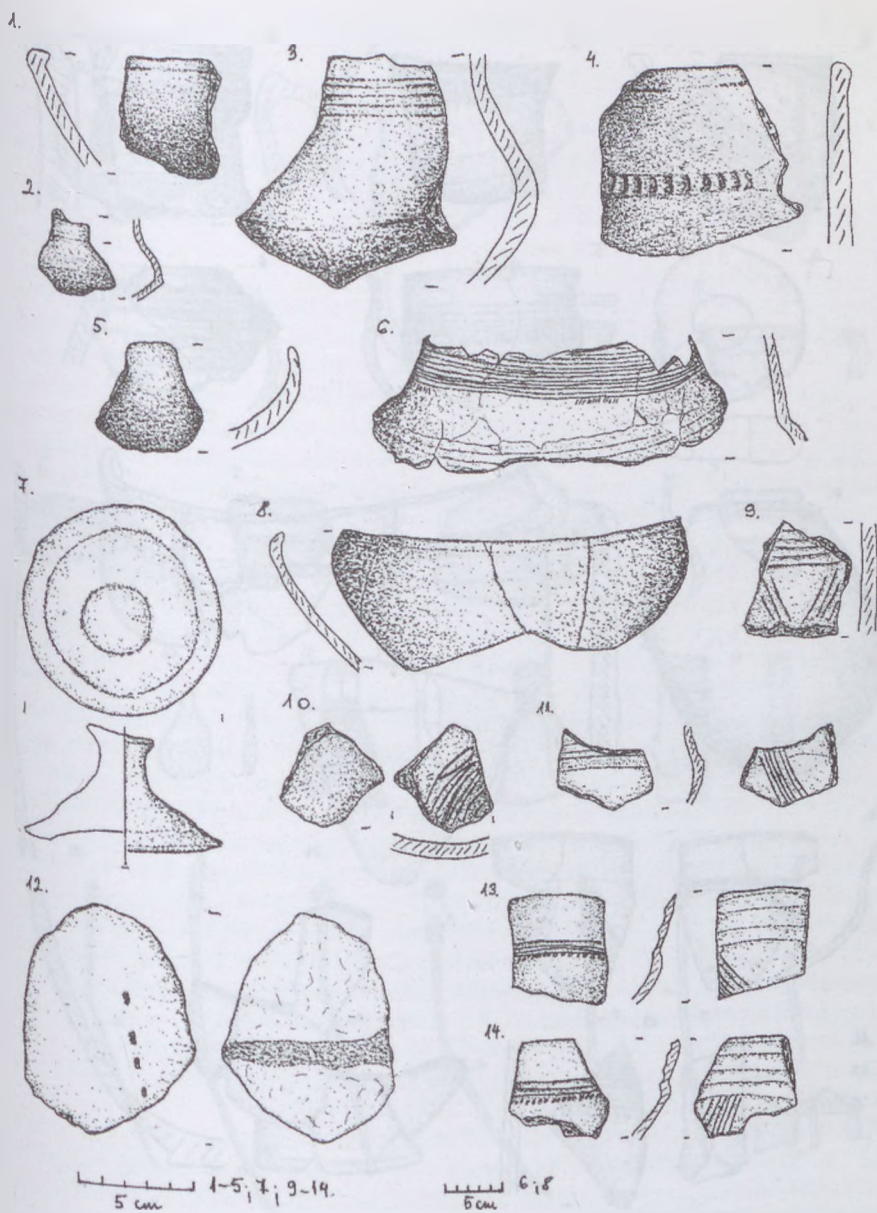
5. kép

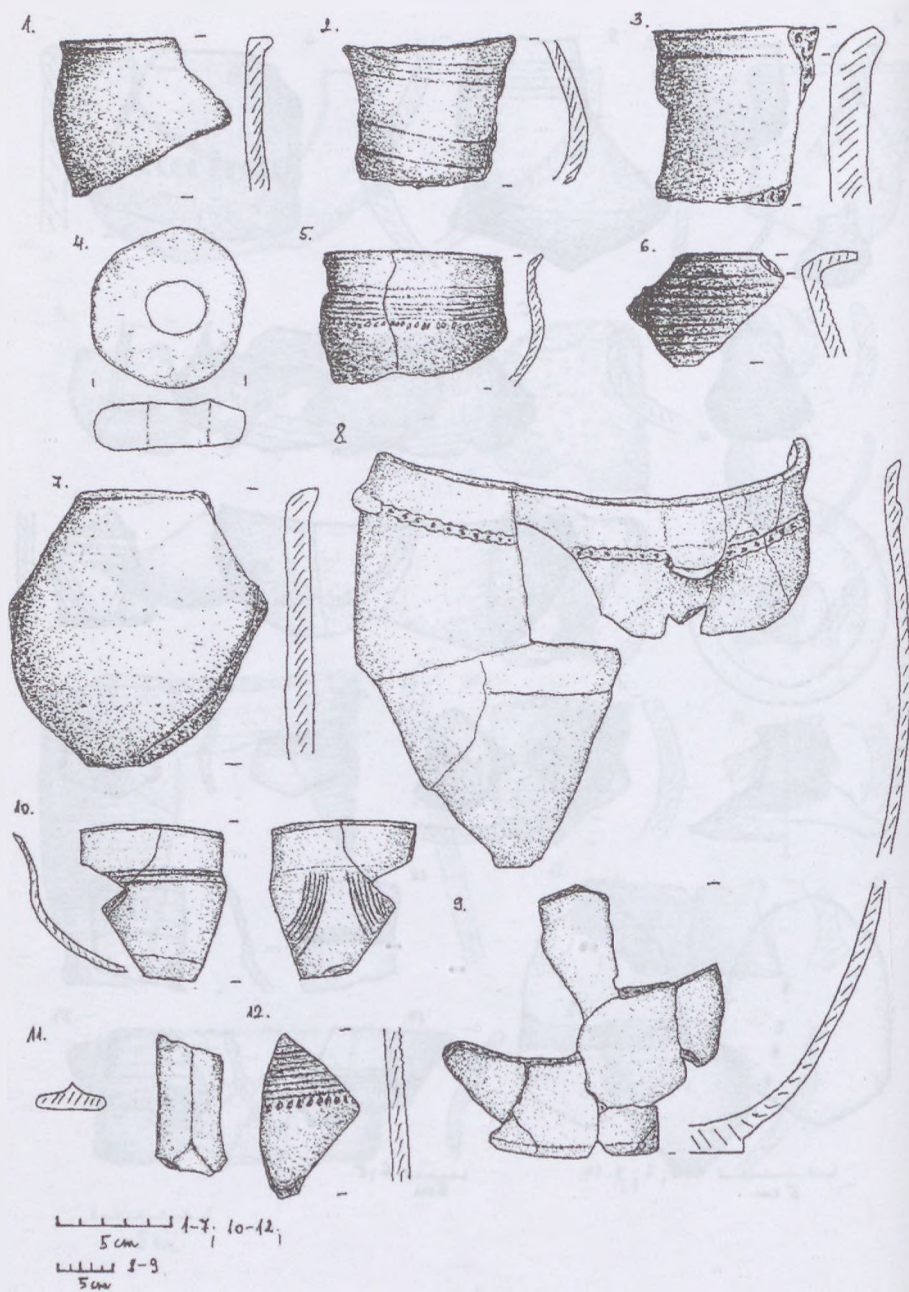
6. kép

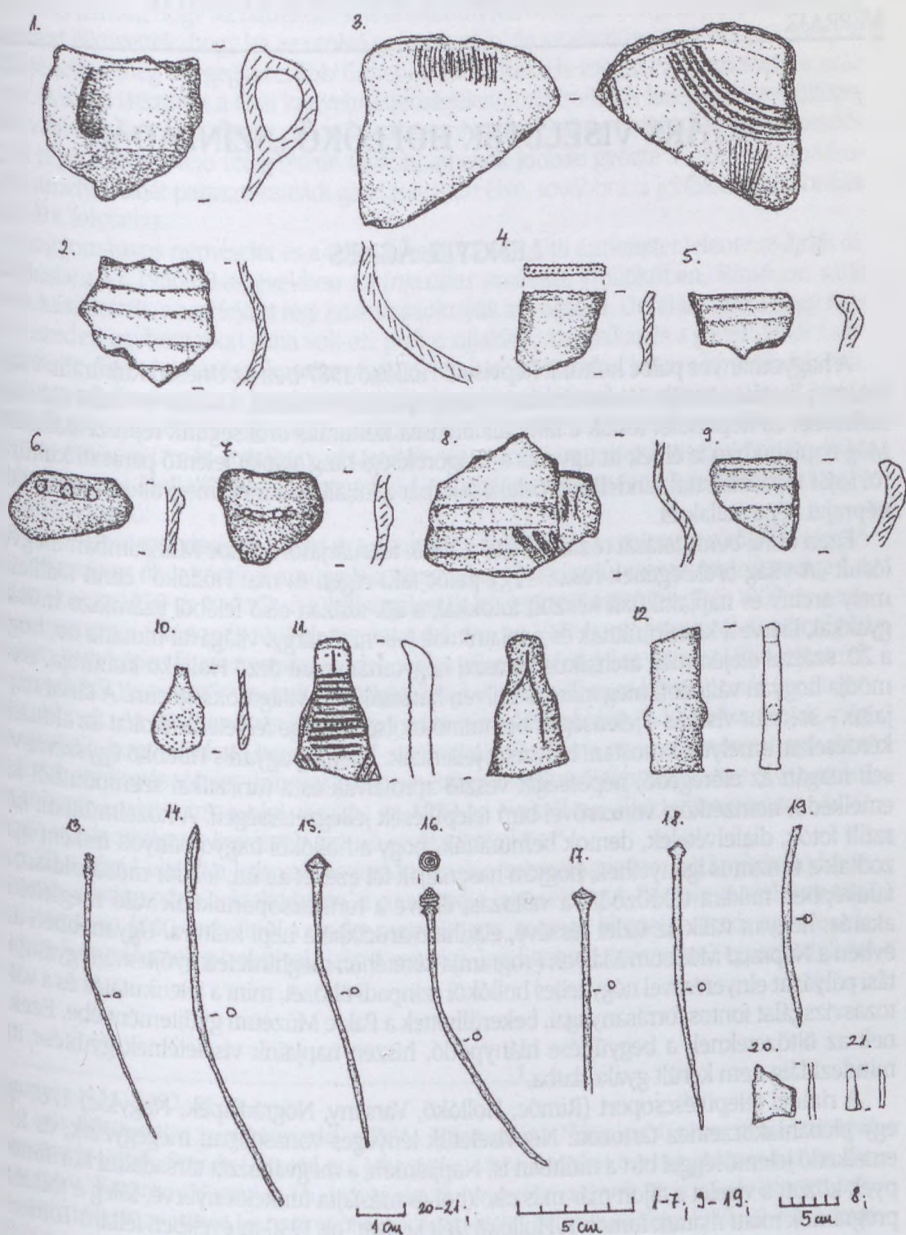
7. kép

8. kép

9. kép

10. kép

KORTÁRS VISELETEK HOLLÓKŐ „SZÍNPADÁN”

LENGYEL ÁGNES

A hagyományos palóc kultúrát képviselő Hollókő 1987-ben az Unesco Kulturális Világörökség listájára került. Védett értékei, a népi építészet emlékei, a többé-kevésbé élő népművészet és népviselet teszik e falut alkalmassá kulturális örökségünk reprezentálására. Még napjainkban is élnek itt ugyanis a világörökségi rang alapját jelentő paraszti kultúráról saját tapasztalattal rendelkező őslakosok, bár a lokális életmód megváltozásával a falu néprajzi képe átalakult.

Ezen téma bemutatását tűzte ki célul a 2006. februárjától a Palóc Múzeumban megvalósult „A világ örökségének része – egy palóc falu régen és ma: Hollókő” című kiállítás, mely archív és napjainkban készült fotókkal, a 20. század első feléből származó műtárgyakkal, illetve a közelmúltnak és napjainknak jellemző tárgyi világával mutatta be, hogy a 20. század elején még archaikus paraszti hagyományokat őrző Hollókő kultúrája, életmódja hogyan változott meg mára, s milyen hatással bír a világörökségi cím. A tárlat napjaink – sokszor visszas – jelenségeit bemutató utolsó egysége felvetette azokat az aktuális kérdéseket, amelyek a mostani helyzetet jellemzik. Jelenleg ugyanis Hollókő egyszerre viseli magán az előregedő, népességét veszítő aprófalvak és a turisztikai szempontból kiemelkedő, nemzetközi vonzerővel bíró települések jellegzetességeit. A közelmúltban készült fotók, diafelvételek, demók bemutatták, hogy a hollókői hagyományok miként igazodtak a turizmus igényeihez, hogyan használják fel ezeket az ún. folklór-műsorokban; a faluképben miként tükröződik a változás, illetve a turistacsoportoknak való megfelelni akarás; hogyan válik az üzlet részévé, eladható árucikké a népi kultúra. Ugyanebben az évben a Néprajzi Múzeum MaDok Programja keretében meghirdetett gyűjteménygyarapítási pályázat elnyerésével négy teljes hollókői színpadi öltözet, mint a jelenkutatás és a változásvizsgálat fontos forrásanyagai, bekerülhettek a Palóc Múzeum gyűjteményébe. Ezeknek az öltözeteknek a begyűjtése hiánypótló, hiszen napjaink viseleteinek gyűjtése itt mindeztidáig nem került gyakorlatba.¹

A rimóci településcsoport (Rimóc, Hollókő, Varsány, Nógrádsipek, Nagylóc) 1787-ig egy plébániakörzethez tartozott. Népviseletük lényeges vonásokban megegyezik, és kiemelkedő jelentőséggel bírt a múltban is. Napjainkra, a megváltozott társadalmi körülmények között a viselet e tájon már más okokból és másfajta funkciót nyerve, főleg a folklór programok miatt maradt fontos. A Hollókő „lélekrajzát” az 1930-as években feltáró Tomori

¹ MaDok pályázat: HF 284/2006. A Palóc Múzeumban jelenkutatás bő másfél évtizede folyik. A mai palóc-kutatás rendszerezett vázlatát l. Limbacher 2002, 2003.

Violának is feltűnt, hogy az öltözködés itt elsőrendű jelentőségű. A legszegényebb lányok is mindent elkövettek, hogy ha az utolsó garasukon is, de az elvárásoknak megfelelően öltözködjének, s még a legegyszerűbb ünnepi ruhák értéke is meghaladta ezidőtájt a száz pengőt. A szép látszatért a testi kényelmetlenségeket is eltűrték.² A hagyományos öltözetből való kivetkőzés, a viselet „elfordítása” azonban az 1940-es években itt is megkezdődött. A régít a módosabb réteg élte tovább, amelyik jobban győzte a vele járó kiadásokat, és amelyik saját paraszti-családi gazdaságában élve, továbbra is jobbra tradicionális életmódot folytatott.

A hagyományos népviselet és a teljes kivetkőzés közötti átmenetet jelentette a női öltözködésben az 1950-60-as években az *ingvállas szoknya*. Hollókőben, Rimócon saját maguk készítették, a szétfejtett régi *kasmír* szoknyák anyagából. Deréktól lefelé nagy ráncokba szedett egybeszabott ruha volt ez, puffos ujjakkal, az ujjakat és a gallért fehér csipke díszítette. Egy régi felsőszoknya anyagából kitelt az egészruha, hiszen ez szűkebb volt, nem olyan sűrűn ráncolt. A hajviselet hozzá a lányoknak lófarok, az asszonyoknak konty volt. A *dingli-ruhák*ént emlegetett, hasonló szabású, szintén egybeszabott, puffos ujjú, de kötényes öltözetet már üzletben vásárolták, és ünnepi-templomi viseletként hordták Rimóc, Varsány, Hollókő lányai, asszonyai.³ Az 1960-as évek második felében itt is nagy divat volt a garbó.

A korabeli városi viselet hatásának tarthatjuk a fiataloknál a szoknyák rövidülését is. A településcsoport öltözködését amúgy is a viszonylag rövid szoknyás viselet jellemezte.⁴ A szoknyákat az 1970-es évektől „felülről vagdoszták le”, egyre rövidebbre. Egy 1969-es rimóci menyasszonyi fotón még térd alattig ér a szoknya, az 1973-ban ugyanarról a személyről készített fényképen a menyecske-viselet szoknyái már térd felett érnek. „Elvagdosztunk mindegyikből tíz centit” – mondta adatközlőnk.⁵ A városi divatot követve már így tartották szebbnek. Az 1960-as évek közepéig a nagy ráncokba szedett, 9-10 alsószoknyát még úgy viselték, hogy aljukat „harangosra” széthúzták. Erről ma az a vélemény, hogy ez a hosszabb szoknyás viselet „lompos” volt, s nehogy a szoknyák így álljanak, s olyan sziluettet mutassanak, mint a régi viselet, az 1970-es évektől az aljakat összehúzó cernát fűznek a már amúgy is kevesebb számú alsószoknyákba.⁶

A 20. század elején a leányok hozományának a selyemhímzéses báránypár kötőmön és annak ujjatlan párja, a kiskötőmön, a *cucaj* volt a legértékesebb darabja. A szűcsmunka kihalásával, az 1940-es évektől a viselet megváltozott, mert az öltözeteket már másféle, de részben hasonló meleg holmival, *kötött cucajjal*, kardigánnal, szveterrel egészítették ki.

² Tomori (1935) 1992. 28-36.

³ Ma már fellelhetetlen mindkét viselet, a Palóc Múzeum és a Népzeji Múzeum gyűjteményéből egyaránt hiányzik. Szanda (Nógrád m.) környékén szövet anyagból hordtak hasonló házilag varrott ruhát. Kazáron (Nógrád m.) a blúzós viselet és a *rakott szoknyás* öltözet jelentette az urbánusabb, polgári mintához igazodó új öltözködési modellt. Fülemile-Stefány 1989. 87-89. Manga Fedemesről említi a bősoknyából varrott egyberuhát, mint a hagyományos viselet elhagyásának átmeneti formáját. 1979. 136.

⁴ Vö.: Szendrey 1931. 81; Palotay 1930. 138; Flórián 1966. 51.

⁵ Déska Bertalanné Fábián Margit (sz. 1953.), Rimóc.

⁶ Vö.: Gergely 1978. 218.

Ezeket Szécsényben, Balassagyarmaton, vásárokon vették, vagy Rákospalotán költették.⁷ A gyári kötött felsők új divatjával egyidejűleg az öltözetet meghatározó nagykendő is elmaradt a hétköznapi viseletből.⁸

Jelenleg mindössze tízegynehány olyan idős asszony él Hollókőben, aki még hagyományos palóc viseletében jár. A „turizmus színpadán” szereplők, a Hollókői Hagyomány-őrző Együttes tagjai öltözködésükben váltogatják a viseletet és a városias öltözetet. Hagományos parasztruháikat a szerepléssel járó alkalmakkor használják. Folklor-műsoraikat még túlnyomórészt saját korábbi élményanyagukból táplálkozva állítják össze. Turistáknak szóló szokásos előadásukban éneklés, tánc, a leányok karikázó játékanak, a *ridá*-nak előadása, guzsallyal fonás, kukoricapattogatás szerepel. A turistáknak viseletbemutatót is tartanak, azaz megmutogatják magukon a ruhákat és magyarázatot fűznek hozzá.

A folklor programokon viselt öltözetek illusztrálják, hogy a világörökségi, turisztikai szempontból kiemelkedő, nemzetközi vonzerővel bíró Hollókő turizmusból élő lakói mit tartanak megfelelőnek bemutatni az idelátogatók számára. Emellett az 1990-es évek óta egyre gyakoribb, hogy a viseletet már elhagyott őslakos családok fiataljai és a faluba más-honnét beköltözöttek az egyházi és családi ünnepeken – főleg esküvőkor – hollókői viseletbe öltözködjének. Összegyűjtik a még fellelhető, hordható állapotú régebbi ruhadarabokat, vagy ezek mintájára varratnak újakat. Egy, a faluba néhány éve beköltözött, itt házat is épített házaspár például 2004-ben, templomi esküvőjükre hollókői menyasszony és vőlegényviseletet készítettek maguknak, három kislányuknak pedig a faluból kértek kölcsön régi ruhákat. Ők azóta is vásárolnak és viselnek is régi, illetve mostanában varratott szoknyákat, nyakbavaló gyöngyöket, illetve inget, lajbit. Egy Fótról idetelepyült, az ófaluban vállalkozást üzemeltető másik családból a férfi hord hétköznapi is zsinóros nadrágot, leányai szintén járnak időnként régi ruhákban, míg a feleség nem. A hétfégi üdülőház-tulajdonosok közül is vannak, akik kedvet kaptak a helyi palóc viselethez. Budapesti nagyszülők négy éves kislány-unokájuknak teljes öltözetet varratnak, hogy a 2006. évi hollókői úrnapi körmeneten, a virágok hintésekor ebben jelenhessen meg.

Hollókői leány saját esküvőjén, templomi szertartáson utoljára 1990-ben viselte a régi menyasszony-öltözetet.⁹ A helyi Muskáti vendéglő szolgáltatása az ott tartott esküvői vacsorához kapcsolódóan, hogy a menyasszony éjfélkor, levéve a modern (általában kölcsönzői) fehér ruhát, beöltözhessen hollókői *újmenyecské*nek, piros selyemszoknyás, *nagyfeketős* viseletbe. A ruhák az étterem tulajdonában vannak, és legutóbb szécsényi, bujádi, illetve hollókői menyasszonyok tartották így lakodalmukat. Az 1970-es években az ugyanezen viseletcsoportba tartozó Varsányban a kivetkőzött és modern menyasszonyi ruhát viselő leányok férjhezmenetelkor sokan csináltattak maguknak *újmenyecske*-ruhát.¹⁰

A Hollókőben napjainkban turistáknak bemutatott, illetve az említett családi ünnepeken az identitást, reprezentálást szolgáló legjellegzetesebb viseleteket (leány-, menyasszony-, menyecske és férjviselet) a Néprajzi Múzeum MaDok Programja keretében meghirdetett gyűjteménygyarapítási pályázat támogatásával sikerült megvásárolni. A kollekciót Déska Bertalanné állította össze a szerző néprajzos-muzeológus felkérésére, a kortárs hollókői viselet megjelenítésének szempontjai alapján. Ez nem volt számára szokatlan fel-

⁷ Flórián 1966. 51.

⁸ Oka a selyem anyagok tönkremenése és a kendők beszerezhetetlensége is volt. Gergely 1978. 228; Flórián 1966. 68.

⁹ Fábán Katalin (sz. 1967, Hollókő)

¹⁰ Gergely 1978. 211.

adat, hiszen amúgy is ő látja el a hollóköieket, rimóciakat színpadra, családi ünnepekre való viseletekkel, melyeket maga készít, bedolgozók segítségével. Folyamatosan gyűjti a környékbeli falvakból, rokonságból, ismerőseiktől a régi ruhadarabokat is, hogy ezeket felhasználhassa a viseletek összeállításakor. A rimóci településcsoportot igen jól ismeri – hiszen Varsányban született –, tisztában van az egyes falvak igényeivel, az árnyalatnyi különbségekkel, hol milyen anyagokat, színeket, motívumokat kedvelnek jobban. Hollókő és Rimóc viselete szinte teljesen megegyezik, apró eltérések akadnak. Például a rimóci menyecske-főkötő nagyon „hegyesen van kikötve”, a hollóköieknek nincs benne papír, lazában áll. Nagylócon „nem volt divatban” a vállkendő, fekete filmellényt kedveltek inkább a menyecskeviseletben.

Déska Bertalané Fábián Margit 1953-ban született Varsányban, módosabb családban. Édesapja tanácsi alkalmazott volt, édesanyja háztartásbeli, majd a szécsényi Tsz-ben dolgozott nyugdíjig. 16 évesen, 1969-ben, Rimócra ment férjhez, s Szécsényben kezdett dolgozni az Erdészetnél. 1973-ban súlyosan beteg fia született, majd 1976-ban egészséges gyermeket hozott világra. A gyermekgondozási idő letelte után, 1980-ban Szécsényben, a Palóc Népművészeti Házipari Szövetkezetnél hímzőként dolgozott. Közben folyamatosan adott be pályamunkákat a Népi Iparművészeti Tanácshoz (viselet, lakástextil). 1980-1987 között tagja volt a rimóci Gyöngyösbokréta tánc-csoportnak, majd 2003-ban újra belépett. 1990-ben elvégzett egy egyéves hímzőtanfolyamot Budapesten, a NIT szervezésében. 1996-ban elnyerte a Népi Iparművészet Mestere címet. 1998-ban a szécsényi Házipari Szövetkezetet felszámolták, azóta beteg gyermekével ápolási segélyen van, s jövedelme kiegészítésül foglalkozik a folklór programok, tánc-csoportok, magánszemélyek öltözetének készítésével. Alkalmanként oktatja a Fóton működő Népművészeti Szakközépiskola kézműves osztályának tanulóit is, akik útmutatásai alapján 2006. évi vizsgakiállításukra palóc női viseletdarabokat, főkötőket készítettek. Az internet Egységes Regionális Információs Közművelődési Adatbázisában mint „viseletkészítő” szerepel.

Déskáné születésekor Varsány még őrizte a hagyományos népviseletet. Családjában az asszonyok, édesanyja és apai nagyanyja maguk készítették a ruhákat, lakástextileket. Ő is szívesen vett ebben részt, hagyták hogy kislányként besegítsen, a hímzés egyszerű műveleteit végezze. 1973-ig, húsz esztendőig koráig, beteg fia születéséig mindig viseletben járt. A fogyatékos kisgyermek gondja mellett azonban már fáradtságosnak érezte e bonyolult ruhákkal való bajlódást, s a korszellemnek megfelelően boltban vásárolt holmikat kezdett viselni. Templomba, ünnepeken, családi eseményeken azonban mindig felöltötte a hagyományos ruhákat, s ezt teszi manapság is. Megemlíti, hogy ő – kortársaival ellentétben – mindig igyekszik az életkorának és az egyházi év adott időszakának hagyomány szerinti viseletét hordani. 2006. márciusában például a Budapesten rendezett Utazás kiállításon sötétké, félgyászos viseletben volt, mert ez a szereplés éppen nagybőjti időszakra esett.

Megrendelői köre az utóbbi években igen kiszélesedett, bár semmilyen reklámtevékenységet nem folytat, csupán az elégedett megrendelők terjesztik hírét. Hollókő, Rimóc, Varsány, Szécsény ellátása mellett készített már öltözeteket táncgyűtteseknek, esküvőre készülő fiatal pároknak Nógrádsípekre, Pásztóra, Balassagyarmatra, Patvarcra, Salgótarjánba. A megyén kívül Budapestre, Mosonmagyaróvárra, Pomázra, Miskolcra, Békéscsabára, Litérre (Veszprém m.). Amerikaiak is vásároltak tőle, s tavaly Franciaországba vittek teljes menyecske és menyasszony viseletet.

A varrógéppel készített ruhák díszítésében megmaradt a kézimunka, hímzéssel, horgolással díszítik az *íngvállakat*, kötött mellényeket (*cucaj*), kötényeket (*szakácska*) és egyéb viseletdarabokat. A gépi varrásba és a munkai igényesebb darabok elkészítésébe be-

segít néhány asszony.¹¹ Így a gyöngyös főkötőket eddig Rimócon varrta Percze Istvánné, aki azonban 82 esztendő korára való tekintettel már nem vállalja. Nógrádsípeken készíti most ezeket egy másik, szintén eléggé idős asszony. A női mellényeket a varsányi Bárány Bertalanné köti géppel, Slingár Pálné pedig kézzel. Déskáné tőlük rendeli, azután maga hímezi ki virágmintákkal. Új hímzés technikát vezetett be, az olasz-exportra készült női pulóvereken tanulta az 1980-as években, de a motívumok még továbbra is a régi elnevezésekkel bírnak: *angol muskátлис, szegfűs, kettes rózsás* stb. Régebben a hollókőiek a kötött *cucaj*okra keresztszemes hímzést tettek. Déskáné szerint „összevissza krikszkrakszokat” varrtak. „Mióta től engem felfedeztek [1990 óta], én varrom nekik.” Szerinte ezt nem keresztszemmel kell hímezni, hanem a kötés mintájához kell igazítani. A viseletkészítő varrónőnek egyébként más területen is fontos szerepe van az ízlés formálásában. Mostanában terjednek például egy varsányi asszony által készített, fehér selyem anyagból szabott, igen színesen kihímzett szalagok is, amit Déskáné nem javasol, mert sárga, rózsaszín színeivel egyáltalán nem illik a hollókői viseletekhez.

A jelenleg készített öltözetekben a régi textiliákat és a házilag szőtt alapanyagot már nagyrészt a bolti méteráru váltotta föl, de megfigyelhető az az igyekezet, hogy a ruhákat a régiekhez leginkább hasonló textilekből varrják.¹² Ennek érdekében Déskáné az ország legkülönbözőbb területeiről próbálja meg beszerezni a kellékeket. Vásárol a közeli Szécsényben, Pásztón, Balassagyarmaton, de a távolabbi Mezőkövesden is. Budapesten főleg a lengyelországi, szlovákiai, cseh, török csipkéket, szalagokat forgalmazó Poltex Kft.-től. Kapcsolatai révén az országhatáron túlról is beszerzi a szükséges anyagokat. Kolozsvárról például 2006. júniusában brokátselyem anyag-mintákat küldtek neki, egy mosonmagyaróvári néptáncos fiatalember közvetítésével, aki egyébként régi ismerőse-megrendelője. Bordó anyagok ezek, ezüsttel átszőtt virágmintákkal. A nagyon hasonló textilek közül az egyiket Déskáné alkalmasnak vélte, hogy rakott felsőszoknyát készítsen belőle a rimóci település-csoport kortárs öltözeihez. A Romániában kapható szalagokat szintén teljesen megfelelőnek tartja a hollókői viselethez, s ha itt vásárolja meg, akkor a Szécsényben árusított 1000 Ft/m helyett 650 Ft-ért juthat hozzá. A különböző helyeken további nagy eltérések vannak az anyagok áraiban: Balassagyarmaton például „kegyetlen drága” a rojt, ezt Szécsényben érdemes megvenni. A szükséges kellékeket időnként a faluban felbukkanó kereskedőktől is beszerzi. Egy a környéket autóval járó fotó asszony vegyes árukészletéből gombokat szokott vásárolni.¹³

Déskáné az új ruhák készítésekor felhasznál régi viseletdarabokat is.¹⁴ A korábban összegyűjtögetett régi ruhákat szétbontja, majd átvarrja és újakat készít belőlük. Olyan régi vállkendőt például, aminek az anyaga már szétmállik, de körben a beleszőtt mintázat még

¹¹ Az asszonyok otthoni varrása, ruha készítése mellett régen is működtek specialisták, például főkötőkészítők.

¹² Az anyagbeszerzés lehetőségei már az első világháború után nagy mértékben leszűkültek. Az új anyagfelhasználásra és a hagyományos anyagok felértékelődésére utal Kazáron (Nógrád m.) Fülemile – Stefány 1989. 85-86.

¹³ A varráshoz szükséges alapanyagok napjainkban is vándorkereskedőktől való beszerzésére hasonló példa a kalotaszegi Gyerőpatakn. Fülöp 1998. 7.

¹⁴ A kivetkőzött ruháinak felvásárlására utal N. Fülöp Katalin nézsai /Nógrád m./ gyűjtése (L. Lackner 2003. 63.), Gergely Katalin varsányi tanulmánya (Gergely 1978. 207.) és Katona Edit kalotaszegi viseletgyűjtése (Katona 2003. 65.).

jó megtartású, úgy használ fel, hogy levágja körben a mintát és ezt rágéperi egy új szatén vagy klott anyagra. A közelmúltban szandaiaktól (Nógrád m.) is vásárolt szintén szétfejtett ruhákból származó régi brokát anyagokat, melyekből felsőszoknyák készíthetők.

E reprezentatív célokat szolgáló kortárs viseletek összeállításánál egyébként megfigyelhető, hogy ha van a családban örökségként régi viselet, vagy tudnak még szerezni ilyen ruhadarabot, anyagot, akkor többnyire azt részesítik előnyben. De mivel erre már egyre kevésbé nyílik mód, az öltözetben sokszor egyúttal szerepelnek az akár 60-80 éves darabok a most varratott új anyagúakkal. Akadnak azonban olyan megrendelők is, akik az újat kimondottan szebbnek érzik, mert azt nem használta még senki, és nem látnak olyan nagy különbséget a régihez képest. Bizonyos darabokat viszont egyáltalán nem lehet újjal helyettesíteni, így például a leány és menyecske öltözeteket jelentősen meghatározó vállkendőt. Ez mindig régi, még ha az öltözet többi darabja teljesen új alapanyagokból készült is. Nagy nehézségként említik, hogy a fellelhető régi vállkendők száma véges (jelenleg 10.000 Ft körüli áron még akad), s e helyzet egyfajta kényszermegoldását példázza, hogy egy felvidéki faluban nemrégiben vásárolt nagykendőt „rimóciasra” alakított át Déskáné, színpadi szerepléshez összeállított öltözethez.

A viseletek az újabb alapanyagok felhasználása következtében sokkal színesebbekké váltak, s a folklorizmust szolgáló öltözeteknél teljesen eltűntek az olyan hagyományos funkciók, mint a társadalmi helyzet, életkor jelzése, és alig tükröződik a családi állapot, vagy az ünnepi idő. „Szomorú, hogy nincs különbség a 70 éves meg a 16 éves között” – véleményezi Déskáné, s hozzáteszi, ezt ő, mint varrónő sem tudja befolyásolni, mert sérülés lenne belőle. Jellemzi ez a hollókőieket is, akik még ha idősök is: „nem akarnak sötétet felvenni”. „Megalázó”-nak tartják a sötét színű viseletet: „csak a világos, csak a piros.” Sok a flitter: „minden játszik.”

Déskáné úgy látja, a rimóciak egy kicsit jobban alkalmazkodnak még az ünnephez, bőjthöz, életkorhoz, mint Hollókőben, amelyet pedig a 20. század első felében még éppolyan szigorú rend jellemzett, mint a többi környező települést. Ekkor a *nagyfeketőt* az újmenyecskék csak a lakodalmi utáni napon és házasságuk első évében, vasárnap viselték a templomban. Az esküvőt követő esztendő után a fehér színű ruhát már el kellett hagyniuk. Amikor a gyermek megszületett, attól kezdve a menyecske már nem hordhatott vasalt szoknyát. Elmaradoztak a tarka szalagok, a színek sötétedtek.¹⁵ D éskáné Rimócon még az 1970-es évek elején is csak két esztendeig viselte a *nagyfeketőt*, 18 évesen le kellett tennie. 20 éves korában, kislánya keresztfőjén már fekete kendővel volt bekötve a feje, a kendőn még rojt sem volt, nem illett volna színes, rojtos kendőt felvenni. Édesanyja 38 évesen megvált a menyecskefőkötőtől, ekkortól csak fejkendőben járt, mert a lánya férjhez ment. Társadalmi helyzettől, családi állapottól függetlenül Hollókőben most 70 évesen is hordják a még kb. 30-40 éve is szigorúan csak fiatal lánynak megengedett fehér lajbit, *tiüdszín* (erős rózsaszín) vagy fehér kasmír kendőt. Ha manapság családi ünnepre, vagy szerepléshez beöltöznék, az asszonyok 50 évesen is viselik a *nagyfeketőt*, bármilyen életkorban felveszik a színes, rojtos menyecskefőkötőt. D éskáné szerint ezzel „agyonütik a hagyományt”, de az új öltözködési mód olyan kényszerítő erejű, hogy kénytelenek ehhez alkalmazkodni. D éskáné az öccse esküvőjén róla, színes viseletben az 1980-as években készült képet mutatva, megjegyzi: „úgy nézek ki, mint egy papagáj.” Ekkor azonban már azért szolták volna meg, ha az életkorának megfelelő sötét színt veszi fel, ilyet már senki nem tenne.

¹⁵ Tomori 1992 (1935)

A 20. század második felében más nógrádi falvakban is megkezdődött a viseletek korhatárainak kitolódása. A kazári nők az 1930-as években 30 éves korig viselhettek főkött, sejtés kendőt, szoknyát, élénk, világos színeket pedig 30-40 éves korig. Az 1960-as években mindezek viselési korhatára – a 40 évesen letett főkött kivételével – kitolódott 60 éves korig. Ezekhez a Kazáron újonnan kialakított korhatárokhoz azonban a viseletben megmaradt asszonyok következetesen igazodtak.¹⁶ Nézsáról származó példa a közösségi norma áthágására annak az asszonynak az esete, aki az 1990-es évek elején, 60-as éveiben járva is viselte még rózsaszín, világoskék selyemruhát, azonban ez itt a falu rosszallását váltotta ki.¹⁷ Hollókő e téren gyorsabb és végletekig ment változásai a helyi népviseletnek kuriozitásként, turisztikai látványossággént való bemutatásával, a Világörökség hatásával függene össze.

A Palóc Múzeum számára megvásárolt menyecske-viselet részben új anyagokból most elkészített, részben a település-csoportban fellelt régebbi darabokból áll. Hat, a jelenben készült alsószoknyája közül három *rakott*, három pedig *vasalt*. Anyaguk Mezőkövesden, méteráru boltban vásárolt sifon. Gallérjuknál kézzel rakottak, illetve ráncoltak, a *rakott* szoknyák alja pertlivel kézzel szegett, különben gépi varrással készültek. A *vasalt* szoknyák beszédetlenek, aljukon egy ludányi (Nógrád m.) asszonytól beszerzett, Erdélyből vagy Törökországból származó *madeira* csipkeszalag van. Gyógyszertárban kapható *boraszkkal* (natr.tetraboria) keményítették, és kékítővel kékes árnyalatot adtak a fehér anyagnak. Egy-egy ilyen alsószoknya elkészítéskb. egy napi munkát jelent. A menyecske-öltözet felsőszoknyáját Déskáné egy falubeli idős asszonytól régebben megszerzett, az 1920-1930-as években hordott *fehérvirágú* piros *brookát* szoknya anyagából varrta. Még egy kevés hasonló anyaga van, ennek elfogyta után kénytelen új anyagokból dolgozni. A szoknya alján 2-3 hajtás, új, zöld bársonyból szegő van, a *kecele* (kötény) alatti rész szintén új, karton anyagból szabott. Déskáné a *keceléket* és a *szakácskákat* (a kötény másik fajtája) is a felvásárolt régi ruhadarabokból, nevezetesen azokból a *tükkörselyem* rakott szoknyákból varrta, amelyekben az 1920-30-as években a menyasszonyokat *hirdették* a templomban. A múzeum számára megvásárolt öltözet keceléje is így készült. A *tükkörselyem* szoknyából kiszabott kötény aljára egy másik, már szétfoslott régi keceléről varrta át a zöld színű pamutcsipkét. *Lajbikat* szintén szokott varrni régi anyagokból, szétszedett *kázsmír* szoknyákból is, de e megvásárolt menyecskeöltözet *lajbiját* Pásztón beszerzett kisvirágú, új, fehér anyagból varrta. *Tüdőszín* szövettel szegte körbe, bélése fehér sifon. Újítkásképpen eleje méretre igazítható, patenttal záródik. A batisztból varrt *ingváll derekát* apróra ráncolva *szedték gallérba*, ujjvégi kézelőjébe pertlit fűztek, gyári csipkeszegéllyel díszítették. Hozzá a *tízpengős* vállkendő, *nyakbavaló kendő* a 20. század elejéről való. Rojtos, a fekete anyagon a színes virágok géppel hímeztek, nevét a korabeli vételárról kapta. Déskáné a környéken vásárolta néhány éve, de már nem emlékszik, hogy konkrétan kitől. Régen a vállkendőket széthajtogatva tárolták a szekrényben, csak öltözködéskor *szedték be*, azaz hajtogatták meg a viseletmódnak megfelelően (vállon ráncolva, elől keresztezve). Mindig segített valaki a nagykendő felvételénél, mert egyedül nem tudták volna szépen magukra venni.¹⁸ Mostanában *bevarrot-tan* tárolják, olyan formán, ahogyan a nyakukba teszik, azért hogy gyorsabb legyen az öltözködés, ami különösen szerepléskor fontos. Ugyanezért van már rávarrva a *tüdőszín*-zöld

¹⁶ Fülemlé-Stefány 1989. 97-99.

¹⁷ Turcsán Károlyné (sz. 1929.), Lackner 2003. 63.

¹⁸ Gergely 1978. 228.

posztóból és a fehér *madeira*-csipkéből összeállított *alsókendő* is. A nyakgyöngyöt, *galárist* régi, fehér *viasz*-gyöngyből fűzte Déskáné újra, a rávarrott kis rózsák a budapesti Poltex Kft. által napjainkban forgalmazott termékek. Hozzájuk a zöld filcalátéteket Déskáné csinálta. Régebben e *bimbókat* horgolták, vagy farkasfogat tekergettek össze. Felhasználták a katonaruhák gallérjáról lefejtett csillagokat is. Ha műanyagból készítették, ping-pong labdából, babacsörgőből vágták ki a virágokat. Manapság gyakran az öblítő flakonok alkotják a *galárisok bimbóinak* alapanyagát.

Az ünnepi viselet nem volt teljes lábbeli nélkül, mely a 20. század elején még varrással díszített, *rámás*, piros csizma volt. Majd a fekete, oldalvarrott *lakkosszárú* csizma terjedt el. A megvásárolt darabot Tóth Béla balassagyarmati cipész készítette, az 1950-1960-as években.

A szalagok (*kendőköttő*, *derékköttő*, *ingvállköttő*) Budapestről származnak, közelmúltbéli vásárlásból. „Elfekvőben” van még Déskánénál valamennyi régi is, például egy-két *kalászos* motívumú szalag. Egy mostanában vásárolt régi, fehér selyemszoknyáról is lefejtette a szalagot, hogy felhasználhassa majd egy másik öltözethez. A zsebkendőt a hollóköiek *betűzve* hordják, négyszögletesre hajtv. E menyecske-öltözet zsebkendőjét Déskáné *gabardín*-szövetből varrta, Mátra-selyemfonallal hímezte ki a nefelejcses- rózsabimbós-rozmaringos motívumokat, és *madeira*-csipkével szegte körbe az anyagot. Egyébként többféle bolti csipkét is felhasznál, van például *selyemvirágos*, *matt* és *fényes*, a hollóköiek ez utóbbit kedvelik jobban. Ilyen zsebkendőket Déskáné sokat készít, mert a hollóközi *Pajtakert*ben a turisták előszeretettel vásárolják. Naponta ki tud hímezni körülbelül másfelet.

Az újmenyecske jellegzetes viseletdarabja a *nagyfekető*. A lakodalom éjszakáján adták a menyasszonyra, illetve új asszonyra. Amíg hagyományos módon, azaz csak az első gyermek születéséig viselték, nem volt mindenkinek, hanem a családtagok kölcsönkérték, hordták egymását. Déskáné például, az 1969-ben Budapesten csináltatott főköttőjét a sok kölcsönadás után végül eladta. Kevesen értenek már a *nagyfekető* készítéséhez, pedig manapság egyre nagyobb keletje van, annak ellenére, hogy eléggé drága, 25.000 Ft-ba kerül. Az utóbbi tíz évben egyre többen csináltatnak, szerepléshez, vagy csak igénylik, mint jellegzetes hollóközi viseletdarabot.

A Palóc Múzeum által megvásárolt *nagyfekető* *koszorú* részét a rimóci Holecz Jánosné készítette. Az alsó rész elkészítését és a főköttő összeállítását a nógrádsipeki Pifka Bertalanné Vizoviczki Erzsébet, 65 év körüli asszony végezte, akinek általában besegít 45 év körüli leánya és 83 éves édesanyja is. A *koszorú kalászeit* és a *búzaszemeket* alufóliából „pödrik össze.” A többi dísz Budapestben szerzik be: selyemvirágok (nefelejcs, gyöngyvirág, rózsza, szekfű), zöld levelek, tüll, gyöngy, tükördarabok szükségesek. Régebben *viasz* virágokból készítették, kalászként pedig karácsonyfa-díszeket, *jégcsapokat* is használtak. Az alsó rész alapja sifon, a két anyag közé papírt tesznek a jobb tartás végett. A gyöngyöket az viszi, aki varratja a főköttőt, és ő is választja ki, hogy milyen motívummal készüljön. Főleg háromfélélt kedvelnek: *szőlőfürtös*, *görbesoros*, *rózsás* mintákat.

A szintén két fő részből álló *menyecskefekető* alsó részét, azaz a *kisfeketőt* új alapanyagokból a Rimócon élő idős Percze Istvánné varrta. A behajtogatott fehér sifon anyagba bevarrott gyöngyök a széleken *torony*, középtűt *rózsás* motívumot adnak ki. Kedvelt mintázatok még a *rozmaringos*, *ekekulcsos*, *kétsor rózsás*, *pántlikás*, *simasorú*, és mostanság

¹⁹ Említi Flórián is, 1966. 58. Augusztin Béla és Kis István cipésmesterek nevére is emlékezik még ebből az időszakból.

újabbakat is készítenek, mert többféle színű és formájú gyöngyöt lehet kapni, mint régen. Annak idején leginkább csak kék, fehér, piros *tejgyöngyök* voltak, most felhasználnak mindenfélét, ami csak kapható. A gyönggyel kihímzett sifont keménypapírral kibélelt karton-anyagra dolgozzák rá. A *kisfékető kontya* ráncolt, virágos karton anyag, széle *tüdőszín* pamutanyaggal szegett. A főkött kendő része egy régi, piros-fehér mintájú brokátkendő, a rávarrott rózsaszín, sárga, kék, zöld, piros színű rojtokat Déskáné Szécsényben vásárolta, méterben. Ő maga kötötte, a befűzésbe általában férje is besegít. A rojtkötés módját a főköttőkészítő Percze Istvánnétól tanulta, illetve „lenézte” régi darabokról is. *Makraménak* nevezi ezt a technikát, ez esetben azonban ez nem a közelmúltban falun, városon divatos kézimunkázási módot jelenti, csupán a vastag fonalakból, spárgából csomózással készített térelválasztók, virágtartók, lakásdíszek készítése eljárásának megnevezését alkalmazza. A megvásárolt főköttő rojtja *sima tornyos*, ez itt az egyik legjellemzőbb motívum, de van még ezen kívül *lepkés, pókos, szilvماغos, göröcsös, kockás*. Megjegyzi, hogy a hollókőieknek nem lehet a rojtban fehér szín. A varsányiak viszont szeretik a fehéret is, „mennél cifrább legyen.” A homlokkötő fehér *madeira*-csipke. Hollókőn olyat viselnek szívesen, aminek mintázatába egy-egy csillogó flitter van fűzve.

A Palóc Múzeumba bekerült menyasszony-öltözetnek minden darabja új, a csizma kivételével. A viselet a menyecskeéhez hasonlóan ugyancsak három-három *rakott* és *vasalt* alsószerkényt tartalmaz. A fehér, *kosaras* motívumú, apróra beszedett felső szoknya és a *lajbi* selyem anyagból készültek. Déskáné Nyíregyházán vásárolta az anyagot, egy családi kirándulás alkalmával. A *lajbit tüdőszín* posztóval szegte, ugyanúgy méretre igazíthatóan patentokkal záródik, mint a menyecske öltözet lajbija. A menyasszonyi öltözetben a selyem anyag az 1960-as évek óta fordul elő. Előtte batisztból készítették, *matyó* szalaggal díszítve. A nyaknál ráncolt batiszt derekú ingváll ujjja gumis, a gyakran alkalmazott *madeira*-csipkeszalaggal szegett, és olcsó, függönyszerű nejlonszipke anyagból készült. A hozzávaló *nyakbavaló kendő* szintén batisztból van, *madeira* csipkével. A *galárist* Déskáné új, fehér gyöngyökből fűzte. A menyasszony koszorúja 1910 körül még keskeny művirágkoszorú volt, amit később egyre szélesebb formájúra készítettek. Selyem rózsabimbó, gyöngyvirág, ezüst kalász díszekből állott. Az 1960-as években még egy apró, rozmaringból font *kiskoszorút* is viselt a menyasszony, míg meg nem érkezett a vőlegényes házhoz, ahol (rimóci adat szerint) anyósa vette le a fejéről, s megőrizték, szemmelverés ellen a beteg gyermek párnája alá tették.²⁰ A most megvásárolt *koszorút* a rimóci Holecz Jánosné készítette el, ugyanúgy, mint a menyecskeöltözet *nagyféketőjének koszorú-részét*. Ilyen koszorút viselnek manapság a *Mária-lányok* is. *Kendőköttő, hajköttő, derékköttő* és karra kötött új szalagok, illetve hímzett zsebkendő egészítik ki az öltözetet. A teljesen új anyagokból varrott menyasszonyi ruhához az 1960-as években készült *lakkos* csizma tartozik. Váci vagy rimóci cipésmester készítette és Fábíán Andrásné László Emerencia (sz. 1931.) varsányi asszony tulajdona volt.

A leány-viselet három újonnan varrott *rakott* alsószerkényből és egy régi, piros *brokát* szoknya anyagából varrott felsőszerkényből áll. A szerkény régi szegélybáronyai általában már nem használhatóak, elkoptak, a zöld bárony szegőt ezért újonnan vett anyagból készítette a varrónő. A leány *szakácskája* klott anyagú, új, alján a manapság Hollókőn igen kedvelt flitter díszítés: „most az kell, fehér flitter.” Az *ingváll* az 1950-es években készült, használatlan darab, egy idősebb rimóci asszonytól vásárolta Déskáné néhány éve. *Dereka* vá-

²⁰ Flórián 1966. 41. Utal rá Palotay is, 1930. 139.

szon, ujjá sifon, kézelője keresztaszemes hímzéssel díszített. A géppel kötött *cucajt* Bárány Boldizsárné készítette Varsányban. Dészáné hímezte ki, színes fonallal, azzal a kötés mintájához igazított hímzés technikával, amelyet a szécsényi Házipari Szövetkezetben olasz pulóverek készítésekor tanult. A vállkendő *fehértészlő*, négy sarkában rózsás motívummal, a körben futó mintáról *makkosszélűnek* is nevezik. Dészáné *tűzes*, azaz fényes, piros, új gyöngyből fűzte a *galárist*, a bimbók rajta műanyag öblítő-szálakonból vannak kivágyva, zöld filc anyagra rádolgozva. Régebben a gyöngyöket maguk festették a kívánt színre. Az 1960-as években házilag árusasszonytól vettek festéket, ami „mindent” (textilt, *kecelére*, *lajbira* való csipkét) nagyon erősen befestett *tüdőszínre*. Tettek hozzá még acetont, körömlakkot, és ezzel festették be egyenként a gyöngyöket, ecsettel. A hajba és a derékra való szalagok új, gyári termékek, a zsebkendő kézzel hímzett. Az öltözethez tartozó kétcsatos cipőt Kis István rimóci cipész készítette (1996 körül halt meg). Dészáné saját leánykori, ünneplő cipője volt ez, 1967-ben csináltatták neki. Mivel jobb módú volt a család, 3 pár csináltatott ünneplő cipője is volt.

A férfiak viselete Hollókőn az első világháború körüli években kezdett átalakulni. Legkorábban a vászon bőgatyát hagyták el, a bőujjú vászoning, posztónadrág és csizma viselete az 1930-40-es években még jellemző volt. Ez ünnepi alkalmakon, elsősorban a vőlegény öltözeteként élt tovább.

Az ünnepi férfi-viselésben a hollókői manapság legjobban a színes hímzéssel díszített inget kedvelik. A 20. század első felében az ünnepi ing még bőujjas volt, háromsoros *cífrával*, ami az első gyermek születése után egy soros hímzésűre egyszerűsödött, majd a díszítés el is maradt. A 20. század elején színes pamutból varrtak ki virágmintákat a férfingekre, majd ez fehérre változott.²¹ Még kb. 30 évvel ezelőtt is, férfinak fehérrel hímzett ünnepi inget készítettek, *csupa pamukból*, majd *napszövetből*. Nagylócon továbbra is csak az egyszerűbb, fehérrel hímzettet csináltatják. A megvásárolt férfiing új, fehér batisztból készült, eleje piros-kék mátra-fonallal hímzett. A hozzátartozó zsinóros, fekete posztó *princes* nadrág a 20. század közepéről való, a rimóci Szabó Vincéné meghalt férjéé volt. A kalap és a csizma szintén kb. a 20. század közepén készültek. Régi, megvásárolható férfi *lajbi* már nem lelhető fel a környéken, ezek mintájára ezért azt újonnan varrja Dészáné. Olcsó, fekete filcből készült, géppel rávarrott piros farkasfog díszítéssel. A hagyományos *patkógomb* utánzása nemigen sikerül már. Régebben ezek az acélfényű, kicsi kúp alakú pitykével a gombolás mellett, kétoldalt kifelé kanyarodó tulipánformát rajzolták ki. Dészáné Fótról beszerezett, a régre valamelyest emlékeztető fémgombokkal pótolja ezeket, magas árak miatt ritkábban, kevesebb gombbal díszítve a mellény elejét. Az ünnepi férfiöltözethez tartozó ráncolt *szakácska* új, alján ezüst *sujtással*, azaz rojttal készült.

A recens kor paraszti ízlésvilágát jól tükröző kollekció összegyűjtése során fontos tapasztalatokat szerezhattunk. Az öltözetek a hagyományos hollókői viselet alapján alakultak ki napjainkra. Az alapvető darabok nagyrészt ugyan megmaradtak, mégis egészen más látványt jelentenek a ma Hollókőbe látogatóknak, mint a mintául szolgáló, 1950-es évekig hordott ruházat. Az újabb igények és alapanyagok következtében sokkal színesebbé váltak, s leginkább feltűnő, hogy a döntően folklorizmust szolgáló öltözeteknél teljesen eltűntek az olyan hagyományos funkciók, mint a társadalmi helyzet, az életkor jelzése, és alig tükröződik a családi állapot és az alkalom, az ünnepi idő. A jobb anyagi lehetőségeket, a módosságot napjainkban már nem a ruha anyaga, minősége jelzi, hanem a

²¹ Palotay 1930. 141.

presztízt elsősorban a mennyiség jelenti. Aki teheti, a színpadi használathoz több öltözetet is megvarrat. Ezek mindig ünnepi ruhák, hiszen a folklór-programokon még ha munkavégzést (kukoricafosztás, fonás, ételkészítés) adnak is elő, akkor sem az eljátszott alkalomnak megfelelően, hanem ünnepi ruhában szerepelnek.

A turistáknak megfelelni vágyás, az általuk szépnek vélt látvány érdekében idősebb asszonyok is viselik a színes lajbikat, a vasalt szoknyákat és a tarka szalagokat. Nem mutatják be a jellegzetes – ám kevésbé látványos – hollóközi főkötő-változatot, a trotyát, de a menyecskefőkötőt felteszik a rövidre nyírott, melírozott, természetellenes színűre festett hajra is. Karórát hordanak a viselethez, s a cipő is sokszor új divatú. Olyan hagyományos viseletdarabokat, mint például a szűcsmunkaként készült bőrmellesek, nem is próbálnak rekonstruálni. Pedig az 1930-as években – a pásztói szűcsmester halála után – a lányok asszonyok még maguk is elkészítették, kihímezték ezeket.²² A bemutatott öltözetek egy már teljesen más kulturális közegben élve, a hagyományostól eltérő funkciókat töltenek be. Marketingeszközként látogatókat hivatottak kielégíteni, idecsalogtatni, illetve a betelepülők és a viseletet már elhagyott őslakosok számára a hagyománykeresés, a helyi identitás demonstrálásának eszközei.

Korábban pontos jelentése volt az egyes ruhadarabok színének: viselőjének korát, családi állapotát jelölte, és azt az évköri alkalmat, amiért az illető a meghatározott színösszeállítású ruhákban jelent meg. A közösség minden tagja számára egyértelmű szabályok a település-csoport falvaiban az 1950-es évekre fellazultak, a színek jelentése elmosódott, a viseletben a díszítő jelleg, a „cifrálkodásra” törekvés érvényesült, miközben a viselet elhagyása is egyre jellemzőbbé vált. Hollókőben az öltözködési kultúra átalakulását azonban befolyásolta a falu néprajzi, idegenforgalmi „felfedezése” is, a változás folyamatai másképpen zajlottak, mint a kevésbé frekvenciát helyeken. Itt nem fordult elő – mint például Patakon (Nógrád m.) -, hogy az 1980-as években a még viseletben járók a nagyünnepi öltözet legdrágább brokát és selyemkendőit a hétköznapi viseletbe vonták a praktikus kihasználás érdekében.²³ A világörökségnek szóló érdeklődés a hollókőiek figyelmét jobban saját tradicionális kultúrájuk felé irányította. A külső motiváció következtében értékesebbnek tartották a saját viseletüket. Jellemző maradt a régi anyag becsben tartása, hiszen az öltözetek összeállításakor arra törekszenek, hogy ha nincsen már eredeti, legalább a régi viseletdarabok még használható részeiből készüljön el az új. Ez az értékelő magatartás új és pozitívnek tekinthető hatása a világörökséggé válnak.

Funkcionális eltolódást jelent az esztétikai szempontok előtérbe kerülése, az attrakivitásra törekvés, azonban ez ellentmondásos módon valósul meg, hiszen a színpadi ruhák esztétikai kvalitása sok esetben alacsony színvonalú, kommersz minőségű (lásd férfi *lajbi*, nejloncsipke *ingváll*, rikító színek). A szép részletek kialakítására – ami a hagyományos öltözetek népművészeti értékét adta – már nem annyira fektetnek súlyt, így sokszor inkább csak stilizáltan jelenik meg a régi viselet jellemzője. Az elérhető, kezük ügyében lévő nyersanyagok, a viseletkultúrába épülő új anyagok és technikák alkalmazásában viszont felismerhető az a mentalitás, amely igen jelentősrészt a hagyományosnak az aktualizálódását jelenti. Ma már a bőr, kendervászon stb. helyett ugyan műanyagot, flakondarabokat használnak fel, azonban jellemzően hagyományvezérelte módon teszik azt. A ha-

²² Palotay 1930.

²³ Kapros 1991. 224-225.

gyomány változó, de átminősülésében is eleven mivoltát jelzi, hogy az új típusú anyagokat a régi minták szerint alkalmazzák, de az anyagválasztásnál (a színpadi igénybevétel miatt szellős, könnyű textilek), a varrás módjánál (méreteigazíthatóság, vállkendők összevarrása) már feltűnnek a praktikus szempontok is.

*Fábián Lajosné Szabó Rozália és leánya, Fábián Mária karonülő kislányával
régi hollókői viseletben, 1939.
(Horváth Endre felvétele)*

*Kivetkőzött fiatal nő és népviseletes idősebb asszony, Hollókő, 1960-as évek
(ismeretlen szerző felvétele)*

*Kétszertendős kislány templomban
és lakodalmkor viselt ünneplő
öltözetben, Hollókő, 1975.
(ismeretlen szerző felvétele)*

A Hagyományörző Együttes fonás-bemutatója. Hollókő, Pajtakert, 2004. október

Külföldi csoport idegenvezetője viseletismertetést tart. Hollókő, Pajtakert, 2004. október

*„Bújj, bújj zöld ág...”-játék előadása turista csoport számára.
Hollókő, Pajtakert, 2004. október*

Irodalom

BAUSINGER, HERMANN

- 2004 A néprajzi jelenkorkutatás elvei. MaDok-füzetek 2. Budapest, Néprajzi Múzeum, 9-17.

Fejős Zoltán

- 1992 Folklor és turizmus. In: Közelitések. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára. Szerk.: Mohay Tamás. 337-346. Debrecen

FLÓRIÁN MÁRIA

- 1997 Népviselet. In: Magyar Néprajz IV. Életmód. Szerk.: Balassa Iván.

FÜLEMILE ÁGNES-
STEFÁNY JUDIT

- 1989 A kazári női viselet változása a XIX-XX. században. Dissertationes Ethnographicae 7. Tanulmányok az anyagi kultúra köréből. Budapest

FLÓRIÁN MÁRIA

- 1964 Viselettörténeti gyűjtés. Rimóc (Nógrád m.), kézirat, Palóc Múzeum Néprajzi Adattár 177.
- 1966 Rimóc népviselete. Nógrád megyei Múzeumi Füzetek, Balassagyarmat

FÜLÖP HAJNALKA

- 1998 A varró falu. Tabula 1 (1-2), Budapest, Néprajzi Múzeum, 3-24.

GERGELY KATALIN

- 1978 Változások Varsány népviseletében. In: (Manga János szerk.): Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához. Akadémiai Kiadó, Budapest, 201-275.
- 2006 A népviselet jelene és kutatásának néhány kérdése. In: (Selmeczi Kovács Attila szerk.): Lélek és Élet. Ünnepi kötet S. Lackovits Emőke tiszteletére. Veszprém, 232-236.

HOFER TAMÁS

- 1983 A „tárgyak elméleté”-hez. Felszerelések és tárgye gyűjtesek néprajzi elemzése. Népi Kultúra-Népi Társadalom, A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportjának Évkönyve XIII. 39-64.

KAPROS MÁRTA

- 1991, 1994
- 1995 „Jönni-menni” viselet a Nógrád megyei Patak községben 1985-ben. I-II-III. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XVII., XIX., XX., 207-243; 113-125; 117-127.

KATONA EDIT

2003

Egy kalotaszegi viseletgyűjtés tanulságai. MaDok-füzetek 1. Budapest, Néprajzi Múzeum, 65-68.

LACKNER MÓNIKA

2003

A Néprajzi Múzeum textil- és viseletgyűjteményének gyarapítási tendenciái az utolsó húsz évben. MaDok-füzetek 1. Budapest, Néprajzi Múzeum, 61-64.

LIMBACHER GÁBOR

2002

A palóc régió kutatási programja a jelenben. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve, XXVI. Balassagyarmat-Salgótarján, 309-332.

2003

(Jelen)kutatás a palóc régióban. MaDok-füzetek 1. Budapest, Néprajzi Múzeum, 97-105.

MANGA JÁNOS

1950

Hollókői viseletváltás. Kézirat, Palóc Múzeum Néprajzi Adattár 3.

1979

Palócföld. Budapest, Gondolat Kiadó

PALOTAY GERTRÚD

1930

Egy nógrádmegyei palóc falu ruházata. Néprajzi Étesítő, 137-142.

ROMSICS IMRE

1996

Gyöngyösbokréta és népviselet együttélése a kalocsai szállásokon. In: Korkes Szusza (szerk.): Viselet és történelem, viselet és jel. Az aszódi Petőfi Múzeumban elhangzott néprajzi konferencia előadásai. Múzeumi füzetek, 45. Aszód, Petőfi Múzeum. 78-94.

SZENDREY ÁKOS

1931

A népi ruházatkodás életkorjelző jelentősége. Ethnographia, XLII. 76-86.

TOMORI VIOLA

1992 (1935)

Hollókő. Egy palóc falu lélekrajza. Akadémiai Kiadó, Budapest

VARGA MARIANNE

1954

Hollókői viseletgyűjtés. Kézirat, Palóc Múzeum Néprajzi Adattár 101.

KÉT ISMERETLEN MIKSZÁTH-LEVÉL

PRAZNOVSZKY MIHÁLY

Közismert és mindig hangsúlyozott tény, hogy soha nem lehet elmondani egy kutatásról, hogy az teljes vagy befejezett. Különösen így van ez Mikszáth esetében, akinek az életművét feltáró ún. kritikai kiadás fél évszázada indult s még legalább ennyire van a befejezéstől, ami az elmúlt egy-két évtized kiadási gyakorlatát illeti. Nem szólva arról, hogy időközben változtak a kritikai kiadás szabályai, módosult a gyakorlata s lehet, az ötven évvel ezelőtti első köteteket is újra kell majd gondolnia a tudománynak.

Minden igen szemléletesen bemutatatható az író levelezésének kiadásán is. Annak idején a kritikai kiadás szerkesztői három kötetet szenteltek a Mikszáth által írt, illetve a hozzá írt leveleknek.¹ A köteteket szerkesztő Méreiné Juhász Margit az eligazító soraiban már arról ír, hogy reméli, kerülnek még elő levelek. A három kötetben 557 levelet és levélfogalmazványt, 52 üdvözlő táviratot azaz 609 egységet adtak közre. Nem állunk távol az igazságtól, ha azt mondjuk, az 1961. a kiadás óta eltelt fél évszázadban csaknem ugyanennyi levél bukkant fel.

Hogyan és honnan kerültek elő a levelek? Annak idején az elsődleges forrás a felség, majd özvegy, Mauks Ilonka hagyatéka volt. Gondosan megőrzött mindent, amit lehetett, s férje halála után még rendezte, rendszerezte azokat is.² Sajnos halála után (1926), az anyag csak részben maradt együtt, s a második világháború, majd a család kitelepítése igen sok kárt okozott a gyűjtemény egységében. Másrészt nagyon sokan őriztek Mikszáth leveleket a baráti körből. Ha ezek számban nem is voltak jelentősek, de az egyesével-kettesével előkerült és közgyűjteménybe jutott levelek szép lassan tekintélyes mennyiséget tettek ki. Voltak aztán olyan szövegközlések is, amelyekben megjelentek Mikszáth levelek, s az eredeti elvesztése miatt ezek maradtak hiteles forrásként.

Vajon ma milyen esélyei vannak a Mikszáth levelek előkerülésének? Ha a mát, az elmúlt fél évszázadra értem, akkor azt mondom, elég sok. Ilyen elég nagy mennyiség volt a Scheiber Sándor féle anyag.³ Még nagyobb szenzáció volt az 1990-es évek elején egy újabb kötegni Mauks Ilonka-Mikszáth Kálmán levelezés előkerülése, most már egyenesen Dél Amerikából, ahová a család egy része kivándorolt annak idején.⁴ Vannak az esetleges, másodlagos forrásaink amelyek feltételezett vagy valódi Mikszáth leveleket

¹ MIKSZÁTH Kálmán levelezése 1-3 k. Sajtó alá rendezte MÉREINÉ Juhász Margit, Bp. 1961, Akadémiai Kiadó. (Mikszáth Kálmán össze művei 24-26.k.)

² MIKSZÁTH Kálmánné viaszemlékezései, Bp. 1957, Szépirodalmi kiadó, 303-356.old.

³ SCHEIBER Sándor - Zsoltos Jenő: Kiadatlan Mikszáth levelek az országos Széchényi könyvtárban, Bp. 1969. 99 old. (Az OSZK kiadványai 64.)

⁴ MIKSZÁTH Kálmán ismeretlen levelei. Közzé teszi BENDA László = Hitel, 1991. ápr. 3. 5-7. old. és április 17. 5-10. old.

tartalmaznak. Legutóbb ilyennel találkoztunk Gárdonyi József művében, s az ott közölt Mikszáth levél hitelességének eldöntése még sok problémát vethet fel.⁵

Mindezek mellett persze számos szörvány előkerülést is ismerünk. Egy ilyet én magam is bemutattam, kifejtve abban, hogy a Selmechányára címzett levél milyen, Mikszáth kifundálta választási csalafintaságot őrzött meg.⁶ Előkerülnek levelek közgyűjteményekből, helytörténeti gyűjteményekből stb. is. Nem sok, de a lassan szállingózó bejelentések összességében jelentősen tovább gazdagítják a levelezést. Valamint az utóbbi egy-két évtizedben igen látványossá vált a magyar kézirat gyűjtés és persze igen jelentős kéziratgyűjtők, erre szakosodott antikváriumok léptek be a Mikszáth levelek előkerülési folyamatába. Ezek a levelek aukciókon tűnnek fel, vagy közvetlen vásárlással kerülnek közgyűjteményekbe. A gyűjtők közül is kiválik Kiss Ferenc, akinek jóvoltából az eltelt egy évtizedben fontos Mikszáth- és Madách-kéziratok kerültek a Nógrád megyei múzeum gyűjteményébe.

Azt pedig mondanunk sem kell, milyen fontos életrajzi, vagy filológiai forrás egy-egy Mikszáth levél. Akár még egy névjegy hátoldalára odafirkantott pár sor is segíthet több életrajzi kérdés megfejtésében, egy mű keletkezéstörténeti hátterének értelmezésében. Nem szólva arról, hogy a levélben a mikszáthi személyiség a maga teljességében nyilatkozik meg vagy válik még teljesebbé. Olykor egyik-másik levél valóságos poétikai remeklés, felér egy jól sikerült karcolat minőségével.

Két olyan levelet közülünk most, amelyek ugyancsak Kis Ferenc jóvoltából kerültek a salgótarjáni múzeum gyűjteményébe, illetve az egyik levél még mindig a gyűjtő birtokában van, várja, hogy elegendő pénzügyi forrás gyűljön össze a megszerzéséhez. Mindenesetre ezúton köszönöm meg Kiss Ferencnek, hogy hozzájárult a közléshez, illetve a salgótarjáni múzeum igazgatónőjének, hogy a másikat is bemutatathatom. A leveleket szöveg- és betűhűen közöljük, csak a nyilvánvaló elírásokat javítottuk.

Az első levél boríték nélküli.⁷ A Pesti Hírlap szerkesztőségének címét viselő fejleces papírra íródott, két oldalas, a második oldalra két sor, a dátum és az aláírás húzódott át. Szövege a következő:

Tisztelt nagyságos asszony!

Nagyon sajnáltam, hogy oly későn jutott kezembe megtisztelő becses levelök, a minnek oka ez, mert folyton betegeskedve, mikor rossz idő van otthon dolgozom és csak bekiül-döm a szerkesztőségbe amit írok.

Leveleim ezalatt ott hevernek. Kapom őket mindenféle közömbös dolgokban halom-számbra, tehát egy csöppet sem érdeklődöm irántuk.

Mit tudhattam én az, hogy olyan kedves levél vár rám melynek engedelmeskedni ked-ves kötelesség?

Csak a távirat (melyet utánam hoztak) világosított fel aztán a Szt-györgyi estélyről.

De már arról én elkéstem, mert csütörtökön éjjel talán még megírhattam volna a fel-olvasást de kisedetni s elküldeni úgy, hogy időre odaérjen merő lehetetlenség volt.

⁵ Pósa Lajos levele Mikszáth Kálmánnak, 1880.dec.2. GÁRDONYI József: A mesélő toll, Bp. 1941. Dante kiadó, 53. Mikszáth Kálmán levele Pósa Lajosnak 1883.dec.24. uo 143-144. old.

⁶ PRAZNOVSZKY Mihály: Egy választási csíny Mikszáth Kálmán ismeretlen levelében, ItK, 1995. 3-4. 404-406. old.

⁷ Kiss Ferenc gyűjteményében

Kiszedetni pedig azért kellett volna s kefelenyomatot csináltatni, mert idegen ember nem tud írásból olvasni, ha csak több ideig nem tanulja, de még akkor is akadozik. A nyomtatott betűk könnyebben mennek. Ámbár még ez esetben is el kell egy kétszer olvasni előzetesen, hogy színezni, hangsúlyozni tudjon az illető.

Sajnálatomban csak az vigasztal, hogy ha jól hallottam, nagysádtok többször rendeznek ilyen estélyeket. Ne tagadják meg tőlem kérem az alkalmat, nyújtsanak módot hibámat jóvá tenni.

Öszintetisztelettel maradtam

kész szolgáljuk

Mikszáth Kálmán.

Budapest Dec 12. 1885

Mi állapítható meg első olvasatra a levélből? Amikor íródott, 1885 végén Mikszáth már négy éve a Pesti Hírlap tudósítója. Négy éve indult a karrier, s máris ragyogó pályafutás van mögötte. A két indító novellás kötet, nyugodtan mondhatjuk, világsikere után Mikszáth sorra jelenteti meg novelláit, majd első köteteit. Megkezdődik, és példátlan népszerűséget hoz karcolat sorozata a parlamenti események bemutatásával. Egyik kedvelt kifejezésével élve mondhatjuk, ő maga is „közéletünk egyik jeles” alakja lett.

Ugyanakkor az is kiderül, hogy megint betegeskedik, ami nála már rendszeressé válik. Már jár Gleichenbergbe, ahol húsz évig, nyaranta Závory Sándor doktor gyógyítja majd beteg tüdejét, asztmáját, erőtlén hangját, javítja közérzetét. Gyakran és sokszor minden magyarázat nélkül lázas lesz, gyenge, erőtlén. Lehet, hogy a drámai pesti élet kezdés, a sok nélkülözés, a sanyarú albéretek következményével találkozunk itt?

A levél Sepsiszentgyörgyre íródott egy hölgynek. Meghívásra reagál benne az író, illetve egy kéziratról szól, amelyet küldenie kellene, valamilyen célú felolvasásra. Első áttekintésre vélhetnénk, Mikszáth a maga furfangjával akar kitérni a felolvasás elől, hiszen december van, nem kíván hosszú útra vállalkozni, ezért kitalálja a betegségét is. De nem utaznia kell, hanem egy kéziratot küldenie, amelyet felolvasnának. Ám erre sincs lehetősége, mert későn vette kézbe a meghívót s már nincs ideje elküldeni a kért írást. Már is látszik, hogy önmagában nem is tenné szívesen ezt, fél attól, hogy írását félreolvasás, (tényleg nagyon nehezen olvasható írása van!), rosszul betűzik ki, azaz elveszti műve a humorát, nem lesz sikere, esetleg még negatív visszhangja is lehet. Ezért javasolná, bizonyára más esetben is így tett, hogy a nyomdában kiszedett kefelenyomatból kellene a felolvasást, többszöri előzetes elolvasás, azaz előadás próba után megtartani.

Ha a korabeli sepsiszentgyörgyi sajtót átnézzük, megközelítő pontossággal meg tudjuk mondani, milyen célra és kiknek kellett volna a Mikszáth írás, s talán még feltételezésekbe is bocsátkozhatunk a címzettet illetően. Akárhogyan is van, ez a levél az első jelek közül való, amelyek Mikszáthot Erdélyhez kötik, sőt a két év múlva bekövetkező képviselőség előszelét is megérezhetjük.

A Sepsiszentgyörgyön megjelenő Székely Nemzet című hetilapban (megjelent hente háromszor) 1885. október elsején a hírek között tudósítottak arról, hogy a kerület országgyűlési képviselője Beksics Gusztáv, aki amúgy a Pesti Hírlap neves újságírója is, két nap múlva Sepsiszentgyörgyre érkezik s társaságában lesz Mikszáth Kálmán „kitűnő tollu írónk” is.⁸ (Nem lehet, hogy már ez afféle bemutatás-bemutakozás, vagy ép-

⁸ Székely Nemzet, 1885. október 1.

pen megdolgozás lenne? Mármint a leendő képviselőiséget illetően?!) A kishír szerint az érkezőket delegáció fogadja a vasútállomáson, október 4-én Beksics beszédet mond, majd után díszebéd lesz a városháza nagytermében, s itt, ahol a beszéd elhangzik, a karzat a hölgyeknek lesz fenntartva – teszi hozzá a helyi tudósító.

Minden pontosan így történt. A két pesti vendég október 3-én meg is érkezett, de késő este jöttek, ezért Földváron szálltak le, Előpatakon aludtak a Móra féle vendéglőben. Október 4-én Sepsiszentgyörgyön tartózkodtak a főispán vendégeként, majd este díszvacsora volt a tiszteletükre. A jelzett beszédet 5-én mondta el Beksics, utána volt a díszebéd, este ismét estélyt adtak. Másnap a város polgármestere, Császár Bálint adott ebédet, majd délután átutaztak Brassóba és az éjjel visszautaztak Budapestre.

Mikszáth gazdag programot bonyolított le. Ez volt az első igazi látogatása Erdélyben, ez volt a valódi szembesülése az erdélyi gondokkal. Nem is véletlen, hogy a látogatása után terjedelmes cikksorozatban számolt be a Székelyek között címmel a Pesti Hírlapban, amelyet aztán az október 11, 13, 15, 17. számban a Székely Nemzet is közölt.⁹ Külön programot szerveztek Mikszáth számára. Megnézte a Székely-Mikó kollégiumot, a polgári fiúiskolát és annak tan-lakatos műhelyét, az első székely szövőgyárat, ahol még vásárolt is a termékekből. Elment a Székely Nemzeti Múzeumba és istentiszteleten is részt vett.

Számunkra különösen fontos annak a történetnek az ismerete, amely a Beksics beszédet követő díszebédről szól. Mint láttuk, magának a felolvasásnak (politikai beszéd az inkább), igen jelentős hölgy közönsége volt a városháza dísztermének karzatán. (Nem újdonság ez, Pesten is, a régi parlamentben, a Sándor utcaiban is, rendszeresen feltűntek az unatkozó pesti hölgyek, akik nem is a vitákat hallgatták, hanem a képviselőket vették szemügyre.) A díszebéden 150 vendég vett részt, ahol számos pohárköszöntő hangzott el s még Mikszáth is tósztot mondott Sepsiszentgyörgy polgáira. A tudósító így rögzítette az eseményt. „A lakomán végig nagy ovációban részesült Mikszáth Kálmán kitűnő tollú írónk, kinek akarva nem akarva többször kellett szót emelni, már csak a nők kedvéért is, akik mindenben hallani akarták a 'jó palócok', a 'tót atyafiak', a 'tekintetes vármegye', az 'apró gentry és a nép', a 'kavicsok' stb. stb. íróját. A politikával foglalkozók 'Az Országházból' című humoros országgyűlési tudósítások Scarronját magasztalták benne.”

Nyilvánvaló, hogy a nők érdeklődése nem a sármos férfi iránt nyilvánult meg (ami nehéz is lett volna, bár az ifjú Mikszáth jókiállású férfiú volt) hanem a sikeres, sőt híres író iránt érdeklődtek. Mikszáth már volt valaki s egy vidéki kisvárosban a társaságában megjelenni, hallani, látni őt, azért mégis csak élmény. Egyfelől tehát érzékelhetjük ezt a nők részéről megnyilvánuló érdeklődést, amely majd kiváltja pár héttel később annak a levélnek a megírását, amelyben Mikszáthtól felolvasandó kéziratot kérnek.

De kik lehettek ezek a hölgyek? Magyarországon ekkor már javában dűl az egyetesi. Minden városban, nagyobb településen számtalan egyesület működött, gyakorlatilag felölve az emberi tevékenység minden lehetséges tartalmát a hitelettől a jótekonyságig vagy éppen a művelődésig. Sepsiszentgyörgyön sem volt másképpen. Itt is sok egyesülettel találkozunk, amelyeknek a tevékenysége sok esetben karitatív, vagy részben karitatív volt. Ezeket rendszerint jótekonysági célok határozták meg. Például

⁹ MIKSZÁTH Kálmán: A székelyek között, 1885, Cikkek és karcolatok, Sajtó alá rendezte Rejtő István, Bp. 1977. Akadémiai Kiadó 37–51. old. (Mikszáth Kálmán összes művei 71.)

ebben a városban 1885 őszén szinte mindenki a jövő év januárjában megnyíló, megyei szegények házára gyűjtött, szervezett műkedvelő estet, bált, mulatságot s a befolyt összeget ennek a működésére kívánták felhasználni. Így tett a Háromszéki Tanítótestület, a Műkedvelő Egyesület, és így tett a Sepsiszentgyörgyi Jótékony Nőegylet is, amelynek elnöke Cserey Jánosné, titkára Révay Lajos volt.¹⁰

Ez az egyesület volt az, amely csaknem heti rendszerességgel un. fiilérestélyeket szervezett, az eseményeket illetően állandó formában, de változó szereplőkkel. A program szerkezete szinte mindig ugyanaz. Íme, a november 28-i, szombati program: Nagy Géza múzeumőr tudományos előadása, élőkép (az ős és tél allegorikus bemutatása), Lengyel Ilona zongorajátéka, tánc késő éjszakáig. Ugyanez ismétlődött december 12-én, december 19-én, december 27-én, élőképekkel, szavalatokkal s persze a táncmulatsággal.

Feltételezhetjük tehát, hogy Mikszáthot a Jótékony Nőegylet kérte fel a december 12-iki estre egy cikk megírására és elküldésére. (Mikszáth a levelet késve, 10-én, csütörtökön kaphatta meg, s látta, már reménytelen vállalkozás lenne részéről bármilyen anyagot is küldeni a szombati estélyre, ezért már a választ is későn, éppen szombaton fogalmazta meg.) Valószínűleg a levél írója nem lehet más mint az egylet elnöknője özv. Cserey Jánosné. Mindez persze közvetett bizonyíték, de a történet mögöttes esemény-sora nagyon is hitelessé teszi a levél magyarázatát. Ezek szerint Mikszáth Sepsiszentgyörgyön járt hatalmas sikerrel, főleg a hölgyek rajongták körül, akik később fel is kéri egy írásának az elküldésére. Mikszáth maga is megjegyzi, hogy most nem tud küldeni írást, de hát majd később igen, hiszen a hölgyek „többször rendeznek ilyen estélyeket”. Bármilyen legyen a végső válasz, az mindenképpen tény, hogy Mikszáth és Erdély kapcsolatának egy kisebb de nem jelentéktelen dokumentumát kell látnunk ebben a levélben.

A másik levél már egyértelműbb.¹¹ Ez egy szabvány levélpapírra készült, mindenfajta azonosítási lehetőség nélkül. Ugyanakkor ennek meg van a borítékja is, innen tudjuk, hogy a címzett Csiky Kálmán Budapesten, a dátum pedig 1899. június 8. A levél szövege:

Kedves druzsám és Komám!

E soraimat átadó fiatal ember Környei Elemér (aki már ily fiatalon is értékes újságírónak kezd látszani) egyszersmind magántanuló és a VI ik Kerületi Kereskedelmi Akadémiában e napokban tesz érettségi vizsgát Előttem, mint miniszteri biztos előtt, aki abban a szörnyű hírben állasz, hogy végtelenül szigorú vagy.

Ha megpuhíthatnám hajthatatlan szigorodat egy perce e derék, igen tisztességes és jellemes fiatal ember iránt, igen de igen tudnék neki örülni.

Kedves Komaasszonyomnak Ő Nagyságának kezeit csókolva az Árpád fiút ölelve csókolva

maradtam tisztelő híved

Mikszáth Kálmán

Bpest. Máj. 8. 899.

¹⁰ A városi élet említett hírei a Székely Nemzet 1885. október-decemberi számaiban találhatók

¹¹ Salgótarján, Nógrádi Történeti Múzeum, Irodalomtörténeti gyűjteménye. Ltsz.: 2005.1.1.

A levél tartalma nagyon is ismerős. Mikszáth maga is számtalan írásában említi a „Haluska Jánosokat”, akik a választásokon győzelemre segítik a képviselő jelöltet s aztán majd megjelennek a megválasztott honatya előszobájában, bizonyos viszont segítséget kérve az egykori korteskedésért. Vagy sokat ír azokról a protekciós esetekről, amikor rokonokat, ismerősöket kellene bedugni valamely minisztériumba, s a jelöltnek természetesen fogalma sincs az elvégzendő munkáról, de hát segíteni kell, mert így kívánja a kapcsolat, a rokonság.

Most Mikszáth került egy ilyen helyzetbe, de egészen sajátos kérést terjesztett nagynevű barátja elé. Tulajdonképpen azt kéri, hogy Csiky Kálmán, aki szigorú vizsgáztató hírében áll, legyen kicsit elnézőbb Mikszáth protezsáltja iránt. Ha túlzásba akarnánk esni, akkor azt mondhatnánk, arra kéri barátját, engedje át a vizsgán ezt a fiatalembert, aki gyakorló újságíró, de levelező tagozatos hallgató. S mint ilyen, aligha van ideje tanulni, s talán még csak nem is az újságírói robot vonta el őt a tankönyvektől.

Bárhogyan is van, Mikszáth protekciót kér a levélben Környi Elemér számára. Erről a fiatalemberről nincs ismeretünk. Gyakorlatilag nem találtuk meg eddig egy lexikonban sem az életrajzát. Valószínű, hogy túlzott volt Mikszáth jóindulata iránta, mert bár lehet hogy derék, tisztességes és jellemes fiatalember volt, de nem elég tehetséges ahhoz, hogy maradandót alkosson.¹²

A levél címzettje, a drusza és koma, azaz Csiky Kálmán annál ismertebb és sok szálon kapcsolódik Mikszáth életéhez. Az Erdélyből származó Csikyek tagja 1843-ban született és 1905-ben halt meg. Nagy tudású, felkészült szakember volt. Több helyen tanított, a levél keltének idején a Műegyetemen volt jogász professzor. 1881-1884 között pedig sepsiszentgyörgyi kerületben volt országgyűlési képviselő, alighanem innen ered a közös ismeretség.¹³ Scheiber Sándor ugyanezt másik időszakra teszi, illetve feltételezi. Szerinte, amikor Csiky Kálmán a református főgimnáziumban tanított 1870-1884 között, akkor járt ide az író öccse Gyula is, aki miatt Mikszáthnak, hogy úgy mondjuk, hivatalos minőségben, többször kellett eljárnia a rossz tanuló testvére miatt, s talán innen eredhetett az első kapcsolat.¹⁴

Mikszáth parlamenti karcolataiban is feltűnik a neve, de különösebb megjegyzés nélkül. Így például 1883 március 10. jegyzetben ennyit említ róla: „Beszélt még Csiky Kálmán is, elég okosan és elég folyékonyan”.¹⁵ (A középiskolai törvényről folyt a vita ezekben a napokban.) Egy másik helyen feltűnt egy pillanatra, egy megjegyzés erejéig a felség, Csiky Kálmánné is. A Veres Pálnéről írt cikkében (1896) felsorolva mindazon hölgyeket, akik sokat tettek a nőnevelés gondolatának népszerűsítéséért, az intézményi rendszer megteremtéséért, feltűnik az ő neve is „lehetetlen legalább meg nem említeni az ő nagy és nemes munkatársait...Csiky Kálmánnét, az Egylet Apponyiáját, aki olyan beszédeket mond, hogy nem egy országgyűlési képviselő irigyelné meg.”¹⁶ (Megjegyzendő, hogy a Nőképző egyletben is többször szerepel együtt Mikszáth és Csiky Kálmán.)

¹² Petőfi Irodalmi Múzeum adattárjai, on-line keresés

¹³ Csiky Kálmánra vonatkozóan bő életrajzi adatokat találhatunk Szinnyei József művében, az magyar életrajzi lexikonokban, az irodalmi lexikonokban stb.

¹⁴ SCHEIBER, i.m. 43. old.

¹⁵ MIKSZÁTH Kálmán: Cikkek és karcolatok, Sajtó alá rendezte Rejtő István, Bp. 1969., Akadémiai Kiadó, 200. old. (Mikszáth Kálmán művei 65.)

¹⁶ MIKSZÁTH Kálmán: Veres Pálné 1815-1895, Cikkek és karcolatok.. Sajtó alá rendezte Sz. Garai Judit és Rejtő István, Bp. 1992. 22. old. Akadémiai Kiadó (Mikszáth Kálmán művei 85.)

Ez a kapcsolat később sem szakadt meg, amelynek éppen a komaság volt az alapja, hiszen Mikszáth lett Csikyék Aladár nevű fiúgyermekének a keresztapja. Mindez 1897-ben történt, amikor a megszületett fiúcska éppen a millennium tiszteletére kapta az Árpád nevet. Mikszáth majd öt év múlva ír is egy levelet a kisfiúnak (valószínűleg a szülei olvassák fel) de nem is a levél érdekes hanem a levélhez csatolt ajándék, egy játékpuska, néhány kis állatfigurával, hogy a kisfiú „vadászhaszon” is. Maga a levél megszólítása is egyértelmű: Csiky Árpád úrnak kedves keresztfiamnak (Dr. Csiky Kálmán úrnál).¹⁷

Elég sok nyoma maradt ennek a barátságnak levelezésükben, később már a feleséggel, Csiky Kálmán (1904) halála utántól keltezve. A rövidebb terjedelmű levelek hangneme kimondottan szívélyes és arra utal, hogy a két család közötti viszony ha nem is szoros, de mindenképpen tartós és baráti. De még Csiky Kálmán életében is igazolható, hogy a két család rendszeresen összejárt s a két férfit szakmai kapcsolat is egymáshoz fűzte. Csikyéknek Gödöllőn volt nyaralójuk ahová többször meghívták Mikszáthot s ő el is ment családotól. Egyébként is elég sokat jártak kirándulni a budai hegyekbe. De voltak pesti összejöveteleik is, ahová Mikszáthékat mindig meghívták, elvárták és az írónak a megszokott karosszékét is beállították, hogy otthon érezze magát. De sokat üldögéltek együtt kedvenc budai éttermükben a Márványmenyasszonyban, vagy éppen az Öreg Diófa étterem Libanon nevű különtermében stb. Később, főleg a gyerekek, a fiatalok folytatták ezt a barátkozást., Csiky Kálmán két leánya Etelka és Anna valamint a Mikszáth fiuk, kiváltképp Albert tartották a kapcsolatot.¹⁸

Nincs okunk tehát feltételezni, hogy Csiky Kálmán ne teljesítette volna közeli barátja kérését s talán meg is kegyelmezett a jogi vizsgákon bukácsoló ismeretlen fiatalembernek. Akinek mindenképpen köszönhetjük egy Mikszáth levél megszületését.

Kaptunk tehát egy illetve két újabb adalékot a Mikszáthi írói világához, annak is a levelezési rétegéhez. Nem véletlenül írta később Krúdy Gyula, Mikszáth Kálmán „megmutatta, hogy kell levelet írni. A levél – e legősibb írásbeli műfaj – megelevenedett, talpra állott és megmutogatja kincseit, bájait, gyönyörűségeit, amint Mikszáth megérintette a pennája hegyével.”¹⁹

¹⁷ MIKSZÁTH Kálmán levelezése 2.k. 101.old.

¹⁸ Uo. 235, 236, 246, 247, 249, 251, 254, 312, 340, 351.sz levelek, valamint SCHEIBER Sándor. I.m. 34, 35, 40.sz. levelek.

¹⁹ Krúdy Gyula: A Mikszáth levelei, Írói arcképek, I. Bp. 1957. Magvető, 403.old.

A NAPÓLEONI IDŐK TÁRGYI VILÁGA MIKSZÁTH „KÜLÖNÖS HÁZASSÁG”-A TÜKRÉBEN¹

PIRINT ANDREA

A szépirodalmi mű mint művelődéstörténeti forrás gyakran használt segédanyag számos tudományágban, a legkülönfélébb részterületeken belül. Bizonyos művek különösen alkalmasak arra, hogy egy letűnt világ igazmondó krónikásaként faggassuk őket, s ha ezek között egyszer rangsort állítanánk – amit persze objektív módszerekkel nemigen vihetünk végig, és nincs is értelme megtennünk –, Mikszáth „Különös házasság”-a a legbeszédesebb források között említődne. Segítséget nyújt például egy bizonyos tárgytypus, a különféle szerek és dolgok tárolására szolgáló szelencék egykori hazai közkezdveltségének felmérésében. S hogy egy gondolkodásbeli momentumot is említsünk, adalékokkal szolgál a magyarországi Napóleon-kultusz szellemi hátterének megrajzolásához is.

Akkor, amikor a regényre mint fontos művelődéstörténeti forrásra hívjuk fel a figyelmet, félig-meddig már megnyitott kapukat döngöztünk, hiszen a magyar pipa történetére vonatkozó szakirodalomban a „Különös házasság” szavahihető forrásként kerül említésre. Az első, név szerint ismert tájéktároló mesterünk egy bizonyos Nagy István volt, aki a 18. század utolsó évtizedeiben Pesten működött. Pipáit később is, évtizedeken keresztül nagy becsben tartották. Ezt a kortörténeti mozaikot Mikszáth úgy építi be a regénybe, hogy Dóry báróval egy beszélgetés alkalmával – ami szokás szerint pipázgatás közben zajlik – a következőképpen dicsérteti pipagyűjteményének ékességét: „Igazi Nagy-féle pipa, harminc arany most már testvérek között is. De nézd ennek a nyakahajlását, a fölséges idomait, hát még a fúrása! Milyen kár, hogy olyan ember is meghal, mint az a Nagy.”²

A szépirodalmi utaláson kívül egyetlen dokumentum tanúskodik Nagy István pipa-faragó tevékenységéről, nevezetesen a „Kedveskedő” című lap 1824-es évfolyamának egy híradása, amely többek között megjegyzi: „Nagy mester pipái ma is becsben vannak minden sorsú és nemzetű füstölőnél, a mely füstölőnek pénze van, 30 aranyat is megad egyért...”³ Amint arra a magyar tájéktárolókat avatott ismerője, Haider Edit is rá-

¹ A dolgozat a szépirodalmi mű 1960-as kiadását veszi alapul (Mikszáth Kálmán összes művei 13-14 kötet. Szerk.: Bisztray Gyula – Király István. Akadémiai kiadó, Budapest). A lábjegyzetekben megadott oldalszámok után – az egyéb kiadásokban való tájékozódást elősegítve – a fejezetszám is megadásra kerül.

² 13. kötet 132. (1. rész, 12. fejezet)

³ Pipás Péter: Hires tájéktároló. Kedveskedő 1824. II. 310., Fillértár 1834. 328. Idézi: A magyar pipa története – A magyar történelem a pipákon. Tanulmánykötet és kiállítási katalógus. Szerk.: Haider Edit – Orgona Angelika – Ridovics Anna. MNM, Budapest, 2000. 64.

mutat, nagyon valószínű, hogy Mikszáth ennek az 1824-es híradásnak a nyomán építette be regényébe a Nagy-féle pipák nimbuszát.⁴ Az pedig már csak hab a tortán, hogy amikor Mikszáth későbbi művébe, „A Noszty fiú esete Tóth Marival” című regényébe ismételtelen beleszővi a pipafaragó Nagy István egykori munkásságát, azt is hozzáfűzi, hogy a mester műhelye a pesti Üri utcában volt. Ezzel pedig egy olyan információt közöl, amely semmilyen más forrásból nem ismeretes, s amit Mikszáth nyomán a magyar pipatörténet átfogó kötete kérdőjel nélkül átvész.⁵

Ez az egyedi példa mindenekelőtt azt bizonyítja, hogy Mikszáth írói fantáziája valóságon alapuló mozaikokat illeszt egymás mellé, és minden okunk megvan rá, hogy a „Különös házasság” tárgyi világának, általában az életmódra, közgondolkodásra vonatkozó utalásainak hitelt adjunk, vagy legalábbis hitelt előlegezzünk.

A regénybeli cselekmény az 1810-es évek Felvidékén, közelebbről Zemplén, Ung és Heves vármegyékben játszódik. A mű nyomtatásban 1900-ban jelent meg először, és egy megtörtént eseményt dolgoz fel, mégpedig időben kicsit eltolva, némiképp kiszínezeve, egyes valós szereplőket valamelyest öregítve, másokat fiatalítva, keresztnévet módosítva, helyszíneket áthelyezve, a valós szereplőkhöz költött személyeket társítva. Lehetne még sorolni a különbségeket a tényleges és a regénybeli történesek között, mint ahogy hosszan lehetne beszélni a mű írói üzenetéről, közvetlen aktuálpolitikai háttéréről, és magáról a történetről is. Jelen dolgozatnak azonban nem célja az említett vonatkozások taglalása. Arról a cselekménytől függetlenül, általános korképről lesz szó, amelyet az 1847-ben született író a számára is történelmi múltnak számító időszakról fest. Ez a korkép pedig azért is különösen érdekes, mert nemcsak a szereplők gondolatai, közlései, viselkedése, vagy a tárgyi környezet „indirekt” bemutatása által rajzolódik meg, hanem az író hangsúlyos krónikás szerepe révén is. Mikszáth mintegy idegenvezetőként szegődik az olvasó mellé, és segíti az eligazodást a régi idők rejtelmeiben. Folyton „jelen van”, magyarázatokat ad, ki-kitér az egykori világnak a 19. század végétől elűtő viszonyaira. „Akkoriban ...”-kezdetű mondatai egy olyan Felvidéket mutatnak be, amelyben még másképp hívtak bizonyos településeket, amelyben még sajátos arculata volt a városoknak. Egyáltalán minden annyira más volt, beleértve a tárgyak világát is.

Az épített környezet és berendezési tárgyai

A mindennapi élettér alapegysége az épített környezet. Elöljáróban fontos elmondani: amiképp Mikszáth írói fantáziával kezeli a cselekményt, ugyanúgy jár el a helyszíneket illetően is. A regénybeli olaszröszkei Dőry-kastély alatt az író valójában Bodrogolaszit értette,⁶ ahol viszont nem a Dőryek, hanem a Lónyayak kastélya áll. Hogy még bonyolultabb legyen a dolog, a tényleges házasság Girincsen kötött, ahol valóban a Dőryeknek volt birtokuk, a regénybeli épület leírása azonban az említett épületek közül egyikre sem illik. Ugyanez az írói „önként” mutatkozik meg nagyvonalakban a regény többi helyszínével kapcsolatban is. Mikszáth tehát nem adja dokumentatív jellegű leírását konkrét helyszíneknek, hanem a korabeli élettér különböző típusait jeleníti

⁴ A magyar pipa története – A magyar történelem a pipákon. i.m. 64.

⁵ Uo. 108.

⁶ A kiadó megjegyzése tudósít erről: 13. kötet 153.

meg, úgymint az ősi nemesi kúriát, az újnemes rezidenciáját, a városi palotát, a felvidéki városi fogadót és vidéki korcsmát, a kovácsműhelyt, a kriptaházat, a rutének lakóházait. Különféle társadalmi rétegekhez kötődő, különböző funkciókat ellátó színhelyekről van tehát szó, melyek közül néhányra csak futó pillantást vehetünk, némelyek viszont igen plasztikusnak elevenednek meg.

A tárgyakat magukba sűrítő lakóhelyek közül elsőként a főszolgabírói rangban álló Dőry báró kastélyában „vendégeskedik” az olvasó. A bárói birtok két ízben szolgál helyszínül a történeteknek, s eközben az alábbiakat tudjuk meg róla: a parkkal és kerttel övezett, szöges kőfallal körülzárt ősi épülethez kétszárnyú kapun keresztül jut el a kocsival érkező látogató. A gyalogosforgalom céljaira a kapuajtó szolgál. Az oszlopos-ámbitusos, kétszárnyú nagy épülettömeg évszázadok alatt vette fel formáját, „... minden Dőry hozzáépített valamit, mindenik a maga ízlése szerint, ki román stílusban, ki barokkban, vagy csak úgy, ahogy a falusi kőművesek esze vetett”.⁷ A többszintes, mindenféle toldalékokkal tarkított komplexum bent sem biztosít könnyű eligazodást. A részben használatban lévő, részben lakatlan enteriőrök zegzugosan kapcsolódnak egymáshoz. A különböző funkciókat ellátó helyiségek közül az ebédlőbe, a nagy szalonba és a kancelláriának nevezett főbírói irodába nyerünk betekintést.

A korabeli táblabíró házát a regényben a bornóci Bernáth-kúria testesíti meg. Az egyszerű megjelenésű épület homlokzatát csak a négy oszlopos ámbitus díszíti. E közép-nemesi kúria szintén régi építmény, amelynek járulékos „patináját” az esetleges neves vendég (ez esetben I. Rákóczi Ferenc és felesége, Lorántffy Zsuzsanna) megfordulása adja. A helyiségek közül a konyháról esik bővebben szó, de említésre kerülnek a „mosolygós szobák” és az a bizonyos – az udvarháznak rangot adó – „szögletszoba”, amelyet a nevezetes vendégről „Rákócziné-szobának” neveznek, és amelyet a háziak csak a legbecsesebb vendégek előtt nyitnak meg.

A grófi kastély, amelyet a Buttlerek bozosi kastélya képvisel, az előbbiekhöz hasonlóan ősi épület. A parkkal, százados fákkal körülvett építménynek leginkább belső megjelenéséről – a márványpadlózatú lovagteremről, az emeleti „agancsteremről”, a nagy ebédlőről és a ház urának dolgozószobájáról – nyerünk egy-egy „felvételt”. Hasonlóképpen csak futólag pillant be az olvasó az egykori zempléni alispán (Fáy István) tornyos, hárs- és vadgesztenyefákkal övezett pataki kúriájának „könyves szobájába” és a pataki (Breczenheim) hercegi uradalom „zöld szobájába”. Az ország nádorának kelenföldi nyári háza pedig inkább távolról, végtelenül egyszerű épületként villan elénk.

Az író nemcsak egyesével, de summázottan is szól a 19. század eleji nemesi kastélyokról és kúriákról. „Vedd le a kalapodat, vándor utas, ha látod e régi kőrakásokat” szól Mikszáth,⁸ tiszteletet követelve a generációk munkája során formálódó épületeknek, melyeknek értékét abban látja, hogy – szemben az újonnan vásárolt házakkal – egy nemesi família ősiségét közvetítik.

A vidéki nemesi lakóhelynek éppen a történelmi múlt hagyatékainak hiánya miatt adja újabb típusát a tehetségével és pénzével rangra emelkedő újnemes kastélya. A költött szereplő, Horváth Mihály Bornóca helyezett birtokán neogótikus vár igyekszik dicősző műlatot imitálni. A középkori hagyományokat felelevenítő épülethez felvonóhíd, hiálkodó torony és bástya is tartozik. Egyetlen építési fázis lévén a szobák rendben, ten-

⁷ 13. kötet 153. (I. rész, 14. fejezet)

⁸ 13. kötet 13. (I. rész, 1. fejezet)

gelyre fűzve sorakoznak egymás mellett. A helyiségek közül az írószobát ismerjük meg alaposabban, de tudomást szerzünk a tulajdonos pályafutásával kapcsolatos, rendhagyó funkciójú esetleges helyiségről, ez esetben a kémiai laboratóriumról is.

A vidéki kúriák és kastélyok mellett a jómódú nemesség városi palotáiról szintén kapunk némi fogalmat a Buttlerek egri palotáján keresztül, ahol a nagy márvány előcsarnokban és a nagy díszteremben zajlanak az események.

A történet során igen változatos helyszíneken járunk az épített környezet olyan apró egységeitől kezdve, mint a bornóci kovácsműhely vagy a dobóruszkai kriptaház – a bozosi rutének lakóházain, az olaszröszkei korcsmán és a kaposi Griff-vendéglőn keresztül – egészen az egri érseki palotáig. Ezen épületek közül a Nagykaposra helyezett felvidéki vendéglő kerül részletesebb leírásra: a boltozatos kapuval nyíló hosszú, alacsony, „keshedt” épület csak részben vendéglő, vendégszobái révén egyben szálláshely, valamint magában foglalja a vendéglős magánlakását is. A rutének lakóhelyének, életmódbeli szokásainak leírása az író rokonszenvről tanúskodó, élvezetes előadásmódjával tűnik ki.

A lakó- és munkahely legnélkülözhetetlenebb berendezési tárgyai természetesen a bútorok. Az asztal különböző típusai közül a nemesi lakóhely ebédlőjében – Dőry bárónál vendégeskedve – nagy és masszív asztalt találunk, a nagy szalonban „ibolyás pohárral” díszített könnyű kis rózsafa asztalka áll. A társasági élet színtereinek bútorai az apró kártyaasztalok, összhangban az összejövetelek kedvelt időtöltésével. Ezeket üli körbe Patakon – a „nagy fehér asztalt” elhagyva – a zempléni alispán tiszteletére összegyűlt nemesség. A dolgozószobákban íróasztal áll, mint ahogy azt a grófi kastélyban, vagy a báró főbírói irodájában látjuk. Ez utóbbi helyszín leírása – a barnás szattyánbőr székek és dívány említésével – egyúttal átvezet az ülőalkalmatosságok tárgykörébe. A háttámlás és karosszékek minden bizonnyal gazdag világából egyetlen példányról nyerrünk közelebbi információt, nevezetesen az öreg Bernáth párnás karosszékének orosz-lánkörmökön álló lábaira vonatkozóan. Némiképp az ülőbútorok körébe tartozik a kényelmesebb ülést biztosító lábtartó zsámoly, mellyel Horváth Piroskának kedveskednek a Bernáth-kúriában.

A korabeli fekvőhelyekről sem tudunk meg sokat. A „csipkés ágy” kifejezés gyaníthatóan arra utal, hogy szívesen díszítették a bútorokat horgolt, recélt takarókkal, terítőkkel. A vendégnek kijáró „selyem ágy” kifejezés alatt pedig minden bizonnyal az ünnepi damaszt ágyneműre kell gondolnunk.

A szekrénytípusok tudomásunk szerinti széles választékából az almárium kapja a főszerepet a regényben. A népiesen almáriomnak nevezett szekrény több volt pusztán tárolásra szolgáló bútordarabnál. Minthogy ebben helyezték el az ünnepi teríték értékes porcelánjait, ezüst evőeszközeit, aktív szerepe volt a vendégfogadás ceremóniájában, ugyanakkor pedig kiállítási vitrinként is funkcionált a család féltve őrzött csecsebecséinek, dísztárgyainak megmutatásával. Az almárium széles körben elterjedt bútordarab volt, nemcsak a nemesi lakóhelyeken (Dőry és Bernáth otthonában), de a vidéki korcsmárosnál és a városi vendéglősnél is találkozunk vele.

A berendezéshez tartozik még a bárói kastélyban a zongora, valamint a hercegi uradalom „zöld szobájában” a pénz és arany őrzésére-tárolására szolgáló vasláda is.

Minthogy a különböző bútordarabok részletesebb leírását nemigen olvashatjuk a regényben, nem kapunk tájékoztatást arra nézve, hogy egy-egy meghatározott funkciót betöltő tárgytypus kiképzése, „finomsága” milyen fokozatokat mutat a társadalmi réteg-

zódásnak megfelelően. Arról viszont értesülünk közvetve, hogy a korabeli asztalos a megrendelő hovatarozásától függően más-más igényeknek tett eleget. Fáy Istvánnak az ezermester asztalos költött alakjához, Vidonkához intézett szavai a paraszti réteg kedvelt bútordarabjairól is vallanak: „Aztán más az, polyák parasztnak ládákat csinálni, meg szuszékokat és más, aranyozott szekrényeket alkotni, amikben hercegnők, grófnék tartogatják a selyemszoknyaikat” – győzködi Fáy az asztalost.⁹

Az elsődlegesen használati funkcióhoz kötött berendezési tárgyak a díszítő elemekkel karöltve teremtik meg egy-egy helyiség hangulatát. A falak díszítése a grófi kastélyban a leggazdagabb. A lovagtermet a nemesi virtust szimbolizáló fegyverek, puskák, buzogányok és pisztolyok ékesítik, míg az „agancsterem” fala mindenféle vadásztróféakkal van tele. A történelemformáló, ősi harci kedv illusztrációi a grófi család városi palotájának kapuíve alatt függő bőrvödrök, csáklók, buzogányok és dárdák is.

Díszítését adja a falaknak az idő múlásáról is tájékoztató falióra. Nagy bronzóra kegyeg a Buttler-kastélyban, és vén óra ingája jár Horváth Mihály dolgozószobájában. Az időmérő alabástromszlopokon álló típusával találkozunk az egri érseki palotában.

A grófi kastély dolgozószobájának berendezéséhez tartozó aranyozott, címeres tükrök leírásán túl elsősorban a lakóhelyek festészeti díszéről nyerünk információkat. Noha – amint arra az író rámutat – az ebédlők falát szokásosan csendéletképek díszítik, a bárói kastély ebédlőjében csak egyetlen (Jan Kupeczky-féle tükös) csendélet függ a házigazda katona lelkületét tükröző kardok, török, puskák, buzogányok és hadvezéri portrék sorozata között.

A már itt is megmutatókozó portré-dominancia jól tükrözi a korszak képzőművészeti igényét, amely – mind a regény tanúsága, mind mai tudomásunk szerint – legelsősorban az arcképfestészetre irányult. Az újnemes dolgozószobájában a tulajdonos leányának egy vándorpiktor által megfestett portréja, a gróf úr dolgozószobájában az édesanya arcképe függ. A közeli hozzátartozók arcmai mellett a történelmi tudat és a nemesi di-csőség által életre hívott ún. ősgalériák példájával is találkozunk. A grófi kastély nagy ebédlőjében páncélos és sisakos, régelt felmenők sorakoznak egymás mellett, az ősgalériák hivatali típusát pedig az egri érseki palota berámázott püspökportré-sorozata képviseli. A festészettel szemben támasztott elvárások az arcvonások visszaadásában ki is merültek, s amikor egyéb jellegű témákra támadt igény, mint például egy áhítatos Madonna-ábrázolásra, akkor – mint ahogy azt Buttler gróf dolgozószobájában is látjuk – egy híres festő (ez esetben Tiziano) ismert képének hű másolatáról szólt a megrendelés. Amikor pedig a történet vége felé a jó módú nemes eredeti Raffaello és Correggio festményeket vásároltat ügynökei által, azt nem műkedvelésből vagy műgyűjtői szándékból teszi, hanem vagyonának elherdálása végett. A festészeti produktum eredetiségének igénye a 19. század elején a felvidéki nemesség körében nem vetődött fel. (Hozzá kell tenni, a dunántúli Esterházyaknál már igen.)

A falak díszei mellett hozzájárultak az összehatáshoz az almáriumok erekyeként őrzött kincsei. Jellemző, hogy honnan mi kerül elő: Dőry báró szekrényéből aranybillikok (aranykelyhek), a kisenemesi sorba tartozó korcsmárosról csehországi poharak. Ez utóbbiak egy sajátos, ma már kevésbé ismert tárgytípust képviselnek: a karlsbadi fürdőházakat ábrázoló piros poharak az emléktárgyként egykor sorozatban gyártott ún. für-

⁹ 14. kötet 72. (II. rész, 9. fejezet)

dőpoharak közé tartoznak. Almáriumba illő ritkaság az öreg Bernátnak Mária Antoinette-et ábrázoló elefántcsont miniatűrje is. E vitrinben őrzött tárgyak értékét egyrészt különlegességük adják, másrészt a hozzájuk kapcsolódó történetek, melyeknek meghallgatása kötelező program a szívesen látott vendégek számára.

Használati tárgyak

Nagy becsben tartott vendégek jöttekor kikerülnek a nemesi ház almáriumából a kétszáz esztendőös ezüstneműk, a százsesztendőös porcelán tányérok, csészék, és rövid időre a damasztabrosszal megterített asztalon kapnak helyet. Az említett tárgyakhoz hasonlóan a használati eszközök és a dísz tárgyak közös halmazába tartoznak a különböző típusú pipák értékesebb példányai is. A regényt olvasva úgy tűnik, a férfiak – tartozzanak a társadalom bármely rétegéhez – kivétel nélkül mind „pőfékeltek”, sőt – mint ahogy azt a falusi korcsmáros felesége példázza – az asszonyoktól sem állt távol e szenvedély. A csibuk, tajtékpipa és szopóka emlegetése végigkíséri a regény egész folyamát. Nélkülözhetetlen kelléke a férfiak egymás közötti társalgásának, melyre gyakran éppen a pipatóriumban kerül sor. Mint már láttuk, Dőry báró büszkén mutogatja Nagy-féle pipáját, a kaposi lakodalomban pedig egy névtelen úr ezüst kupakos pipáját csattogatja, hogy a mives darabra ily módon hívja fel a figyelmet. A vidéki doktor messze földön híres tajtékpipa-gyűjteményének említésekor megtudjuk, hogy a pipagyűjtés a nemesség hobbijai közé tartozik.

A dohány, különösen a gálócsi, a férfiember számára nagy „kincs”, élvezete nemcsak pőfékelés útján, de a ma már ismeretlen burnótozással is gyakori a korban. E szenvedély kelléke a burnótszelence, amelynek egy rózsafából készült, dr. Guillotine arcképével díszített példánya ott lapul a vidéki doktor, Medve Ignác zsebében, de gyakran veszi elő tubákos szelencéjét az egykori titkosrendőr, Krok Mátyás is, „... hogy megsarkantyúzza az agyvelejét”.¹⁰ A burnótozás, s vele a szelencehasználat nemcsak világi körökben, de az egyházi szférában is általános. A szentszéki tárgyalás folyamán „... az igazságnak... megízlelése előtt még egy kis burnót megízlelése sem látszott megvetendőnek, mire kivette a praeses tubákos szelencéjét, és szippantott. A többi kanonokok is előszedték a piksziseket, és általános prűszkölés következett; a vicanótárius nem győzte ismételgetni a sok Conducát sanitati-t.”¹¹ A szelencék használata azonban nem korlátozódik kizárólag burnót tárolására. Számos típusa közül egy-egy alkalommal a levélszelencére és a cukros szelencére történik a regényben utalás.

Ha már az imént bekukkantottunk Medve doktor zsebeibe, legyen szó az ott meglapuló ezüst óráról is. Az író által gyakran „hagymának” nevezett zsebórának – „mint azon időkben nem kevesen” – a regény ügyvéd-figurája, Pereviczky Kristóf is nagy birtokosa, „... hármát, négyet is hordván e ketyegő kis jószágokból a mellénye külsejére külön e célra alkalmazott zsebekben”.¹² A zsebben hordott értéktárgyak közé tartozik a miniatűr arcképeknek óraláncon függő, medalionba foglalt típusa is, amelyet az egykori

¹⁰ 14. kötet 66. (II. rész, 8. fejezet)

¹¹ 14. kötet 106. (II. rész, 13. fejezet)

¹² 14. kötet 27. (II. rész, 3. fejezet)

zempléni alispán, Fáy István húz elő, hogy odaadja az ábrázolt felderítésével megbízott egykori titkosrendőrnek.

Hogy mi mindent hordott még magával a korabeli férfiember, arra nézve Medve doktor zsebei további információval szolgálnak. Míg a fentiekben említett tárgyak a használati eszközök és a dísz tárgyak közös halmazába tartoznak, pusztán használati értéke van a pénztárcának, kulcsnak, mint ahogy ide tartozik az acélos bicska is, melyet „minden rendes ember” magánál tartott.¹³ Kizárólag használati értéke van továbbá a kemen-cés konyha felszerelésének (fazék, vaskondér, rura, szita, rosta, varecska), a kerti munka eszközeinek (kapa, fülkosár) és az ún. kolmizó vasnak, amely a 19. század elején sápodlinak nevezett fodros ingelő rendben tartására szolgált.

Közlekedési eszközök

A regény szereplői, ha nem épp otthon tartózkodnak, vagy vendégségben járnak, akkor úton vannak. Bár a történet két diák gyaloglásával kezdődik, a későbbi elbeszélés során nemesi címerrel díszített úri hintók, könnyű bricskák, csézák, löcsös magyar szekérek és társzekerek jönnek-mennek – csörtetnek, röpülnek, olykor méltóságteljesen vonulnak céljuk felé – a sáros vagy poros földutakon, városi utcákon. A kocsifajták széles választékát részben az eltérő rendeltetés magyarázza. Míg a teherszállítás a társzekerek dolga, a gyors személyfuvarozásra leginkább a könnyű utazókocsi, a bricska volt alkalmas, az úri hintó pedig a szorosán vett gyakorlati funkció mellett a nemesi reprezentáció eszköze is volt. Legyen szó azonban bármilyen utasszállító kocsiról, az eléjük fogott lovak száma messziről tudatta, a társadalmi hierarchia mely fokán álló uraság utazik rajta. „A fogat minősége jelezte a nemesek rangját, előkelőségét az arisztokratikus megyékben” – írja Mikszáth, majd így folytatja: „Különböztetést is minden valami egyebet jelzett, mint ami volt. Az emberek bele voltak bolondulva a szimbólumokba. Erdélyben a kürtök szimbolizálták a rangfokozatokat... A szegény tót megyékben a fák után igazodott el a földi nagyság mércéje... Zemplénben, Szabolcsban, Ungban fogatok határoztak.”¹⁴ Mint megtudjuk, a lovaknak a család rangjához kötött számszerűsége áthághatatlan szabályként érvényesült. A kétlovas kisnemes, Tóth korcsmáros inkább gyalog menne, de nem kapaszkodik fel a Bernáthék négylovas kocsijára (csupán a bakra, a kocsis mellé), aminek persze inverze is igaz, mert „... egy Bernáth sokszor ment gyalog, de két lovon sohase ment. Az derogált volna.”¹⁵

A lovak száma mellett a négyes fogatokon belül – az állatok színe, valamint minden egyéb külső jegyeinek összhangbeli fokozata szerint – újabb árnyalatok érvényesültek. A leggazdagabb mágnások négy, minden tekintetben egyöntetű paripát fogattak kocsijuk elé, de hogy különleges alkalmakkor öt lovat is megengedhettek maguknak, azt Buttler grófnak a szentszéki tárgyalásra vonuló feudális menete példázza, melynek vége felé maga a gróf öt fekete csödörön jött, „a három első nyeregből hajtották”.¹⁶

¹³ 14. kötet 19. (II. rész, 2. fejezet)

¹⁴ 13. kötet 120. (I. rész, 10. fejezet)

¹⁵ 13. kötet 120. (I. rész, 10. fejezet)

¹⁶ 14. kötet 101. (II. rész, 12. fejezet)

A közlekedési eszközök a technika oldaláról nézve egy-egy adott, hosszabb-rövidebb időszakhoz köthető szerkezetek. A történet során két olyan konkrét kocsiról is szó esik, amely az olvasó számára technikatörténeti korszakot jelölhet. A vagyona eltékozlásán fáradozó gróf új párizsi hintója ún. brummer kocsí, amiről Mikszáth megjegyzi, hogy akkori találmány;¹⁷ egy Rolly nevezetű, különcködő gazdag úr Bécsben készített muzsikáló bricskája pedig mint korabeli kuriózum kerül lábjegyzetes ismertetésre.¹⁸

Viselet

A közlekedési eszközöknél tapasztalt rangjelző szerep még szélesebb dimenzióban mutatkozik meg az öltözködés terén. Egy-egy öltözet sokatmondóan árulkodik viselőjének foglalkozásáról, társadalmi hovatartozásáról, s mert ekkora információközlő jelentőséggel bír, az esetleges szerepjátszás legfőbb kellékévé válik. Mesteremberes álruhához folyamodik Buttler gróf és parasztlánynak öltözik Horváth Piroska, hogy inkognitóban maradhassanak, ugyanakkor Dőry báró hajdúja a kaposi lakodalomban „úrias öltözetet viselt, és megyei esküdtnak adta ki magát”, nyilvánvaló kedvtelésből.¹⁹ A regény egy másik utalása szerint, a szerepjátszás ez utóbbi fajtája nem lehetett ritka jelenség.²⁰

Hogy milyen is volt az „úrias öltözet” a férfiak körében, annak részletes leírását nem olvassuk a regényben. Buttler grófnak szürke pantallóban, ugyanabból az anyagból való mellényben, valamint kabátban vész nyoma, Fáy István pedig zöldes krispint ölt magára, amikor az alispánhoz indul, hogy segítséget kérje. Legbővebben az újnemes Horváth Mihály – s közvetve a mintakép Andrásy – habitusáról értesülünk: Goethe-kabátot, nyak köré csavart fekete selyemkendőt, s „akkoriban divatos gráci szövetből készült” nadrágot visel.²¹

A nemes hölgyek ruházatáról lényegesen több tájékoztatást kapunk, s talán nem járunk messze a valóságtól, ha e tényt a női viselet díszesebb és változatosabb voltával is magyarázni igyekszünk. A ranghoz méltó öltözködés az úrhölgy számára kényszerítő erővel bírt. Bernáthné nagyszony egyszerű házi ruháját fekete selyemruhára cseréli, mielőtt a leendő rokonokhoz átmegy, és olyan dámává alakul, hogy „a Hofburgba is beillenék”.²² De még a kismemesi Tóthné is felölti előbb ünnepi fekete terno-ruháját és fehér csipke főkötőjét, mielőtt előkelő vendégei elé járul.

Megcsodálhatjuk a történet során a baronessznek, Dőry Máriának az akkori párizsi divatot követő, részletesen bemutatott empír stílusú, majd a hasonlóan képszerűen leírt, Pompadour-szövetből varrott ruháját, de hófehér menyasszonyi viseletben éppúgy látjuk, mint a regény végén talpig gyászban. Az újnemes leányával, Horváth Piroskával ezzel szemben többnyire egyszerű ruhában találkozunk, röpükében, rütyökében, batizst- vagy kartonruhában. Előkelő hófehér öltözeteket visel ellenben a nádor elé járulva,

¹⁷ 14. kötet 175. (II. rész, 23. fejezet)

¹⁸ 14. kötet 181. (II. rész, 24. fejezet)

¹⁹ 14. kötet 73. (II. rész, 9. fejezet)

²⁰ „... a fiatalember megvacsorált, lefeküdt, reggel pedig kijött a szobájából mesterlegénynek öltözve, holott megfordítva szokott történni” 14. kötet 65. (II. rész, 8. fejezet)

²¹ 13. kötet 86. (I. rész, 6. fejezet)

²² 13. kötet 111. (I. rész, 9. fejezet)

amikor pedig az ország legrangosabb személyeinek éppen hogy visszafogott házi viseletéről kapunk némi fogalmat.

A köznép soraiból élénk villan az erdőkerülő gubás, tarisznys alakja, értesülünk a rutének portyáinknak nevezett szokásos fehér nadrágjáról, a mesterlegények apró dinyegombos közkedvelt fekete mándlijáról, de legplasztikusabban a kaposi csapos ünnepi magyaros „szerelése” kerül bemutatásra. Hasonlóan képszerűen festi le az író a városi palota komornyikjának rokokó libériáját, amely éppúgy az uniformis kategóriájába tartozik, mint a Buttler-féle feudális felvonulás résztvevőinek (urasági banda, harsonás, lámpavivők, huszárok) dolmányos-mentés egyenruhája.

A korabeli viseletre vonatkozó apróbb-bővebb utalásoknak a teljesség igényével történő összefoglalása igen messzire vezetne. Jelen dolgozat eltekint többek között az előforduló kalaptípusok, vagy a divatos szövetfajták tételes felsorolásától, és a korabeli viseletek olyan kiegészítőinek említésével zár, mint – férfiak esetében – sétabot, pecsétgyűrű, – nők esetében – fülbevaló, napernyő és legyező.

Sok mindenről nem esett szó, ami pedig további színeket és ízeket ad a napóleoni időknek. (Ízeket csaknem szó szerint, hiszen ételfélék is említésre kerülnek.) Hogy egy barokkosan zsúfolt képpel zárjunk: beletartozik ebbe a világba a gyöngyhüvelyes fogpiszkáló éppúgy, mint minden korabeli háziasszony álma, a sevres-i findzsa, amit lehetőség szerint lőcsei damasztabrosszal terített asztalra helyeznek, de a tiszaujlaki bajszpedró, a körmöci csipke, a győri bicska és a selmeci pipa is a korszak eszköztárának tartozéka.

Végül nagyon fontos nyomatékkal feltenni a kérdést: vajon Mikszáth mennyiben festett hiteles képet a 19. század elejének tárgyi világáról. Ezt a kérdést többféle irányból megközelítve lehet csak megválaszolni. Egy igencsak pozitív válasz már el is hangzott a bevezetőben, a Nagy-féle pipákra vonatkozóan, s e mellé most egy újabbat csatolunk, mégpedig a képzőművészet tárgykörében.

Elmondható, hogy a korszak képzőművészeti ízlésére, igényére vonatkozó információk (úgy mint az ebédlőknek általában csendéletekkel való díszítése, az ún. ősgalériák hagyománya, híres festmények másoltatásának gyakorlata, az elsősorban arcképekre szorító festészeti igény) egybevágnak a művészettörténeti szakirodalom megállapításaival. De hitelesnek bizonyul a regény olyan specifikus közlése is, mint az a lábjegyzet, amely szerint „Buttler János gróf életnagyságú olajképe megvan a nógrádi megyeház dísztermében”.²³ A portrét festő Barabás Miklós (1810-1898) időskori önéletrajzából és munkáinak ahhoz mellékelte összeírásából is tudni lehet, hogy 1844-ben Nógrád vármegye valóban megrendelte Buttler életnagyságú portréját, melyet a festő 360 koronaforintért el is készített.²⁴ (Megjegyzendő, hogy Mikszáth nem szakirodalomból szerezte értesülését, hanem tapasztalati úton. A festményt mint nógrádi esküdt saját szemével láthatta.)

Míg az író nem említi Barabás szerzőségét az előbbi arcképpel kapcsolatban, a neves művészhez köti annak a kis elefántcsont miniatűrnek a megfestését, amely a törté-

²³ 14. kötet 52. (II. rész, 6. fejezet)

²⁴ Márkosfalvi Barabás Miklós önéletrajza. Kolozsvár, 1944. 252. Barabás ekkor másodjára festett portrét Buttler Jánosról. Első alkalommal 1836-ban Heves vármegye számára, a grófnak a Ludoviceumra tett adományá alkalmából.

net idején Buttler gróf gyámapjának, Fáy Istvánnak tulajdonában van, és amelyet a tulajdonos regénybeli állítása szerint az akkor tizenkét éves festőzseni Enyeden készített Buttlerről.²⁵ Barabás önéletrajzából tudjuk, hogy tizenkét éves korában, 1822-ben valóban Nagyenyeden diákoskodott, egészen 1828-ig. Első arcképkísérletét 1823-ra datálja, amikor is egyik tanárát rajzolta le, majd a következő két év során is csak diáktársairól rajzolt portrékat említ. Az elefántcsontra történő miniatűr vízfestés kezdetét azonban a művész az 1826-27-es kollégiumi év elejére teszi. A források alapján tehát a regénybeli miniatűrnek Barabástól származtatása – legalábbis a megadott paraméterekkel – nem tűnik többnek családi, vagy az író által költött, egészen hihetőnek tűnő anekdotánál. De hát többek között az ilyen elemek különböztetik meg a szépirodalmat a tudományos tényfeltárástól!

A „Különös házasság” sokféle szempontból hasznos forrása a magyar művelődéstörténetnek. Érdeme, hogy nem egyszerűen csak átérezhető korképet nyújt, de a sematikus ábrázoláson túl specifikus közlésekkel hoz igazán közel egy rég letűnt világot. A fentiekben már említésre kerülő kortörténeti mozaikok mellett – többek között – a gyermektáncos munkafolyamatának leírása vagy az ún. feudális menet „felvonultatása” is olyan részleteket jelentenek, amelyeket érdemes észben tartania az ilyenféle területekre kalandozó történésznek. Végezetül nemcsak a regény, de írójának érdemeit is ki kell emelnünk. Annak az írónak erőit, akiről megjegyzik, hogy előzetes jegyzetelgetés nélkül, látszólag teljesen kötetlenül szőtte cselekményeit. Nos, Mikszáth szárnyaló fantáziájú, de ugyanakkor a realitások kereteit szándékoltan kijelölő és tiszteletben tartó zseni volt.²⁶

²⁵ 14. kötet 52. (II. rész, 6. fejezet)

²⁶ Ezúton is köszönetet mondok dr. Fábi Anna tanárnőnek, hogy – az ELTE Művelődéstörténeti Tan-szék PhD program keretében – ösztönzést adott a regény egy ilyen szempontú megközelítésére.

KI KICSODA LŐCSÉBEN?

– a szerepek instabilitásának vizsgálata Mikszáth Kálmán

A fekete város című művében –

PAJTÓK ÁGNES

A homogenitásban is heterogén Mikszáth-életmű egyik utolsó, s éppen ezért jelentős, szintézisalkotó műve *A fekete város*. Szinte közhelyszerű a megállapítás, minden e regényt taglaló elemzés kiemeli a tényt¹, miszerint az író kedélyének elkomorulása, a világ stabilitásába, megismerhetőségébe vetett hitének megrendülése tetten érhető az alkotás sorai között. A közhelyek gyakran jó iránytűként szolgálnak. A hangulatváltozás megjelenése explicit módon ugyan nehezen bizonyítható, de ha a konkrét textus mögé nézünk máris több tanúsítványát fölfedezhetjük a föltételezésnek, miszerint a regény egyik alapélménye a világ bizonytalanná válása, s az ebben az instabil létben történő tájékozódás nehézsége, vagy néha egyenesen lehetetlensége. E bonyolulttá vált létben semmi sem az, aminek látszik. Vagy inkább: senki sem az, akinek látszik. Az egyes karakterek szerepe, státusza fejezetenként változik, mely változás történhet a szereplő saját akaratából, vagy csupán a körülményekhez való alkalmazkodásából. Ez a szinte minden szereplőt érintő változás a viszonyok kusza hálóját eredményezi. Hiszen a kapcsolatok aszerint alakulnak, hogy az adott figura éppen melyik szereplehetőséget használja ki. Természetesen e hipotézis nyomán felmerül a kérdés, hogy vajon az egyes karaktereknek van-e egy valódi, hiteles énjük, melyre csupán mintegy álarcként ráhúzzák a többi szerepet, vagy én-tudatuk annyira szétesett, fragmentálódott, hogy mindig az éppen adott jellemükkel azonosulnak. A válaszadás nehéz, hisz hiába az omnipotens narrátor, vagy a szabad függő beszéd, neni láthatunk minden szereplő személyiségének mélyére.

A kétség ellenére erősebb a második feltételezés. Vagyis, hogy karakterek saját magukhoz fűződő viszonya azért nem jelenik meg manifeszt módon a szövegben, mert ez nem létezik. Tehát nincs lelkiismeretük.

Van azonban egy kivétel. S ezzel a mondattal térjünk is rá dolgozatom valódi témájára, a szereplők konkrét elemzésére.

Görgey Pál a regény központi és kulcsfigurája. Ő az egyetlen, aki a cselekmény folyamán mindvégig megmarad egy szerepkörben. Tudjuk róla, hogy Szepes vármegye alispánja, hogy egy leány édesapja, valamint, hogy özvegyember. Egyszer neki is lehetősége nyílik a szerepváltásra, ám a körülmények úgy alakulnak, hogy inkább Görgey úgy alakítja, hogy ez mégsem történhessen meg. Ez a szituáció pedig nem más, mint mikor

¹ Lásd például: Fábri 1983., Eisemann 1998.

Kramler bíró megölése után először ül össze a vármegyei tanács – immáron Görgön. Az alispán ekkor följárja a lemondását. De az összegyűlt főurak egyhangúan elutasítják ezt. Minden bizonnyal Görgey is bízott ebben, hiszen a visszavonulást hiteltelenül adja elő, hamis retorikával manipulálva a tanács tagjait.

Tehát a cselekmény úgy íródik meg, hogy Görgey mindenképpen beleragadjon egy bizonyos szerepbe, melyből nem tud kiszabadulni. És melyből nem is akar.

A többi figura sokkal képlékenyebb. Már Görgey legközelebbi hozzátartozójára is jellemző ez a megállapítás. A Görgey Rozália valódi identitásával való problémák rögtön születése után felmerülnek. Mivel az édesanya belehal a szülésbe Görgey Pál eltávolítja a tragédiát folytonosan földidőző gyermeket: öccséhez és annak családjához költözteti, akiknek szintén hasonló időben született lányuk. A két gyermek közül azonban az egyik meghal. S hogy melyik? Ez a kérdés sohasem tisztázódik egyértelműen. Görgey Pálnak az a rögeszméje – vagy jogos gyanúja? – támad, hogy az ő gyermeke pusztult el, csak öccse túlságosan félti ahhoz, hogy bevallja neki a történeteket. Minden kétséget eloszlató bizonyíték ugyan nem kerül elő, de Görgey végül is saját gyermekeként kezeli Rozáliát. Szereit, félti, a legjobbat akarja neki. Éppen ezért, mikor forróvá válik a helyzet, agyafúrt tervet eszel ki, hogy biztonságba helyezze a lányt: saját maga küldi a tűzhöz közel, vagyis Lőcse városába. Ő maga ugyan kitart saját szerepe mellett, de azt felismeri, hogy a labilis, kiismerhetetlen világban nélkülözhetetlen az identitásváltás. Így kerül Otrokócsy Rozália néven kislánya a fekete város prominens nevelőintézetébe. A lány aggályoskodás nélkül elfogadja az új helyzetet. Sőt, mintha élvezné is. Él a lehetőséggel, hogy kapott egy álarcot, amit viselve bátrabban, magabiztosabban viselkedhet. Ez a változás már Lőcse felé tartva a kocsiúton megfigyelhető. Ekkor válik kacér nagylánnyá az addigi félnék kislány. Ennek – s magának a maszknak – köszönhetően ekkor történik meg a későbbi tragédiát előidéző esemény: Otrokócsy Rozália megismerkedik Fabricius Antallal, akinek egyetlen célja Görgey Pálon bosszút állni. Ez a szándék azonban látszólagos lényegtelen volta miatt kimondatlan marad. Hiszen egy ifjú szerelmes férfi minnek is untatná szerelmesét „a munkával” az udvarló szavak helyett.

A történet elején Fabriciust mint naiv, egyszerű, jóra való fiút ismerjük meg, aki ugyan kissé túlbuzgónak tűnik, ám e tulajdonsága csak később, visszamenőleg válik negatívvá, a cselekmény kezdetén még e jellemvonás is kedvező. A Fabricius-fiúról alkotott hízalgő kép fokozatosan átalakul, módosul az olvasóban. S ennek egyértelmű oka a közéleti magatartás. Az élete e területén elvakult, szűklátókörű a fiú. Ez azért is meglepő az olvasó számára, mert a magánéletben egy érzékeny, megbocsátó jellemmel találkozhatunk. Már a Lőcsébe tartó kocsiút alatt kitűnik, hogy segítőkész, lovagias mindenkivel, Rozáliáért, akihez gyengédebb szálak fűzik, pedig kész lenne mindent feláldozni. Azt is korán észrevehetjük, hogy jóeszű, logikus gondolkodású ifjú, a városi tanács gyűlésén szépen, szabatosan, megfontoltan beszél. E pozitív tulajdonságok Lőcse város tanácsának figyelmét is fölkeltik, s mikor másodszer is megüresedik a főbírói poszt, a fiatal, szinte még gyermek Fabricius Antalt nagykorúsítják, s vezetőjükké választják. Így következik be e figura szerepváltása. Az ártatlan, jószándékú, de tapasztalatlan és elfogult ifjú korlátlan hatalmat kap, és ezzel felelőtlenül, forrófejűen bánik. A körülmények alapos vizsgálata nélkül, csupán saját rögeszméjét követve tönkretesz mindent, elvágja a történet és Görgey Pál életének a fonalát. Figyelmen kívül hagyja, hogy az alispán saját akaratából megy Lőcsére, s Kramler halálának újabb kivizsgálása is elmarad. Ennek oka talán az, hogy Fabriciust akkor kényszerítik bele új szerepébe, amikor annak felvételére még nem áll készen. Úgy viselkedik, mint egy gyermek, akit a felnőttek egy pilla-

natra felügyelet nélkül hagynak: egyből kipróbál mindent, amiben addig korlátozták. És természetesen közben meg van róla győződve, hogy amit tesz, az teljes mértékben helyes. A bajt csak akkor észleli, amikor a kristályváza már menthetetlenül összetört. A gyermek Fabricius is hasonlóan cselekszik: főbíráskodását egy hatalmas horderejű dologgal kezdi. Megöleti az alispánt. S ő is, mint a játszó gyermek csak a tett véghezvitеле után szembesül saját cselekedetének súlyával. A kristályváza itt is összetört. Görgéy fizikai megsemmisülése óhatatlanul is Fabricius szellemi-lelki megsemmisüléséhez vezet. A trauma akkora, hogy a történet nem is íródhat tovább. A cselekménynek hirtelen vége szakad, ebből a szakadékból már nem lehet kimászni. Fabriciust az elhibázott szerepbe való kényszerítés bukásra ítéli.

A központi figurák után nézzünk néhány mellékszereplőt is, akikre a szerepcsere lehetősége szintén jellemző, s akik így még a főszereplőknél is jobban tovább erősítik az instabil világ regénybeli bemutatását.

Görgéy Pál öccse, János a történelmi helyzet alakulása következtében kényszerül különböző szerepekbe. S ő fel is ismeri, hogy a sors játékot űz vele. Egyik elmélkedésében ezt így fogalmazza meg: „eddig büjdosó kuruc voltam, legalább tudtam, mi vagyok /.../. Ezentúl szabad magyar nemes volnék, de nem tudom, mi vagyok.” E sorok olvasása közben szinte úgy érezzük, mintha magának Mikszáthnak a hangját hallanánk, aki élete alkonyán egy új, számára kiismerhetetlen világ eljövetele miatt kesereg.

A következő, rendkívül tipikus figura Bibók János és családja. Az ő története szinte komédia, vagy inkább tragikomédia. A regény kezdetén mindenki halottnak hiszi, majd egyszercsak „feltámad”. Hazamegy Görgőre, és a következő helyzetben találja magát: a saját felesége az anyja is, hiszen az apja lett feleségének a férje. Hát ember legyen a talpán, aki ebben a helyzetben el tud igazodni! És Bibók el tud! Ő az a figura, aki elvtele-nül képes alkalmazkodni bármilyen helyzethez, ha az a legkisebb anyagi haszonnal is kecsegtet. Mindig úgy viselkedik, ahogy az adott környezet megkívánja. Hol kuruc, hol pedig labanc. Valójában azonban nem tartozik egyik táborba sem, egoista, szélsőségesen individualista ember, s így számára a szerepcserék, látszólagos jellemváltások nem okoznak nehézséget. Sőt, ez a karakter éltető eleme.

A szerepek változóságát tekintve talán Quendel apó a regény legérdekesebb figurája. Ő valódi kaméleon-természet. Abban különbözik az eddig vizsgált különböző szerepekben feltűnő jellemeiktől, hogy az ő esetében a szerepek nem diakronikusan követik egymást, hanem szimultán vannak jelen az életében. Hiszen ő egyszerre német polgár, magyar nemes és török basa. Az is az ő jellegzetessége, hogy a szerepekbe nem belekényszerült, hanem maga választotta azokat. Valószínűleg ez az oka annak, hogy ilyen jól képes lavírozni köztük. Mindegyikkel képes azonosulni. S ezen kívül arra is érdemes odafigyelni, hogy Quendel úr Fabriciussal éppen ellentétes mozgást végez az olvasóból kiváltott szimpátiát tekintve. A kezdetben rendkívül ellenszenves sznob szászból végül egy összetört, megrokkant öregember lesz, akit bátran tekinthetünk az író szócsövének. Ő az, aki a regény végén összegezve ítéletet mond az összes szereplőről, és átvittven az egész társadalomról: „Gyilkosok vagytok, gonoszok vagytok, meg fog az isten büntetni. Keresztényeknek tartjátok magatokat, de nincs bennetek mákszemnyi könyörület. Azt hallom, csak arra kért az a szegény úr, hogy legalább a lánykájától hagyjátok elbúcsúzni, és még azt sem tettétek meg, pogányok.”

Végül visszatérve elemzésem kiinduló pontjához, újra vessünk egy pillantást Görgéy Pál jellemére. Már kezdetben megállapítottuk, hogy ő az egyetlen a cselekmény során, aki képtelen a szerepváltásra. S ő az egyetlen, aki fizikailag is elbukik. E két megállapí-

tás összekapcsolása súlyos dolgokra enged következtetni. Mintha az öregedő Mikszáth azt akarná ezzel sugallni, hogy a mai instabil, álságos világban eleve bukásra van ítélve az, aki nem képes idomulni a korhoz. Ezért, még ha Fabricius nem is ölné meg az alispánt, megsemmisülése akkor is szükségszerű lenne, hiszen személye anakronisztikus. Aki tehát nem képes a dinamikus, állandóan változóban lévő élet tempóját és elveit (elvtelenségét?) magára venni, az nem képes saját létének fenntartására. Ezen elmélkedve eszünkbe juthat, hogy vajon mit szólna Mikszáth a mi korunkhoz...?

Felhasznált szakirodalom:

CSÜRÖS Miklós

Budapest, 1994 *„Lesz, idő hogy visszatérhet”*

EISEMANN György

Budapest, 1998 *Mikszáth Kálmán*

FÁBRI Anna

Budapest, 1983 *Mikszáth Kálmán alkotásai és vallomásai tükrében*

MIKSZÁTH Kálmán

Budapest, 2000 *A fekete város*

NÉMETH G. Béla

Budapest, 1994 *Századutóról, századelőről*

PRAZNOVSZY Mihály

Budapest, 1999 *Mikszáth Kálmán*

„EGY NEMZET INTELLIGENCIÁJA CSAK AKKORA NAGY, AMEKKORÁNAK IRODALMA MUTATJA”

PFENING DÓRA

Az alábbi tanulmány reményeink szerint hűen szemlélteti a Mikszáth-pályázat mottóját: egy nemzet intelligenciája szerintünk is „... csak akkora nagy, amekkorának irodalma mutatja”. Kitűzött célunk megmutatni Mikszáth Kálmán prózanyelvének ezidáig alig értelmezett rétegeit is a legmodernebb interpretációs törekvésekkel rokonságot mutatva; azaz célunk feltárni a választott Mikszáth-szövegben rejlő „irodalmi intelligenciát”.

A Név mint index és történetképző metafora *Mikszáth Kálmán Az a fekete folt című elbeszélésében*

„Olvasni végső soron nyelvi munka – annyi, mint értelmeket találni, értelmeket találni pedig annyi, mint megnevezni azokat. A megnevezett értelmekek azonban más nevek felé sodródnak; a nevek más neveket szólítanak, összesűrűsödnek, és csoportjaik újabb neveket követelnek. Megnevezek valamit, megfosztom a nevétől, új nevet adok neki – így halad a szöveg. Folytonos nevesítés, lankadatlan közelítés, metonimikus munka.”¹

R. Barthes meghatározása szerint az elbeszélés nem más, mint különböző nevek indexként való szerepeltetése. Azzal, hogy az író „nevén nevezi a nevet”, azaz tulajdonnévé avatja a szövegben, nem tesz mást, mint hogy a „szimbólumhálóban” kijelöl egy helyet. A köznév és a tulajdonnév „vonások komplexumát egyetlen nominális elemmel helyettesíti”, de alatta egy végtelenül összefogott „személytelen szimbólumháló” – a jelölések és attribúciók végtelenített cserefolyamata – húzódik meg. A francia narratológus szerint ez csupán egy kiindulást ad a kódok végtelen útjain, s azáltal, hogy a széma-hálók újra és újra a névhez futnak vissza, megmutatja a jelentés útvonalát az (újra)olvasónak. Ekkor az elbeszélésben már nem a cselekmény lesz az elsőrendű mint a hős sajátsága, hanem a tulajdonnév, ami a figura legjellemzőbb „Tulajdonsága”. Ilyen módon a név és a történet viszonyát a jelölők rendjében kialakuló konnotatív jelentés határozza meg.

A dolgozatban az *index névvé válásának* folyamatát igyekszem feltárni a novella szövegének szemantikai vizsgálatá során. A név és a történet kapcsolatának azonban lehet-

¹ ROLAND BARTHES: *S/Z, Horror metaphysicae*, Osiris Kiadó, Budapest, 1997, 22-23.

séges egy másik, Barthes koncepciójától eltérő felfogása is, amely a nevet nem jelként, hanem trópusként értelmezi.² A trópusként felfogott név a költői szövegben autoreferens nyelvi jelként működik, amely remetaforizációja során új jeleket és jelentéseket hív életre. A szöveg világa (a történet) e jel- és jelentésképző folyamat (a szöveg mint aktus) során létesül.

Index – név – történet

Szomorú kérdésre szomorú felelet minden jel.³

Az elbeszélés egy klasszikus jelszituáció megjelenítésével és egy index szerepeltetésével⁴ kezdődik: a „karcsú kémény füstjét” mint *jelzést* a szöveg elbeszélő kompetenciával ruházza fel: „Csak hadd beszélje bátran annak a kéménynek a kavargó füstje, hogy a híres brezinai számadó juhász, Olej Tamás most alkalmasint ‘méretlen húst’ főz ott-hon a bográcsban, neki ugyan nem árt vele.”⁵ A füst olyan jel, amely alapján a tűzre következtetünk. A tűz mint jelölt tematizálása azonban elhalasztódik, s a füstkiadás „pipázás” formájában Olej Tamás, a főhős attribútumává válik. A jel jelöltje (a tűz) végül Olej Tamás cselekvésében realizálódik a novellában: Olej felgyújtja az aklot. Ez a cselekvés azonban egy újabb jelszituációt állít elő: az akol helyén „füstölgő folt” keletkezik. A jel értelmezésére irányuló intenció nyilvánul meg a bojtár, Matyi reakciójában: „Midőn Matyi hazakerült hajnalban, a brezinai aklot nem találta sehol, csak egy nagy füstölgő foltot a helyén. [...] Az a nagy, megdöbbenő talány, mely előtte kitarult, összeszorította a bojtár szívét. Anika és a *bacsa* nevét kiáltozta.”⁶

A fiú tehát a jelölt újabb elhalasztódása helyébe (a folt mint a hiány jele) a nevet állítja – Olej Tamás nevét. Az elbeszélés visszatérő motívuma a jelek értelmezhetősége, referencializálásuk problémája: a jelek ugyanis nemcsak vezetnek, de félre is vezetnek az embert.⁷ Olej Tamás számára annak a talány vokális jelnek, a „suttogó titokzatos hangnak” a jelölete kérdéses, amelyen a természet szólítja meg őt a felesége hangján: „Az a nagy, mélységes *talány* [kiem. P. D.], mely a természet fonszéges arcán honol, beszél hozzá, az meg felelget neki.” (...) „A *bacsa szíve nagyot dobban* [kiem. P. D.] [...] Hangzani fog-e még egyszer az a ‘Tamás’ szó amaz ismerős, régi hangon [...]” Ebben az esetben is azt látjuk, hogy a jel, az index helyébe a név kerül („Tamás szó”), ezért a továbbiakban célszerű a nevek értelemképző szerepét vizsgálnunk a műben.

Tamás, a tizenkét apostol egyike, nem volt jelen, amikor Krisztus feltámadott (Jn 20, 24), és nem akarja elhinni, amíg meg nem látja a szögek helyét, és a szögek helyére nem helyezi az ujját. Majd néhány nap múlva Krisztus újra meglátogatja a tanítványait, és azt

² OLGA FREJDEMBERG: Motívumok. Helikon, 1999/1-2. 55-63.

³ MIKSZÁTH KÁLMÁN: Tót atyafiak – Jó palócok. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1968, 55.

⁴ PIERCE fogalma.

⁵ I. m. : 40.

⁶ I. m. : 64.

⁷ Ilyen jelértelmező szituáció például az ólomöntéshez fűződő hiedelem megjelenése a történetben. Advent első vasárnapjának mágikus erőt tulajdonított a népi hitvilág. András-napkor a lányok forró ólmot csurgattak hideg vízbe, és a megmerevedett ólom-alakból megláthatták, hogy ki lesz a jövőbeliük.

mondja Tamásnak: *Hittél, mert láttál. Boldogok, akik nem látnak, mégis hisznek* [kiem. P. D.] (20, 29). A gnosztikus hagyomány gyakran úgy képzei el Tamást, hogy az apostolok közül egyedül ő találtatott méltónak arra, hogy Krisztus tanításának titkos értelme feltárljon előtte. „Szent Tamás szolgája vagyok, a mikor látom, akkor hiszem.”⁸ A biblíában szereplő Tamás apostol nevéből köznevesült, már 1661-ből ismerjük a használatát olyan közmondás formájában, mint az „igen Thamás vagyok az iránt...”⁹ vagy 1788-ból a „Tamáskodom” kifejezésben. Tehát Olej keresztnéve egy hitetlenkedő személyt takar, aki neve szerint cselekszik több ízben is: hitetlenkedik, kételkedik, amelyért majd meg is kell bűnhődnie. A műben több esetben is előfordul bibliai utalás, amikor is nem történik más, mint hogy az adott autoreferens nyelvi jel (adott esetben a Tamás név) potenciális szövegeket hív életre. Ide kapcsolódik így az Utolsó vacsora estéje, amikor is Krisztus azt mondja a tanítványának, Júdásnak, hogy mielőtt a kakas megszólal, háromszor tagadja meg az ő nevét. Olej Tamás hasonlóképp árulja el Anikát, az alább idézett mondatból. Hangsúlyos, hogy háromszor árulja el Krisztust Tamás, mielőtt felkel a nap: három nap után történik meg Anika elszöktetése is. „Az öreg Olej *harmadnap* [kiem. P. D.] már összeráncolta homlokát e hírre [hogy Anika Taláry Pállal van – beszúrás: a szerző], s így szólt a bojtárhoz: [...] És ezután másnap, harmadnap is mindig ott vadászik a fiatal uraság, és mindig betér egy pohár tejre Anikához. *Nagyon szeretheti* [kiem. P. D.] a vadat és a tejet. [...]”¹⁰

Legszembetűnőbb tamáskodása Olejnek akkor történik, amikor azt mondja Taláry Pálnak, hogy: „Minek mondta hát el akkor – hörgé tompán –, cselekedett volna anélkül [...]”¹¹, vagyis szöktette volna meg Taláry Anikát anélkül, hogy azt Olejjel közölte volna. Aznap kihajtja juhait Olej a legelőre, pedig Taláry Pál azt mondja neki, hogy: „Jó, tehát anélkül fogom cselekedni – szólt a herceg hirtelen megfordulva –, *Isten megáldjon* [kiem. P. D.]”¹²

Olej Tamás ki is mondja egy helyütt, hogy babonás ember ő: „Eredj, Matyi fiam, kardd föl a tűzön, mert én babonás vagyok az ilyenekben, s azt tartom, úgy lehet csak jóízű a pörkölt, ha juhászkéz is csinál benne valamit.”¹³ Ennek ellenére azt mondja később leányának, (amikor azt *hiszi*, hogy az a gazdag ember, aki a házukhoz jött látogatónak, a két vitéz honvéd egyike), hogy: „No, bizony, hát miért ne mondta volna? (Hogy nem ismeri Taláry Olejt – beszúrás: a szerző) Mondás, levegőrontás, *aki hiszi, annak szentírás* [kiem. P. D.]”¹⁴

Olej Tamás vezetéknévének magyar megfelelője az olaj szó, mely valójában szláv eredetű és szlovák (tót) megfelelője az *olej*. A magyar szó feltehetőleg szlovák vagy szlovén eredetű. Az, hogy a magyar szó „aj” végű, valószínűleg hasonulás vagy monoftonizálódás eredménye. Az *olaj* motívuma a műben is megjelenik: Anika hétköznapi ru-

⁸ BENKŐ LÓRÁND: i. m.:380. Az ólomfigurába „belelátott” duda, amely Matyi attribútuma, a Taláryt jelölő puskává értelmeződik át a szerelmes Anika szemében.

⁹ BENKŐ LÓRÁND: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára III., Akadémiai Kiadó, 1967. 835.

¹⁰ I. m.: 55.

¹¹ I. m.: 58.

¹² Ismét egy bibliai párhuzam: Júdás történetére utalás.

¹³ I. m.: 47.

¹⁴ I. m.: 49.

hadarabja az „olajos pruszli”, ami Anika eltűnését „jelöli” a történetben (hétköznapi ruhája helyett az ünneplőt vitte magával a szökésben). A ruha jelszerűségének appercipálását elősegíti, hogy a másik ruhadarabra, a ködmönre volt terítve az „írás”, a „talári herceg címeres pecsétjével.” Az olaj egyúttal (szent)lélekszimbólum is.

Olej Tamás *tamáskodik*, ezért történik meg az a cselekmény (a lánya elrablása), aminek ő csak elszenvedője lehet, részese nem, s nem-tettét megbánva és szenvedve „*olajat önt a tűzre*”, azaz megint csak azt cselekszi, amit cselekedhet, tehát neve olyan autoreferens nyelvi jelként működik, ami képes történeti jelentését és hangalakját megidézni a szövegben. Amikor ugyanis „olajat önt a tűzre” a következő kijelentésével: „Minek mondta hát el akkor – *hörögé* tompán –, cselekedett volna anélkül [...]”¹⁵, akkor csak „még jobban elmérgesíti, kiélezi a helyzetet, fokozza a szenvedélyeket”¹⁶, vagy akár, az argó nyelvben használt kifejezésként értelmezve: megszökik, meglóg a döntés elől. Felgyújtja tehát az aklot, hogy megszabaduljon bűnétől, bár így csak részlegesen tisztulhat meg, mert élete végéig ott marad egy jel, a *fekete folt* a lelkében.

Ahogy az Olej Tamás, úgy a Taláry Pál név is metaforikus szemantikát hordoz, amely a történetben bomlik ki. A Taláry név háromféleképpen fordul elő a szövegben: Taláry herceg (ahol a szövégi „y” nemesi származást jelöl), Talár mint helynév, illetve a talár, mint ruhadarab.¹⁷ Már 1798-ban szerepel a talár szó a „selyem skárlát Talarban (sarkig érő palástbann)” kifejezésben, melynek jelentése hosszú, bő palást.¹⁸ A herceg nevének belső jelentése magában foglalja származását, de ennél többet is. A palásthöz hasonló ruhanemű a köpönyeg, amely eltakarja viselőjének testét, így elhatárolja azt a külvilágtól. Mivel elrejt az ember igazi énjét; ezért a személyiség külső határa, s így a rejtély, és a homályosság szimbóluma, a titok és a színlelés eszköze. A prémes, ékszerrel díszített köpeny az udvari méltóság, a gazdagság, és a rang jelképe, királyi viseletként megfelelője a palást.¹⁹

A *talár* jelentőhöz kapcsolódó 'rejtettség' jelentés a szövegben a talárral homofón *talány* szóban válik újra jelentővé.²⁰ E főnevünk első adatolása 1816-ból való: „tal vagy *talány*: aenigma” (NyÚSz.). 1816-ban már tehát 'rejtvény', 'titkos' jelentésként szerepel. A főnév egyébként nyelvújítási alkotás, a *talál* igéből csonkított *tal-* tőből alakult a képzőnek érzett *-ány* szóvéggel. Valójában még ennél is mélyebb szemantikát hordoz magában a főnév, hiszen nem lehet kizárni azt sem – a TESZ alapján –, hogy a *talán* határozószó a *talánóz* 'talán szóval felel', s ilyen módon a „tamáskodik” kifejezés ekvivallenszé válik a műben.

Ez a *talányos* dolog pedig szintúgy keretbe foglalja a történetet, mint a mű elején és végén a népdalkeret. Taláry Pál neve több helyütt és több változatban is előfordul a szövegben, érdemes a hangok szintjét is megfigyelnünk: „A *talári* herceg *hatalmas* (s '*hatalmas* a *talány*', ami megdobogtatja a bojtár szívét; és nagy ember a herceg: kilenc vármegyében süvegelik, míg él.”²¹ Miután a szövegben megjelenik a herceg főnév, jelen

¹⁵ I. m. : 58.

¹⁶ BENKŐ LÓRÁND: i. m. V. , 367-368.

¹⁷ A költészet ruhája, Anika ruhája már mind-mind utalnak Taláryra.

¹⁸ I. m. : 828.

¹⁹ PÁL JÓZSEF ÉS ÚJVÁRI EDIT: Szimbólumtár, Balassi Kiadó, 2001, 292.

²⁰ Taláry - talár- talány.

²¹ I. m. : 42.

van mellette a talány főnév is, ami az etimológiai levezetés alapján egyértelműen Taláry Pálra utal. A herceg konkrét megjelenéséig Brezina jelzői idilliek, „tündérik”, megjelenése után annak ellentettjére cserélődnek: egy sokkal szomorúbb Brezinát vetít elének a narrátor, hiszen a „bárányokat” veszélyezteti a farkas, a talány a talár, ahol a lány a(z) (minden) ár.

Mindezekből azt vesszük észre ismét, hogy a szöveg a „Taláry” név potenciális szemantikájának a kifejtéseként jön létre: **Taláry Pál** a mű *talánya*, elsősorban **Olej Tamás** számára; Taláry a köpenyével rejtje el a talányt (első feltűnésekor is „álruhát” ölt), melyel egy rejtvényt tár elének, de ez a rejtvény a szövegben tematizálódik, s a hangok szintjén szemantizálódik: „a ta**LÁNY** az **ár**”, azaz azt mondja Taláry Olejnek, hogy: „Nekem a **LÁNY**od kell minden **ÁR**on”.²²

Anika gyönyörű, tündéri teremtmény, ahogy az ki is van mondva: „Gyönyörű teremtmény, amint ott áll, karcsú termete meghajolva, szemei ábrándosan kémlelik a távot, természetlőt fogva puha kis keze aláeresztve [...]”.²³ Jelenlétekor Brezina is tündéri szépségű táj. „Anika [...] üde nevetése olyan volt, mint egy tündércsengettyű.”²⁴ A *tündér* régebbi elnevezése a *tünde*, aki csodás szépségű, természetfeletti képességekkel rendelkező jótevő női lény (életre hívja a cselekményt), aki képes az átváltozásra, az eltűnésre és a varázslásra (a beszéd létrehozására és gátlására). Lakhelye az idilli szépségű természetű táj. A boldogságot, az eszményi tisztaságot és a szerelmet testesíti meg.²⁵ A tündérekhez hozzátartozik tehát a talányosság. Világosan látszik, hogy a tündér-talány-Taláry, majd a talány főnevet egy tulajdonnévvel helyettesítve az előbbieket mintájára az Anika-talány-Taláry kapcsolatot kapjuk. A talár mint ruhadarab, mint említettük, kapcsolatban áll Anika ruhájával, így Anikával is. „A köpeny vagy palást az átlényegülés szimbóluma és védő eszköze – beburkolással, rejtéssel, rejtőzéssel, mássá válással, ill. változtatással – azzá, amit a köpeny és a palást képvisel. Éppúgy elválaszt a külső világtól, mint a ház. (Vö. lat. *casula*, azaz 'házacska', 'csuklyás köpeny', 'miseruha'; a középkori lat. *cappa*, *capella*, 'kápolna', 'köpeny'). A vadászok rejtő öltözetéből kialakult állatalakoskodás során nyerte kiemelkedő kommunikációs szerepét ez a legegyszerűbb ruhadarab, amely kezdetben állatbőr, bunda, irha, toll, ill. lomb- és fűöltözet volt.”²⁶

A *talány*, a *lány* az *ár* és a **Taláry** jelentők fonikus ekvivalenciája egy másik igen lényeges dologra hívja fel a figyelmet. Emlékeztünk rá, hogy a talány már Taláry megjelenése előtt is Olej Tamás ismertetőjegye: „Az a nagy megdöbbenő *talány*, mely a természet főnséges arcán honol [...]”.²⁷ A herceg megjelenéséig a bacsa azonban csak artikulálatlan hangokat hall („[...] az a hang, mely tizenhét éve bolyong az erdő fái között [...]”²⁸), majd a beszéd belsővé is válik a gondolkozás révén („Aki az erdő fáitól, a sziklától, a zuhogó pataktól és a vándorló felhőktől kéri kölcsön a gondolatokat, az nem is

²² I. m.: 57.

²³ I. m.: 47.

²⁴ I. m.: 53.

²⁵ PÁL JÓZSEF ÉS ÚJVÁRI EDIT: i. m.: 490.

²⁶ HOPPÁL MIHÁLY - JANKOVICS MARCELL - NAGY ANDRÁS - SZEMADÁM GYÖRGY: Jelképtár, Helikon, 1990, 173-174.

²⁷ I. m.: 45.

²⁸ I. m.: 60.

fogy ki belőlük soha.”²⁹), ami a reflexió nélküli létezéssel azonosítódik a szövegben: „Gondolkozik, és még sincs gondolatja, mert *szétfolyt, mint a megolvasztott ólom*”³⁰ [kiem. P. D.].”³¹ Az ólom nehéz, de könnyen alakítható fém, nagy fajsúlya miatt a nehézség és a teher szimbóluma, s ha itt (is) a fülünkre hallgatunk ismét, észrevesszük a hangalaki ismétléseket az *olej, olaj, ólom* szavakban. Ezek az elemek láthatóan hangalakjukkal megidézik a hőst. Taláry története ilyen módon a *talány* felfejtéséeként, kibontásaként jelenik meg a szövegben.

Mindebből az is következik, hogy a *történet* már a *hangok szintjén is rendezett*. Tegyük hozzá: ezt a módszertani következtetést s egyben olvasási stratégiát maga a novella írja elő a számunkra, amikor a prózaszöveg elemeit hangzós szöveggé, népdalszerű sorokká alakítja. „Nincsen olyan híres *akol*, mint a brezinai *akol*... – ott künn a Brezinán az a fekete *folt*... / fekete *folt* helyén valaha *akol volt*”³². A népdal mintegy keretbe foglalja a novellát: a mű utolsó sorában már mindkét szó – a *folt* és az *akol* is – megjelenik, miáltal felhívja a figyelmet a hangzóság mentén való olvasásra. Ezek után már nem tehetünk mást, mint hogy „fülünkre” és „szemünkre” (is) hagyatkozva olvassuk tovább a művet, azaz a *fonetikai és grafikus szövegeleket* történetképző és olvasási alakzatoknak tekintjük, melyek értelemképző szerepet töltenek be a szövegben.

Taláry Pál cselekvése egyúttal egy bibliai szövegkontextus értelemképző szerepére hívja fel a figyelmet. „A Messiás birodalmát az ádáz ragadozó és a bárány/juh, megbékélése jellemzi.” (Iz 11, 6; 65, 25). Jákob áldásában Benjámin törzsének harciasságát fejte ki: „Benjámin ragadozó farkas, reggel prédát eszik, este zsákmányt osztogat.” (Ter 49, 27); az egyházatyák ezt tipológiai összefüggések értelmében a Benjámin törzséből származó Pál [kiem. P. D.] apostolra vonatkoztatták, aki keresztényülködőként ragadozó farkas [kiem. P. D.] volt, megtérése után azonban Isten igéjének hirdetőjévé vált. A *Jó pásztor – példázatban* [kiem. P. D.] a híveket, bárányokat veszélyeztető farkas szintén a hit ellenségeit jelképezi (Jn 10, 12); így emlegeti Pál apostol is a farkast (ApCsel 20, 29). Szent Ágoston egyik beszédében azt írja „Ki a farkas, ha nem az ördög?” (Beszédei Jánoshoz, 46, 7.) A farkas tehát a falánkság, a mértéktelenség és a *rablás* szimbóluma.³³ A görög – római kultúrkörben – mint lélekvivő állatnak az alvilági jellege is igen erőteljes. Maga a pokol ura, Hádész farkasbőr köpönyeget visel [...].³⁴

Olaj Tamásról azt tudjuk, hogy „Anikát ugyan nem sokkal szerette jobban, mint kedvenc bárányát, de azért [...] nem tehette ki a *farkasoknak* [kiem. P. D.] a gyepre, dajkát fogadott mellé, és fölnevelte.”³⁵ „Nyisd fel az ajtót, Anika! Talán elaludtál, szép tündé-

²⁹ I. m.: 45.

³⁰ Hiába öntötte Anika és Matyi együtt az ólmot Szent András éjszakáján, mint kiderül, az ólomkatona vállán nem Matyi – attribútuma – dudája volt, hanem Taláry puskája. Ebből kifolyólag Olej képtelen a gondolkodásra, képtelen meglátni a talányt, mert erőlködése ugyanúgy hiába, mint az ólomöntés Szent András éjszakáján Matyinak.

³¹ I. m.: 45.

³² I. m.: 64.

³³ PÁL JÓZSEF ÉS ÚJVÁRI EDIT: i. m., 140-141.

³⁴ HOPPÁL MIHÁLY - JANKOVICS MARCELL - NAGY ANDRÁS - SZEMADÁM GYÖRGY: i. m., 83.

³⁵ I. m.: 42.

rem, kis báránycám...”³⁶ – mondja Olej Tamás a leányának. Teljesen egyértelmű tehát, hogy Olej Tamás számára a farkas nem más, mint Taláry Pál, míg önmagát a *jó pásztorral* azonosítja (ő vigyáz a talári herceg tulajdonában levő nyájra).

Egyidejűleg megfigyelhető a szövegben, hogy a történet előrehaladtával az eddigi szelíd pásztor-figurát felváltja egy másik: hörgő ([...] „hörgé tompán”³⁷), vicsorgó, elboruló tekintetű bacsa, aki ilyen módon felveszi ellentétpárjának, a farkasnak a tulajdonságait.³⁸ Ennek a változásnak a függvényében egyenes arányban változik a táj is: „A tündér Brezina ki van cserélve – egy sokkal szomorúbbal!”³⁹. („Vajon tudta-e, miért?”⁴⁰). A változásra maga Taláry Pál hívja fel a figyelmet: „[...] Azt, hogy szemet hunyj, *ne vicsorgasd a fogadat és ne ordítozd tele a világot* [kiem. P. D.]”⁴¹ Olej Tamás átveszi Taláry Pál attribútumait, és beszédében is megjeleníti Taláry Pál alakjegyeit.

A herceg keresztnéve még egy bibliai párhuzamot hív életre – a „pálfordulást”. Taláry Pál, amikor szép szóval nem éri el, hogy Olej „odaadja” neki a lányát, akkor „talárját”, azaz hatalmát használja fel, hogy elérje a célját. A legelesebb pontján támadja tótunkat: „Hallgass meg, bacsa! Mit szólnál hozzá, ha ez az akol a tied lenne minden birkájával [...]?”⁴²

Matyi neve, és a róla szóló leírás – „Matyiban, aki ott ült a herceg mellett, *jéggé fagyott* [kiem. P. D.]”⁴³ minden csepp vér, nem bírt volna megmozdulni, vagy egyetlen szót kiejteni, ha fejét veszik sem.”⁴⁴ –, Jégtörő Mátyás nevét idézi meg. Róla azt tartja a hagyomány, hogy ha „Zsuzsanna nem vitte el” a fagyot, akkor Mátyás megtöri majd a jég uralmát. De ha nem talál jeget, akkor csinál.⁴⁵ Matyi nevének folklorisztikus konnotációi a szövegben kapcsolatba kerülnek Olej Tamás állapotváltozásainak metaforikus elnevezéseivel.

Az átváltozás jelei a szövegben

A tűz motívuma ismétlődő elemként vonul végig az egész elbeszélésen. Jelen van, mikor Olej Tamás *pipára* gyújt, mikor Anika a pörköltet főzi, mikor a bacsa visszaemlékezik elhunyt feleségére: „[...] azokról a szép *piros* [kiem. P. D.] ajkáról, amiket már azóta *hamuszínű porrá* őrltek a férgek odalenn a *fekete földben* [kiem. P. D.]” Akkor is jelen van, mikor az akolról van szó: „*veres* [kiem. P. D.] födele van [...]”⁴⁶ A bográcsban, a vacsoránál megjelenő tűz további szemantikai jegyeket hordoz: „már *párolog* a

³⁶ I. m.: 56.

³⁷ I. m.: 58.

³⁸ Erre az összefüggésre kitérünk még Taláry Pál nevének tárgyalásakor.

³⁹ I. m.: 43.

⁴⁰ I. m.: 43.

⁴¹ I. m.: 58.

⁴² I. m.: 57.

⁴³ Matyi a duda által képviselője, „révésze” a földi és az égi világ határának. A herceg megjelenésével megszűnik összekötő-funkciója, nem tudja nevében rejtett tulajdonságát kiterjeszteni, hiszen Taláry Pál megjelenésével szembekerül egy talánnyal.

⁴⁴ I. m.: 52.

⁴⁵ TARJÁN GÁBOR: Mindennapi hagyomány, Mezőgazdasági Kiadó, 1984, 175.

⁴⁶ I. m.: 43.

pörkölt, édesapám” – mondja Anika.⁴⁷ A *párológ* ige a füstre, a pörkölt szó pedig a fekete föltra, a leégett akolra utal; tehát melléknévként funkcionál ebben az esetben a szövegben.⁴⁸ A „párológ a pörkölt” kifejezés szó szerinti jelentése az, hogy a főzött pörkölt nemsokára elkészül (szerelmi szimbolika), a költői szemantikában azonban párán keresztül a 'lélekkel telítődés' jelentésben aktivizálódik. A füst kapcsolatot teremt a Föld és az ég között, az emberi lélek felemelkedésének képszerű megjelenítése⁴⁹. A füst által *tisztítás* [kiem. P. D.] – a tömjénezés – máig kíséri a vallási szertartásokat.⁵⁰ Olej a pipája segítségével teremt kapcsolatot rég elhunyt feleségével. Bizonyos kultúrkörökben a pipát is az teszi szakrális tárggyá, hogy a magasba szálló füstje révén kapcsolatot teremt a transzcendenssel, s hogy a lélekkel azonosított lélegzettel [ami pedig a beszédhez, az artikulációhoz szükséges] működtetik.

A tűz és a füst, azaz a vörös és a fekete, a világosság és a sötétség egymást feltételező opozíciók, ellentétes vagy egymást kiegészítő elvek szimbólumai.⁵¹ A történetben a tűz „fekete alakmása” a *hamu* lesz. A narrátor a fentiekben idézett mondatban háromszor nevezi meg ugyanazt a jelentéstartalmat, a feketét: 1. hamuszínű, 2. porrá (azaz „hamuszínű porrá”) 3. fekete föld. A hamu (korom, por) a halál, a gyász, a múlandóság és a bűnbánat külső jele, a beavatás és a megtisztulás eszköze, amely így magában hordja az újjászületés lehetőségét is, tehát ilyen értelemben átmenetet jelez. A görögök pedig hamut szórtak a fejükre a gyászszertartás alkalmával, s ez az aktus átvitt értelemben szólásként még ma is él. A hamuval való bedörzsölés ugyanakkor tisztító eljárás is.”⁵² Az akol porból és hamuból vétetett, ahogy már a 12. századi Halotti Beszéd és Könyörgeésben is meg van írva: „Látjátuk feleim szümtűkkel, mik vogymuk: isa, *por* es *homou* [kiem. P. D.] vogymuk”.

Az átalakulás szemantikáját hordozza a *hamu* megfelelője a szövegben: a „hernyó alakú pernye”: „[...] ott, hol a sűrű fákon *át nem tudott hatolni a tűzfény* [kiem. P. D.], valami csodálatos, hernyó alakú állatok szálltak a levegőből *arcára* [kiem. P. D.], mik csípték és viszketegséget okoztak... Egyet megfogott futtában, markába vette, hogy megvizsgálja, mi! Nem hernyó volt, hanem fekete pernye [...]”, – amely Olej arcára repült, s Olej Tamás *belélegezte* azt... „A hernyó (lepke) az átalakulás, a metamorfózis szimbóluma, míg a belélegzésben megjelenő *lélek* az átalakulás irányára utal. Megfigyelhetjük és meghallhatjuk az idézett szövegrészletben a hangalaki ismétléseket: *pernye*, *hernyó*, fekete *pernye*, *veres fedele* van az akolnak. A *pernye* hangalaki kapcsolatba állítható a *pára* főnévvel. Az akol felgyújtása, a *tűz* tehát nem a pusztulás jelentésben szemanatizálódik a szövegben, hanem Olej Tamás átalakulásának történetét jelöli ki.

Erre utal a számok szimbolikája is. A hármas szám végig jelen van az elbeszélés során. „Annak a körbe futó szarvú ürünek [...] el volt törve *hármadéve* [...] a lába. Olej *három* fadarab közé kényszeríté [...] *három* tulipántos láda a szögletekben, néhány

⁴⁷ I.m.: 47.

⁴⁸ A pörkölés szó utal a tűzgyújtásra.

⁴⁹ I. m. : 165-166.

⁵⁰ HOPPÁL MIHÁLY - JANKOVICS MARCELL - NAGY ANDRÁS - SZEMADÁM GYÖRGY: i.m. , 97.

⁵¹ PÁL JÓZSEF ÉS ÚJVÁRI EDIT: i. m. , 247-148.

⁵² HOPPÁL MIHÁLY - JANKOVICS MARCELL - NAGY ANDRÁS - SZEMADÁM GYÖRGY: i. m. , 116-117.

pad [...]”⁵³. A legfontosabb szakrális szám, mert Ég és Föld egyesülése révén létrehozta az embert. Így teljessé vált az isteni megnyilvánulás: a tökéletességet, a Világ hármas osztottságát szimbolizálja. Olejnek is három ura van: „Három ura közül a legnagyobbik az Isten, kibe nem lehet belekötni [...]”⁵⁴ „És az a hang [...], ma már harmadszor szólította meg”.⁵⁵ Taláry pedig harmadnapra szökteti el Anikát.

A brezinai bacsának „ezer darab” *juha* van: *kilenc*⁵⁶ vezérkosa, bárányai, jerkéi, ürüi... és egy Merkúj nevű kutyája, aki ezeket az állatokat „vígan körülszaladgálja”.⁵⁷ A kilences szám szimbolikája háromszorosan szentháromból vezethető le. A Bibliában kilenc az angyali karok száma. A száz és az ezer, a tízhez hasonlóan az egység és az egész jelképe: „... sem a száz bársony ürüt, miknek nincsen másuk széles e világon.”⁵⁸

A hatos szám egyszerre a misztikus végzet és tökéletesség száma. A Teremtő és a teremtettség megkülönböztetésének és ellentétének a kifejezője. Az ötös és hetes közötti szám az Apokalipszisben a bűnösök és a hamis próféták száma, az Antikrisztus jelképe.⁵⁹ „És mikor mindennel készen volt felöltö a cifra halináját, és meggyújtá a nádat vagy *hat* [kiem. P. D.] helyen: egy nagy égő kévét fölhangván a létrára, a takarmánnyal telerakott padlásra dobott.”⁶⁰

Végül megemlíti még a medve motívumát, ami explicit formában jeleníti meg az eddigi idilli, „bárányos” táj, valamint Olej Tamás átalakulását a történetben: „Azt akarom mondani, hogyha ott az akol környékén vadászat ezentúl, [...] könnyen megeshetik, madár helyett *medvével* [kiem. P. D.] állhat szemben. És e szavainál jellemzőleg öklével saját mellét ütötte meg, *mintha mondaná* [kiem. P. D.]: Én leszek az a medve.”⁶¹ A medve a hatalom, az erő jelképe, nevének kimondása tabu volt, ezért elnevezési eredetileg mást jelentő szavak voltak. Humanizáló elnevezéssel illeték: a „nagyapó, az erdei ember”, de az egyházatyáknál a megláncolt medve a *bűnös testbe zárt ember*, bűnabrázásokban a Falánkság (telhetetlenség) kísértője. Barlanglakó létére a homály, a sötétség jelképe, a primitív erőt fejezi ki.⁶² A medve a mitológiában a meghalás-feltámadás istene.

„Végül még valamire jogot kell formálnunk – mondja Roland Barthes –: nevezetesen arra, hogy úgy olvassuk a szöveget, mintha már olvastuk volna. [...] Egy olvasás ‘első’ verziója lehessen akár az utolsó is, mintha a szöveget azért alkotnánk újra, hogy folytonosságának illúziójába érjen, a jelentőt kiegészítő alakzattal – lássa el. [...] Az újraolvasás kiemeli a szöveget belső időrendjéből [...], és visszatalál egy *mitikus* [kiem. P. D.] időbe; megkérdőjelezi továbbá azt az álláspontot, mely azt szeretné elhithetni velünk,

⁵³ I. m. : 41., 51.

⁵⁴ I. m. : 41.

⁵⁵ I. m. : 60.

⁵⁶ A kilences számjegy háromszor három szorzata; tehát úgy játszik le a cselekmény, ahogy az a bibliai példázatban meg van írva.

⁵⁷ I. m. : 40.

⁵⁸ I. m. : 45.

⁵⁹ PÁL JÓZSEF ÉS ÚJVÁRI EDIT: i. m. : 201–202, 211–212.

⁶⁰ I. m. : 63.

⁶¹ I. m. : 57.

⁶² PÁL JÓZSEF ÉS ÚJVÁRI EDIT: i. m. : 335–336.

hogy az első olvasás elemi, naiv, jelenségszinten megrekedő, melyet – azután – legalább is „magyaráznunk”, intellektualizálnunk kell [...]. Ha tehát azon nyomban újraolvassuk a szöveget, ezt azért tesszük, hogy eljussunk a [...] szöveghez: ahhoz, ami egyszerre ugyanaz és mégis új.”⁶³ A dolgozatban egy ilyen újraolvasásra tettünk kísérletet.

Köszönettel tartozom témavezetőmnek, dr. Horváth Gézának, a Pannon Egyetem oktatójának a segítségéért és a támogatásért.

Ezenkívül köszönettel tartozom még dr. Veres Zsuzsának a bátorításomért.

⁶³ ROLAND BARTHES: S/Z, Osiris Kiadó, Budapest, 1997, 28-29.

Irodalom

BÁRCZI

GÉZA: *A magyar nyelv értelmező szótára I-VII.*, Akadémiai kiadó, Budapest, 1986.

BENKŐ

LÓRÁND: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I.-III.*, Budapest, Akadémiai kiadó, 1967.

BORISZ

EJCHENBAUM: *Hogyan készült Gogol köpönyege*, In: *Modern irodalomtudomány kialakulása*. Szerk: Bókay Antal – Vilcsek Béla, Osiris Kiadó, 2001, 289-299.

EISEMANN

GYÖRGY: *Mikszáth Kálmán*, Korona Kiadó, Budapest, 1998.

HAJDU

PÉTER: *Csak egyet, de kétszer, A Mikszáth-próza kérdései*, Budapest-Szeged, Gondolat Kiadó, Pompeji, 2005.

HAJDU

PÉTER: *Történetek metaforikus interakciója*, In: *Romantika: Világkép, művészt, irodalom*. Szerk.: Szegedy-Maszák Mihály-Hajdu Péter. Bp., Osiris 2001, 218-241.

HORVÁTH

KORNÉLIA: *Elbeszélői hang és metaforizációs folyamat, A bábaszéki intelligencia funkciója a Szent Péter esernyőjében*, In: *A XIX. század vonzásában*. Tanulmányok T. Erdélyi Ilona tiszteletére. Pázmány Irodalmi Műhely. PPKE, BTK, Piliscsaba, 2001. 74-95.

I. P. SZMIRNOV: *A rövidség értelme* (kézirát)

IGOR

SZMIRNOV: *Úton az irodalom elmélete felé. 1. Epizódikus / szemantikus emlékezet. 2. A megkettőzött rekurrencia*, Helikon Kiadó, 1999/1-2., 113-120.

JURJ

LOTMAN: *A szűzsé eredete tipológiai aspektusból*, In: *Kultúra, szöveg, narráció*. Szerk. Kovács Árpád – V. Gilbert Edit, Pécs, JPTE, 1994, 82-103, 110-118.

MUDRICZKI

JUDIT: *A történet újraalkotása*. Gelléri Andor Endre: Facipő In: *Szó- elbeszélés- metafora. Műelemzések a XX. századi magyar irodalom köréből*. Budapest, Kijárat, 2003, 124-144.

NAGY ANDRÁS,
JANKOVICS MARCELL,
SZEMADÁM GYÖRGY,
HOPPÁL MIHÁLY: *Jelképtár*, Budapest, Helikon Kiadó, 1990.

OLGA
FREJDENBERG: *Motívumok*, Budapest, Helikon Kiadó, 1999/1-2., 55-63.

PÁL JÓZSEF ÉS
ÚJVÁRI EDIT: *Szimbólumtár, Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*, Budapest, Balassi Kiadó, 2001.

ROMAN
JAKOBSON: *Nyelvészet és poétika (1958)*. In: Bókay Antal – Vilcsék Béla: *Modern irodalomtudomány kialakulása*, Budapest, Osiris Kiadó, 2001, 449-456.

ROLAND
BARTHES: *A műtől a szöveg felé*. In: *A szöveg öröme*, Budapest, 1996, 67-74.

ROLAND
BARTHES: *S/Z, Horror Metaphysicae*, Osiris Kiadó, Budapest, 1997.

R. WELLEK-A.
WARREN: *Az elbeszélő irodalom jellege és módszerei*. In: *Uő: Az irodalom elmélete*, Budapest, Osiris, 2001, 217-232.

SZILASI
LÁSZLÓ: *A Koppereczky-effektus, avagy miképpen fiadzhatja egy beszéd a saját apját*, A szerző neve, Ictus-JATE Irodalomelmélet csoport, Szeged, 1998, 118-146.

SZITÁR
KATALIN: *Aranysárkány, A prózanyelv Kosztolányinál*, Budapest, Asterikos, 2000, 71-107.

SZITÁR
KATALIN: *A narratív szöveg jelentésképző szintjei*. In: *Uő: A prózanyelv Kosztolányinál*, Budapest, Asterikos, 2000, 160-191.

TARJÁN
GÁBOR: *Mindennapi hagyomány*, Budapest, Mezőgazdasági Kiadó, 1984.

VARGYAS
LAJOS: *A magyar népballada és Európa I.*, Zeneműkiadó, Budapest, 1976., 10-11.

WOLF
SCHMID: *Ekvivalenciák az elbeszélő prózában*, Helikon Kiadó, 1999/1-2., 180-206.

A POTSDAMI SANSSOUCI KASTÉLYEGYÜTTES ÚJ ORANGERIE-PALOTÁJÁBAN TALÁLHATÓ RAFFAELLO-MÁSOLATGYŰJTEMÉNY¹

MATITS FERENC

Bevezetés

A művészetek iránt fogékony ember Potsdam városnévének említésekor leginkább arra a kastélyegyüttesre gondol, amelyet a Hohenzollern uralkodók² a 18. század közepétől 1918-ig udvari reprezentációra használtak.

II. Frigyes porosz király (1712–1786) 32 évesen egy, a várostól nyugatra emelkedő domb tetején jelölte ki annak a földszintes rokokó kastélynak a helyét, ahol négy évtizeden át haláláig élt. Az abszolutisztikusan uralkodó király – akit Nagy Frigyesként szoktak emlegetni – hadseregére támaszkodva államát Európa meghatározó tényezőjévé tette. Nyertes háborúinak köszönhetően Poroszország területileg jelentősen megnövekedett.³

A művészetekhez való vonzódását jelzi, hogy mint koronaherceg 1737-ben verset írt az 1710-től Poroszországban működő, három porosz királyt udvari festőként szolgáló, párizsi születésű és akadémiai végzettségű Antoine Pesne (1683–1757) festőművész dicséretére.⁴

A klasszikus és francia műveltséggel egyaránt rendelkező uralkodó meghívására Voltaire (1694–1778) a francia felvilágosodás legjelentősebb képviselője, néhány évig a potsdami kastély lakója volt. II. Frigyes hírnevét – hadvezéri és uralkodói intézkedései mellett – művészetpártolása,⁵ zenei tevékenysége és írásai⁶ tartották fenn.

¹ Jelen cikk a Magyar Képzőművészeti Egyetemen 2004-ben tartott Imitáció és kreáció című konferencián elhangzott előadás átdolgozott változata.

² A 11. században még grófi rangú család frank ága 1415-ben megszerezte a brandenburgi választófejedelemséget, amely alapjául szolgált a vezetésük alatt a 18. században létrejövő Porosz Királyságnak. A porosz király egyesítve a német területeket Franciaország legyőzését követően, 1871-től viselte a német császári címet.

³ Tokody Gyula, Niederhauser Emil: Németország története, Budapest 1983, 125–126.

⁴ Eckardt, Götz: Antoine Pesne, Dresden 1985, 27.

⁵ Friedrich II. und die Kunst. Ausstellung zum 200. Todestag, Bd. I–III., Neues Palais, Potsdam 1986.

⁶ Friedrich II. von Preußen, Schriften und Briefe, Leipzig 1987.

Az együttes első, egyben névadó épülete a Sanssouci Kastély,⁷ – az uralkodó elképzeléseit megvalósítva – Georg Wenzeslaus von Knobelsdorff (1699–1753) tervei szerint épült 1745–1747 között.

A későbbiekben a porosz udvar igényeinek és lehetőségeinek megfelelően szaporodott a potsdami kastélyok száma. A kastélyok környezete, valamint az épületek közötti területek folyamatosan kerültek parkosítása. Ezek díszül szobrok, kerti építmények, tavak és szökőkutak mellett különleges, művészi elrendezésű növényi együttesek: virágok, bokrok és fák szolgáltak.

A melegebb éghajlatról származó növényeket olyan virágládákban tartották – és tartják ma is –, amelyeket fűtött épületekben teleltettek, illetve teleltetnek át.

A déli növények befogadására a Sanssouci Kastélytól nyugatra 1747-ben emelték az első Orangerie – magyar elnevezéssel Növényház – épületet, amelynek terveit szintén G. W. von Knobelsdorff készítette.

Az Orangerie pendant építményeként – a Sanssouci Kastélytól keletre – 1755–1763 között létesített Képtár (Bildergalerie) építésze, a kegyvesztett Knobelsdorff után az udvari építészeti feladatokat ellátó, Johann Gottfried Buring (1723–1788 után) lett.

A barokk rezidenciákban általában a festménygyűjtemények számára egy, vagy több termes képtárakat alakítottak ki. Ez Potsdamban annyiban módosult, hogy a kastélyparkban külön képtárárpületet is létrehoztak. Erről elmondható, hogy ez Németország legrégebb – a műtárgyvédelmi szempontokat is figyelembevevő, képtárfunkció betöltésére szánt – múzeumépülete.⁸

A potsdami Képtár felügyelője, Matthias Oesterreicher által készített első katalógus, amely a nyitáskor, 1764-ben jelent meg, 146 festményt tárgyal. A Képtárban elsősorban olasz és németalföldi mesterek, Guido Reni, Caravaggio, Rubens, Van Dyck stb. alkotásai láthatók – némi változással – immáron közel 250 éve. Az 1770-ben második kiadásban megjelent katalógus már 168 képet mutat be, amelyek közül 65 az itáliai, 96 a flamand és holland, 7 a francia iskolához tartozott.⁹

⁷ Válogatás a Sanssouci Kastélyegyüttessel foglalkozó irodalomból:

Kurth, Willy: Sanssouci, Berlin 1970.

Mielke, Friedrich: Potsdamer Baukunst, Frankfurt a. M., Berlin, Wien 1981.

Giersberg, Hans-Joachim u. a.: Potsdamer Schlösser in Geschichte und Kunst, Leipzig 1984.

Giersberg, Hans-Joachim: Sanssouci, Potsdam 1976, 1989.

Eckardt, Götz- Hardrick, Roland: Sanssouci, Berlin 1990.

Rost, Alexandre-Babovic, Toma: Potsdam, Hamburg 1991.

Theiselmann, Christiane: Potsdam und Umgebung, Köln 1993.

Bassewitz, Gert von-Maisch, Inge: Potsdam und Sanssouci, Hamburg 1995.

Streidt, Gert-Frahm, Klaus: Potsdam, Köln 1996.

Streidt, Gert-Feierabend, Peter: Prussia Art and Architecture, Köln 1999.

Petri, Christiane: Potsdam und Umgebung, Köln 2004.

⁸ Eckardt, Götz: Die beiden königlichen Bildergalerien und die Berliner Akademie der Künste bis zum Jahre 1830. In: Betthausen, Peter (Herausgeber): Studien zur deutschen Kunst und Architektur um 1800, Dresden 1981, 138–164.

⁹ A Szépművészeti Múzeum Könyvtárának ritkaságai között Oesterreicher katalógusának 2. és 3. kiadása található meg.

II. Frigyes eredetileg korának francia rokokó festményeit gyűjtötte. Jobbára Watteau, Lancret és Pater műveiből álló kollekcióját a Sanssouci Kastélyban található un. Kis Galériában helyezte el. A potsdami kastélyegyüttes legnagyobb méretű egységében, a Carl Philipp Christian von Gontard (1731–1791) tervei szerint 1763 és 1769 között emelt, 200 helyiséget magábafoglaló Új Palota (Neues Palais) termeiben, szobáiban szintén jelentős festménykollekció található. II. Frigyes halálakor Poroszország királyi kastélyaiban – a potsdamiakat is beleértve – a festmények száma mintegy 10.000 darabra rúgott.¹⁰

Fontos említeni, hogy 1774-ben új funkciót kapott az Orangerie, ugyanis vendégház-zá alakították át és ennek megfelelően az épületet ekkortól Új Kamarák (Neue Kammern) elnevezéssel illették. A mediterrán klímához szokott, virágtartóládákban élő növények, az új növényház megépítéséig, telente a Sanssouci-park különböző épületeiben nyertek elhelyezést.

Poroszország 1806 őszéig sikeresen elkerülte a nyílt konfrontációt Napóleonnal. Ekkor azonban hadat üzent a franciáknak, akik az 1806. október 4-én vívott jénai és auerstädti csatákban a porosz csapatokat megverték.¹¹ A vereség hírére a porosz udvart sietve Kelet-Poroszországba evakuálták. Az uralkodó rendeletére október 23-án a kelet-poroszországi Küstrinbe szállítottak – egyéb értékek mellett – 70 festményt, amelyek közül 62 darab a potsdami Képtárból származott. A menekített művek végül november 1-én Kelet-Poroszországban kerültek francia kézre.

A francia seregek fosztogatásainak megfékezésére, valamint a már eltulajdonított műtárgyak visszaszolgáltatására Napoleon 1806. november 22-én védlevelet állított ki a Sanssouci Kastélyok számára.¹² Ez nem jelentette azt, hogy a francia seregek vezére lemondott volna a porosz királyi kincsek szervezett, állami konfiskálásáról. A porosz királyi tulajdonból származó képzőművészeti anyag – egyéb műkincsekkel, relikviákkal együtt – 1807 tavaszán érkezett meg Párizsba.

Vivant Denon a „Napoleon Múzeum” igazgatója,¹³ akinek a francia csapatok által elfoglalt országokban lévő műkincsek begyűjtése és párizsi bemutatása volt a feladata, a potsdami Képtár anyagából 54-et foglalt le Franciaország számára.¹⁴ Poroszország nyomtatékosan kifejezett igényére¹⁵ a potsdami Képtárból eltulajdonított festmények – 6 kép kivételével – 1815/16-ban kerülhettek vissza eredeti helyükre.

Az 1930-ban újjárendezett Képtár katalógusa 159 festményt sorol fel. A II. világháború alatt a gyűjteményt a rheinsbergi kastélyba menekítették, ahonnan – tisztázatlan körülmények között – 103 festmény tűnt el.

¹⁰ Bartoschek, Gerd: Die Gemälde aus der Sammlung Gustiniani in den preußischen Schlössern. In: Squarzina, Silvia Danesi: Caravaggio in Preussen, Milano 2001. 151–159.

¹¹ Engelmann, Bernt: Poroszország, Budapest 1986, 160.

¹² Giersberg, Hans-Joachim u. a.: Potsdamer Schlösser in Geschichte und Kunst, Leipzig 1984. 93.

¹³ Rosenberg, Pierre: Dominique-Vivant Denon, Paris 1999.

¹⁴ Eckardt, Götz: Die Gemälde in der Bildergalerie von Sanssouci, Potsdam 1986, 6.

¹⁵ Wescher, Paul: Kunstraub unter Napoleon, Berlin 1976, 132–133.

A potsdami Raffaello-másolatgyűjtemény kialakulásának körülményei

A Potsdamban lévő másolatgyűjtemény létrejötte szorosan összefügg Napóleon uralmával. Napóleon saját dicsőségének növelése érdekében – törvényen kívüli módszerekkel, amelybe a kikényszerített eladás, illetve ajándékadás éppen úgy beletartozott, mint a rekvirálás – Párizsban „rendhagyó életműkiállítást” rendeztetett Raffaello festményeiből.¹⁶

Hadizsákmányát, így többek között a Laokoon-szoborcsoportot, Raffaello festményeit – az antik római hagyományokat felelevenítve – Párizsban győzelmi felvonulás keretében szállította gyűjtőhelyükre, a saját magáról elnevezett múzeumba. Napóleon a Habsburg-házból választott Mária Lujzával 1810 tavaszán tartott házassági ünnepségének a Raffaello-festmények akaratlanul tanúi lettek, mivel a császári pár, valamint a násznép ünnepi menetét a Grand Galerie-ben tartották.

A Raffaello-művek párizsi kiállítását látva, III. Frigyes Vilmos (1797–1840) porosz király 1814-ben a városban tanulmányokat folytató német művészeket 6 Raffaello-kép másolatát rendelte meg. A művészek közül idősebb Karl Begas (1794–1854) két – a *Széken ülő Madonna* és az *Ezékiel látomása* – festmény elkészítését vállalta, míg Wilhelm Ternite (1786–1871) a *Szent Mihály legyőzi a sáttant* című kompozíció, Karl von Steuben (1788–1856) pedig három mű – a *Szűz Mária, Jézussal, Szent Erzsébettel és a gyermek Keresztelő Szent Jánossal*, a *Madonna hallal* és a *Madonna kék diadémmal* – másolására kapott megbízást. A megrendelések adásával az uralkodó egyben támogatást is nyújtott az ott tanuló német művészeknek, akiknek akadémiai képzésük során amúgy is feladatuk volt a művészi reprodukció készítésének elsajátítása.

III. Frigyes Vilmos érdeklődése már korábban Raffaello felé fordult. Fiatalon Drezdában járva megtekintette Raffaello – 1753 óta a szász királyi képtárban őrzött – *Sixtusi Madonna* festményét. Életének erről a meghatározó élményéről tudott felesége, Luise királyné, akitől – valamint 4 gyermekétől – 1804-ben ennek a festménynek méret azonos, művészi másolatát kapta születésnapjára ajándékul.

A festménymásolat elkészítésére Johann Friedrich Bury (1763–1823) festőművész kérték fel. Ez a születésnapjára ajándék tekinthető a potsdami Raffaello-másolatgyűjtemény kiindulópontjának, a kollekciónak első darabjának. Az ajándékot az uralkodó nagy becsben tartva berlini palotájának királyi lakosztályában íróasztala fölé függesztette.

Raffaello kultusza német földön a 18. században már erős volt. Anton Raphael Mengs (1728–1779) festőművész,¹⁸ aki huzamos ideig élt Rómában, több Raffaello-másolatot is készített, amelyek közül kiemelkedik Raffaello *Az Athéni iskola* című freskójáról festett munkája.¹⁹ A kultusz az 1800 évek elején még jobban erőre kapott.²⁰

¹⁶ Wescher i. m. 169 közli a Párizsba hurcolt Raffaello képek listáját.

¹⁷ Gould, Cecil: *Trophy of conquest*, London 1965, 104.

¹⁸ Roettgen, Steffi: *Anton Raphael Mengs I., II.*, München 2003.

¹⁹ Az *Athéni iskola* című képről készített másolat 1755-ben készült. A 431,5 x 788,7 cm-es méretű vászonra festett olajfestmény jelenleg Londonban a Victoria és Albert Múzeumban tekinthető meg.

²⁰ Ebhardt, Manfred: *Die Deutung der Werke Raffaels in der deutschen Kunstliteratur von Klassizismus und Romantik*, Baden-Baden 1972. Hoppe, Wilhelm: *Das Bild Raffaels in der deutschen Literatur*, Hildesheim 1974. Löhneysen, von Wolfgang: *Raffael unter den Philosophen*, Philosophen über Raffael, Berlin 1992.

1820-ban Berlinben Raffaello halálának 300. évfordulója alkalmából az Unter den Lindenen működő képzőművészeti akadémián megemlékezést rendeztek, amelynek méltó megünnepléséhez az uralkodó Raffaello-másolatok kölcsönzésével járult hozzá. A Johann Gottfried Schadow (1764–1850) szobrászművész javaslatára rendezett Raffaello-ünnepség dísztermét Friedrich Schinkel (1781–1841) építész tervei szerint alakították ki.²¹ Az ünnepséggel kapcsolatosan Johann Wolfgang von Goethe is elismeréssel nyilatkozott.

Az 1809-ben Bécsben alakult Lukács Testvériség Egylet tagjai Rómába tették át működésük helyszínét. A nazarénusoknak²² nevezett német festőcsoport a trecento, valamint a quattrocento művészetét, különösen Raffaellót tekintette példaképének. Johann Friedrich Overbeck (1789–1869) híres képei – a *Dürer és Raffaello a művészet trónusa előtt*, vagy az *Italia és Germania* című – éppen úgy programadóak voltak, mint *A vallás diadala a művészetekben* című kompozíciója.

Amikor 1810-ben Luise porosz királyné elhalálozott, síremlékének elkészítésére a római német művészkolónia tagját Christian Daniel Rauch (1777–1857) szobrászművészt kérték fel.²³

1823-ban Jakob Salomo Bartholdy porosz főkonzultól a Rómában élő német művészek megtudták, hogy Frigyes Vilmos koronaherceg (1795–1861) hamarosan eljegyzi Erzsébet bajor kiráyleányt (1801–1873). Az eseményről szintén értesülő Wilhelm Hensel (1798–1861) a *Kánai menyegző* című rajzának főszereplőiként a koronaherceget és választottját mintázta meg.²⁴ Hensel 1828-ban a Vatikáni Képtárban lévő *Krisztus színeváltozása* című Raffaello festményről alkotott másolata került a potsdami gyűjteménybe.

A római német művészkolónia tagjai 1819-ben I. Ferenc német-római császár, 1822-ben III. Frigyes Vilmos porosz király, 1827-ben Lajos bajor király, majd 1828-ban a porosz koronaherceg római látogatása alkalmából rendeztek művészeti kiállítással egybekötött ünnepséget.

Gróf Széchenyi István 1818-as itáliai utazásán vezetett naplójában az alábbi jellemző sorok találhatók: „...Ha a festőket klasszifikálni akarnók, úgy bizonynyal ez a Sanzio állna legelől...Rafael olyan szorgalommal fest, s olyan tökéletesen, hogy nála a rajz hibátlansága, a szép compositio, a színek pompás megválasztása, s a legkisebb részletekig beható pontos kivitel mind egyesülnek...” Az 1825-ben létrejövő Magyar Tudós Társaság egyik legbőkezűbb és legönzetlenebb alapító tagja, gróf Széchenyi István Raffaello *La Fornarina* című festményének sikerült másolatát végrendeleti rendelkezéssel juttat-

²¹ Bussler, Robert: Der Rafael-Saal. Verzeichnis der im Königlichen Orangeriehause zu Sans-Souci auf Allerhöchsten Befehl ausgestellten Copien nach Gemälden von Rafael Sanzio, Berlin (1861) Unveränderter Nachdruck 1983, V.

²² Bachleitner, Rudolf: Die Nazarener, München 1976. Gallwitz, Klaus – Ziemke, Hans-Joachim u. a.: Die Nazarener, Frankfurt a. M. 1977.

²³ Bott, Gerhard – Spielmann, Heinz: Künstlerleben in Rom. Nürnberg 1992.

²⁴ Deutsche Künstler in Italien, Zeichnungen aus dem Jahre 1823, Berlin 1975, 6, 9, 18–20.

ta a Magyar Tudományos Akadémia gyűjteményébe.²⁵ Ennek a képnek a potsdami Raffaello-teremben lévő másolatát Heinrich Lengerich készítette.

A „*Congregazione dei virtuosi*” római művészeti egyesület 1833. június 9-én elhatározta, hogy felkutatja a Pantheonban Raffaello sírját. A június 14-én megtalált sírt felnyitották, amely eseményről Vincenzo Cauccini és Horace Vernet is készített litográfiát.²⁶ Raffaellót 1833. október 18-án ünnepélyes keretek között temették újra,²⁷ amelyen külföldi művészek – köztük a német művészkolónia tagjai – is részt vettek.

Hosszú uralkodása folyamán III. Frigyes Vilmos további Raffaello-festmények másolatát szerezte be, amelyekkel a berlini Királyi Palotában lévő lakosztályát díszítette. Fia, az 1840-től 1861-ig uralkodó IV. Frigyes Vilmos nem csupán apja Raffaello-gyűjteményét örökölte, hanem az olasz reneszánsz nagy művésze iránti tiszteletet is. A Raffaello-másolatok egy kiállítóterben való bemutatásának kezdeményezése, IV. Frigyes Vilmos elvitathatatlan érdeme. Az uralkodó és felesége, további 20 Raffaello mű után készült festménnyel gyarapította III. Frigyes Vilmos 27 darabos másolatgyűjteményét.

A trónörökös művészetszeretete igen korán felébredt. Barátja, Friedrich Schinkel építész hatására és útmutatásai szerint 1815 körül kezdett el képzőművészettel foglalkozni. Gyűjtői szenvedélye az olasz művészet iránti elmélyült érdeklődéssel párosult. Több alkalommal járt olasz földön és utazásai alkalmával módja nyílt Itália legjelentősebb művészeti emlékeinek megismerésére.²⁸ A művészetpártoló porosz uralkodó életét több munka is feldolgozza, születésének 200. évfordulója alkalmából pedig nagyszabású kiállítást rendeztek Potsdamban.²⁹

1848 márciusában a berlini Királyi Múzeumban a kölni dóm alapkövetelésének 600. évfordulója alkalmából Raffaello műveinek festmény- és rézkarmásolataiból, valamint néhány eredeti rajzból jótékony célú kiállítást szerveztek.³⁰ A rendezvény bevételét a dóm felépítésének támogatására szánták.

1983-ban, a drezdai Állami Műgyűjtemények munkatársai Raffaello születésének 500. évfordulóját emlékkiállítással ünnepelték. A Grünes Gewölbe termeiben bemutatott anyag néhány eredeti munkán kívül jobbára festménymásolatokból és nagyszámú, sokszorosított grafikai eljárással készített műalkotásokból állt. A kiállítást kísérő kataló-

²⁵ Szabó Júlia, Majoros Valéria (szerk.): A Magyar Tudományos Akadémia és a művészetek a XIX. században, Budapest 1992, 196. A feltehetően Raffaello kedvesét ábrázoló eredeti mű a római Galleria Nazionale gyűjteményében található. Itt jegyezzük meg, hogy egyes kutatók nem Raffaello, hanem Sebastiano del Piombo műveként tartják számon. A Magyar Tudományos Akadémia kiállításán szereplő festmény leltári száma: 34.

²⁶ Raffael zu Ehren, Dresden 1833, 114.

²⁷ Bott, Gerhard – Spielmann, Heinz: i. m. 435.

²⁸ IV. Frigyes Vilmos négy alkalommal – 1828-ban, 1835-ben, 1847-ben és 1858–1859-ben – járt Itáliában.

²⁹ Dehio, Ludwig: Friedrich Wilhelm IV. von Preußen. Ein Baukünstler der Romantik, 1961. Betthausen, Peter: Friedrich Wilhelm IV. Künstler und König, Neue Orangerie im Park von Sanssouci, Potsdam 1995.

³⁰ Waagen, Gustav Friedrich: Verzeichniß der Copien und der Kupferstiche nach Raphael so wie einiger Originalzeichnungen des Meisters welche in der Rotunde des Königlichen Museums ausgestellt worden sind, Berlin 1848.

gusban, Angelo Walther érdekes fejtegetéseit tartalmazó cikket³¹ jelentetett meg, amelyben a másolatok létjogosultságának problematikáját járja körül.

A drezdai grafikai gyűjteményben, a Kupferstichkabinett-ben 1720 óta külön Raffaello-gyűjteményt alakítottak ki, a mester műveiről készült sokszorosított grafikai ábrázolásokból, amelynek 1653 lapjából 1756-ban 10 bőrkötésű albumot állítottak össze.

A budapesti Szépművészeti Múzeumban ugyanezen alkalomból³² tartott megemlékezésre kiadott leporellő szövege kiemeli, hogy „... Raffaello művészi tevékenységének különlegesen modern vonása volt, hogy felismerte egy új, akkor születőben levő művészeti ág, a sokszorosított grafika szerepének fontosságát, mely jelentős mértékben hozzájárult a mai értelemben vett itáliai, majd európai művészet kialakulásához. A Szépművészeti Múzeum igen gazdag gyűjteménnyel rendelkezik a Raffaello körében működő rész és fametszők munkáiból, melyek különleges jelentősége számunkra, hogy igen sok esetben bepillantást engednek a raffaellói művek születési folyamatába; gyakran pedig elpusztult rajz-, illetve festménykompozíciók emlékét őrzik. ...”

A porosz uralkodók Raffaello-másolatgyűjteményének kialakulásához nem csupán a művészi másolatok legitimitását elfogadó 19. századi felfogás vezetett, hanem további két súlyosan latba eső körülmény is.

Az első objektív kritérium, hogy egyetlen államnak – még a birodalommá növekvő Poroszországnak – sem nyílt legális lehetősége arra, hogy 47 eredeti Raffaello-festményt vásárolhasson. Egyszerűen nem szerepelt az itáliai érett reneszánsz művészet egyik legnagyobb alakjától ennyi alkotás a műkincspiac kínálatában. Érdekes adatokat találhatunk ezzel kapcsolatban Garas Klára akadémikus egyik tanulmányában.³³

Nem kerülte el figyelmünket, hogy a berlini Állami Múzeumok Képtárában található 5 Raffaello festmény valamennyi példányát – mutatva a szándékot – III. Frigyes Vilmos és IV. Frigyes Vilmos király uralkodása alatt, 1821 és 1854 között vásárolták meg:

Madonna könyvvel (Solly Madonna), 1821;

Colonna Madonna, 1827;

Szűz Mária a gyermekkel, Szent Jeromossal és Szent Ferencsel, 1829;

Diotallei Madonna, 1841–42;

Terranuova Madonna, 1854.

A másik, a szerzeményezést lehetetlenné tevő körülmény a művészi kivitelezés technikájában rejtett. A potsdami Raffaello-másolatok közül nyolcat a művész falfreskónak készített, így azokat csak nagyon körülményes módon lehetett volna elszállítani. Ezért ezek többnyire lekicsinyített formában, másolás útján kerültek szállítható felületre.

³¹ Walther, Angelo: Eine Ausstellung mit Kopien? In: Raffael zu Ehren, Dresden 1983, 33–35.

³² Emlékezés Raffaelelőre, kiállítás Raffaello születésének 500. évfordulójára, Szépművészeti Múzeum Budapest, 1983. szeptember 24. – október 23.

³³ Garas Klára: Raffaello-gyűjtéstörténeti kutatások... Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts, N° 60–61. Budapest, 1983. 186.

A Raffaello-másolatgyűjteményt befogadó palota

IV. Frigyes Vilmos gyermekkorára a Napóleoni-háborúk korára esett. Felnövekedvén, csupán hosszú évek várakozása után válhatott porosz királlyá. Uralkodóvá történt koronázását követően a potsdami dombok magaslatán – a Sanssouci Kastélytól nyugatra – egy olyan építményekkel ellátott diadalút építésére adott parancsot, amelyből csupán egy egység – az Új Orangerie-palota – megvalósítására nyílt lehetőség.³⁴

Az impozáns potsdami palota kialakítására, a megrendelő az Alpoktól délre tett utazásain szerzett élményeinek megfelelően olyan reneszánsz paloták hatottak, mint a római Villa Medici és Panfili, illetve a firenzei Uffizi-palota.

A neoreneszánsz palota első terveit IV. Frigyes Vilmos skiccei alapján Ludwig Persius (1803–1845) készítette el. Persius³⁵ 1845-ben bekövetkezett halála után a két Schinkel-tanítvány Friedrich August Stüler (1800–1865) és Ludwig Ferdinand Hesse (1795–1876) dolgozták ki a végleges terveket, illetve vezényelték az 1851 és 1860 között zajló kivitelezést.

Stüler³⁶ berlini építész neve a magyar művészettörténelemben is bevonult, mivel tervei szerint építette meg 1860 és 1864 között Ybl Miklós és Szklanczyk Antal a pesti Dunapart – a Parlament mellett – legmarkánsabb épületét, a Magyar Tudományos Akadémia olasz-reneszánsz stílusú palotáját. Az impozáns épület – Berlinben készített – homlokzati szobordíszai között eredetileg Raffaello szobra is szerepelt, de a „sematizmus éveiben” – feltehetően túl sok Madonna ábrázolása miatt – helyét Lomonosov foglalta el.

Az építész halálának évében, emlékének ápolása végett a Magyar Tudományos Akadémia megbízta Izsó Miklóst, hogy az intézmény számára faragja meg – Hermann Schievelbein berlini szobrász eredetije után – büsztjét. Stüler márvány mellszobra az MTA palotájában került elhelyezésre.³⁷

Mint arra Ybl Ervin *A budai Várkertbazár*-ral foglalkozó írásában³⁸ rámutat, a potsdami Új Orangerie-palotával számos rokonnövendéket mutat az Ybl Miklós által a budai Várpalota dél-keleti szárnya alatt 1874 és 1879 között neoreneszánsz stílusban épített Várbazár együttes.

A potsdami Új Orangerie palota 300 méter hosszú homlokzatának toronyépítményekkel és szökőkúttal hangsúlyos középső része előtt áll az építető, IV. Frigyes Vilmos

³⁴ Poesgen, Georg: Die Baugeschichte der Orangerie Friedrich Wilhelms IV. in Sanssouci, Jahrbuch für Kunstwissenschaft 5, 1928. 157.

Kania, Hans: Der Orangeriebau Friedrich Wilhelms IV., Mitteilungen des Vereins für die Geschichte Potsdams, 1929, 333. 210.

Zuchold, Gerd: Die Triumphstraße König Friedrich Wilhelm IV. von Preußen in Potsdam, Berlin 1994.

³⁵ Hoiman, Sibylle: Ludwig Persius Architekt des Königs, Schloss Babelsberg, Potsdam 2003.

³⁶ Fritsche, Astrid: Friedrich August Stüler und Potsdam: der Architekt des Königs Friedrich Wilhelm IV., Orangerie im Park Sanssouci, Potsdam 2000.

³⁷ Szabó Júlia, Majoros Valéria (szerk.): I.m.: 122.

³⁸ Ybl Ervin: A budai Várkertbazár, A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve 1951, Budapest 1952, 167.

Gustav Bläser által 1873-ban alkotott egészalakos márványszobra. Az épület eme központi egységében található néhány reprezentatív kialakítású vendégszoba mellett a Raffaello-másolatokat bemutató terem.

Az építészeti iránt is fogékonysággal rendelkező porosz király ennek a teremnek belső kialakításához is készített vázlatrajzot. Az 1858-ban megnyitott terem, az ekkoriban megvalósuló múzeumépületek kiállítótermeihez hasonlóan felülvilágított. A nappal így beáradó fény, a festmények egyenletes, tükröződésmentes megvilágítását teszi lehetővé. A boltozott mennyezet az olasz reneszánsz építészet elemeit idéző, dús aranyozású, kazettás stukkódíszítést kapott. A falat vörös selyemmel vonták be, míg a fallábazat, valamint a geometrikus díszítésű padlózat márványborítású. A nagyközönség által is látogatható gyűjteményben való tájékozódás megkönnyítése érdekében – a kiállítás megnyitásakor – katalógus is rendelkezésre állt. (A többször is újranyomott, átdolgozott vezetőt,³⁹ illetve újelektű társait,⁴⁰ sajnálatos módon 2003 nyarán hiába kerestük a múzeumi boltban.)

A művészetek iránt igen fogékony uralkodó – II. Frigyeshez hasonlóan – szintén a Sanssouci Kastélyban lakott. IV. Frigyes Vilmos volt az a porosz király, aki II. Frigyes mellett a legtöbbet tett – már mint trónörökös is – a potsdami kastélyegyüttes renoválásáért, méltó hasznosításáért és további kiépítéséért.⁴¹ Az Új Orangerie-palota központi épületében található 5 vendégszoba az építtető nővére, Alexandra Feodorovna orosz cárné és férje I. Miklós cár kényelmét volt hivatva szolgálni. Ezekbe a szobákba is kerültek Raffaello festményeinek másolataiból, így például a Malachit-szobában található a Heinrich Lengerich (1790–1865) által festett *Galatea diadala* című kompozíció.

A központi épülettől két irányba, 103–103 méter hosszúságban elnyúló, 16 méter széles és 7 métertől 10 méterig terjedő belmagasságú terek fogadják be télire a Sanssouci-park mediterrán növényeit, amelyek számára fűtéssel 6–8 C fokot biztosítanak a téli hónapokban. Az I. világháború alatt az Új Orangerie-kastély pálmaházai kórházzá alakultak át.

A palota előtti díszlépcsőt II. Vilmos császár uralkodásának 25. évfordulója alkalmából, 1913-ban készítették. Ez a kétkaros lépcső vezet abba a parkba, amelyet két jelentős szobormű díszít. 1960 óta áll Ernst Moritz Geyger (1861–1941) *Nyilazó* című 1901-ben alkotott bronzszobra a teraszhoz közelebbi részen, míg távolabb helyezkedik el Christian Daniel Rauch az Unter den Lindenen álló II. Frigyes bronz emlékművének márványba faragott változata, amelyet 1865-ben Lazzerini és Baratta szobrászok készítettek.

³⁹ V. ö. 21. lábjegyzet

⁴⁰ Londershausen, Herbert: Die Neue Orangerie, Potsdam 1984.

Uhlmann, R. J.: Die Orangerie im Park Sanssouci, Potsdam 1994.

⁴¹ Eckardt, Göt: Zweites Rokoko um 1840 in den königlichen Schlössern von Berlin und Potsdam. In: Klingenburg, Karl-Heinz (Herausgeber): Historismus – Aspekte zur Kunst im 19. Jahrhundert. Leipzig 1985, 141–156.

Utószó

Raffaello Santi festő, építész és Róma antik emlékeinek felügyelője az itáliai érett reneszánsz művészet egyik legtermékenyebb és legnagyobb hatású művésze volt. Mindössze 37 évre szabott élete során Itália több városában is alkotott. Életéből a legtöbb időt szülővárosában, Urbínóban töltötte. Legfontosabb műveit Firenzében és Rómában alkotta.

Giorgio Vasari sokat idézett művének⁴² Raffaellóval foglalkozó oldalai tisztelettel emlékeznek e rendkívüli tehetségű mesterről:

„A kiváló s ugyanolyan kedves Raffaello Santi da Urbino példája bizonyítja, hogy az ég néha milyen bőkezűen és jóságosan halmoz el egyetlen embert mindazon gazdag kincsével, kegyelmével és ajándékával, amit egyébként hosszú időn keresztül sok-sok halandó között szokott felosztani. ...”

Az elmúlt 500 évben Raffaello festményeit nagy előszeretettel másolták. Számos művész jobban megélt a másolatokból, mint saját képeinek eladásából. Más mestereknek, így a berlini akadémia professzorainak gyakran a legfelsőbb helyről érkezett utasításra kellett másolatot készíteni. A potsdami Raffaello-másolatok közül – a *Szent György és a sárkány*, az *Attila és Nagy Szent Leó találkozása*, a *Szűz Mária Jézussal*, *Szent Erzsébettel és a gyermek Keresztelő Szent Jánossal*, a *Madonna rózsával*, a *Bindo Altoviti (?) arckép és a Madonna szegfűvel* című művek másolóját nem ismerjük. A szakirodalom⁴³ a Loretói Madonna festmény 120 változatát ismeri. E kép másolatát a potsdami gyűjtemény számára a kevésbé jelentős Friedrich Wilhelm Völcker (1799–1870) készítette el, akitől a Raffaello-teremben a *Kis Szent Család* című kompozíció is található.

A potsdami Raffaello-másolatok kapcsán említenünk kell, hogy léteztek a budapesti Országos Szépművészeti Múzeum kialakításával kapcsolatban olyan tervek, amelyek szerint helyes lenne Raffaello vatikáni freskóinak másolataival díszíteni az épület reneszánsz csarnokának falait. Mint Turok Margit művészettörténész *Haan Antal* (1827–1888) festőművészre vonatkozó kutatásaiból kiderült,⁴⁴ az 1850-es évek végén id. Markó Károly mellett tanulmányokat folytató mestert, aki 1860 és 1870 között ismét Rómában tartózkodott, arra kérte fel a kulturális kormányzat és azért látta el ösztöndíjjal (1874), hogy – Raffaello a vatikáni stanzákban lévő freskóiról – készítsen a majdan épülő múzeum számára másolatokat.

Az 1874 és 1884 között készült másolatok elhelyezésével kapcsolatos elképzelések azonban módosultak, és e festmények a Magyar Nemzeti Múzeumban maradtak, (ahol nyomuk veszett).⁴⁵ A koncepcióváltás bizonyos összefüggésben állt azzal, hogy 1884-ben

⁴² Vasari, Giorgio: A legkiválóbb festők, szobrászok és építészek élete, II. Budapest 1983, 160.

⁴³ Prisco, Michele: Raffaello festői életműve, (Milano–Párizs) Budapest 1984, 108. 96. tétel.

⁴⁴ Ezúton mondok köszönetet Turok Margit művészettörténész értékes útmutatásaiért, adataiért.

⁴⁵ A múzeumi leltárkönyvek tanúsága szerint Haan Antal az alábbi Raffaello-festményekről készített másolatot:

Folignói Madonna o. v. 277 x 183 cm

Az Athéni iskola, o. v. nincs adat

Az oltáriszentség disputája, o. v. 269 x 383 cm

Attila Róma előtt, o. v. 404 x 677 cm

az Országos Képtár igazgatójának Pulszky Károlyt (London, 1853 – Brisbane, 1899) nevezték ki. A tehetséges szakember 24 évesen, 1877-ben a lipcsei egyetemen szerzett Raffaello és az antikvitás kapcsolatát tárgyaló művészettörténeti értekezésével⁴⁶ doktori címet.

Elsődleges feladata az volt, hogy kidolgozza az Országos Szépművészeti Múzeum alapítására vonatkozó tervezetet, valamint hogy a Parlament által jóváhagyott tervezet értelmében gyarapítsa a múzeumi gyűjteményt. Ez ügyben több ízben járt külföldön, leginkább Olaszországban, ahol jelentős műtárgyvásárlásokat foganatosított.

A Milánóban 1895-ben árvezetett Scarpa-gyűjtemény egyik kiemelkedő tételének – a Raffaello⁴⁷ vagy Sebastiano del Piombo művének tartott *Férfiképmás*⁴⁸ – vásárlása kapcsán rágalmazták meg – „...a Pulszky-család elleni politikai támadássorozat keretében...”⁴⁹ – Pulszky Károlyt az állam javainak hűtlen kezelésével. De, olvassuk erről a kérdésről Mravik László ide vonatkozó sorait:⁵⁰ „...a Piombo név Magyarországon a gyanús machinációk és a sikkasztás szinonimájává vált. Herczeg Ferenc írja A gótikus házban, hogy 'A magyar politikai szótárban a Piombónak olyan hangzása lett, mint Franciaországban a Panama szónak.'”

Az 1846-ban Nógrád megyében birtokot vásárló Pulszky Ferenc (Eperjes, 1814 – Budapest, 1897) politikai és közeleti szerepvállalása⁵¹ során számos ellenséget szerzett, akik nem riadtak vissza parlamenti felszólalásaikban családtagjainak rágalmazástól sem. Mint Mravik László tanulmányából⁵² kitűnik, a kulturális életet megmértelyező politika nem csupán Pulszky Károly tragikus sorsához, természetellenes módon bekövetkezett halálához vezetett, hanem az általa képviselt gyűjteményfejlesztési koncepció bukásához is, amelynek folyományaként utódai a műtárgyvásárlásra szánt pénz egy jelentős hányadát – eredeti műtárgyak helyett – gipszmásolatokra költötték.

⁴⁶ Pulszky Károly: Beitrage zu Raphael' Studium der Antike, Leipzig 1877.

⁴⁷ Prisco, Michele: i. m. 114, 120. tétel: Nemesember arcképe.

⁴⁸ Sebastiano del Piombo: Férfiképmás, olaj, fa 115 x 94 cm, Szépművészeti Múzeum Budapest ltsz.: 1384

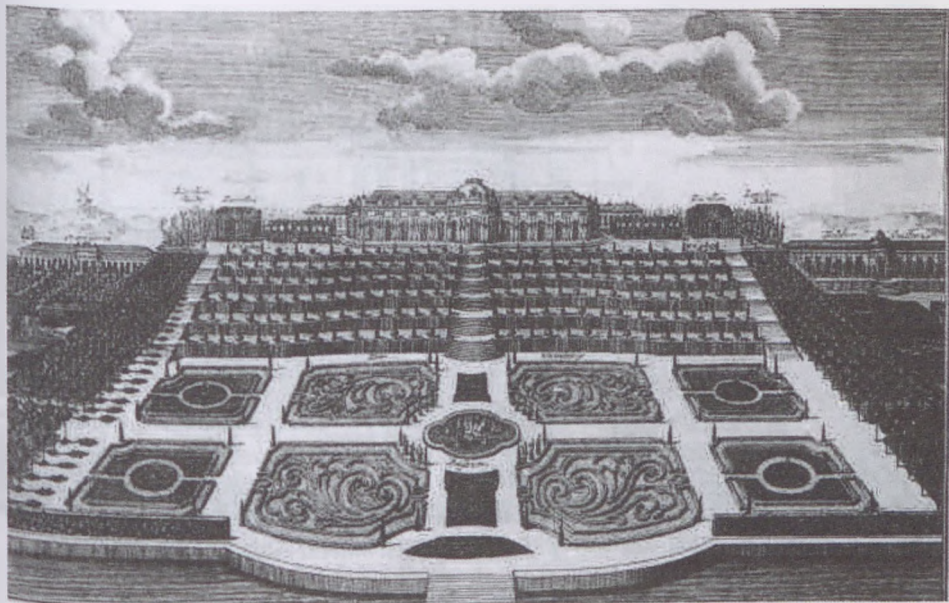
⁴⁹ Kupa László: Pulszky Ferenc emlékezete, A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve, 1996–1997, 232. Halász Zoltán: A Pulszkyak, Budapest 1987.

⁵⁰ Mravik László: Pulszky Károly műve, in: Mravik László szerk.: Pulszky Károly emlékének, Budapest 1988, 13.

⁵¹ Praznovszky Mihály: Pulszky Ferenc a szécsényi földesúr, Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve, 1977, 325–343.

Csorba László: Pulszky Ferenc életútja, in: Pulszky Ferenc emlékére, Kiállítási Katalógus, MTA Budapest 1997, 11–18.

⁵² Mravik László–Szigethi Ágnes: Festményvásárlások az Országos Képtár és a Szépművészeti Múzeum részére, in: Mravik László szerk.: Pulszky Károly emlékének, Budapest 1988, 85.

Sanssouci kastély látképe, J. F. Schleuen rézmetszete, 1756 körül

A Képtár látképe, J. F. Schleuen rézmetszete, 1770 körül

Az Új Orangerie-palota középső épülete, ismeretlen művész vízfestménye, 1856 körül

A Raffaello-terem az Új Orangerie-palotában, fényképfelvétel 2000 körül

Der Raffaelsaal in der Neuen Orangerie des Potsdamer Sanssouci Parkes (Zusammenfassung)

Am 14. April 1745 wurde auf Veranlassung des preussischen Königs Friedrich II. der Grundstein des Schlosses Sanssouci gelegt. Das Schloss krönt die höchste Erhebung des Hügels westlich von Potsdam, dessen Südabhang durch sechs Terrassen gegliedert ist.

Auf halber Höhe des Hügels nehmen den langgestreckten eingeschossigen Schlossbau beiderseits zwei im Ausseren ähnlichen Gebäuden um. Westlich des Schlosses Sanssouci wurde nach den Plänen von Knobelsdorff 1747 ein Orangerhaus zur Unterbringung von Kübelpflanzen, die in den Sommermonaten den Garten zierten, erbaut. Als die Gästeräume im Schloss Sanssouci nicht mehr ausreichten, wandelte 1771-1774 Georg Christian Unger das Gebäude zu einem Gästehaus um, das den Namen Neue Kammern erhielt.

Die Bildergalerie, östlich des Schlosses gelegen, wurde von Johann Gottfried Büding 1755-1764 errichtet. Friedrich II. bevorzugte nicht nur die Werke der französischen Meister des 18. Jahrhunderts, mit denen er das Schloss Sanssouci in reicher Zahl ausgestattet hatte, sondern die Malerei der italienischen Renaissance sowie des flämischen und italienischen Barocks. Die Galerie zeigte 1770 bereits 168 Bilder. Trotz der Verluste der Napoleonischen Kriege und des II. Weltkrieges, die durch adäquate Bilder aus anderen Schlössern ausgeglichen werden konnten, vermittelt die Galerie auch heute noch den alten Ensembleindruck einer höfischen Galerie des 18. Jahrhunderts.

Nach Friedrich II. war der künstlerisch begabte Friedrich Wilhelm IV. bestimmend für die Entwicklung und Ausbau des Parkes Sanssouci im 19. Jahrhundert. Seit seiner Thronbesteigung 1840 bis zum Tode 1861 bewohnte er wie sein grosser Vorfahre das Schloss Sanssouci. Unter dem Eindruck seiner Italienreise 1828 fertigte der Kronprinz Friedrich Wilhelm IV. Skizzen für ein grosses Orangeriegebäude an, das auf den Hügelkette nördlich des Parks Sanssouci stehen sollte. Später wurde Ludwig Persius mit Entwürfen beauftragt, die nach dessen Tode 1845 Friedrich August Stüler weiter ausarbeitete. Die Ausführung von 1851 bis 1862 leitete Ludwig Ferdinand Hesse.

Dem dominierenden Mittelbau mit zwei Türmen schliessen sich seitlich die Gewächshaushallen an. In dem mit Oberlichtfenstern versehenen Raffaelsaal, dem zentralen Raum des Mittelbaus der Orangerie sind fast 50 Kopien nach Gemälden des italienischen Renaissancemeisters seit 1858 ausgestellt. Die Sammlung hatte Friedrich Wilhelm III. 1804 mit dem Erwerb einer Kopie begonnen. Angeregt von einer 1814 in Paris veranstalteten Ausstellung, auf der die von Napoleon geraubten Originalgemälde Raffaels gezeigt worden waren, beauftragte Friedrich Wilhelm III. in Paris lebende deutsche Maler mit dem Kopieren von Bildern. Der König liess später noch weitere Kopien anfertigen, die er in seinem Berliner Palais unterbrachte. Sein Sohn Friedrich Wilhelm IV. bemühte sich unter kunsthistorischen Aspekten die Kopiensammlung erweitern und so gelangten Bilder aus allen Schaffensperioden Raffaels in den eigens dafür errichteten Raffaelsaal. Die Kopien verkörpern eine aussergewöhnliche Huldigung an den grossen italienischen Renaissance-Meister.

ELŐZETES BESZÁMOLÓ A LITKEI KRÉTABÁNYA-VÖLGYBEN VÉGZETT ŐSLÉNYTANI ÁSATÁS EREDMÉNYEIRŐL

HÍR JÁNOS

Bevezetés

A Nógrád északi részén fekvő Litke község határában található a „Krétabánya - völgy”, vagy „Krétás-gödör” (1. kép). Az itt található fehér színű finom diatomaföldet a szakmai és a történeti irodalom is krétaként írta le. Első említése Borovszky (1911) művében olvasható: „*az itteni Krétás-dűlőben krétaszerű kőzet található, mely a levegőn porrá omlik szét. Ipari kihasználása érdekében most kísérleteznek*”. A bányászatról és a kitermelt nyersanyag feldolgozásáról mindeztidáig semmiféle dokumentációt nem sikerült fellelni, csupán a földtani szakirodalom utalásaira hagyatkozhatunk. Ezek alapján valószínűsíthető, hogy a 20. század negyvenes éveiben a „kréta” mélyművelésű bányászata megszűnt. Az egykori tárna bejárata mára már a felismerhetetlenségig beomlott.

A bánya környékén található miocén korú mocsári agyag gerinces őslénytani szempontú vizsgálata a T 046719. sz. OTKA téma keretében vált lehetségessé. A dolgozat célja az eddigi szakirodalmi adatok összefoglalása és a 2005-évi ásatás eredményeinek előzetes értékelése.

A földtani környezet és kutatástörténet

Litke határában a Dobroda-patak bal partjától a Kis bükk-tetőig terjedő lejtő földtani képződményeit először Noszky (1901) térképezte. Alulról felfelé az alábbi egységeket különítette el:

- középső mediterrán márgák,
- amfibolandezit,
- felső mediterrán lajtamész,
- amfibolandezit
- középső mediterrán márgák.

A krétabányát nem tüntette fel. Később (Noszky, 1930) megemlíttette a litkei édesvízi képződményeket, mégpedig munkájának a „*Felső Miocén Meotien alemelete (A magas szármata terasztrikus szintjei)*” c. fejezetében: „*É-on Litkénél vannak ilyen fiatal tavi mészszerű képződmények (Planorbisokkal) a vulkanikus rétegekben.*”

BARTKÓ (1949, 1961-62) részletesen tanulmányozta a salgótarjáni barnakőszén - medence északnyugati részét. Térképén az általunk vizsgált területen az alábbi képződményeket tüntette fel:

- helvét slír homokos márgával,
- középső riolittufa,
- tufás márga, homok és mészkő,
- andezittufa
- andezit agglomerátum

A krétabányát a helvét slír és a középső riolittufa határára helyezte. Ő (BARTKÓ, 1949) tesz említést arról, hogy a bánya környezetében csontmaradványok találhatók: „Rendkívül érdekes a tufa előfordulása az ú.n. litkei „krétabánya” környékén, ahol az ártiszapolt és édesvízi mészkővel kevert tufát mélyműveléssel egy ideig fejtették. Igen jó megtartású *Planorbis* és *Lymnaea* csigák olyan tömegben pusztultak el, hogy az édesvízi mészkő frissen tört felülete erős bitumenszagot áraszt. Chara terméseken kívül sok csont töredéket is találtam a „krétabánya” környékéről vett minták iszapolási maradvékában.”

A képződményt előbb a középső riolittufa tartozékaként (BARTKÓ, 1952), később a helvét-i üledékciklus zárótagjaként értelmezte (BARTKÓ, 1961-62).

CSEPREGHYNÉ-MEZNERICS(1950) az üledékkomplex puhatestűfaunáját vizsgálta és innen írta le a *Lymnaea pachygaster nógrádensis* n. új csigafajt: „Az édesvízi képződményeknek kétségkívül legérdekesebbike az a rétegcsoporthoz, melyet Bartkó Litkén az u. n. Krétabánya völgyében fedezett fel. Ez a meglehetősen vastag kövületes édesvízi rétegsor alul tufás, könnyű (*Lymnaeus*, *Planorbis*) agyagos mészkő, felül tömör agyagos mészkő (*Lymnaeus*, *Planorbis*). A rétegekből az alábbi fajokat határoztam meg:

Lymnaeus pachygaster nógrádensis n. sp.

Planorbarius cornu mantelli

Planorbarius cornu var.

A faunaelemek kor szempontjából semmitmondók, a *L. pachygaster* típusa és a *P. cornu mantelli* helvét és tortonai lerakódásokban egyaránt előforduló fajok. Noszky szerint -minthogy tufás betelepülések vannak- a tortonai rétegekhez sorolható a képződmény. Az édesvízi képződmény felett megvannak a tortonai képződmények. A kiédesedés inkább tekinthető helvétkori maradványnak, mint az előrenyomuló tortonai tenger első lerakódásának. Mindenképp jelentős felfedezés a rétegsor a helvét-tortonai kérdés szempontjából is. Bartkó megállapítása szerint helvétkori a képződmény.”

BALOGH (1966): a korábbi irodalmi adatok áttekintése után a középső riolittufát és a litkei édesvízi üledéket egyaránt a tortonai emeletbe helyezi, de hangsúlyozza azok interciklikus jellegét.

HÁMOR (1985) monográfiájában a litkei édesvízi képződményeket a Fóti Formációba sorolta és a kárpáti üledékciklus (II. miocén megaciklus) regresszív ágának zárótagjaként értelmezte az Etesi -árok területén.

BARTKÓ (1985) szerint a litkei tufás márga és édesvízi mészkő a Garábi Slír Formáció zárótagja.

Az újabb terepi vizsgálatok

A szerző és Dr. Prakfalvi Péter számára 2001 márciusában mutatta meg Szabó Tamás erdész a volt bányatáró helyét. Ezután négy éven keresztül terepi megfigyeléseket és próbamintázásokat végeztünk. Sikerült megtalálni a *Planorbis* és *Lymnaea* héjakat gazdagon tartalmazó szürke mocsári agyagot a táró közvetlen közelében. Ez az üledék azonban annyira kompakt, hogy semmiféle vegyszeres kezeléssel, de még fagyasztással sem sikerült iszapolhatóvá tenni.

2004 júliusában a Krétás-gödörben a bányatáró alatt betorkolló bal oldali mellék-völgy völgyfőjében (GPS: N: 47° 49, 727' E: 19° 40, 668') sikerült iszapolható szürke agyagra bukkanni, amely ugyanakkor makroszkóposan semmiféle puhatestűmaradványt nem tartalmazott. Brunda Tibor segítségével keskeny próbaszelvényt ástunk és 40 cm-enként 8 db, egyenként 10 kg tömegű, próbamintát vettünk. Ezek közül a legfőbb, 8. sz. minta tartalmazott gazdag, de töredékes csontanyagot és 3 db rágszálófogat.

2005 nyarán a kutatógödört Brunda Tibor, Fodor Szabolcs és Hír István részvételével kibővítettük. Az ekkor feltáruló szelvényt szemlélteti a 2. kép. A csontmaradványokat a miocén agyag legfelső 30 cm vastag szintje tartalmazza a durva kavicsos réteg alatt. 2005-ben 2 tonna, 2006-ban pedig Brunda Tibor, Fodor Szabolcs és Pusztai Krisztián segítségével 2,4 tonna tömegű mintát vettünk belőle. Eme legutóbbi gyűjtési akció eredményeként begyűjtött anyag válogatása még jelenleg folyik.

Az ősmaradványtartalmú üledék frissen kékesszürke alapszínű diatomás agyag. A rögök felszínét fekete színű mangános futtatás borítja. Elszórtan mogorónyi téglavörös limonitkonkréciók is találhatók az anyagban. Ugyanez a limonit tölti ki a csöves csontok belsejét és a kioldódott puhatestű és kagylósrák héjak kőbeleit is. A megszártott üledék a beáztatáskor hozzáadott hidrogén-peroxiddal heves pezsgés és látványos gázköd-képződés közepette reagál. Az iszapolás ötszöri megismétlése után az anyag válogatható. Az iszapolási maradék döntő része gipszkonkréción, de tartalmaz limonitot, kvarckavicsokat, andezitkavicsokat, valamint az andezitből kimállott kvarc-gránát- és piroxénkristályokat is. A válogatás sztereomikroszkóp segítségével folyt.

Az előkerült nyúl- és rágszálómaradványok előzetes értékelése

Rendszertani leírás

Ordo: Lagomorpha BRADT, 1855 (Nyúl alakúak)
Familia: Ochotonidae THOMAS, 1897 (Fütyöntő nyulak)
Genus: *Prolagus* POMEL, 1853

Prolagus oeningensis (KÖNIG, 1825)

A fogak gyökértelenek, koronájuk igen magas, a rágófelszín lapos. A zománchurkokban fogcement található.

2005-ben 17 db foglelet került elő ettől a fajtól, közöttük 5 p3, mely a nyulak rendszertanában kitüntetett jelentőségű. A háromszög alakú rágófelszín legfontosabb diagnosztikus sajátosságai: a lekerekített különálló anteroconid a felszín orális csúcsán, a hátsó lobus közepéről előrenyúló rövid zománchurok – a crochet – megléte. (9. kép).

A *P. oeningensis* Nyugat Európa középső miocénjében gyakori (LOPEZ MARTINEZ 1989), az észak-magyarországi középső miocénben a Felsőtárkány-Felnémet lelőhelyről ismert. Fajöltője az MN 4 zónától az MN 9 zónáig terjed, ami a Paratethys területén hozzávetőlegesen megfelel az ottnangientől a korai pannonig tartó időtartamnak.

Ordo: Rodentia BOWDICH, 1821 (Rágcsálók)

Familia: Gliridae THOMAS, 1897 (Pelefélék)

Genus: *Miodiromys* KRETZOI, 1943

Miodiromys sp.

Leletanyag és méretek :

1D4: 0,62 x 0,70, 1P4: 0,73 x 0,88, 3M1-2: 1,06 x 1,22, 0,92 x 1,13, 0,92 x 1,13, 1M3: 0,77 x 1,00

2d4: 0,70 x 0,73, 0,76 x 0,56, 1m3: 0,85x 0,77 mm

A leletanyag még nem statisztikus mennyiségű és nem is terjed ki minden pozícióra, mivel az alsó m1, m2 fogak még hiányoznak. A felső M 1-2 fogak leglényegesebb sajátosságai, a független anteroloph, a feltagolt extra redő jelenléte a protoloph és az anterior centroloph között, valamint az ábrázolt példányon egy posterior centroloph - al összenőtt extra redő képezik (10. kép). A nemzetség diagnózisát MAYR (1979) definiálta. A méretek szokatlanul kicsik, ezért pontosabb fajmeghatározás még nem lenne megalapozott.

A nemzetség evolúciója a legjobban a svájci molasszban dokumentált, ahol bizonyított, hogy az átlagos fogméretek az MN5 zónától az MN9 zónáig (kb. megfelel a kárpátitól a korai pannonig) fokozatosan növekedtek (KÄLIN & ENGESSER, 2001). A Kárpát-medencében a leggazdagabb *Miodiromys* anyag Sámsonházáról ismert (HÍR & MÉSZÁROS, 2002). A svájcban leírt evolúciós trend nálunk csak korlátozottan alkalmazható, mivel kisméretű *Miodiromys* leleteket az MN7-8 zónába (kb. megfelel a szarmatának) sorolt kárpát-medencei faunákból is ismerünk: Comănesti 1 (FERU, et al 1980), Felsőtárkány 3/2.

Familia: Eomyidae DEPERET & DOUXAMI, 1902

Genus: *Keramidomys* HARTENBERGER, 1966

Keramidomys sp.

Leletanyag és méretek:

1P4: 0,70 x 0,78 (11. kép), 1m1: 0,78 x 0,74 mm

Az ábrázolt felső előzáfog rágófelszínét négy redő alkotja: az anteroloph, a mesoloph, a metaloph és a posteroloph. A redők felszíne egy szintre kopott és lapos rágófelszín képez (11. kép). A csekélyszámú anyag morfológiai jellegzetességei alapján még nem lehetséges a pontos fajmeghatározás, de a kevésbé ismert és redukált morfológiájú *K. reductus* és *K. pertesunatoi* fajok kizárhatók. A *K. thaleri* és a *K. carpathicus* fajok azok, amelyek szóba jöhetnek.

Észak-Magyarország középső miocénjéből eddig az alábbi *Keramidomys* leleteket ismerjük:

K. mohleri, Mátraszőlős 2 (GÁL et al, 2000)

K. mohleri, Felsőtárkány 1 (HÍR, 2001)

K. mohleri, Felsőtárkány 3/2 (HÍR, 2003)

A leszármazottak nélkül kihalt *Eomyidae* rágcsálócsalád őskörnyezeti preferenciáiról keveset tudunk. Annyi valószínű, hogy a zárt erdővegetációt kedvelték.

Familia: Muridae, ILLIGER, 1811

Subfamilia: Cricetodontinae, SCHAUB, 1925

Tribus: Cricetodontini, SCHAUB, 1925

Genus: *Cricetodon*, LARTET, 1851

Cricetodon sp.

Leletanyag és méretek:

1 M1: 2,95 x 1,95 (3., 13. kép), 1M2: 2,22 x 1,92 (4. kép), 2M3: 1,97 x 1,77 (5. kép), 1,92 x 1,85, 2m1: 2,67 x 0,98, 2,42 x 1,55, 2m2: 2,35 x 1,02, 2,2 x 1,70, 3m3: 2,30 x 1,70, 2,40 x 1,87, 2,47 x 1,77 mm

A legfontosabb morfológiai jellemzők: a felső fogakon a M1 anteroconusa az ábrázolt adult példányon osztatlan (3. kép), míg egy nem ábrázolt töredékes fiatal példányon osztott. Az anteroconus labiális kúpjához mindkét esetben jól fejlett posterior ectoloph csatlakozik, mely íveltén a fogkorona labiális pereméhez fut ki. A mesoloph hiányzik, vagy gyengén fejlett. A M2, M3 fogakon a paraconus visel rövid posterior ectolophot (4., 5. kép). Az alsó m1 koronáján az anteroconid osztatlan, az anterolophuliból linguális és buccalis irányban is kiágazik egy-egy zománcredő (6. kép). Az m2, m3 koronáján rövid mesolophid található.

A pontos határozás egyelőre bizonytalan, mivel a méretek inkább a *C. meini* FREUDENTHAL, 1963 fajhoz állnak közelebb, egyes morfológiai sajátosságok (pl. a M1 anteroconus jól fejlett posterior ectolophja) inkább a *C. aureus* MEIN & FREUDENTHAL, 1971 fajjal rokoníthatók. Bonyolítja a helyzetet, hogy a svájci és bajor miocénből számos olyan populáció ismeretes, mely a két faj sajátosságait különböző módon egyesítik: *C. aff. meini* és *C. aff. aureus* (BOLLIGER 1994, RUMMEL & KÄLIN 2003).

Az azonban kétségtelen, hogy a *C. meini* -*C. aureus* csoport Közép-Európában a kései MN5 és korai MN6 zónák faunáira jellemző (BOLLIGER 1994, DAXNER-HÖCK 2002).

Familia: Cricetidae, ROCHEBRUNE, 1883
Genus: *Democricetodon*, FAHLBUSCH, 1964

Democricetodon mutilus FAHLBUSCH, 1964

Leletanyag és méretek: 1m1, 1,55 x 0,95 mm (12. kép).

Az anteroconid osztatlan, egykúpú, domború orális felszínnel. Anterolophulid nincs, helyette egy mély harántirányú árok választja el az anteroconidot, a protoconid – metaconid kúppárostól. A mesolophid nagyon rövid.

A faj Magyarországról eddig a Mátraszőlős 2. lelőhelyről ismert (Hír & Kókay, 2004). Közép Európában az MN4 zónától az MN7 zónáig fordul elő (BOLLIGER 1994, DAXNER - HÖCK 2002), de igazán az MN5 zónára jellemző.

Genus: *Megacricetodon*, FAHLBUSCH, 1964

Megacricetodon sp.

Leletanyag és méretek: 2M1: 1,55 x 0,98 (14.-15. kép), 1,47 x 0,98, 1M2: 1,12 x 0,90, 3M3: 0,76 x 0,74, 0,80 x 0,76, 0,67 x 0,69, 3m1: 1,40 x 0,84, 1,44 x 0,97, 1,30 x 0,77 (16. kép), 2m2: 1,19 x 0,97, 1,12 x 0,95, 3m3: 0,99 x 0,84, 0,98 x 0,77, 1,06 x 0,87 mm.

A felső M1 igen alacsony koronáján az anterocone osztott. Az ábrázolt példányon (14. -15. kép) két harántirányú redő is található: az anteromesoloph és a mesoloph. Mindkettő kiér a labiális peremre.

Az m1 anteroconidja osztatlan, az anterolophulidhoz nem kapcsolódnak járulékos zománcredők, a mesolophid rövid (16. kép).

A méretek és az alaki sajátosságok sokban hasonlítanak a *Megacricetodon minor* fajra, mely a magyarországi középső miocén faunák leggyakoribb eleme. A M1 morfotipusa ritka, de mind a *M. primitivus* - *M. ibericus* fejlődési vonalban, mind pedig a *M. minor* - *M. minutus* vonalban előfordul (DAAMS & FREUDENTHAL 1988).

Összefoglalás

A litkei Krétabánya-völgyben feltáruló édesvízi-szárazulati rétegek tanulmányozása során BARTKÓ (1949) óta jellemző az a dilemma, hogy a képződményt egyaránt lehet a kárpáti tengeri ciklus zárótagjaként, vagy a bádeni tengeri ciklus kezdőtagjaként értékelni. A CSEPREGHYNÉ -MEZNERICS (1950) által vizsgált puhatestűfauna a kérdés eldöntésében nem segített.

A 2005-ben feltárt aprógerinces lelőhely anyagának feldolgozása még a kezdeteknél tart, több taxon pontos rendszertani körülhatárolása csak gazdagabb leletanyag begyűjtése után lesz lehetséges. A vizsgálat jelenlegi szintjén is már lényeges támpont a *Cricetodon meini*-*Cricetodon aureus* csoport jelenléte, mivel a kései MN5 és korai MN6 zónákra utal.

A két zóna határának radiometrikus korát 14,9 millió évre datálták, mely egyidős egy sajátos földtörténeti eseménnyel, a Ries -medencét létrehozó kisbolygó becsapódással. A katasztrófa pillanatában óriási tömegű közettörmelék repült a levegőbe és szóródott szét a svájci és a bajor molassz (OSM, Oberer Süßwasser Molasse) területén, mely számos feltárásban kimutatható. Ez az ún. block, v. brock horizont. Közvetlenül a block horizont alatt fekvő kisemlősfaunában *Cricetodon meini* együtt fordul elő a nagyméretű *Megacricetodon lappi*-val. A block horizont felett néhány méterrel már a *Cricetodon aff. aureus* és *Megacricetodon minor* található (DAXNER-HÖCK 2002).

A litkei *Megacricetodon* faj semmiképp sem lehet *M. lappi*, sokkal inkább hasonló a *M. minor*-hoz így a fauna aligha lehet idősebb az MN6 zóna bázisánál, vagyis 14,9 millió évnél. Ugyanakkor a Kárpátien és a Bádénien jelenleg elfogadott határa 16,4 millió év (RÖGL 1998, HARZHAUSER et al 2002). Mindezek alapján valószínű, hogy a litkei édesvízi -szárazulati képződmények a korai bádén korszak időtartama során rakodtak le.

Köszönetnyilvánítás

A szerző ezúton is köszönetét fejezi ki az Ipolyerdő Rt. és Szabó Sándor igazgató úr támogatásáért, valamint Szabó Tamás helyszíni segítségével. A kutatómunkát a T 046719 sz. OTKA téma pénzügyi kerete tette lehetővé.

Abstract

A preliminary report on the results of the paleontological excavations in the Krétabánya Valley at Litke

A freshwater -continental series was described South to Litke in the Krétabánya Valley (= „Valley of the Chalk Mine”) (Fig. 1.) in the beginning of the 20th century. The fine white diatomite was intensively mined here during the thirties and the forties. The intercylic lithostratigraphical position of the freshwater series between the Karpatian and Badenian marine cycles was first realized by BARTKÓ (1949). The mollusc fauna was studied by CSEPREGHY-MEZNERICS (1950). She described the species *Lymnaeus pachygaster nogradensis* n. sp., *Planorbarius cornu mantelli*, *Planorbarius cornu* var. But these taxa were not adequate for exact biostratigraphic classification. In the Hungarian geological literature the geochronological position of the freshwater series of Litke was uncertain. It was described as Karpatian by a group of the authors (e.g. HÁMOR 1985) and it was regarded as Badenian by another group (e.g. BALOGH 1966).

In 2001 a new period of the field activity was initiated by the author and Dr. Péter Prákválvi. The paleovertebrate locality (GPS: N: 47° 49,727' E: 19° 40,668') was found by the author and Mr. Tibor Brunda in 2004. 2 metric tones of sediment was collected from the bone bearing diatomaceous clay (Fig. 2.) in 2005. A sieve with 0.5 mm mesh was applied for the flotation of the sediment. Up to the present we found the following taxa.

Prolagus oeningensis (König, 1825)

Characteristic lower premolars of the species were found (Fig. 9.).

Miodiomys sp.

The extremely small dimensions of the molars are remarkable (Fig. 10.).

Keramidomys sp.

The material is few for an exact determination (Fig. 11.), but the species *K. reductus* and *K. pertesunatoi* can be excluded.

Cricetodon sp.

The dimensions are similar to *C. meini*, but some morphological characters (e. g. the well developed posterior ectoloph of the labial cusp of the anteroconus is similar to *C. aureus* (Figs. 3.-8., Fig. 13.).

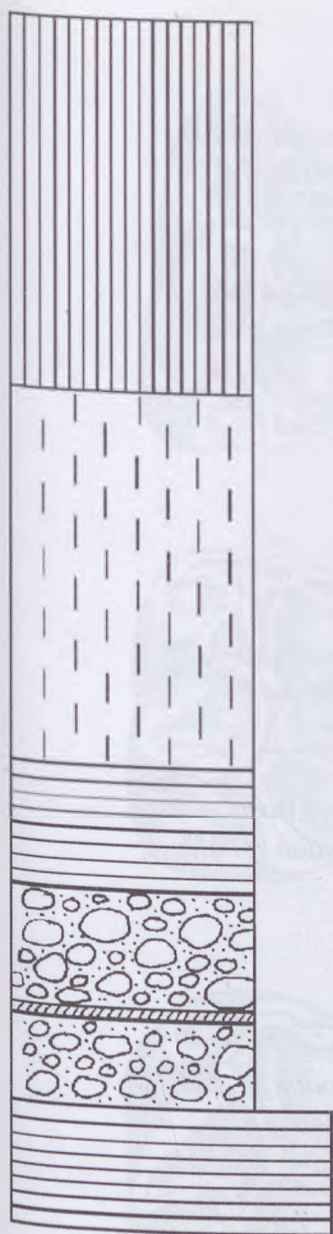
Democricetodon mutilus FAHLBUSCH, 1964

One m1 molar was found (Fig. 12.). In Hungary the species was found in Mátraszőlős 2. (HÍR & KÓKAY 2004).

Megacricetodon sp.

The morphology is similar to *M. minor* on the whole (Fig. 16.), but one M1 (Figs. 14 -15.) has a rare morphotype because the presence of long anteromesoloph and long mesoloph.

As a preliminary conclusion we can classify the biochronological position of the fauna as early MN6 which is referable to the early Badenian. The field activity and the elaboration is going on.

7: 60 cm jelenkori erdőtalaj
60 cm recent woodland soil

7

6: 60 cm löszszerű
lejtőüledék
60 cm loess-like colluvium

5: 20 cm szürke, plasztikus
agyag
20 cm gray, plastic clay

4: 20 cm durva kavics
20 cm cobble

6

3: 1 cm vörös limonitsáv
1 cm red limonitic line

2: 15 cm durva kavics
15 cm cobble

5

1: 30 cm szürkés-kék
diatomás iszap
csontmaradványokkal
30 cm grayish blue
diatomaceous clay
containing bones

4

3

2

1

2. kép: a litkei Krétabánya-völgy 2005-évi ásatási szelvénye
Fig. 2. The profile of the excavation at the Krétabánya Valley
in 2005

3. kép:
Cricetodon sp. M1
rágófelszíne

Fig. 3.
Occlusal surface of
Cricetodon sp. M1

4. kép:
Cricetodon sp. M2
rágófelszíne

Fig. 4.
Occlusal surface of
Cricetodon sp. M2

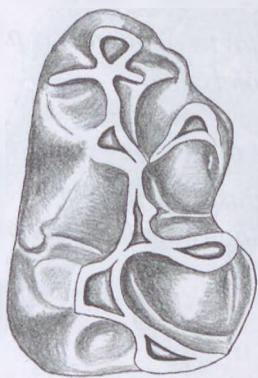

5. kép:
Cricetodon sp. M3
rágófelszíne

Fig. 5.
Occlusal surface of
Cricetodon sp. M3

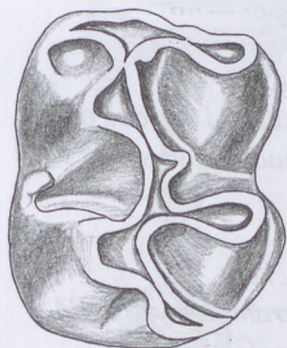

1 mm

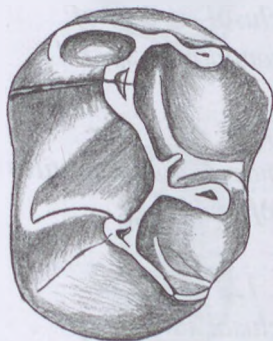
6. kép:
Cricetodon sp. m1
rágófelszíne

Fig. 6.
Occlusal surface of
Cricetodon sp. m1

7. kép:
Cricetodon sp. m2
rágófelszíne

Fig. 7.
Occlusal surface of
Cricetodon sp. m2

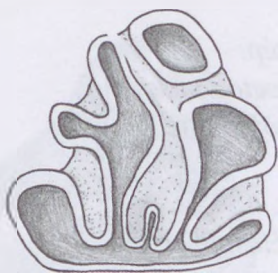

8. kép:
Cricetodon sp. m3
rágófelszíne

Fig. 8.
Occlusal surface of
Cricetodon sp. m3

1 mm

9. kép:
Prolagus oeningensis p3
rágófelszíne

Fig. 9.
Occlusal surface of
Prolagus oeningensis p3

10. kép:
Miodyromys sp. M1-2
rágófelszíne

Fig. 10.
Occlusal surface of
Miodyromys sp. M 1-2

11. kép:
Keramidomys sp. P4
rágófelszíne

Fig. 11.
Occlusal surface of
Keramidomys sp. P4

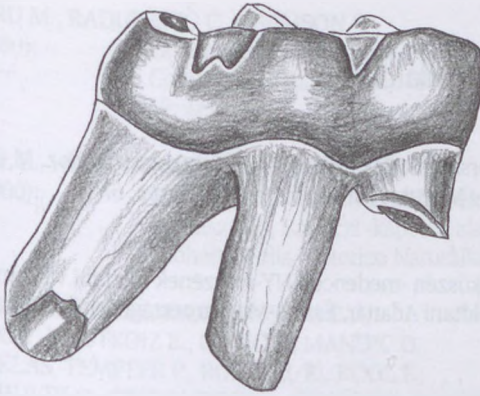

12. kép:
Democricetodon mutilus m1
rágófelszíne

Fig. 12.
Occlusal surface of
Democricetodon mutilus m1

1 mm

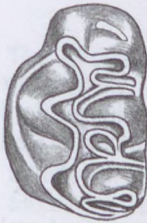
13. kép:
Cricetodon sp. M1
linguális profilja
(azonos a 3. ábrán
látható példánnyal)

Fig. 13:
Lingual view of *C. sp.*
M1 (it is identical to the
specimen of Fig. 3.)

14. -15. kép:
Megacricetodon sp. M1
linguális profilja és rágófelszíne

Figs. 14. -15.
Lingual view and occlusal surface
of *Megacricetodon* sp. M1

16. kép: *Megacricetodon* sp. m1
rágófelszíne

Fig. 16. Occlusal surface of
Megacricetodon sp. m1

1 mm

Irodalom:

- BALOGH K.
(1966): Magyarázó Magyarország 200 000-es földtani térképsorozatához. M -34-XXXII: Salgótarján. – Magyar Állami Földtani Intézet: p. 67.
- BARTKÓ L.
(1949): A salgótarjáni barnakőszén -medence ÉNY-i részének földtani viszonyai.- Kézirat, Országos Földtani Adattár, Észak -Magyarországi Területi Hivatal, no. 10. 633.
- BARTKÓ L.
(1952): A salgótarjáni barnakőszén -medence ÉNY-i részének földtani viszonyai.- A Magyar Állami Földtani Intézet jelentése az 1948. évről: 101-110.
- BARTKÓ L.
(1961 -62): A nógrádi barnakőszénterület földtani vizsgálata.- kandidátusi disszertáció, Kézirat, Országos Földtani Adattár, Észak-magyarországi Területi Hivatal, no.1997.
- BARTKÓ L.
(1985): Ipolytarnóc földtani vázlata.- *Geologica Hungarica Series Palaeontologica*, 44-46: 24-46.
- BOLLIGER T.
(1994): Die Obere Süß wassermolasse in Bayern und der Ostschweiz: bio- und lithostratigraphische Korrelationen.- *Mitteilungen der Bayerischen Staatssammlung für Paläontologie und historische Geologie*, 34: 109-144.
- BOROVSKY S.
(1911): Nógrád Vármegye. Magyarország vármegyéi és városai.- p. 76.
- CSEPREGHYNÉ MEZNERICS I.
(1950): A Salgótarjáni -szénmedence miocén molluszkafaunája.- Kézirat, Országos Földtani Adattár, no. szén 93., p. 7-8.
- DAAMS R. & FREUDENTHAL M.
(1988): Cricetidae (Rodentia) from the type Aragonian; the genus *Megacricetodon*.- *Scripta Geologica, Special Volume*, 39-130.
- DAXNER -HÖCK G.
(2001): *Cricetodon meini* and other rodents from Mühlbach and Grund, Lower Austria (Middle Miocene, late MN5).-*Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien*, 104 A: 267-291.

- FERU M., RADULESCO C. & SAMSON P.
(1980): La faune de Micromammifères du Miocène de Comănești (dép. d' Arad).- Travaux Institute Spéologie „Emile Racovitza”, 19: 171-190.
- GÁL E., HÍR J., KESSLER E. & VENCZEL M.
(2000): Középső -miocén ősmaradványok a Mátraszőlős, Rákóczi -kápolna alatti útbevágásból. II. A Mátraszőlős 2. lelőhely.- Folia Historico Naturalia Musei Matraensis, 24: 39-75.
- HARZHAUSER M., DAXNER-HÖCK G., BOON -KRISTKOIZ E., ČORIĆ S., MANDIC O., MIKLAS -TEMPFER P., ROETZEL R., RÖGL F., SCHULTZ O., SPEZZAFERRI S., ZIEGLER R. & ZORN I.
(2002): Paleocology and biostratigraphy of the section Mühlbach (Gaiendorf Formation, lower Middel Miocene, Lower Badenian, Austria.- Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien, 104A: 323-334.
- HÁMOR G.
(1985): A Nógrád -cserhádi kutatási terület földtani viszonyai.- Geologica Hungarica, Series Geologica, 22: 1-307.
- Hír J.
(2001): New Middle Miocene rodent faunas from northern Hungary.- Lynx (n.s.) 32: 107-122.
- Hír J.
(2003): The Middle Miocene (Late Astaracian, MN 7-8) rodent fauna of Felsőtárkány 3/2 (Hungary).- Acta Palaeontologica Romaniaae, 4: 125-136.
- Hír J. & KÓKAY J.
(2004): Middle Miocene molluscs and rodents from Mátraszőlős (Mátra Mountains, Hungary).- Fragmenta Palaeontologica Hungarica, 22: 83-97.
- Hír J. & MÉSZÁROS L.
(2002): Middle Miocene insectivores and rodents (Mammalia) from Sámsonháza (Northern Hungary). - Fragmenta Palaeontologica Hungarica, 20: 9-23.
- KÄLIN D. & ENGESSER
(2001): Die jungmiozäne Säugetierfauna vom Nebelbergweg bei Nunningen (kanton Solothurn, Schweiz).-Schweizerische Paläontologische Abhandlungen, 121: 1-61.

- LOPEZ MARTINEZ N.
(1989): Revision sistematica y biostratigrafica de los Lagomorpha (Mammalia) del Terciario y Cuaternario de España.- Memorias del Museo Paleontologico de la Universidad de Zaragoza, p. 1-346.
- MAYR H.
(1979): Gebissmorphologische Untersuchungen an miozänen gliriden (Mammalia, Rodentia) Süddeutschlands.- Thesis, München, p. 1-380.
- NOSZKY J.
(1901): Litke, Lapujtő, 1: 25 000. Kéziratok földtani térkép. - Magyar Állami Földtani Intézet Térképtára: A 4763/ 2-1.
- NOSZKY J.
(1930): A Magyar Középhegység ÉK -i részének oligocén -miocén rétegei: II. A Miocén.-Annales Musei Nationalis Hungarici, 27: 159 -204 hun., 204 -236 ger.
- RÖGL F.
(1998): Palaeogeographic Considerations for Mediterranean and Paratethys Seaways (Oligocene to Miocene). - Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien, 99A, 279-310.
- RUMMEL M. & KÄLIN D.
(2003): Die Gattung Cricetodon (Mammalia, Rodentia) aus dem Mittelmiozän der Schweizer Molasse.- Zitteliana, A43: 123-141.

„ÖTLETTŐL A MEGVALÓSULÁSIG” A Kubinyi Ferenc Múzeum állandó enteriőr kiállításának készítése

KAZARECZKI NOÉMI

A Kubinyi Ferenc Múzeum új állandó enteriőr kiállítással gazdagodott 2006-tavasán, az épület felújítását követően. A reprezentatív barokk kastély három kisebb termében egy 19. század végi női lakosztály kialakítását sikerült megvalósítani.

2004-ben került sor a kiállítás tervezésére. Több tényezőhöz kellett alkalmazkodni, főként az erre kijelölt három kisebb terem adottságaihoz. Ezek igen kis méretű helyiségek, így lett a legnagyobbból szalon, a legkisebbből olvasósoba, és egy hálószoba. A tervezésnél a legfontosabb szempont a gyűjtemény adottsága volt. A Történeti Gyűjtemény, eléggé szerteágazó, viszont nagy bútorállománnyal rendelkezik, így lehetővé vált, hogy nagyrészt saját anyagra épüljön a leendő tárlat. Már csak a korszak kiválasztása volt hátra, amelyet szintén a gyűjtemény határozott meg. A legalkalmasabbnak tűnt egy 19. század végi enteriőr létrehozása, mivel a korszak historizáló és eklektikus stílusirányzata egyszerre többféle stílus alkalmazását teszi lehetővé, s nem utolsósorban, a Gyűjtemény bővelkedik az ekkor készült tárgyakban. Ezután már csak az erre vonatkozó forrásokat kellett felkutatni, melyek közül a legfontosabb a Nagyvilág 1898-as számában megjelent: *A szécsényi kastély leírása* c. cikk, amely a Pulszky Ágost és neje által lakott kastély egészéről (kívül-belül) közölt képeket.¹

Jelentős képi forrásanyag is rendelkezésre áll Klösz Györgynek köszönhetően, aki a századforduló előtt (még a szecesszió megjelenése előtt) sok fotót készített a kastélyok berendezéseiről.² A képzőművészeti alkotásoknak is kedvelt témája volt az enteriőrök megfestése, melyekre szintén lehetett támaszkodni a kiállítás tervezésénél.

A tényleges kivitelezés 2006 áprilisában kezdődött az általam kiválasztott tapéták felhelyezésével. (1., 2. kép) Ezután következett a textilek válogatása, majd rögzítése, (3., 4. kép) melyet a kiállítás kivitelezője kiváló érzékkel oldott meg: a függönyök és drapériák korhű hangulatot teremtettek.³ A kiállítás lényegét alkotó bútorok festmények és képkeretek legnagyobb része, restaurálásra szorult, ezért mindenekelőtt ezek helyreállításáról kellett gondoskodni.⁴

¹ A fotókat a múzeum kastélytörténeti tablóin lehet megtekinteni.

² Baji-Csorba, 1994.

³ Varjas Miklós (Pyxis-II Bt) volt a kiállítás kivitelezője.

⁴ A kiállított műtárgyak helyreállítását két év alatt sikerült megvalósítani az NKA támogatásával és a kiváló restaurátor szakemberek munkája által. A bútorokat a Mensator Kft Fabók Balázs restaurátor vezetésével, a festményeket pedig Somos Éva és Hoós Mariann festő-restaurátor művészek állították helyre.

Az elkészült háttér (vagy „installáció), valamint a tárgyak tisztítása után kerülhettek helyükre a bútorok. (5., 6., 7. kép) A teljes összkép és korhangulat megteremtése érdekében viszont szükség volt néhány műtárgy, főként ötvöstárgyak kölcsönzésére. E téren az Iparművészeti Múzeum nyújtott nagy segítséget.

A kiállítás célkitűzéseire, legfőbb törekvéseire az alábbi fejezet ad választ, egyben rövid áttekintést nyújt a 19. század lakáskultúrájának alakulásáról, jellemzőiről.

Az otthon művészetének alakulása folyamatosan változott a történelem folyamán. A politika és a gazdaság jelentékenyen hatott az egész társadalom életére, s vele természetesen az iparművészetre is, amely e társadalom otthonát szolgálta. A 19. századtól – még sokkal inkább, mint a megelőző évszázadokban – a lakás tulajdonosa társadalmi helyzetének kifejezőjévé válik.

A 19. század a lakáskultúra fejlődése szempontjából egyértelműen két részre osztható: az első a 19. század hajnalától a szabadságharcig terjed, a másik a század második fele.

A század első felében nagyon lassú a menete az iparművészeti technikák alakváltozásának. Ez a szerény ütem nagy részben gazdasági okokkal magyarázható: az általános pénztelenséggel (napoleoni háborúk, devalváció). A bútorkészítés ennek ellenére sem stagnál, mivel nélkülözhetetlen szükségletet jelent. A társadalom minden rétege más követelményt- és igényt fogalmaz meg az otthona bútorával szemben. Más a főnemesség kastélyainak és palotáinak szükséglete, más a vidéki kúriáé, és más a városi polgáré. A főnemesség még sokáig örökölt lakberendezési tárgyait használja, vagy külföldről hozat bútort. (Például a kor nagyszabású palotája, a Károlyi-palota egész berendezését a fiatal Károlyi György gróf Párizsból hozatta, a Pálffyak pedig bécsi mestereket foglalkoztattak.)⁵

A magyar vezető rétegek városba özönlésével egy időben megindul egy különleges otthonforma kialakítása. A vidékről beköltöző nemesség nem egykönnyen mond le a régi életformáról, és a városban is igyekszik vidékies környezetet teremteni. Ekkor épülnek a magyar városszéleken az oszlopos kúriák, amelyek kerttel, kis gazdasági épületekkel a falusi élet örömeit és a város közelségének előnyeit egyesítették magukban. A nagyvárosi élet egyre terhesebbé válik, mind többen igyekeznek a zajos, levegőtlen palotából és a bérlakás börtönéből az egészségesebb villába menekülni.⁶

A vidéki, zsúppal fedett nemesi kúriák belső berendezése csak a legszükségesebb tárgyakra szorítkozott. Általában valamely közeli város mesterei készítették.

Már a lakosság számarányánál fogva is a városok voltak a legnagyobb fogyasztók. A polgárok szerették otthonukat és szorgalmasan gondozták, azonban a lakás berendezésénél és díszítésénél a legfőbb szempont náluk a takarékoság volt. Az általános szűkséglet így körvonalazható. Az, hogy a mesterek hogyan tudták kielégíteni ezeket az igényeket már felveti a stílus kérdését. A klasszicizmus drága anyagai helyett olcsóbb anyagokat és egyszerűbb bútorokat terveztek, így jött létre a 19. század első felének meghatározó stílusa, a biedermeier.

Az 1800-as évektől kezdve a bútor mobillá vált, nem építették többé a falba, és a lakótérben való elhelyezését a lakók igénye, kényelme, ízlése határozta meg. A nemesi

⁵ Lyka, é.n., 593.p.

⁶ Voit, 1993, 322.p.

kúriák berendezéseire is egyre inkább a polgáris lakályosság, kényelem, családias hangulat volt jellemző. Maguk az új épületek is új méreteket, új bútorstílusokat igényeltek. Ezért a 19. század első harmadában kialakultak az egységes, egystílusú szobabelső. Más volt a bútora a hálósobának, és más a fogadósobának.⁷ A kúriákban gyakran az ebédlőszoba volt a fogadósoba, itt volt az ülőgarnitúra és a díszes írószekrény, sőt a nemesi kúria berendezéseihez hozzátartoztak a hangszerek is.

A biedermeier iparművészet és lakáskultúra leáldozása után, 1850–60-tól elkezdődött a történelmi stílusok másolása, mely meghatározta a század második felének iparművészetét. A historizálás konzervatív, akadémikus magatartás, csak a múlt által fémjelzett értékekben, és abban a tévedésben élt, hogy a múlt felújítható. A stílusfelújítás lényege, hogy nem azért merít régi stílusokból, hogy azokból létrehozza azt, ami sajátosan az övé, hanem csupán utánózik.⁸ A stílusutánpótlásból éppen az hiányzik, ami a tárgyak hitelességét adja: az utánózni kívánt korral való szerves összetartozás. A neostílus figyelmen kívül hagyja a tárgyaknak a maguk idejében betöltött gyakorlati és eszmei szerepét, készítésének technológiáját, anyagainak természetét. A neostílusok divatja csupán a bútorok külső, homlokzati kialakítására szorítkozott, figyelme nem terjedt ki az arányrendszerekre, a bútorok csoportosításának módjaira, a térhatás alakulására. A régi, szerkesztett bútor helyét kiszorította az épített bútor típusa, amelyen viszontlátjuk az építészeti formák egész sorát. A felszínes stílus-értelmezés, amely a reprezentációra helyezte a hangsúlyt, nem volt tekintettel a gyakorlati célokra, nem meghiit otthont, hanem előkelőséget színlelő enteriőrt alkotott.

A művészettörténészek által is stílustalannak nevezett irányzat létrejöttében fontos szerepet játszott a gyáripar fejlődése, az esztergagépek használata. Az 1851. évi londoni világkiállítást fordulópontnak tekinthetjük a historizmus általános elterjedése szempontjából. A gyáripari termékekkel párhuzamosan megkezdtek a régi kézművesipar termékeinek retrospektív kiállítását is.⁹ A gyáripar előtti korban a mesterség (ars) egyaránt jelentett ipart, iparművészetet és művészetet. Londonban 1851-ben elsőként megrendezett világkiállításon közszemlére tettek minden árut, tárgyat, gépet, amelyek a földrészek és a különböző országok előállítottak. A világkiállításon reprezentáció, ünnepélyesség, kultusz tárgyak, fétisek uralkodtak. Az ipari forradalom elkezdte elpusztítani a kézműves hagyományokat, a kézműipart felváltotta a tömegtermelés, a kis műhelyeket a gyárak. Másoltak a neorokokó, a neobarokk, a neoreneszánsz, a neogótika jegyében. A 19. század második felében a korábban egységes fogalom háromfelé szakadt, és lett belőle külön gyáripari termelés, kézművességen alapuló iparművészet, és a mindennapi élet fölé emelkedett, attól viszont eltávolodott művészet.

A lakberendezésben a diszfunkcionális térszervezés, ünnepélyesség, a jólét fitogtatása, a presztízstárgyak sokasága jellemezte. A lakás központi helyisége a szalon vagy a fogadósoba, benne a legdrágább, legelegánsabb bútorokkal, szalంగarnitúrákkal. A két-háromhajos szekrényekben az ünnepi edények, ezüstneműk és az elmaradhatatlan nipppek sorakoztak nagy számban. A díszes szalon kellékei közé tartoztak – aranyozott cirádás blondelkeretben – az olajfestmények, amelyek ugyanúgy berendezési tárgyak

⁷ S. Nagy, 2003, 203.p.

⁸ Rév, 1983, 43.p.

⁹ U.o.

voltak, mint a textil – díszbőrkötéses könyvek, csillárok és órák.¹⁰ A garnitúrák ripsz vagy tarka virágos kárpitozását porcelánnyomatok sodrott szegőzsinórok keretezték, a tojás idomú támlákat barokkos formanyelvű faragással díszítették.¹¹

Általánosan elterjedt az ún. úriszoba (a férfiaké), és a budoár (női szoba), utóbbi csak a főúri vagy főúri színvonalon berendezett nagypolgári otthonokban volt.¹²

Egy kortárs így írt lakókörnyezetéről: „A lakás tömve volt plüss függönyökkel, székre helyezett kézimunkákkal, bojtokkal, rojtokkal, csipketerítőkkal, bronz nimfákkal, köpöcsészékkel és meissenai porcelán bikákkal a sarokban, az elengedhetetlen jegesmedvebőr a zongora és a tartósított szarvasagancs között volt. Mindezen tárgyakat nem volt szabad megérinteni. A gyerekszobán kívül az egész lakás a tiltott fák és szőmörcebokrok erdeje volt.”¹³

A historizmusban, nem volt a történelemnek olyan stílusirányzata, melynek a motívumait a kor lakberendezése ne másolta volna. Leginkább azonban a neoreneszánsz és újbarokk formák hódítottak.¹⁴

Bécsben az ötvenes-hatvanas években a Mária Terézia idejét idéző neobarokkot kedvelték. A neorokokó leginkább a főnemesség körében hódított, még a 20. század elején is népszerű volt. Andrássy Katinka emlékiratában férje mostohaanyjának, Geraldin néninek palotáját részletesen leírja, mely szintén a neorokokó szellemében volt berendezve.¹⁵

Az 1878-as müncheni iparművészeti kiállítás legnépszerűbb stílusa az „altdeutsch”. Ennek jegyében hatalmas „kredencek” épülnek a 17. század flamand, és a német bútor rosszul ellesett művészetéből összetakolva.¹⁶ Ezekben az eklektikus bútorokban alig van férőhely: a szerkezet és díszek uralkodnak a célszerűség felett.¹⁷

Magas nádazott székek, a tarka plüssel bevont kerevet polcán különféle kerámia és fémtárgyak, a függönyökön és kárpitokon rojtocskák kifogyhatatlan sora: csupa díszes, de valójában olcsó holmi. Antik, reneszánsz és barokk sablonok voltak jelen, ezek nem valódi stílusok, csak felszínes stílusmásolatok. A kortársak, sőt még a további nemzedékek is úgy vélték, ennek a korszaknak nincs semmilyen arca.¹⁸

Kevés és kisméretű szekrényeket használtak, divatba jöttek az egyajtós szekrények, az írószekrényt felváltotta az íróasztal. Az ülőbútorok feltűnően alacsonyak lesznek, karfájuk szinte az ülőpárnába simul. Fokozott szerephez jut az aztalosiparban az esztergapad, a baluszterek és a csavaros lábak, az oszlopok hódítanak, a bútorhomlokzatokra esztergált balusztrádok és csúcscsúcsok kerültek. A gyáripar a szekrények, székek or-

¹⁰ Vadászi, 1987, 182.p.

¹¹ Voit, 1993, 322.p.

¹² S.Nagy, 2003, 206.p.

¹³ U.o.

¹⁴ A ma is teljes pompában tündöklő betléri Andrássy-kastély, melyet 1882-86 között historizáló stílusban építettek át – belső elrendezésében teljesen a reprezentációs igény érvényesült, több helyiségében neoreneszánsz és neobarokk bútorok sorakoztak. György T., 2003.

¹⁵ Károlyi Mihályné, 1978, 161.p.

¹⁶ Vadászi, 1987, 183.p.

¹⁷ Voit, 1993, 324.p.

¹⁸ S. Nagy, 2003, 207.p.

namentumait készen szállította, s ezeket hozzáragasztották a bútorhoz. A gyárnak csak azt kellett tudnia, hogy miféle legyen a stílus és a méret.¹⁹

A lakásbelsőket mutatósságát plüss-és bársonypárnázással, díszes virágos kárpitozással, túlzó részletkiképzésekkel, dagályos formákkal fokozták. Az ülőbútorok velejéből, a fából, már alig lehetett látni valamit. Szinte minden bútorra görögök kerülnek a helyváltoztatás megkönnyítésére.²⁰ Súlyos függönyök takarták az ablakokat, gátolva a világosság beszűrődését. Mindenütt szobrok, állványok, falipolcok, órák, facsillárok, fegyverek, hangszerek voltak láthatók – a színpadias környezet kellékei. A belső terekben nyomasztó túlszűfolttság uralkodott, a bútorok és a tárgyak mértéktelen halmozása, mintha a lakások nem is lakóterek, hanem régiségkereskedések vagy zálogházak lettek volna. Mindent kedveltek ami csillog: a selymet, az atlaszt, a fényezett bőrt, az aranyozást, a stukkót, a díszítőelemek tömkelegét – gyakran a legigénytelenebb kombinációkban. Keveredett minden: a szalonban empire berendezés, az ebédlő reneszánsz utánzat, a hálószoba gótikus, a budoárban mondjuk egy garnitúra Boulle-bútor.²¹ Ezekhez társult az ornamentika sokszínűsége, cikornyák, tekervényes formák, tarka és harsány színek. A kor fő vonása a hamis dolgokban lelt öröm. Minden anyag, amit felhasználtak többet akar mutatni, mint ami: a festett bádog márvánnak, a papírmasszé rózsafának, a gipsz, csillogó alabástromnak, az üveg becses ónixnak álcázza magát.

A nyolcvanas években csúcsosodik ki az eklektika, melynek lényege, hogy több neostílust használtak egyszerre a lakások berendezéséhez. Az eklektika kiteljesedése viszont egybeesik a „makartizmus” megjelenésével, mely Hans Makartól a kor divatos akadémikus festőjének műterméről kapta e stílus a nevét. A mitológiai és irodalmi hagyományokat, a kultúrtörténeti dokumentumokat, az archeológiát tanulmányozta, az antikvitás és a reneszánsz formavilágát utánozta – rendkívül felszínesen. Ő és szellemi rokonai az esztétizáló múltkultuszba menekülve, álmodozva, nem akartak tudomást venni a társadalmi realitásokról. A makarti enteriőr rendkívül zsúfolt és festői hatásokra törekedett, nem elégedett meg csupán antik imitációkkal: eredetiséget is beállított otthonába, amely annál előkelőbb, minél vegyesebb tartalmú. A bútorokra nehéz faragások, dús kárpitok, mélytónusú plüss huzatok, rojtok kerültek, az ablakokra sötét selyemfüggönyök, sok kép volt a falon, a sarokban festőállványok és hermák álltak, falra akasztott fegyverek, és lantok, pálmák, művirágcsokrok töltötték meg az enteriőrt. A falakat sötét szövettapétákkal, bordóval és barnával vonták be, a mennyezetre tölgyfa gerendák kerültek, gyöngyház berakású asztalkák a padlón és a pamlagokon keleti szőnyegek heverték. A sarokban festői csendéletek valódi és műrégiségekből. A festőiség a lényege ennek az enteriőrképnek, s hogy ez még inkább kifejezésre jusson, az odavetett művészi rendetlenségen kívül nem hiányozhatott a festőállvány sem.²²

Hiába jelentek meg új anyagok és új technikák, eklektikusan a régi formákból válogattak és a gyáripar lehetővé tette az olcsó anyagok hamisítását. Minden együtt volt, amit az európai kultúrtörténet felhalmozott, és mindennek az utánzata is.

¹⁹ Lyka, é. n., 606.p.

²⁰ Montenegro, 2003, 148.p.

²¹ S. Nagy, 2003, 209.p.

²² Voít, 1993, 326.p.

A nagypolgári lakások is túlzottan pompás külsőt öltöttek, reprezentatív neo-stílusokkal zsúfolták tele a szalonokat, hálósobákat, díszes nagymintás fali tapétákat használtak, súlyos függönyök, terítők nehezítették a gazdagságot sugárzó belső tereket. Sőt megjelentek, divatba jöttek a kínai és japán dísz tárgyak, porcelánok is. Empire, biedermeier és neoklasszicizmus, neorokokó, neobarokk, neoreneszánsz, olykor neogótika is együtt, egymás mellett, egymásra és egymás mellé helyezve élt, mindez azonban nem illett össze. A korszak viszont a maga jelentős művészi teljesítményeként tartotta számon a stílusutánczást, és meg volt győződve arról, hogy a bútorművesség a 19. században azóta hozott létre értékeket, amióta történelmi stílusokat utánóztak.

Még a századfordulón is uralkodó volt e stílus. Andrassy Katinka így jellemzi egyik otthonukat: „Budapesti házunk egyik nappali szobájában állt Dante terrakotta mellszobra. Dante neve azóta is kicsit fülledt, sötét, bútorokkal telezsúfolt társalgósobákat idéz fel emlékezetemben, ahol jóformán nem mertem megmozdulni sem, mert attól féltem, hogy feldöntöm valamelyik vékony lábú, márványlapos, porcelán csecsebecsével, miniatűrökkel, lámpákkal, vázákkel telerakott asztalkát. Sok karosszék, asztal keret, puff, festőállványra helyezett képek, mama öltözőjében egy jegesmedvebőr is volt. A jegesmedve félig nyitott vörös szájában ott villogtak hatalmas fogai. Az egyik sarokban pedig óriási szánkó állt, Watteau-stílusú táncosokkal, madarakkal, virágokkal befestve, – olyasféle volt, mint egy szicíliai szekér – benne pedig örökzöld növények álltak. A súlyos, sötét színű függönyök a tizenkilencedik század divatjának megfelelően nem bocsátották be sem a világosságot, sem a friss levegőt.”²³ Édesanyja hálósobájára így emlékszik: „Reggel tizenegy óráig aludt teljesen elsötétített hálósobájában a nehéz damasztfüggönyök mögött, faragott oszlopos, széles mennyezetes ágyában, levegőtől és a fény legkisebb szikrájától is elzárva.”²⁴

Minden cicoma és erőlködés ellenére az otthonkultúra történetének mélypontja ez az eklektika, ahonnan lassan alakul ki egy ésszerűbb, egyszerűbb, tisztább otthonnak a vágya.

A szobákban lévő – a szükségesnél több – bútor a jó módot szimbolizálta, a berendezés elmozdíthatatlansága a biztonság, a stabilitás illúzióját keltette. Sajnos az elrendezésnél nem vették figyelembe a térhatást, így a tér csupán egy tartállyá devalválódott, amelyet csupán meg kell tölteni. A reprezentatív bútorok között a mindennapi tevékenységet szolgáló kisbútorok is megfigyelhetők.

Az enteriőr összezagyvált stílusa közepette a „stílszerűséget” hangoztató áramlat teremtett rendet. Ez a lakásokon belül legalább különválasztotta a korok művészetének utánczait. Ezek az évek (19.-20. század fordulója) már összesznek a szecesszió néven ismert mozgalommal.

Az elkészült kiállítás legnagyobb helyiségében, a szalonban érvényesült leginkább a kissé túlsúfolt, eklektikus elrendezés a két ülőgarnitúrával, kártyaasztallal, vitrinnel és a zongorával.

A nagyszalonoktól kisebbek voltak a női szalonok, de ugyanúgy megtalálhatóak voltak az előbbi berendezési tárgyai. A nagyszalon sajátos zsilip szerepet töltött be a kas-

²³ Károlyiné, 1978, 20.p.

²⁴ Károlyiné, 1978, 19.p. Ugyanezt a hangulatot viszontláthatjuk Borsos Miklós Lányok bál után c. képén is.

tély életében, ha vendég érkezett, a boudoár ezzel szemben intimebb volt és ide nem mindenki nyerhetett betekintést, többnyire a délutáni teázás, kártyázás, beszélgetés színhelyéül szolgált.

A szoba legmeghatározóbb bútora az ún. Boule szalongarnitúra, amely a 19. század második felében készült, díszítésében és anyaghasználatában a francia barokk elemeihez nyúlik vissza, nem hivatalos elnevezése „bécsi Boule”. A nyolc tárgy felvonultatja a korabeli szalon majdnem minden fontos bútordarabját. (8. kép) Az értékes dísz tárgyakkal „teletömött” vitrin a kiállításból sem hiányozhat, amely itt is a jólét fitogtatását szimbolizálja.

A női lakosztály legkisebb helyisége az olvasószoza. A férfiak komoly dolgozószobáitól eltérően a hölgyeké jóval szerényebb volt, csupán levél és naplórírásra, valamint olvasásra korlátozódott. Ez tükröződik a szerény méretű szobában is, melyet csak néhány jellegzetes bútordarab tölt ki: íróasztal – amelyen a gyermekek és a legkedvesebb rokonok képei láthatók, és a könyvszekrény, melyben a legkedveltebb olvasmányokat helyezték el. (9. kép)

A külön lakosztályok berendezése maga után vonta a külön hálósobák létrejöttét is, így éjszakai nyugalomra is elkülönültek a házastársak. A korábbi reprezentatív nyilvánossággal szemben (gondoljunk például Josephine császárnő ágyára) a hálószoba már mutatja az intimitás bizonyos nyomait. Talán higiéniai szempontból ekkor már kezdenek eltűnni a baldachinos ágyak is. (10., 11. kép)

Természetesen az eklektikában sem mindenki követte a makarti szélsőségeket, ezt Klösz György felvételei is igazolják. A kiállítás rendezésekor sem volt cél egy „giccsekkel” teleömlesztett enteriört létrehozni, de az eklektikus „zsúfoltságot” mindenképpen érzékeltetni szerettem volna. Legfőbb törekvés a kiállítás készítésekor a korhűség mellett az élethű látvány megteremtése, hogy a látogató ne csupán egy merev bútorkiállításban érezze magát, hanem egy pillanatra átérezze a kastély egykori hangulatát. Ha ezen törekvéseket sikerült érvényre juttatni, akkor munkánk nem volt hiábavaló.

A kiállításban szereplő műtárgyak jegyzéke

- *Bécsi-Boule szalonganitúra*. Alapfája bükk és fenyő, az intarzia feketére pácolt körte- vagy diófurnér alapba rakott réz- és gyöngyházintarziával díszített, 1860 körül készült.
- *Neoreneszánsz ülőgarnitúra*. Bükkfából készült, feketére pácolt, politúrozott, faragott és esztergályozot, 1860-70 körül készült.
- *Játékasztal*. Lapja dió és diógyökér borítású fenyő, lábai tömör diófából faragottak, készült a 18. század végén.
- *Biedermeier székpár*, készült a 19. század első felében.
- *Pálmaasztal*. Feketére pácolt, márványlappal fedett, Bécsben készült a 19. század végén.²⁵
- *Vitrin*. Fenyő alapon diófa furnérral készült, a belső hátfalat tükör borítja.²⁶
- *Váza*. Fischer Ignác kőedénygyárában, az 1880-as években készült.

²⁵ Az Iparművészeti Múzeumból kölcsönözve, a későbbiekben: IPM.

²⁶ IPM.

- Fürdőpohár (3 db). Überfangos, cseh, 19. század vége.
- Fürdőpohár. Pácolt, gravírozott, 19. század vége.
- Fürdőpohár. Überfangos, fém talppal, 19. század vége.
- Fürdőpohár. Gravírozott, cseh, 19. század vége.
- Ezüst kávékészlet. Neobarokk, magyar.
- Ezüst cukortartó (2 db). Neobarokk.
- Ezüstkanna. Antik, bécsi, 1810 körül készült.²⁷
- Üvegváza. Fúvott, domború díszítéssel készült Schreiber József Zay-Ugróczi gyárában a 19. század végén.²⁸
- Üvegváza. Kobaltkék üvegből fúvott, szintén Schreiber József Zay-Ugróczi gyárában készült a 19. század végén.²⁹
- Kínálól. Bronz, öntött, 19. század vége.
- Biedermeier fiókos szekrény (smizett). A 19. század első felében készült, fenyő alapon dióborítással.
- Zongora. Bécsben készült a Mathias Souczek cégnél a 19. század végén.³⁰
- Bronz kandeláber-pár. Aranyozott, francia, 19. század vége.³¹
- Biedermeier íróasztal, magyar a 19. század közepén készült.³²
- Petróleumlámpa. Fúvott, rózsaszínű tejüveg, cseh, 1860-as évek.³³
- Gyertyatartó. Aranyozott bronz, 19. század vége.³⁴
- Női íróasztalkészlet. Zománcozott, sárgarézbe foglalt aragonit kőből készült, német, 19. század vége.³⁵
- Levélnehezék. Üveg, gyümölcsdíszes, francia, 19. század második fele.³⁶
- Tintatartó. Puttós, zománcozott, francia 19. század végi.³⁷
- Lorgnon. Teknőpcáncélból, arany medalion-díszítéssel készült a 19. század közepén.
- Levélnyitó kés. Vörösréz foglalat, csontbetétrel díszített, 19. század végi.
- Biedermeier könyvszekrény. Fenyő alapon dió és diógyökér borítással, magyar, a 19. század közepén készült.³⁸
- Biedermeier ágy. Neogótikus stíuselemekkel díszített, fenyőfa alapfáját cseresznye alapon topolyából készítették mahagóni svartnival, magyar, 19. század közepe.³⁹
- Biedermeier asztal. Fenyőfa alapon dióval furnérozott, 19. század első feléből.
- Empire szék. Fenyőfa alapon dióborítással készült, 19. század elejéről.
- Imázsámoly. Készült Bécsben a Gebrüder Thonet cégnél az 1880-as években.⁴⁰
- Hintaszék. Aranyozott vas, 1860 körül készült.⁴¹
- Vörösmárvány posztamens. Esztergált, 19. század vége.⁴²

²⁷ A vitrinben látható tárgyak dr. Soós Ilona műgyűjtőtől származnak, melyet 1978-ban ajándékozott a múzeumnak.

²⁸⁻²⁹ IPM.

³⁰ A Nógrádi Történeti Múzeumból kölcsönözve.

³¹ IPM

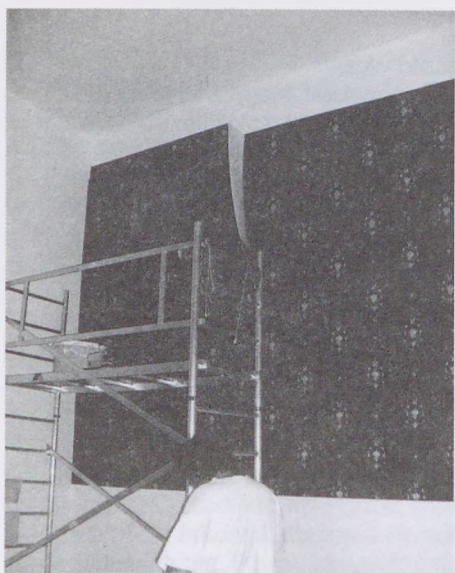
³² A kastély utolsó tulajdonosától, báró Liphay Bélánétól származik.

³³⁻³⁸ IPM.

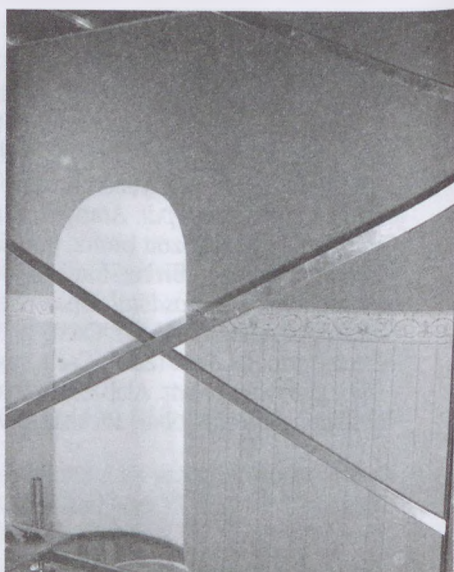
³⁹ Fabók, 2004. Szintén a kastély utolsó tulajdonosától származik, az íróasztallal valószínűleg egy időben és egy műhelyben készült.

⁴⁰⁻⁵⁴ IPM.

- *Alabástrom posztamens*. Esztergált, 19. század vége. ⁴³
- *Biedermeier asztalka*. Esztergályozott, kőrisfa borítással, magyar, 1848 körüli. ⁴⁴
- *Vizes palack és pohár*. Rózsaszínű és tejüveg keverten, a 19. század második fele. ⁴⁵
- *Gyertyatartó*. Aranyozott bronz, neobarokk, francia, 19. század második fele. ⁴⁶
- *Gyertyatartó-pár*. Aranyozott bronz, francia, 19. század. ⁴⁷
- *Empire gyertyatartó-pár*. Aranyozott réz, osztrák, a 19. század elején készült. ⁴⁸
- *Falíkar-pár*. Aranyozott bronz, francia, a 18. század végén készült. ⁴⁹
- *Tükör*. Aranyozott bronz, francia, 1850 körül készült. ⁵⁰
- *Mosdókancsó és mosdótál*. Opak üveg, angol, 19. század közepe. ⁵¹
- *Illatszerez palackok* (3db). Cseh, 19. század. ⁵²
- *Ékszer tartó dobozok* (2db). Cseh, vagy osztrák, 1880 körül készültek. ⁵³
- *Üveg gyertyatartó-pár*. Alabástromüveg, magyar, 1850 körül készült. ⁵⁴
- *Öntöttvas angyalszobor*, 19. század vége.

1. kép
A szalon tapétázása

2. kép
Az olvasószoza tapétázása

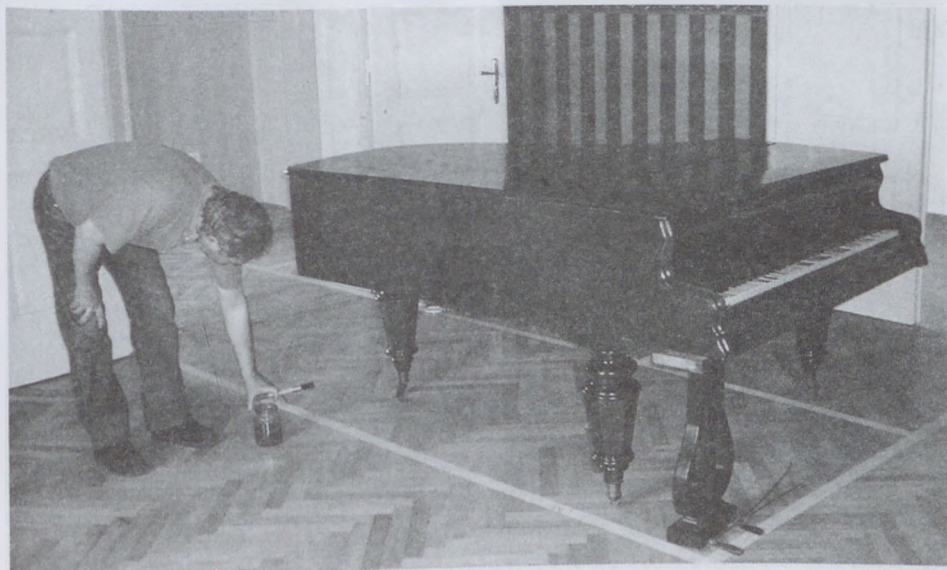
3. kép
A szalon ablakának függönyözése

4. kép
A hálószoba függönye készül

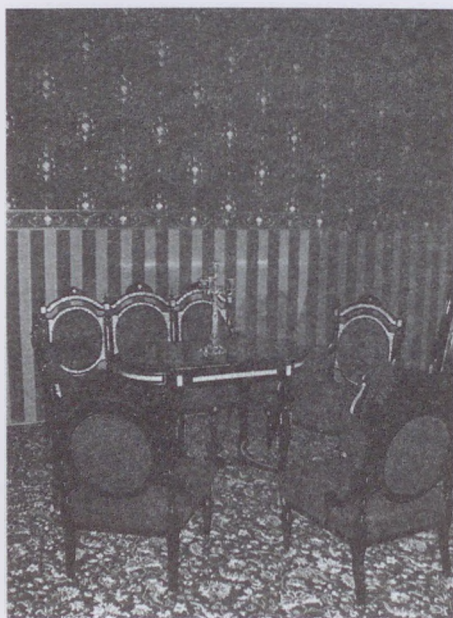
5. kép
Ötvöstárgyak tisztítása

6. kép
A zongora sellakozása

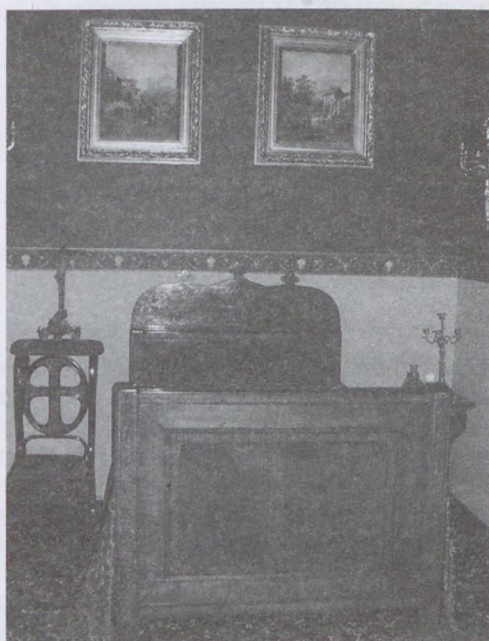
7. kép
A zongora tisztítása

8. kép
A Boulle szalongszertartás

9. kép
Biedermeier íróasztal

10. kép
A biedermeier ágy

11. kép
Hálószoba a pipereasztallal

IRODALOM

- BAJI-CSORBA,
1994: Baji Etelka-Csorba László: Kastélyok és mágnások, H G & Társa Kiadó, Budapest, 1994
- FABÓK,
2004: Fabók Balázs: A Kubinyi Ferenc Múzeum bútorainak restaurálási dokumentációja, 2004
- GENTHON-DERCSÉNYI,
1954: Genthon István: Nógrád megye műemlékei, in: Dercsényi Dezső (szerk.) Magyarország műemléki topográfiája, III. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1954
- GYÖRGY,
2003: György Tibor: Krasznahorka és Betlér, Meri Ratio, Somorja, 2003.
- KÁROLYINÉ,
1978: Károlyi Mihályné: Együtt a forradalomban, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1978
- LYKA, é. n.: Lyka Károly: Az otthon művészete, in: Domanovszky Sándor (szerk.): Magyar művelődéstörténet, V. kötet, Magyar Történelmi Társulat
- MONTENEGRO,
2003: Montenegro, Riccardo: A bútor, Officina '96 Kiadó, 2003
- S. NAGY,
2003: S. Nagy Katalin: A lakáskultúra története, Balassi Kiadó, Budapest, 2003
- RÉV,
1983: Rév Ilona: Építészet és enteriőr a magyar századfordulón, Gondolat Kiadó, Budapest, 1983
- VADÁSZI ERZSÉBET,
1983: Bútorművészet, in: Voit Pál (szerk.): Régiségek könyve, Gondolat Kiadó, Budapest, 1983
- VADÁSZI,
1987: Vadászi Erzsébet: A bútor története, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1987
- VOIT,
1993: Voit Pál: Régi magyar otthonok, Balassi Kiadó, Budapest, 1993

„EGY KÉPTÁR SZÜLETÉSE”

K. PEÁK ILDIKÓ - GULYÁS GÁBOR

Ezen írás szerzői szándékosan foglalták idézőjelbe a címet. Egy, a kiállított művekhez méltó installációjú, értékes műveket felvonultató és bemutató képtár létrehozása s átadása a közönség számára a laikus szemében valóban revelációszerű „születés”, mely során szinte a semmiből, építkezési törmelékekből egy szépséget és értéket egyaránt felvonultató új épületrész bukkan elő. Egy képtár azonban sosem úgy születik, hogy „készen” pattan elő a semmiből, végtelenül sok, számos esetben unalmasnak, túlzott aprólékoskodásnak tekinthető előkészítő mozzanat előzi meg létrejöttét.

Uitz Béla: Női képmás. karton, olaj, 57,5x53 cm

Egy képtár létrehozása során – mielőtt még bármely előkészítő munkát milyenségén elkezdünk gondolkodni – azzal kell számot vetnünk, mit is akarunk? Mit akarunk üzeni a közönségnek, melynek célba vett rétegeit szintén ki kell jelölni magunkban. Milyen jellegű képtárat akarunk kialakítani – elsődlegesen a nagyközönség számára „fogyaszthatót”, vagy elsősorban a szakemberek céljait szolgáló kutatócentrumot?

Jelen Képtár anyaga, a Nógrádi Történeti Múzeum képzőművészeti gyűjteménye legértékesebb, legunikálisabb egységét alkotó Mihályfi gyűjtemény szinte természetszerűleg adottnak tekinthető, bár kezdetben születtek elképzelések arról is, hogy a tervezett képtáron belül egy kisebb, elkülöníthető egységben a szintén kü-

lönleges és egyedi Balázs János anyagot bemutassuk. Balázs János semmihez sem hasonlítható, egyéni mitológiát teremtő művészete azonban merőben különbözik a Mihályfi hagyaték gerincét alkotó festményektől, grafikáktól, így tovább gondolkodásunk során elvetettük ezt az elképzelést a Képtár egységessége érdekében. Természetesen, a továbbiakban szintén keressük a lehetőséget Balázs János munkásságának áttekintő, méltó bemutatására.

Néhány szóban szeretnénk itt szólni a képtár anyagát alkotó Mihályfi gyűjteményről (szeretnénk megjegyezni, hogy egyidejűleg csupán az anyag részleges bemutatásáról beszélhetünk itt, hiszen az épületrész adta lehetőségek nem engedik a mintegy nyolcszáz darabos anyag teljes bemutatását).

Nemcsak a Nógrád Megyei Múzeumi szervezeten belül, de országos szakmai körökben is ismertnek tekinthető a Mihályfi gyűjtemény, melynek egyes darabjait, illetve részegységeit több ízben kölcsönözték már tőlünk magángalériák, illetve országos intézmények (legutóbb a Magyar Nemzeti Galéria impozáns Fauves kiállításán szerepelt a hagyatékából két alkotás). Mivel tehát nem ismeretlen anyagról szólunk, ezért itt csak néhány szóban – inkább emlékeztető s összegző céllal – emlékeznénk meg a gyűjtemény létrehozójáról, illetve jellemeznénk magát a hagyatékot.

Mihályfi Ernő 1898. szeptember 3-án született a Nógrád megyei Bérén. Életútja rendkívül változatos volt. A II. világháború előtt az Est Lapok, a Magyarország szerkesztőjeként, majd a Független Magyarország társszerkesztőjeként, 1949-től a Magyar Nemzet főszerkesztőjeként dolgozott. A háború

Czigány Dezső: Tengerpart, 1920 k., vászon, olaj, 65,2x54 cm

Galimberti Sándor: Gyümölcscsendélet, 1906 k., vászon, olaj, 62x62 cm

után külügyminiszter, az Országgyűlés alelnöke, majd tájékoztatásügyi miniszter volt. Publicistaként kora számos képzőművészéről írt elemző tanulmányt, kritikát. Munkája során több grafikussal, festőművésszel, szobrásszal kötött ismeretséget, barátságot, így művészetkritikusi tevékenysége mellett Mihályfi Ernő kiemelkedő műgyűjteményt hozott létre, szisztematikusan felkutatva a századfordulótól az 1960-as évekig terjedő időszak jelentős magyar alkotóinak műveit. E – biztos ízléssel és érzékkel kialakított – gyűjtemény átfogó, érzékletes képet nyújt a XX. század első felének legjellegzetesebb hazai művészeti tendenciáiról, irányzatairól.

Mihályfi Ernő 1972. november 20-án bekövetkezett halála után özvegye a szülőföld, Nógrád megye számára ajánlotta fel a hagyaték jelentős – grafikából és festményekből álló – részét (a plasztikai anyag a család tulajdonában maradt).

E változatos és színvonalas gazdag anyagból – melyből most csupán a teljesség igénye nélkül emeljük ki Gulácsy Lajos, Rippl-Rónai József, Mednyánszky László, Uitz Béla, Derkovits Gyula, Czóbel Béla alkotásait – válogattuk a képtár anyagát.

Kmetty János: Zenélők, 1918 k., vászon, olaj, 32x37 cm

vabb, jó értelemben véve leglátványosabb alkotásait kívántuk bemutatni. Ez óhatatlanul magával vonja azt a tényt, hogy bár a Mihályfi gyűjteményen belül a grafikák jóval nagyobb hangsúllyal szerepelnek a festményeknél, a Képtár nyitó kiállításán a két műfaj közel egyenlő arányban „jut szóhoz”.

A fentiekben jeleztük, hogy fontos kérdésként merült fel bennünk gondolkodásunk során, kiket szeretnénk megszólítani a kiállítással, mely közönség számára hozzuk létre a Képtárat. Figyelembe kell vennünk mindenek előtt azt a tényt, hogy a Képtár látogatói köre többségében azonos lesz az otthont adó Nógrádi Történeti Múzeuméval, vagyis elsősorban helyi és regionális közönségre kell gondolnunk, elsődlegesen diákokra, pedagógusokra, illetve valamivel kisebb mértékben turistákra. Ugyanakkor – az anyag művészettörténeti súlyára, rangjára is támaszkodva – számítnunk országos szakmai érdeklődésre, illetve egyes alkotók életművét kutató szakemberek, művészettörténészek bejelentkezésére.

Mindezeket figyelembe véve, a Képtár szerepét többrétűnek képzeljük el, egy olyan kiállítást tervezve, mely a szélesebb látogatói igények kiszolgálása mellett lehetőséget biztosít kutatók számára egy-egy stíluskorszak, illetve egy-egy alkotó munkásságának tanulmányozására (a Mihályfi gyűjteményen belül több képzőművész, így Derkovits Gyula, Uitz Béla, Nagy István jelentős mennyiségű, az életművek egyes szakaszait jól reprezentáló alkotással szerepel).

A kiállítandó anyag válogatása, valamely tematika, koncepció szerinti elrendezése, fontos, a laikus kiállításlátogató számára elsődlegesen látható, felfogható eredményekkel járó feladat. E mellett azonban legalább ennyire fontos, bár látható eredményekkel

Természetesen, nehéz egy olyan képzőművészeti anyagból állandó kiállítás számára válogatni, melynek szinte minden egyes darabja korszakos, művészettörténeti és esztétikai szempontból egyaránt jelentős mű. A későbbiekben meghatározandó időközönként kívánunk cseréket tenni a Képtár anyagán belül, akár tematikai szempontból, akár egy-egy művész valamely évfordulóját figyelembe véve. Most azonban – egy régi-új, a múzeumépülethez tartozó, de teljességgel felújított épületrész átadásával egybekötve – a gyűjtemény legreprezentatív-

nem járó tevékenység az alkotásokat körülvevő, a műtárgyvédelem frott és íratlan szabályainak megfelelő közeg létrehozása, hiszen ennek megteremtése nélkül a kiállított művek az élvezhetetlenségig tönkremennének.

A Képtár kialakításának tervezése során először meghatároztuk a legfontosabb műtárgykörnyezeti paramétereket, törekedtünk a kiállítótér pormentességének kialakítására és a kívülről jövő légszennyezők kiküszöbölésére, elsődlegesen a nyílászárók szigetelése révén.

A kiállító térben elhelyezni kívánt alkotások többféle műfajúak, jellegűek, hiszen a kiválogatott anyag jegyzékében egyaránt szerepel egyedi rajz, nyomat, akvarell, pasztell, olajfestmény. Az anyag sokfélesége, sokrétősége ellenére azonos, általánosan érvényes műtárgyvédelmi paramétereket kíván, melyeket az alábbiakban részletezünk:

Hőmérséklet:	20 - 22 °C
Relatív páratartalom:	50%
Fénymennyiség:	150 - 250 lux
Ultraibolya sugárzás:	maximum 75 $\mu\text{w}/\text{lm}$
Infravörös sugárzás:	mesterséges fényforrások minimális hőtermelése.

A kiállítóterem hőmérsékletét és relatív légnedvességét központi légkondicionáló berendezéssel tudjuk beállítani, stabilizálni. A berendezés alkalmas a levegő szűrésére, szárítására és párásítására is. A hő és fényterhelés minimalizálása érdekében az ablaküvegekre hő- és fényvédő fóliát alkalmaztunk, a természetes fény mennyiségét emellett függönnyel is szabályozzuk.

A mesterséges fényforrások kiválasztása során fontos szempont volt a kis hőkibocsátású, UV-stoppos izzók alkalmazása és ezeknek a műtárgytól megfelelő távolságban történő használata. Az egyes alkotásokat ennek megfelelően, visszavert fénnel világítjuk meg.

Az installáció kiválasztásánál ügyeltünk a műtárgybarát anyagok alkalmazására, így formaldehid mentes bútorlapok, illetve alumínium mellett döntöttünk.

A grafikai művek a műtárgyvédelemnek megfelelően savmentes paszpartuban, keretezve, az olajfestmények keretezve – felújított keretben – kerültek kiállításra.

A bemutatandó anyag válogatása során fontos szempontnak tekintettük, hogy a jelenleg látható közel száz alkotás a nyolcszáz darabos Mihályfi gyűjtemény keresztmetszetét nyújtsa. Ennek jegyében a válogatás az 1900-astól az 1960-as évekig terjedő időszakot öleli fel, úgy, mint a Mihályfi gyűjtemény egésze. Természetszerűleg törekedtünk arra is, hogy a legrangosabb, legnívósabb és jó értelemben véve leglátványosabb alkotásokat mutassuk be (Czigány Dezső két festménye az idén, Galimberti Sándor műve a közelmúltban volt restaurálva). Ez – érthető módon – a festmények nagyobb arányát jelenti a kiállításon belül, mint a hagyatékban, mely túlnyomó részt grafikákból áll. Igyekeztünk a múzeumlátogatók által kevésbé ismert, vagy ezidáig be nem mutatott alkotásokat kiállítani. Természetesen, nem kerülhettünk ki – és nem is akartunk kikerülni – olyan fontos, kiállításon már több ízben szerepeltetett műveket, mint Uitz Béla női portréja, Galimberti Sándor gyümölcs csendélete, vagy Gulácsy Lajos festményei.

A műveket elsődlegesen szerzők, illetve azonos stílusjegyek, korszakok szerint csoportosítottuk, a tematikus szempontok kizárólagos szem előtt tartása ilyen sokféle, több korszakot és irányzatot felölelő anyag rendezése során óhatatlanul zavarosságot okoz. Ezt a csupán a bejáratától balra eső falrészénél „szegtük meg”. Itt egy „akt blokkot” hoztunk létre. Az I. világháborút közvetlen követő zaklatott, a háború nyomait magán vise-

ló korszak kedvelt képzőművészeti témája volt – tulajdonképpen stílustól, irányzattól függetlenül – az elvágyódás a mondabeli aranykorba, a természetes élet, az örök Árkádia keresése. Az e gondolat jegyében fogant alkotások jelentős része akt, illetve aktok tájban. A Mihályfi gyűjteményben, mely nagyobb részben ebből a korból merít, sok színvonalas kompozíciót találunk e témakörben (Kmetty János, Derkovits Gyula, Uitz Béla). Természetesen, az Árkádia témától függetlenül is keletkeztek a két világháború közti, vagy azt követő időszakban szép aktok, mint Márffy Ödön, Czóbel Béla grafikái s kevesen tudják, hogy a szimbolizmushoz közelítő Gulácsy Lajos is rajzolt érzékeny női aktokat.

Fontosnak tartjuk elmondani, hogy a Képtár tervezése során nemcsak mi, de valamennyi, az előkészítő munkákban résztvevő mindvégig egységben gondolkodtunk, installáció és kiállítandó mű esztétikus, mondhatni elegáns, a bemutatandó alkotásokhoz méltó összképének létrehozására törekedtünk. Munkánkban mindvégig Nógrád Megye Önkormányzata volt segítségünkre, mely a Nógrád Megyei Területfejlesztési Tanács támogatásával hozta létre a Képtárat. A színvonalas, a Múzeum szakembereivel folyamatosan egyeztetett kivitelezés az ÉP-GÉP-SZER '97 Építőipari és Szolgáltató Kft. munkáját dicséri.

A képtárban kiállítandó alkotások jegyzéke (Mihályfi gyűjtemény)

Czigány Dezső:	Csendélet sárga tulipánokkal, 1915 k.,	v., olaj, 79x59,5 cm, 81.616
Czigány Dezső:	Tengerpart, 1920 k.,	v., olaj, 65,2x54 cm, 81.615
Fernand Léger:	Házak, tetők, 1909 k.,	v. olaj, 51,5x74,5 cm, 81.630
Czóbel Béla:	Városrészlet, 1927,	v. olaj, 60x80 cm, 81.612
Nagy István:	Dombos táj, 1922 k.,	p. pasztell, 48x35 cm, 81.623
Dési Huber István:	A budakeszi nagy fa, 1935 k.,	p. gouache, 60x44 cm, 81.632
Derkovits Gyula:	Kaszafető paraszt, 1928,	p. fametszet, 44x48,6 cm, 81.424
Derkovits Gyula:	Kapudöngető, 1928,	p. fametszet, 44,1x39,4 cm, 81.425
Derkovits Gyula:	Utolsó vacsora, 1922,	p. tusfestmény, 45,2x47,4 cm, 81.74
Nemes Lampérth József:	Álló női akt, 1914, p	. tus, 51,2x37,6 cm, 81.345
Derkovits Gyula:	Ágyútöltelék (Az ismeretlen katona), 1930,	p. tus, 24,2x20 cm, 81.107
Nemes Lampérth József:	Gyártelep, 1913,	p. tus, 42,5x65,5 cm, 81.338
Ferenczy Noémi:	Virágos mező, 1936-37,	p. vízfestmény, 33,5x40,5 cm, 81.670
Ferenczy Noémi:	Leánykoszorú, 1952-54,	p. vízfestmény, 30x35 cm, 81.671
Nemes Lampérth József:	Szobabelső kályhával, 1912,	p. tus, 48,5x33,8 cm, 81.341
Nemes Lampérth József:	Ülő női akt, 1912,	p. tus, 46x38 cm, 81.336
Uitz Béla:	Tájkép, 1916 k.,	karton, olaj, 60x40 cm, 81.65
Uitz Béla:	Nő barkával, 1920,	p. rézkarc, 41,5x32,3 cm, 81.568
Berény Róbert:	Könyöklő, 1936 k.,	p. kréta, 35x47,5 cm, 81.235
Uitz Béla:	Dombos tájrészlet, 1918,	p. karton, tus, 38,5x29,8 cm, 81.361
Uitz Béla:	Ülő nő, 1915,	p. szén, 42x25,5 cm, 81.563
Rippl-Rónai József:	Iparoscsalád vasárnap, 1901,	p. litográfia, 43,6x34,5 cm, 81.740
Uitz Béla:	Tájtanulmány, 1916,	olaj, karton, 48x28,5 cm, 81.71
Uitz Béla:	Kontyos női arckép, 1918,	p. tus, 47,5x30,5 cm, 81.365

Derkovits Gyula:	Koncert, 1922,	p. rézkarc, 19,3x14,6 cm, 81.401
Derkovits Gyula:	Proletárásszony gyermekekkel, 1933,	p. rőtli, 23,8x9,7 cm, 81.96
Derkovits Gyula:	A csók, 1921,	p. rézkarc, 9,2x8,6 cm, 81.387
Derkovits Gyula:	Jelenet lovasokkal, 1922,	p. vízfestmény, 30x28 cm, 81.115
Derkovits Gyula:	Evezősök, 1920,	p. tus, vízfestmény, 29,5x31,5 cm, 81.118
Derkovits Gyula:	Nagy fa alatt, 1921,	p. rézkarc, 9,5x8,5 cm, 81.391
Derkovits Gyula:	Mi ketten, 1927,	p. rézkarc, 29,5x23,5 cm, 81.652
Mattis-Teutsch János:	Tájkép nagy fával, 1913-14 k.,	p. vízfestmény, 28x32 cm, 81.280
Mattis-Teutsch János:	Tájkép 1913-14 k.,	p. vízfestmény, 24,5x30,5 cm, 81.282
Mattis-Teutsch János:	Dombok, hegyek, 1914 k.,	p. vízfestmény, 25x33 cm, 81.281
Mednyánszky László:	Szemben ülő csavargó, 1908 k.,	p. ceruza, vízfestmény, 42x28,5 cm, 81.480
Mednyánszky László:	Ülő csavargó, 1905 k.,	p. vízfestmény, 30x39,5 cm, 81.78
Derkovits Gyula:	Kártyázók, 1924,	p. rézkarc, 19,5x19,7 cm, 81.651
Derkovits Gyula:	Öcsém ravatalon, 1922,	p. rézkarc, 20x21,3 cm, 81.386
Kmetty János:	Konstruktív táj, 1930 k.,	p. tus, 18,5x28 cm, 81.451
Derkovits Gyula:	Menekülő asszonyok, 1925,	p. rézkarc, 20x23,7 cm, 81.390
Derkovits Gyula:	Taposómalom, 1930,	p. rézkarc, 19,9x24,9 cm, 81.384
Derkovits Gyula:	Kikötött paraszt, 1930,	p. rézkarc, 24x19,8 cm, 81.385
Dési Huber István:	Dombos táj, 1930 k.,	p. tempera, 21,5x34 cm, 81.360
Rippl-Rónai József:	Kertészek, 1901,	p. litográfia, 26,2x32 cm, 81.737
Rippl-Rónai József:	Darvas Lili, 1922,	p. litográfia, vízfestmény, 16x13,2 cm, 81.489
Czóbel Béla:	Női profil, 1930-as évek vége,	p. rőtli, 31x24 cm, 81.166
Derkovits Gyula:	Nyár, 1921,	p. rézkarc, 8,5x9,7 cm, 81.388
Derkovits Gyula:	Kaszafető, 1930,	p. rézkarc, 24,8x19,7 cm, 81.377
Czóbel Béla:	Női félakt, 1950 k.,	p. rőtli, 43x30 cm, 81.158
Mednyánszky László:	Ülő katona, 1910 k.,	p. vízfestmény, 31x27,5 cm, 81.147
Ferenczy Noémi:	Anya gyermekkel, 1955-56,	p. vízfestmény, 31,8x32 cm, 81.79
Ferenczy Noémi:	Irtás, 1949 k.,	p. vízfestmény, 36x39,5 cm, 81.669
Czóbel Béla:	Asztali csendélet, 1950-es évek,	p. szénrajz, vízfestés, 61,5x46 cm, 81.605
Gulácsy Lajos:	Velencei utcarészlet, 1915 k.,	p. ceruza, 48x31,5 cm
Nagy István:	Tisztát a fenyvesben, 1922 k.,	p. pasztell, 60x69,5 cm, 81.349
Márfy Ödön:	Ülő háttakt, 1935 k.,	43,5x52,3 cm, 81.595
Nagy István:	Sárga kalapos kislány, 1924 k.,	p. pasztell, 69,5x49,5 cm, 81.64
Nagy István:	Dudás, 1923 k.,	p. pasztell, 70,5x50 cm, 81.348
Perlrott Csaba	Vilmos: Csendélet lámpással, 1930-as évek eleje,	karton, tempera, 78x58 cm, 81.76
Gulácsy Lajos:	Két rajz, 1908 k.,	p. ceruza, vízfestmény, 8,5x7,5 cm, 9,7x5 cm, 81.211
Gulácsy Lajos:	Illusztrációk, 1912,	p. ceruza, 8,3x10,5 cm, 18,3x15,5 cm, 81.209
Gulácsy Lajos:	Önarckép, 1911,	p. ceruza, 22,3x19,5 cm, 81.216
Gulácsy Lajos:	Ülő nő, 1906,	p. ceruza, kréta, 25,5x18,5 cm, 81.81
Gulácsy Lajos:	Ülő női akt, 1902 k.,	p. rőtli, 27,5x36,5 cm, 81.206
Gulácsy Lajos:	Olvasó nő, 1908,	p. ceruza, színes kréta, 30x22 cm, 81.210
Bortnyik Sándor:	Cirkusz, 1929,	p. gouache, 32x23,3 cm, 81.180
Bortnyik Sándor:	Strandon, 1930,	p. gouache, 38,5x29,2 cm, 81.174
Pór Bertalan:	Önarckép, 1910 k.,	p. pasztell, 28,5x22,8 cm, 81.495
Czóbel Béla:	Ülő női akt, 1940-es évek,	p. tus, 24,5x32 cm, 81.98

Rippl-Rónai József:	Philiber fát vág, 1914,	p. ceruza, akvarell, 81.490
Czóbel Béla:	Női fej, 1950 k.,	p. pitt, 31x23,5 cm, 81.160
Nemes Lampérth József:	Parkrészlet, 1912,	p. akvarell, tus, 39,5x27,5 cm, 81.303
Czóbel Béla:	Női akt, 1950 k.,	p. pitt, 43x30 cm, 81.158
Nemes Lampérth József:	Férfifej, 1912,	p. tus, 37,5x30,3 cm, 81.87
Nemes Lampérth József:	Tájkép fákkal, 1912,	p. vegyes technika, 44,5x59,2 cm, 81.33
Czóbel Béla:	Fekvő félakt, 1957,	p. ptt, 47,3x53,5 cm, 81.589
Nemes Lampérth József:	Ülő női akt, 1912,	p. pasztell, 46,5x36,5 cm, 81.33
Gulácsy Lajos:	Utcarészlet,	p. pasztell, 47,2x31,7 cm, 81.85
Uitz Béla:	Fekvő női akt, 1916 k.,	p. kartonon, szén, 68x94,5 cm, 81.63
Uitz Béla:	Női képmás,	karton, olaj, 57,5x53 cm, 81.56
Czóbel Béla:	Fekvő női akt, 1935 k.,	vászon, olaj, 62x80 cm, 81.613
Derkovits Gyula:	Munkások a mezőn, 1920,	karton, olaj, 67x93,5 cm, 81.636
Rippl-Rónai József:	Reggeliző asztal, 1910 k.,	papírlemez, olaj, 49x69 cm, 81.608
Kmetty János:	Zenélők, 1918 k.,	vászon, olaj, 32x37 cm, 81.641
Dési Huber István:	Kilátás ablakból (Vándor), 1930 k.,	vászon, olaj, 57x67 cm, 81.631
Iványi Grünwald Béla:	Szerelmespár, 1909,	p. olaj, 44x57 cm, 81.609
Galimberti Sándor:	Gyümölcscsendélet, 1906 k.,	vászon, olaj, 62x62 cm, 81.629
Gulácsy Lajos:	Nő profilból, mellette, virágváza, 1908 k.,	p. olaj, 38x30,5 cm,
Gulácsy Lajos:	Padovai utcakép, 1913 k.,	p. pasztell, 49x33,5 cm, 81.66 cm
Gulácsy Lajos:	Kompozíció, 1916 – 18 k.,	vászon, olaj, 41x35 cm, 81.621
Czóbel Béla:	Leányfej, 1940-es évek eleje,	vászon, olaj, 56x42 cm, 81.611
Derkovits Gyula:	Fekvő női akt, 1920,	karton, olaj, 31x47 cm, 81.635 cm
Rippl-Rónai József:	Aktok, 1911,	p. rézkarc, 29x39 cm, 81.61

A fotókat Buda László készítette.

ÚT A FORRADALOMBA

A mindennapok és a közélet emlékei Nógrádban 1945–1956

1956-os emlékkiállítás a Nógrádi Történeti Múzeumban

BALOGH ZOLTÁN

A Nógrád Megyei Múzeumi Szervezet az 1956-os forradalom fél évszázados évfordulójára a forradalmi eseményekhez vezető társadalmi elégedetlenségek forrásait bemutató kiállítást rendezett, középpontjában a forradalom megyei eseményeinek bemutatásával.

Kiállításunk célja egyrészt az volt, hogy a ma emberének, különös tekintettel a fiatalabb korosztálynak reális képet nyújtsunk az ötvenes évekről, érzékeltesük annak légkörét, valamint azokat az okokat, amelyek a forradalom kirobbanásához vezettek. Másrészt gondot fordítottunk arra, hogy a forradalom helyi történéseit megjelenítsük, különös hangsúlyt fektetve Salgótarján 20. századi legtragikusabb eseményének, az 1956. december 8-i sortűznek a bemutatására. Kiállításunkat is a városi gyásznapon nyitottuk meg.

A múzeumi szervezet gyűjteményei lehetővé tették, hogy a korszakról komplex képet nyújtsunk. A kiállított műtárgyak szinte teljes egészében eredetiek.

Célunknak megfelelően a kiállítás alapvetően két szerkezeti egységre oszlik. A kiállítóter egyik felében az 1945-től 1956-ig tartó korszakot jelenítjük meg, a másik felében mintegy ellenpontként a forradalom néhány hetének időszakát. A kiállítás megrendezése előtt szembesültünk egy problémával. A forradalom időszaka néhány hetet tesz ki, értelemszerűen ilyen rövid idő alatt jóval kevesebb és kevésbé látványos anyag keletkezhetett, mint a megelőző évtizedben. Így az a veszély fenyegetett, hogy az ötvenes évek propagandájának bőséges, színes, harsány produktumai látványban elnyomják a forradalom időszakában keletkezett egyszerűbb anyagokat. A problémát úgy oldottuk meg, hogy a korszakra jellemző mozgalmi vörös színt alkalmazva tudatosan kiemeltük az ötvenes évek propagandájának harsány atmoszféráját, ezzel párhuzamosan az 1956-ot bemutató oldalon a szürke tónus dominál, amelyet csak a nemzeti színek törnek meg. Másrészt a forradalom két fő salgótarjáni eseményének helyszínét óriás méretűre nagyított fotókkal ábrázoltuk, fokozva a látványbeli hatást. Az ötvenes évek műtárgybőségét pedig fel tudtuk használni a forradalom egy jellemző jelenségének bemutatására.

A korszak általános tendenciáinak megismerésében egy bevezető szöveg igazít el. Nógrád megye 1956-os eseményeinek áttekintéséhez kronológia nyújt segítséget.

A kiállítás a két fő egységen túl témakörönként blokkokra tagolódik. A blokkok a korszak témakörökhöz kapcsolódó, iránymutató jelmondataival kezdődnek. Az 1945–1948 közötti koalíciós időszak jellemző vonásainak felvillantása után az ipar és bányászat, valamint a mezőgazdaság korabeli jellemző tendenciáiról adunk képet. Hangsúlyosan jelenítettük meg a kor állami- és pártpropagandáját. Külön szerkezeti egységben szerepel a kultúrát, a szovjetizálási szándékot, a tömegmozgalmakat, az átideologizált

ünnepeket bemutató tárgye gyűttes. A forradalmat bemutató nagyobb egység nem oszlik élesen tematikus részekre, de kiemelt hangsúlyt kap az országos szempontból legjelentősebb 1956-os esemény, a december 8-i salgótarjáni sortűz.

„A minden erőt az ország újjáépítésére!” jelszóval induló első egységben az 1945-1948 közötti időszak meghatározó folyamatainak (háború utáni szovjet jelenlét, újjáépítés, hároméves terv, földreform, államosítások, MKP megerősödése, köztársaság kikiáltása, új pénz, egyesülési kongresszus) emlékei jelennek meg. A tárgye gyűttes kiemelkedő darabja a köztársaság eszméjét hirdető mátranováki MNDSZ zászló.

A következő két témakörben a népgazdaság két fő ágának, az iparnak és a bányászatnak, valamint a mezőgazdaságnak a korra jellemző fő tendenciáihoz: a tervgazdálkodáshoz, a kollektivizálási törekvésekhez, a szovjet Sztahanov-mozgalom mintájára meghonosított versenymozgalmakhoz kötődő műtárgyait állítottuk ki. A „*Tiéd a gyár!*” jelmondatú ipari blokkban kiállított fotóanyag korfelidéző erővel eleveníti fel a munkaversenyek, a dicsőség- és szegénytáblák, az irreálisan megemelt követelményeket támasztó tervteljesítés, a csaszutka brigádok világát. A hivatalos propaganda által sugallt idealizáltan boldog, sugárzó arcú munkásképpel szemben kontrasztként hatnak a valós munkakörülményeket megörökítő fényképek. A plakátok közül az ötvenes évek hangulatát jól tükrözi a nógrádi bányászok alkotmány napi felajánlásairól Rákosi Mátyásnak írott levele, valamint egy Salgótarjában megrendezett ötéves terv-kiállítást beharangozó plakát. A végzett munka hivatalos elismerését a rendszer verseny- és vándorzászlók, oklevelek, kitüntetések adományozásával fejezte ki.

Figyelemre méltó a múzeum verseny- és vándorzászló gyűjteménye, közülük huszonhatot állítottunk ki. Ezek között külön megemlíthető a Zagyvapálfalvai Üveggyártól és a Salgótarjáni Vasöntőde- és Tűzhelygyártól a legjobb újtónak és a legjobb sztahanovistának kijáró vándorzászló. Becses relikvia a Rákosi Mátyás hatvanadik születésnapja alkalmából teljesített felajánlásért a Salgótarjáni Acélárugyárnak adományozott versenyzászló, valamint a Salgótarjáni Kiskereskedelmi Vállalat dicsőségszászlója. A kiállításban szereplő oklevelek közül több sztahanovista oklevél, valamint egy 1956-bar Kossuth-díjat kapott nógrádi bányász oklevele emelhető ki. Az egyik vitrinben a korszak kifejező produktumai, a dicsőségskönyvek helyezkednek el, amelyeket korabeli kitüntetések vesznek körül.

A mezőgazdaság sajátosságait, anomáliáit bemutató szerkezeti egységben az erőltetett téjeszesítési propaganda, valamint az agráriumban dolgozókat sanyargató beszo lgálatási kötelezettség emlékei jelennek meg. Ennek az egységnek a jelmondata: „*Azé a föld, aki megműveli!*” Nem maradhatott ki a parasztság „osztályellensége”, a kulák plakátokon, dokumentumokon való megjelenítése, nemkülönben az ellátási nehézségekre utaló élelmiszerjegyek, sertésvágási engedélyek, textilvásárlási igazolások bemutatása sem. A hivatalos elismeréseket többek között a gabonabegyűjtési versenyben 800%-os eredményért adott oklevél, illetve egy a salgótarjáni járásban a begyűjtési versenyben legjobb teljesítményt nyújtó megbízottnak és előadónak adományozott versenyzászló példázza.

Kiemelt hangsúllyal jelenítettük meg a kor szorosabb értelemben vett állami- és pártpropagandáját. Ezt az egységet „A legfőbb érték az ember!” jelmondat vezeti be. Egy vörösrre festett 8x2,5 m-es falra összpontosítottunk kifejezetten állami-és pártpropagandát harsogó, illetve több, különösen élénk színhatású plakátot. Az intenzív látványbeli hatást fokozva e falrészen előtt 3 m magasban négy nagyméretű vörös zászlót feszítettünk ki két oszlop közé kifeszített zsinórra.. Két bányász zászló emlékeztet a széncsata hőseire. Az 1848-as forradalom és szabadságharc centenáriumi ünnepe ségére készült a sal-

góbányai bányász szakszervezet emlékszázlaja, egyik oldalán a bányászat jelképeivel: a bányaméccsel és a bányászjelvénnel, valamint a bányászok „Jó szerencsét” köszönésével. A másik oldalán felül a „Szocializmusért”, alul a „Magyar Bányamunkások Szabad Szakszervezete Salgótarján” felirat egy csillét toló bányász hímzett alakját fogja közre. „Munkával harcolunk a szocializmusért” hirdeti a rónai bányaiüzem pártszervezetének zászlaja. A korszak egyik meghatározó jelmondatát, Sztálin elhíresült mondását hímezték a Salgótarjáni Öblösüveggyár MDP szervezetének zászlajára: „Nálunk a munka becsület és dicsőség dolga”. A munkaversenyek emlékét idézi fel az az emlékszázló, amelyet „Hazánk felszabadulásának 10. évfordulójára” adományozott a MDP Nógrád megyei VB a felszabadulási munkaversenyben legjobb eredményt elért üzemnek. A hatást tovább fokozza két, szintén vörösre festett paravánra helyezett nagyméretű plakát, az egyik a DISZ alakuló kongresszusát, a másik az MDP második kongresszusát propagálja.

A blokkhoz tartozó vitrinben levő brosrúrákon a rendszer ellenségekpei közül jelenik meg néhány. Itt található több, jellemzően állami, fegyveres szolgálatért adott kitüntetés mellett egy karóra, melyet Farkas Mihály honvédelmi miniszter ajándékozott egy nógrádi származású sofőrjének annak szolgálati ideje leteltével. Fölötte a Sztálin temetése napján Salgótarjában tartott gyászgyűlésről készült fénykép látható. Egy másik vitrinben egy „hithű” pártfunkcionárius íróasztalát rekonstruáltuk korabeli nippelkel, használati tárgyakkal, dokumentumokkal. Néprajzi szempontból is figyelmet érdemel az a nógrádi pásztor fafaragók és a hadifogolymunkák hagyományait idéző Kisterenyéről származó faragott tintatartó, amelyet 1945-ben készítettek. A felszabadulási jelenetet megörökítő műtárgyon szovjet katona üdvözlí a háború végét ünneplő lakosságot: kezét ráz egy férfival, aki mögött egy asszony és egy zászlót lengető kisfiú áll. Vörös csillag és békegalamb őrzi a várva várt békét.

A kiállítás következő, „Kultúrát a népnek” jelszavú blokkjában többek között az ideológia által diktált ünnepeket megidéző plakátok, és egy festmény látható. Utóbbi, Molnár László Géza alkotása az „1952. április negyedik Salgótarjában”, mai szemmel az egyik leggrotteszkebbül ható műtárgy. A művész Salgótarján korabeli ünnepeinek jellegzetes helyszínét, a vasútállomás előtti teret festette meg, valószínűleg a helyi pártvezetés megrendelésére. A megrendelő ugyanis a Meszes-hegyen az 1930-as években létrehozott Kálvária-stációkat, valamint a hegy oldalában kialakított Nagy- Magyarország térképét kihagyatta az alkotásról.

A kiállításnak ebben a részében is felhasználtuk a versenyzászlók atmoszférateremtő hatását, itt jobbra üzemek párt- és DISZ- alapszervezeteinek zászlai, MHK- próba teljesítéséért járó és sportrendezvények zászlai szerepelnek. Ebben a blokkban a rendszer felülről irányított tömegmozgalmaira és tömegszervezeteire is utalunk, legnagyobb számban az úttörőmozgalmat idéző műtárgyak kerültek kiállításra. Közülük a salgótarjáni 5196. számú Rákosi Mátyás Úttörőcsapat zászlaja emelendő ki. Kuriózum a gyermekek korai ideológiai nevelését is szolgáló „Építjük a szocializmust” nevű társasjáték.

A kiállítás direkt ideológiai töltetű első részéből a második részbe való átvezetésnek szántuk az ötvenes évek talán legpozitívabb oldalának, az országosan és helyileg is sikeres sportéletnek a felvillantását. Többek között az NB I-ben a „Vidék legjobb csapata” címet első ízben elnyert, 1956-os SBTC labdarúgó csapat tablója nyert itt elhelyezést.

A kiállítás 1956-os forradalmat megjelenítő nagyobb szerkezeti egysége előtt a korabeli mindennapok hangulatát idézzük fel életképekkel, salgótarjáni városképekkel. A korszak jellemző viseletének néhány darabját: lódenkabátot, micisapkát, bakancsot

egy állóvitrinben helyeztük el. A korszak közkedvelt – már a nevében is kifejező – szó-
rakoztató eszköze, a Népszuper világvevő rádiókészülék már a forradalom időszakába
vezet át bennünket. A korszak világhírű labdarúgó csapatának, az Aranycsapatnak a
londoni Wembley-stadionban elért sikeréről, az 1954-es VB-n a berni döntőig vezető di-
adalútjáról szóló rádióközvetítések mellett a Szabad Európa Rádió hullámhosszára is
egyre többen csavarták a rádió gombját. 1956. november 3-ától pedig a forradalom he-
lyi híreit figyelhették a település első rádióadóján. Ezt Szabad Salgótarján Rádiója néven
a Nógrád Megyei Nemzeti Bizottság hozta létre a volt ÁVH rádióadója átalakítása révén.

A forradalom kibontakozó szakaszának egyik legjellemzőbb, szimbolikus aktusai
voltak szinte minden településen a felvonulások, tüntetések, amelyek gyakran szovjet
emlékművek ledöntésével végződtek. Így történt Salgótarjánban is 1956. október 27-én.
A reggel munkába állt acélárugyári dolgozók általános sztrájkról és a főváros melletti
szimpátia-tüntetésről döntöttek, mivel a budapesti eseményekről a gyár pártbizottsága
elítélően szólt. A munkások a város déli részén fekvő üzemek felé indultak, hogy az Öb-
löstüvegyár és a Tűzhelygyár dolgozóit is csatlakozásra szólítsák fel. Az ottani munká-
sokkal és a Gépipari Technikum diákjaival kiegészülve a tömeg a Szabadság tér felé vet-
te az irányt, ahol már javában folyt a szovjet felszabadítási emlékmű eltávolítása. Jelsza-
vaik között szerepelt az „*Aki magyar, velünk tart!*”

A kiállítás középpontjában található életnagyságú fotó a ledöntés pillanatát örökítet-
te meg. A kisebb fotók a felvonulás és a ledöntés egyes szakaszait ábrázolják.

Országszerte tipikus 56-os jelenség volt az az esemény is, ahogyan a ledöntött em-
lékmű talapzatán állva Csákvári László acélgyári amatőr színjátész elszavalta a Nemze-
ti dalt. Az emlékmű döntés szakaszairól látható a fotók között három, eddig nem közis-
mert fénykép is a kiállításban. A megye egyéb forradalmi eseményei közül a
Romhányban lezajlott keresztállítást és megmozdulást idéző fotó nyert elhelyezést.
Mindszenty József bíboros rétsági katonai alakulat általi kiszabadításának és a főváros-
ba szállításának szintén fénykép állít emléket.

1956 október végének egy másik, sok településen lezajlott jelképes eseménye volt,
amikor a tömeg a kommunista rendszert idéző, ideológiai jellegű kiadványokat, köny-
veket, broszúrákat, plakátokat, iratokat, dokumentumokat, nemkülönben a korábbi ve-
zetők arcképeit, szobrait kidobálta (olykor fel is gyújtotta). Kiállításunkban szerepel egy
ilyen „történelem szemétdombja” exteriőr, amely a fent említett gyakori eseményt szim-
bolizálja. Sztálint és Lenint ábrázoló festmény, képek, szobrok hevernek az utca köve-
zetén, nagy halom könyv (Lenin, Sztálin művei, Rákosit dicsőítő kiadványok stb.), bro-
súra, nipppek, „levert” címer és vörös zászlók közepette. Az ötvenes évek „termékeit” ily
módon nagy tömegben tudtuk a forradalom egy jellegzetes eseményének megjeleníté-
sére felhasználni. A halomban egy ténylegesen a forradalom napjaiban, a balassagyar-
mati kórházról eltávolított vörös csillag is hever.

Egy vitrinben a forradalom időszakának helyi sajtóját mutatjuk be. A Szabad Nóg-
rád, a Nógrád Népe, az Új Úton, a Nógrádi Népújság megsárgult lapjai elevenítik fel a
sorsfordító eseményeket.

A kiállítás egyik meghatározó látványeleme a december 8-i sortűz egyik helyszínét,
a Megyei Tanács épülete előtti teret jeleníti meg. Az épület a szocialista realista építészet
tipikus alkotása, amely az ötvenes évek városképének egyik meghatározó eleme volt. Az
épület, mint a helyi hatalom egyik jelképe és a politikai küzdelmek színtere óriásfotón
jelenik meg. A fotó előtt imitált macskaköves utcarészletet alakítottunk ki. Az óriásfotót
és az „utcarészletet” két oldalról stilizált kerítésrészlet veszi körül, melyen a forradalom

plakátjai és rölapjai vannak. A kerítésre a forradalom időszaka rölapjainak másolatai kerültek. Fölöttük a helyi események plakátjait helyeztük el eredetiben. A plakátok sorát az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság 16 pontja nyitja, amelynek érdekessége, hogy az október 27-i emlékmű döntés idején felolvasták. A sort az Elnöki Tanács december 9-én kelt, a statáriumot kihirdető rendelete zárja.

A sortűz fegyverei közül dobtaras PPS géppisztolyt, DP-golyószórót, szovjet típusú karabélyt, TT-pisztolyt állítottunk ki. A nemzetőrök megyeszerte általában ún. „dióve-rő” puskával vagy leventepuskával voltak felszerelve, néhányuk PPS-géppisztollyal vagy pisztollyal is rendelkezett.

A kiállítás ezen részében visszaemlékezések alapján rekonstruáltuk azt a pillanatot, amikor a halott és sebesült áldozatokat már elszállították, de néhány tárgy és a kilőtt töltényhüvelyek még ott maradtak az utca kövezetén. Megrázó erővel hat a kilőtt töltényhüvelyek között heverő nemzetiszínű zászló, kenyér és iskolástáska az óriásfotó előtti utcarészleten. Ugyanitt helyeztünk el egy eredeti, a sortűz másnapján a helyszínen talált töltényhüvelyt.

A kiállítás talán legbecsesebb darabja Bátfai József zagypálfalvai bányakovács átlőtt inge, amelyet a sortűz idején viselt. A halálos lövés akkor érte, amikor egy sebesült ipari tanuló életét akarta megmenteni. A vitrinben, amelyben az ing is ki van állítva, szerepel két fénykép is, az egyik az áldozatról készült portré, a másik a családját örökíti meg, amint Bátfai József sírja előtt állnak. Az inget és a fényképeket az áldozat családja bocsátotta rendelkezésünkre.

Bátfai József 1926-ban született Zagypálfalván. Amint azt a család eredeti Babják neve is megerősíti, a család feltehetően a múlt század végén a Felvidékről kerülhetett a településre, amikor a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. munkásokat toborzott üzemébe. Az 1930-as évek névmagyarosítási hulláma idején-több más zagypálfalvai családhoz hasonlóan- változtatták meg a nevüket. A felsőpálfalvai elemi iskola elvégzése után Pásztóra ment, ahol kitanulta a kovácsmesterséget. Első munkahelye a Bányagépgyár volt. Apja nyomdokaiba lépve, a Bányagépgyár kovácsműhelyében vállalt munkát. 1949 után került a Nógrádi Szénszolgáltató Vállalat kisterenyei bányauzeméhez.

1956. december 8-án Bátfai József reggel 5 órakor indult a bányai kisvasúton Kisterenyére, hogy műszakba álljon. Amikor megérkezett, a bányauzem irodái előtt ekkor már sokan voltak, mert a kora reggeli órákban elterjedt az a hír, hogy Gál Lajost, a Bányatröszt Munkástanácsának tagját és (úgy tudták) Kelemen Károly kisterenyei munkástanács-tagot a rendőrség éjjel letartóztatta és Salgótarjánba a BM Főosztály épületébe szállította. Kelemen Károlyt azonban nem találták meg, így helyette Viczián Tibort vették őrizetbe, aki nemrég szabadult a börtönből. Az egyre növekvő tömeg hangadói úgy határoztak, hogy felvonulnak Salgótarjánba és kiszabadítják a munkástanács tagjait. A tüntetők fél tíz körül indultak a kisvasúton és tehergépkocsikon Salgótarjánba. Bátfai József az utolsó teherautóra kapaszkodott fel, mivel végképp nem akart a tüntetésre menni. Hiába bújt el, a lányok felfedezték, és így már nem akart szegyenben maradni, hogy ő nem megy a tüntetésre.

A kisterenyei tüntetők a zagypálfalvai vasúti átjárónál szállottak le és onnan gyalog mentek a megyei rendőrkapitányság elé. Amikor odaértek a helyszínre, a salgótarjáni üzemek dolgozói már ott voltak. A rendőrség előtt a kisterenyei tüntetőkhez több más üzem dolgozói is csatlakoztak. A szorospataki bányászok, bányagépgyári, öblös-üveggyári, tűzhelygyári munkások voltak ott a legnagyobb számban, de részt vettek a MÁVAUT és a TEFU, a bányatröszt-höz tartozó néhány kisebb üzem dolgozói, valamint

a Gépipari Technikum diákjai is. A 11 órára 3-4 ezer főre növekvő tömeg másfél órán át vár, hogy teljesítsék kívánságát, és engedjék szabadon a két foglyot. A tömeg kiabálva, jelszavakat skandálva követelte a letartóztatottak szabadon bocsátását, a szovjet csapatok kivonását.

A rendőrség épületét szovjet katonák védték, a karhatalmisták feladata a megyei tanács épületének és előterének őrzése volt. A rendőrség épülete előtt húzódó kábelfektetés miatt ásott árok szolgált mintegy lövészárkok gyanánt a szovjet katonáknak. A lövészárkokban levőket az épület két végénél álló harckocsi védte. A sortűz előtt nem sokkal Házi Sándor, a magyar fegyveres erők parancsnoka felszólította a tüntetőket, hogy menjenek haza. Megtette ezt már előtte a szovjet parancsnok is. Fél 12 körül aztán lövések hallatszottak a megyei tanács felől. Gépkocsivezető társa sebesülését látva, Ferencz István AKÖV garázsmeister egy hanggránátot dobott a tanácsépület előtt levő karhatalmisták felé, hogy a további lövöldözést megakadályozza. Ezután a szovjet katonai parancsnok is kiadta a tűzparancsot. Elszabadult a pokol, menekült, ki merre látott. A karhatalmisták két tárat lőttek ki, többen a menekülőket üldözve lövöldöztek.

Az első sorozat elől Bátfai Józsefnek még sikerült fedezékbe menekülnie. Többedmagával a Zagyvai-rakodóra közlekedő keskeny nyomtávú iparvasútnak a Vásártér szélén volt alagútjának bejáratá alá állt be a golyózápor elől. A halálos lövés akkor érte, amikor egy comblövést kapott falubéli ipari tanulót akart megmenteni, és ezért kiment fedezékéből. Hiába kiabálták a társai, hogy hasaljon le, már késő volt. Hátulról sorozat találta el, amikor a sebesült fiút már felemelte. Nem halt meg azonnal, még elkúszott az alagút bejáratáig. Onnan bevitték a bányakórházba, de segíteni már nem tudtak rajta. Holttestét a bányai villamoson hordágyon vitték haza a zagyvapálfalvai halottasházba.. A hordágy tele volt vérrel, merni lehetett belőle. Bátfai József inge, amelyben, mint az idealizált munkást, kalapáccsal a vállán megörökítették, két helyen volt átlőve.

Az eddigi adatok szerint a sortűznek 46 halálos áldozata volt: a helyszínen 27-en, a kórházban 19-en haltak meg.

Aznap gyászolt Zagyvapálfalva, heten haltak meg a sortűzben, köztük Kiss Gábor ipari tanuló is, akinek az életét Bátfai József meg akarta menteni. A szovjet katonai parancsnokság és a rendőrség hangosbemondón is közreadott felhívása megtiltotta a sortűz áldozatainak közös vagy csoportos temetését. Ennek ellenére Bátfai József és a többi áldozat temetésén is részt vett szinte egész Zagyvapálfalva lakossága, pedig a temető fölötti erdőből fegyverek szegeződtek a gyászolókra.

A sortűz után Bátfai József özvegye a rendőrségre ment, hogy férje személyes tárgyait hazavigye. Elmondása szerint a terem, ahová az áldozatok holmijait szállították tele volt mindenféle cipőkkel, táskákkal. Válassza ki, amit akar – vetették oda neki. Ő férje aktatáskájáért ment be, amelyben még benne volt férje reggelijéből egy darab kolbász. Elhozta még a viharkabátját, de az a lövedékektől szinte darabokra szakadt. Amikor a hatalom az áldozatok hozzátartozói részére egy kis krumplit, babot felajánlott, az özvegy először – a többiek általános viselkedését követve – nem kért a „gyilkosok” könyöradományából. Az árván maradt gyerekeknek azonban ennivalóra volt szükség, így mégis csak elment a Jó barát vendéglőbe, ahol a természetbenieket osztották.

A sortűzet leadó karhatalmisták között voltak zagyvapálfalvaiak is. Az ő sorsukra is utal a következő történet. Többen közülük alkoholisták lettek, néhányan megőrültek, a többség kiközösítette őket: nem mentek hozzájuk férjhez a nők. Egyiküket a zagyvapálfalvai kaszinóban italozva érte utol a vég. Előtte Bátfai József özvegyének elmondta, azt álmodta, hogy a kaszinóban iddógált, amikor oda lovon bevágatott Bátfai József

és azt mondta neki, hogy „máma ötkor megdöglesz”. A férfi a kaszinóban kártyázott, amikor ötöt ütött az óra meghalt.

Bátfai Józsefné férje ingét a többszöri mosás ellenére sem tudta tisztára mosni a vértől, a vérfoltok a kiállított tárgyon is láthatóak.

A kiállítást egy emlékfal zárja, amelyen a sortűz levéltári adatok alapján megállapítható halálos áldozatainak névsora és a megtorlás során kivégzett, illetve meggyilkolt nógrádi áldozatok nevei szerepelnek.

A kiállítás a Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézet Nemzeti Évfordulók Titkársága, a NKA Múzeumi Kollégiuma és Nógrád Megye Önkormányzata támogatásával valósult meg. A kiállítást a Nógrádi Történeti Múzeum, a balassagyarmati Palóc Múzeum, a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeum és a Balassi Bálint Megyei Könyvtár műtárgyaiból, valamint Bátfai Józsefné, Póczos Sándor, Szabó János, dr. Szomszéd András anyagából rendezték a Nógrád Megyei Múzeumi Szervezet munkatársai. Mint az események résztvevői és szemtanúi szakmai segítséget nyújtottak: Deme Attila, dr. Fancsik János, Horváth Sándor és Juhász Attila.

Köszönjük a tárgyi és a szakmai segítséget.

A koalíciós idők emlékei a mátranováki MNDSZ zászlóval

Verseny- és vándorzászlók

Az ötvenes évek propagandája: plakátok a vörös falon

Molnár László Géza: Az 1952. április 4-i ünnepség Salgótarján főterén

A salgótarjáni szovjet emlékmű ledöntése óriásfotón és a fegyverek

Salgótarjáni városképek és a tüntetés, valamint az emlékmű döntés szakaszai

Tipikus forradalmi kép: a Rákosi-rendszer jelképei a „történelem szemétdombjára” kerültek

A Megyei Tanács épülete előtti tér, a december 8-i salgótarjáni sortűz egyik helyszíne

A sortűz áldozatainak szimbolikussá vált tárgyai: a zászló, a kenyér és az iskolatáska

Bátfai Józsefnek a sortűz idején átlőtt inge, a férfi portréja és a családját a sírnál ábrázoló fotó

EGY LÁTOGATOTTSÁGI FELMÉRÉS TAPASZTALATAI

(Palóc Múzeum, 2005. július-szeptember)

TÓTH ZSUZSANNA

A Palóc Múzeumban évente sok ezer látogató tekinti meg állandó és időszaki kiállításainkat. 2005-ben vendégeink száma meghaladta a tizenegyezer főt. Legtöbbször az áprilistól október végéig tartó szezonális időszakban nézték meg tárlatainkat. Ebből a ciklusból választottunk három hónapot – július, augusztus, szeptember –, amikor kérdőíves felmérést végeztünk a kiállításokkal kapcsolatban. Szerettünk volna visszajelzéseket kapni a múzeumi közművelődési munkáról, a felmerülő látogatói igényekről. Ilyen kérdőíves felmérés intézményünkben még nem készült. Hasonló – közművelődési tevékenységet segítő – látogatói vizsgálatokat már végeztek az ország különböző múzeumaiban az 1970-es években és később is, a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban 1982-ben.¹ A Palóc Múzeum a felmérés időszakában az alábbi kiállításokkal várta látogatóit:

Állandó:

A bölcsőtől a sírig. Paraszti ünnepek és hétköznapiak Nógrád megyében – néprajzi állandó kiállítás

Tudós köznemesi könyvtár – Nemzeti történelmünk tükrö – történeti állandó kiállítás a múzeumalapító Nagy Iván emlékére

Madách és Mikszáth relikviák – személyes tárgyak a két nagy író hagyatékából

Időszaki:

Csemniczky Zoltán szobrászművész kiállítása

Válogatás Csohány Kálmán grafikáiból

Három a tánc. Magyarországi táncbrázolások 1686–1940-ig

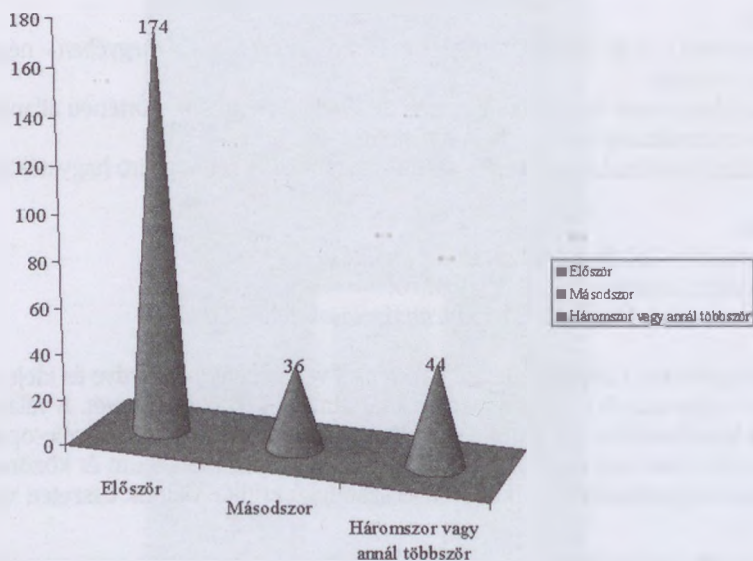
A vizsgálatban a látogatók közül bárki részt vehetett, akinek kedve és ideje engedte a kilenc – négy zárt és öt nyitott – kérdést tartalmazó kérdőív kitöltését. A válaszadásokat csak lehetőségként ajánlottuk. A felmérést sem szűkítettük konkrét célcsoportra, hiszen a nyári idényben elég sokszínű a látogatói paletta, s a múzeum és közönség kapcsolatának megújításához szükséges a jó szándékú kritika. Célunk összetett volt, nem

¹ KOVÁCS Judit 1987. A 22 kérdést tartalmazó kérdőív három nagyobb egységre bontható: a látogatók összetételével, a látogatói szokásokkal és a múzeumról alkotott képzetekkel, valamint a múzeumi közművelődési munka hatását felmérő, illetve közönségszolgálati kérdésekkel foglalkozik.

csupán egyetlen tárlatra terjedt ki a felmérés, hanem a múzeumunkban ebben az időszakban látogatható valamennyi állandó és időszaki kiállításra. Hozzávetőleges képet szeretnénk volna kapni arról, milyen gyakran járnak általában múzeumba az emberek, honnan szereznek tudomást a kiállításainkról, rendezvényeinkről. A Palóc Múzeum kiállításai közül melyik tetszett legjobban és miért. Milyen témájú kiállítást tekintenének meg szívesen a jövőben, milyen jellegű rendezvényre jönnének el leginkább. Minősíthették azokat a múzeumi szolgáltatásokat (ruhatár, mosdó stb.), amelyeket igénybe vettek. Megkérdeztük személyes adataikat is. Ez támpontként szolgált: milyen nemű, korú, iskolai végzettségű, foglalkozású látogatótól kaptunk válaszokat (helyiek, budapestiek vagy vidékiek). Nem minden feltett kérdésre válaszoltak valamennyien. A három hónap alatt 3469 látogató volt, ebből csupán 259 volt segítségünkre a kérdőívek kitöltésében, de ők érdemben, kifejtett módon válaszoltak. A kitöltött adatlapokat összesítve láthatóvá vált a felmérés eredménye. A kérdésekre adott válaszok szemléletesebbé tételére érdekében az adatokat diagramokkal illusztráltuk, feltüntetve a válaszadók létszámát, a szöveges értékelésben pedig a százalékos arányt. A látogatók személyes adatait és létszámukat táblázatban összesítettük.

Az első kérdés a Palóc Múzeumban tett látogatások gyakoriságára vonatkozott. A válaszadók 69%-a először, 14%-a másodszor, 17%-a pedig háromszor, vagy annál többször járt már nálunk. Az adatokból látszik, hogy látogatóink 31%-a visszatérő vendég, amiből örömmel vonhatjuk le azt a következtetést, hogy tárlataink nem felejthető élmények, hanem érdemes újra és újra megnézni őket.

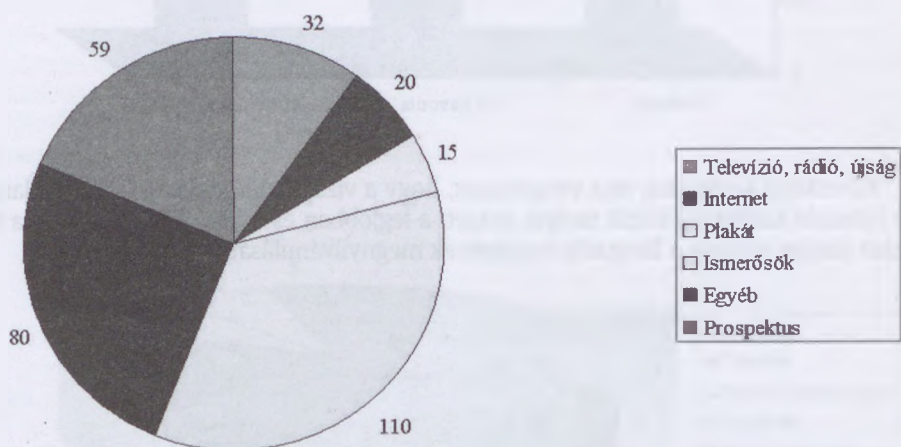
A Palóc Múzeumban tett látogatások gyakorisága

Kíváncsiak voltunk arra, hogy vendégeink honnan szereztek tudomást kiállításainkról, rendezvényeinkről. Ennél a kérdésnél a feltüntetett válaszokból több információforrást is (televízió, rádió, internet stb.) be lehetett jelölni. Az alábbi kördiagramból jól lát-

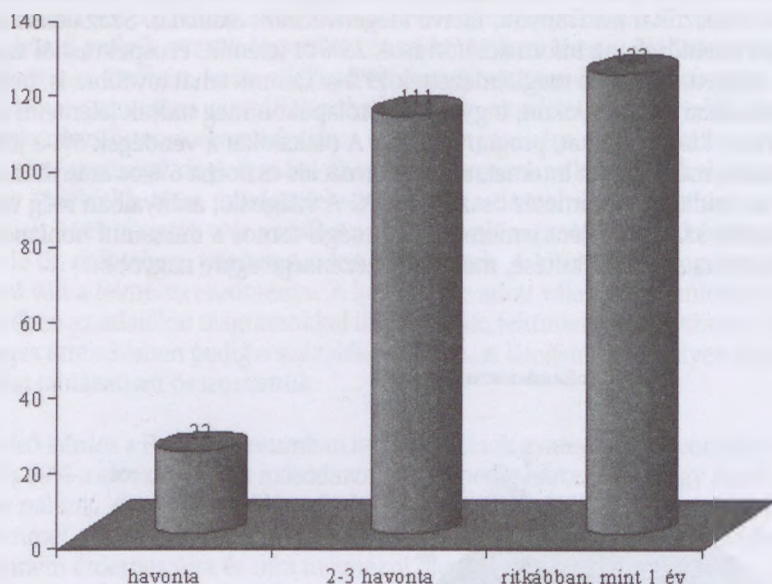
szik, hogy az egyik leggyakoribb mód az ismerősök ajánlása, amely az adott lehetőségek 35%-át tette ki. Hagytunk lehetőséget a látogatóknak arra, hogy ők jelöljék meg azt a forrást, amelyből információt merítettek. Ezen egyéb lehetőségek közt szerepeltek útikönyvek, turisztikai kiadványok, illetve idegenvezetők ajánlatai. Százalékos arányban ezek igen jelentősek, az információforrások 25%-át jelentik. Prospektusból szerzett értesülést múzeumunkról a megkérdezettek 19%-a. Célunk tehát továbbra is, hogy különböző turisztikai kiadványokon, ingyenes szórólapokon meg tudjuk jelentetni nyitvatartási időnket, kiállításainkat, programjainkat. A plakátokat a vendégek 5%-a jelölte meg tájékoztatási módnak. Az internet, mint információs csatorna 6%-os arányban szerepel, a televízió, rádió, újsághirdetés összesen 10%. A világháló, arányaiban még viszonylag kevés ember számára jelent ismeretforrást, mégis fontos a múzeumi honlapokon való megjelenés, az adatok frissítése, mert ezek nézettsége egyre nagyobb.

Információszerzés forrása

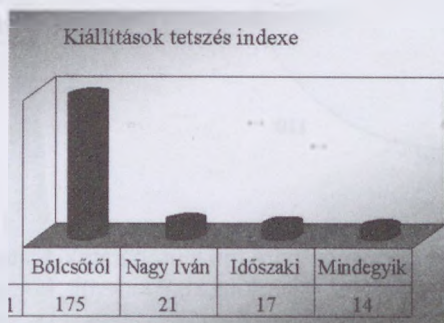

Szerettük volna tudni, hogy mennyire múzeumbarátok a látogatók, vajon más múzeumokat is gyakorta látogatnak-e? A kérdőívekből kiderült, hogy majdnem felük (47%) egy évnél ritkábban jut el egy-egy múzeumba. Alig valamivel kevesebben (44%) viszont már rendszeres múzeumlátogatónak mondható, hiszen legalább havonta, 2-3 havonta látogat meg különböző tárlatokat. Az alábbi ábra jól szemlélteti, hogy a múzeumlátogatók közül a visszatérő látogatók aránya valamennyivel nagyobb, mint azoké, akik kevesebbet járnak múzeumokba. Ezért fontos, hogy évente átlagosan legalább három vagy négy időszaki kiállítást nyithassunk, hiszen a visszatérő látogatók így újabb élménnyel gazdagodhatnak.

Múzeumlátogatás gyakorisága

Következő kérdésünk arra vonatkozott, hogy a vizsgált időszakban látható állandó és időszakos kiállítások közül melyik tetszett a legjobban és miért. Az alábbi ábra a létszám szerint mutatja a látogatók tetszésének megnyilvánulását.

A válaszadók 77%-ának körében „A bölcsőtől a sírig. Paraszti ünnepek és hétköznapiak Nógrád megyében” című néprajzi állandó kiállítás aratta a legnagyobb sikert. Az indoklásban ilyen és hasonló megjegyzésekkel találkozunk: „...látványos, érdekes, igényes ...” (29 éves tanítónő), „... jó volt látni népi kultúránk minden szép mozzanatát ...” (48 éves tanár), „... figyelemfelkeltő módon mutatja be a népcsoport életét ...” (39 éves üzletkötő), „... legösszefogottabb kiállítás, amit valaha is láttam ...” (22 éves egyetemista).

ta), „... a születéstől a halálig pontos részletekkel mindent bemutatott, tanultam belőle ...” (16 éves tanuló), „... nagyon igényes, információgazdag ...” (24 éves informatikus).

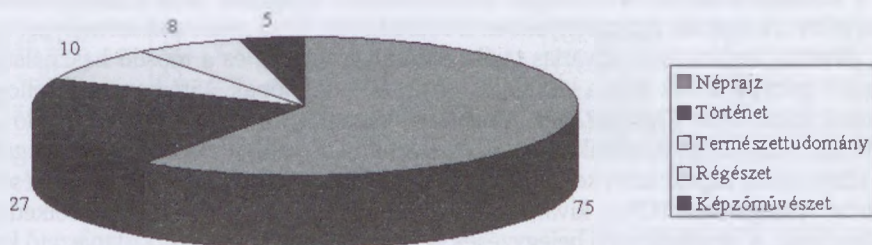
A „Tudós köznemesi könyvtár – Nemzeti történelmünk tüköre” című, Nagy Iván történész emlékére készült állandó kiállítás a látogatók 9%-ának tetszett nagyon, az időszaki kiállításokat pedig a válaszadók 8%-a értékelte a legtetszetősebbnek. A látogatók 6%-a nem tudott választani, s mindegyik kiállítást nagyon szépnek, értékesnek találta.

Kiállításaink tehát nagy sikert arattak a látogatók körében, s akik nem vettek részt az adatlapok kitöltésében, azok között is akadt, aki a látottakkal kapcsolatos észrevételét vendégkönyvünkbe írta be néhány kedves sorban.

Egy nyitott kérdésben megkértük vendégeinket arra, hogy jelezzék, milyen kiállítást néznének meg legszívesebben, melyik az a téma, amely őket a legjobban érdekli.

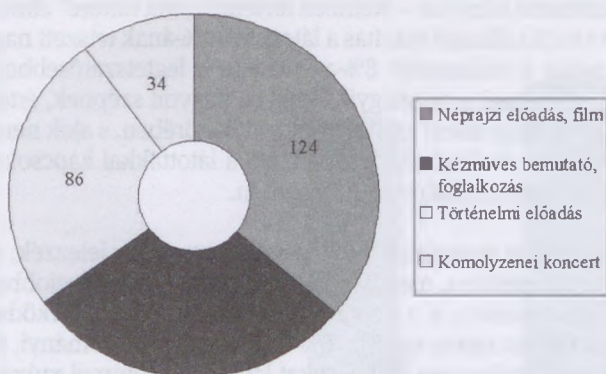
A többség (60%) továbbra is a néprajzi kiállításokban gyönyörködni, további 22% történelmi témájú tárlatot nézne inkább. 8%-ban természettudományi, 6%-ban régészeti, 4%-ban pedig képzőművészeti kiállításokat látnának örömmel múzeumunkban. Mivel az állandó kiállításaink között található néprajzi és történelmi témájú, így az időszaki kiállítások rendezésénél van arra lehetőség, hogy a látogatók igényeinek megfelelően más jellegű tárlat is készüljön.

Milyen kiállítást látnának szívesen

Az önkéntes válaszadóktól érdeklődtünk arról, hogy milyen jellegű rendezvényen vennének részt múzeumi szervezésben. Ennél a kérdésnél is megadtunk lehetséges válaszokat, melyekből akár több is megjelölhető volt. A látogatók leginkább (36%) néprajzi témájú előadást hallgatnának, illetve néprajzi témájú filmeket néznének elsősorban. Valamivel kevesebben megismerkednének a néphagyományokat bemutató kézművességgel, manuális foglalkozások keretében maguk is kipróbálnák tehetségüket a mesterségek gyakorlásában (29%). A válaszadók 25%-a inkább történelmi tárgyú előadásokat hallgatna, illetve 10%-ban szívesen vennének részt a múzeumban rendezendő komolyzenei koncerten.

Igényelt rendezvény

Következő kérdésünkben a Palóc Múzeumban igénybe vett szolgáltatások pontos értékelését kértük egy 1–5-ig terjedő skálán, több témában: kiállítási tárgyak megvilágítása, információs táblák, toalett, ruhatár, múzeumi személyzet.

Egy turistabarát múzeum számára fontos, hogy a kiállítási tárgyak megvilágítása erősítse a tárlat mondanivalóját, szemléletessé, jól láthatóvá tegye a kiállított műtárgyat. A látogatók 74%-a számára ez megvalósultnak tűnt, 25%-a pedig kifogásolta a világítás minőségét. A kiállításokban lévő magyar nyelvű információs táblákkal a válaszadók 70%-a volt elégedett, s 30% kritikus hozzáállású vendég azt nehezményezte, hogy a néprajzi állandó kiállításban nincsenek tárgyfeliratok, illetve hiányzik az idegen nyelvű tájékoztató tábla.

A kiállítások mellett a vendégek komfortérzetét szolgálják azok a szolgáltatások, amelyekre a kulturális intézményekben is szükség van. Így a múzeumi személyzet (portás, teremőr, tárlatvezető udvarias tájékoztatása), a ruhatár és a mosdó használata. A mosdót igénybe vevők 64%-a kifogástalannak, 21%-ban jónak, 15%-ban pedig elfogadhatónak minősítette a szolgáltatást. A ruhatár a látogatók 81%-a számára megfelelő volt, 19%-ban pedig elfogadhatónak tartották. A múzeumi személyzet minősítése a látogatókkal közvetlenül kapcsolatba kerülő portás, teremőr, tárlatvezető kollégák megítélését jelentette. Látogatóink 90%-a kiválónak, 10%-a jónak tartotta a kollégák viselkedését, szaktudását. A vendégkönyvi bejegyzések is tanúsítják, hogy néhány tárlatvezető kollégánót név szerint is megdicsérték munkájáért, kedvességéért. A személyes kapcsolatok igen fontosak intézményünknel, mert a vendégek akkor jönnek vissza máskor is, illetve hozzák el családtagjaikat, barátait, ha a szakmai ismeretszerzésen túl kedves fogadtatásban, előzékeny bánásmódban részesülnek. Azok a látogatók, akik ismerőseiktől szereztek tudomást intézményünkről, kiállításainkról, személyesen győződhetek meg szakmai igényességünkről, vendégszeretetünkről.

Amint az alábbi táblázatok mutatják, megkérdeztük látogatóink személyes adatait, s a legtöbben – 134 nő és 98 férfi – kitöltötték ezt a részt is. Kiderült, hogy vendégeink többsége (33%) a 30–45 év közötti korosztály tagja. Ezt követi a 45–62 éves korosztály (27%), majd a 18–30 évesek (20%), aztán a 18 év alattiak (14%). Legkevesebb olyan látogató, aki részt vett a felmérésben, a 62 év fölötti korosztályból került ki (4%).

A kérdőívet kitöltők között a szellemi foglalkozásúak száma a legjelentősebb, amelyet alátámaszt az is, hogy a legmagasabb iskolai végzettségűek vannak a legtöbben (53%). Kovács Judit népművelő említett vizsgálatában hivatkozik arra, hogy bizonyítottan a magasabb iskolai végzettségűek affinitása a legnagyobb a művelődésre, múzeumlátogatásra.² Ezt a tényt jelen felmérésünk is megerősíti. Az érettségizettek száma a következő kategória (32%), majd a 18 év alatti diákok következnek (12%). Ezek alacsonyabb létszáma azzal indokolható, hogy a nyári időnyben kevesebb volt a szervezett múzeumlátogatás, mint a tanév időszakában. Az iskoláknak a múzeumunkhoz való pozitív hozzáállását bizonyítja az a tény, hogy 2005-ben a látogatók 53%-a diák volt. Legkisebb aránya a szakmunkásképzőt végzett látogatóknak van (3%).

Foglalkozás szempontjából a szellemi foglalkozásúakat (51%) a diákok (18%) és a nyugdíjasok (14%) követik, majd a fizikai munkát végzők (9%) és az egyéb (8%) foglalkozási kategóriába tartozók.

A lakóhely szerinti megoszlásnál a fővárosból érkezetteket emeltük ki az ország különböző településeiről idejövők közül. A vidéki városokból, falvakból került ki a látogatók több, mint fele (54%). Mivel a főváros viszonylag közel van, s Balassagyarmat a 22-es főúton könnyen megközelíthető, a Budapestre érkező turisták közül sokan szívesen ellátogatnak a Palóc Múzeumba is (37%). A helyi látogatók száma a felmérés adatait figyelembe véve viszonylag kevés (8%). Ez a tény részben magyarázható azzal, hogy a múzeumlátogató helybeliek a kiállítások megnyitói már megnézheték tárlatainkat. Másfelől viszont egyik fontos feladatunknak tekinthetjük ennek a látogatói aránynak a módosítását. A felmérés adatait tekintve külföldi vendégeink száma a legkevesebb (1%), de ténylegesen több, mint ahányan vállalták a kérdőív kitöltését, mivel csak magyar nyelvű adatlap állt rendelkezésükre.

Életkor	
18 év alatt	33
18 – 30 év	45
30 – 45 év	76
45 – 62 év	117
62 –	12

Iskolai végzettség	
Ált. iskolás	27
Érettségizett	69
Felsőfokú	115
Szakmunkás	7

Foglalkozás	
Fizikai	21
Szellemi	111
Egyéb	17
Tanuló	40
Nyugdíjas	30

Település	
Budapest	83
Vidék	123
Balassagyarmat	17
Külföld	3

Utolsó nyitott kérdésünk így szólt: mi az, amin változtatna, vagy mit hiányolt a vendég a múzeumlátogatás alkalmával? Ez az egyik legfontosabb téma volt, hiszen a látogatók leírhatták véleményüket, hasznos javaslataikat a kiállításokkal, szolgáltatásaink-

² KOVÁCS Judit 1987, 176.

kal kapcsolatban. A válaszadók közül 164 fő arról számolt be, hogy számukra minden megfelelt. Ez kiderült abból, hogy üresen hagyták a válaszádra szánt helyet, vagy kihúzták egy vonallal, illetve többen szöveges véleményt formáltak: „*Semmin. A múzeum nagyon szép, minden jó.*” (16 éves tanuló), „*Minden tökéletes.*” (25 éves pincérnő), „*Minden maradéktalanul tetszett.*” (58 éves nyugdíjas nő), „*Szép, nem változtatnék!*” (47 éves tanár).

Sokan itt használták ki a lehetőséget arra, hogy elégedettségüket elismerő szavakban fejezzék ki: „*Meg vagyok elégedve, köszönjük a szakszerű idegenvezetést!*” (26 éves klubvezető), „*A múzeum nagyon szép, nem változtatnék semmin sem.*” (37 éves tisztviselő), „*Nekem így is nagyon látványos és értékes.*” (71 éves nyugdíjas újságíró), „*Tetszett minden. A személyzet kedves.*” (55 éves méhészt).

Legtöbben a Palóc Ház látogathatóságát tették szóvá, amely műszaki okok miatt volt zárva az elmúlt két nyári idényben. A Mikszáth- és Madách-relikviák láttán néhányan megjegyezték, hogy jó volna egy több látnivalót tartalmazó kiállítás is e két Balassagyarmathoz kötődő irodalmi nagyságról. Másokkal egybehangzóan egy 48 éves tanár így írt: „*A népi szokások, ünnepek, munkák - kronológia szenzációsan jó! Egy „népi - Naptárt” szívesen a kezembe vennék ebből az anyagból összeállítva...*”. Voltak, akik a néprajzi kiállítás felújítását, alapterületének bővítését javasolták. Néhány látogató az interaktivitást javasolta: „*Lehetnének megfogható, kipróbálható, megnyomható, megmászható tárgyak...*” (36 éves informatikus). Ajánlották azt is, hogy tegyük „hangzóvá” a kiállításokat, főleg népzenevel. Többen a fényképezés, videózás lehetőségét hiányolták, esetleg fotójegy bevezetését javasolták. A kisgyermekkel érkező látogatók örültek volna egy gyerekvigyázónak, esetleg foglalkoztatónak. Volt, aki szívesen venné egy büfé kialakítását, ahol fáradtságát kipihelve indulhat kiállításnézőbe. Az ajándékot vásárlók nagyobb kínálatot szeretnének a múzeumi boltban.

Összegzésként elmondható, hogy ez a felmérés nagy haszonnal járt, mert felhívta a figyelmet több általunk is ismert, de még megoldatlan problémára. Ezek elvégzése részben tőlünk függ, részben külső segítségre van szükségünk. Ahhoz, hogy munkánk eredményét a továbbiakban is mérni tudjuk, több lehetőséget kell adni a látogatóknak arra, hogy véleményüket kifejezzék. Dr. Vásárhelyi Tamás közművelődési főigazgató-helyettes gondolatait idézve: „A múzeum több, mint a kiállítás, nemcsak ténylegesen, hanem a gondolkodásunkban is ... nem mindegy, ki milyen várakozással, hiedelemmel, előfeltevéssel jön múzeumba.”³ Az emberek múzeumokról alkotott képe nem homogén. A megfelelő bemutatás elősegíti a jó múzeumi élmények kialakulását. Rendkívül fontos az is, hogy minden kiállítás, rendezvény propagálva legyen a lehető legtöbb fórumon. Dr. Urbach Zsuzsa művészettörténész így fogalmazott a kulturális propagandával kapcsolatban: „Múzeumi propagandánk kezdetlegessége a magunk és a közönség lebecsülésének tűnik.”⁴ A mai információözönben hangsúlyt kell helyezni a széles körű tájékoztatásra, maximálisan kihasználva a technika legújabb vívmányait is. Egy igényesen megrendezett kiállítás széles körben való népszerűsítését anyagi problémák nem akadályozhatják. Különösen fontos ez korunkban, amikor a populáris kultúra hódít mindenütt. Vannak olyan társadalmi rétegek, akik számára a rendszeres múzeumlátogatás termé-

³ VÁSÁRHELYI Tamás 2004, 4-5.

⁴ URBACH Zsuzsa 1973, 25.

szetes és ezt utódaiknak is továbbadják. Sajnos, ők vannak kevesebben. A cél az, hogy szélesebb tömegeket mozgósítsa, ha szükséges, a fiatal generációt megnyerve neveljünk fel múzeumot szerető embereket. „A múzeumokat minden életkorban látogathatjuk, fontos színhelyei az egész életen át tartó tanulásnak.”⁵ A múzeumi óra, múzeum-pedagógiai foglalkozás beilleszthető a tanmenetbe, szemléletesen adagolható általa a tematikus ismeret a diákoknak.

Megnyugtató volt szembesülni azzal, hogy kiállításaink vendégeink többsége számára szemet és szívet gyönyörködtetnek. „A múzeum végső fokon a műalkotás és a közönség találkozásának színhelye. És ha igaz az, hogy a műalkotás hat a közönségre, akkor igaz lehet fordítva – és múzeumi környezetre áttéve is – a tétel: a közönség hat a múzeumra.”⁶ Felmérésünk eredménye alapján elmondhatjuk, hogy igény van továbbra is arra, hogy múltunk paraszti kultúráját minél szemléletesebben tárjuk a közönség elé, hiszen néphagyományainknak identitásformáló szerepük van. Emellett szükséges változtatás témájú időszaki kiállításokat rendezni, hogy a történelmet, régészetet, képzőművészetet, természettudományt kedvelő közönség is múzeumlátogatóvá, múzeumbarráttá váljon. Segítséget jelenthetnek e cél elérésében a megyei múzeumi szervezetben lévő intézményegységeink, valamint az országos múzeumok, amelyekkel együttműködve alakíthatnánk ki színes programjainkat. A közművelődési munkatársaknak pedig „... fő feladatuk a közönségszolgálat, az iskola és múzeum közötti kapcsolat tartása, világszerte hangoztatják, hogy a múzeumi népművelő nem a többi muzeológus helyett, hanem velük együttműködve fejthet ki eredményes munkát.”⁷ A kiállításokhoz, rendezvényekhez kívánatos anyagi forrásokat pedig a megfelelő pályázati lehetőségek kihasználásával kell biztosítanunk.

Nemcsak a kiállításokra, hanem más eseményekre is kívánatos koncentrált figyelmet fordítani, hiszen a látogatók visszajelzése alapján különböző témájú rendezvényekre van igény. Már az 1970-es évek második felében felmerült az a gondolat, hogy a múzeum funkciója megváltozzon: ne csak a tárgyak pusztá megismerésére szorítkozzon, hanem oktató-nevelő tevékenységet fejtsen ki. A művészetekben való elmélyüléshez újabb lehetőségekre lenne szükség, hogy a kiállítóteremből, tudományos intézményből művelődési otthonná is váljon.⁸ A múzeum-pedagógiai foglalkozásokhoz, előadásokhoz szükséges olyan műhelyt, munkaszobát, előadótermet kialakítani, ahol csoportos létszámban gondolkodhatunk. Figyelembe kell venni a különböző korú és társadalmi helyzetű lakossági elvárásokat. Egy színes, változatos programtervezet első sorban a helyi látogatók számára jelenthet hasznos szabadidős elfoglaltságot. Így esetleg módot találunk arra, hogy a balassagyarmati közönség is nagyobb aktivitással vegyen részt múzeumunk életében.

Az állandó kiállításból hiányzó tárgyfeliratokat szóbeli tájékoztatással kompenzáljuk, a látogatók kérdéseire kollégáink legjobb tudásuk szerint készségesen válaszolnak.

Pótolni valónk van viszont az idegen nyelvtudás terén, mert minél több külföldi látogat el intézményünkbe, annál nagyobb az igény arra, hogy legalább egy világnyelven

⁵ VÁSÁRHELYI Tamás 2004, 6.

⁶ URBACH Zsuzsa 1973, 20.

⁷ ÉRI István 1975.

⁸ VITÁNYI Iván 1975.

megszólíthassuk őket. Ezért szükségszerű a kiállítások idegen nyelvű feliratozása, illetve a tárlatvezetés. Hasonló felmérés esetén legközelebb a külföldi látogatók számára is lehetőséget kell biztosítanunk a kérdések megértésére.

A jövőben tehát bőségesen van előttünk feladat, amelyek elvégzése hozzásegít ahhoz, hogy vendégeink kíváncsian térjenek be múzeumunkba, elégedetten, élményekben gazdagon távozzanak, majd újra és újra visszatérjenek. Közben ők maguk is hiteles szószólói legyenek azoknak a látóvalóknak, amelyekkel kiállításainkban találkozhatnak. Ha ez a körforgás állandósul, egyre nagyobb közönséget vonzva, elértük, hogy munkánk nem volt hiábavaló. Akkor megvalósulhat egy jól működő múzeum, mely környezetével folytonos kommunikációt folytatva szerves részévé válik a látogatók mindennapjainak, s nem marad elzárt világ.

Irodalom

ÉRI István

1975

„Szentelt csarnok” vagy a művelődés otthona? Magyar Hírlap 1975. október 5.

KOVÁCS Judit

1987

A Szabadtéri Néprajzi Múzeum 1982. évi látogatottságának vizsgálata
Ház és ember 4. Szentendre

URBACH Zsuzsa

1973

A művészeti múzeumok és a közönség. Múzeumi Közlemények 1.

VÁSÁRHELYI Tamás

2004

Miért menjünk múzeumba? Múzeumok Mindenkinnek II.

VITÁNYI Iván

1975

Kik járnak múzeumba? (Múzeumszociológiai vizsgálatok eredményei)
Valóság XVIII.1.

NÓGRÁD MEGYEI MÚZEUMOK ÉVKÖNYVE 1995-2006 REPERTÓRIUM II.

K. KIS-SIMON ÉVA

1. Szerk. Szvircsek Ferenc – Bagyinszky Istvánné, St., 1995.	306. p.
2. Szerk. Kapros Márta – Szvircsek Ferenc, St., 1996–1997.	232. p.
3. Szerk. Szvircsek Ferenc, St., 1998.	226. p.
4. Szerk. Szvircsek Ferenc, St., 1999.	224. p.
5. Szerk. Szvircsek Ferenc, St., 2000.	195. p.
6. Szerk. Szvircsek Ferenc, St., 2001.	248. p.
7. Szerk. Kapros Márta – Lengyel Ágnes – Limbacher Gábor, St., 2002.	465. p.
8. Szerk. Dr. Matits Ferenc – Bagyinszky Istvánné –
Győriné Mojzes Anikó, St., 2003–2004.	339. p.
9. Szerk. Bagyinszky Istvánné – Dr. Matits Ferenc, St., 2005.	275. p.

1995

Történelemtudomány

Történelem

1. Horváth István: Ócsai Balogh Péter	11–32. p.
2. Szvircsek Ferenc: Szénbányászat a Kürtös-patak völgyében	33–48. p.
3. Cs. Sebestyén Kálmán: Arcképvázlat a naplóírótól	49–60. p.
4. Balogh Zoltán: Társasági élet a salgótarjáni vendéglőkbe	61–78. p.
5. Leblancné Kelemen Mária:
Adalékok a nógrád vármegyei Madách Társaság történetéhez	225–230. p.
6. Pálmány Béla: Nógrádi hallgatók a bécsi
és a krakkói egyetemeken a XV–XVII. Században	231–236. p.
7. Szomszéd András: A kisterenyei szénbányászat kezdetei 1896-ig	237–250. p.
8. Hausel Sándor: Szécsény, Vár utca 13.
Adatok a Forgach kastély huszadik századi történetéhez	273–282. p.
9. Hídvány István:
A Nógrádi Történeti Múzeum Baráti Körének 15 éve. 1981–1995.	283–290. p.

Irodalomtörténet

1. Kovács Anna: „Literátor vagy dilettant„, Szentmiklóssy Alajos (1793–1849)	79–94. p.
2. Irodalmi muzeológia – irodalmi kalauzt	95–106. p.
3. Kerényi Ferenc: Szemközt Madách Imre szövegével	203–210. p.

Művészettörténet

1. K. Peák Ildikó: Képzőművészet, politika és közönség Salgótarjánban az 1960-as években 107–116. p.
2. Sümei György: „Tollhegyre venni jólesik” Szalay Lajos levelezése Domokos Jánossal 251–272. p.

Néprajz

1. Kapros Márta: „Jönni-menni” viselet a Nógrád megyei Patak községben 1985-ben III. 117–128. p.
2. Limbacher Gábor: A templombúcsúk és egyéb búcsúszerű ünnepek vázlatos története 129–142. p.
3. Lengyel Ágnes: Vallásos ábrázolások a Palóc Múzeum pásztorművészeti gyűjteményében 143–157. p.

Régészet

1. Simán Katalin: Irányzatok az őskor legkorábbi szakaszainak kutatásában 157–166. p.

Természettudomány

1. Hír János: Felső miocén aprógerincesek Egyházasdengelegről 167–202. p.

Muzeológia

1. Bagyinszky Istvánné: Mikszáth relikviák a nógrádi múzeumokban 211–224. p.
2. Pálmáiné Molnár Marianna: Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 1975–1994. Repertórium 291–306. p.

1996–1997

Történelemtudomány

Történelem

SALGÓTARJÁN A 20. SZÁZADBAN

Település- és társadalomtörténeti konferencia előadása

1. Pusztai Béla: Az önismeret közös felelősség (köszöntő) 9–10. p.
2. Horváth István: Mentalitás és mítosz
Jelenségek és összefüggések Salgótarján 20. századi társadalmi életéből 11–22. p.
3. Szvircsek Ferenc: A szénbányászat
és az urbanizáció kapcsolata Salgótarjánban 23–38. p.
4. Cs. Sebestyén Kálmán: A köz- és magánszféra határán
(A civil társadalom néhány elemének változása Salgótarjánban) 39–56. p.
5. Dobossy István: A városfejlesztés stratégiai kérdései Miskolcon
a kiegyezéstől a trianoni döntésig 57–60. p.
6. Milan, Šoka: Kiadói tevékenység Besztercebányán 61–64. p.
7. Veres László: Miskolc ipara és kereskedelme az első világháborút
megelőző években 65–70. p.
8. K. Peák Ildikó: Ideológia, politika, művészet összefüggései
Salgótarjánban (1950–1980) 71–84. p.

9. Bódi Györgyné: Nyomdák, sajtó, könyvkiadás Salgótarjánban
a kezdetektől 1945-ig 85–94. p.
10. Csongrády Béla: A művészet segít embernek maradni
Salgótarján színházi életéről 95–102. p.
11. Balogh Zoltán: Kaszinók, vendéglők kocsmák
A társasági élet színterei Salgótarjánban 1900–1945 103–118. p.
12. Szomszéd András: Bányatársulati iskolák Salgótarjánban
1871 és 1946 között 119–130. p.
13. Dezier, Tóth: Besztercebánya 1944-ben 130–136. p.
14. Dupák Gábor: Az MKP Salgótarjáni szervezetének iratai
Adatok és források Salgótarján 1945–1948 közötti történetéhez 137–153. p.

Történelem II.

1. Pulszky Ferenc emlékezete 227–232. p.

Néprajz

Manga János konferencia előadásai, Balassagyarmat

1. Tátrai Zsuzsa: Manga János a szokáskutató 159–164. p.
2. Fügedi Márta: Manga János kutatásai a pásztorművészet terén 165–170. p.
3. Gyivicsán Anna: Manga János
és a magyarországi szlovákok kultúrája 171–178. p.
4. Tari Lujza: Manga János hangszeres népzene gyűjtései: 1959–1977 179–206. p.
5. Bakó Ferenc: Egykori pályatársam, Manga János 207–212. p.
6. Kapros Márta: Manga János, a Palóc Múzeum etnográfusa 213–220. p.
7. Páldi-Kovács Attila: Manga János, a palócság tudósa (zárszó helyett) 221–224. p.

1998

Történelemtudomány

Történelem

ESEMÉNYEK-ESZMÉK, KATONÁK, POLGÁROK 1948–1949-BEN

című tudományos konferencia előadásai. Salgótarján

1. Bona Gábor: A 48-as honvédsereg Nógrád megyei születési tisztjei 9–48. p.
2. Cs. Sebestyén Kálmán: Vármegye a forradalomban
(Feladatok, problémák a közigazgatás „működtetésében 1848-ban) 49–62. p.
3. Balogh Zoltán: Egy város a forradalomban – Losonc, 1849 63–76. p.
4. Szvircsek Ferenc: Zsemilinszky Rezső 77–84. p.
5. Kovács Anna: „Harcis pacsirták, hadi Tacitusok” 85–98. p.
6. Vágvölgyiné Bene Orsolya: Repetzky Ferenc kormánybiztos,
a seregszervező 99–108. p.
7. Praznovszky Mihály: Motívumok Mikszáth Kálmán 1848-as képéhez 109–118. p.

8. Horváth István: Szellemiség és magatartás 119–130. p.
(Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc emlékezte
Vahot Imre: Losonczy Phönix c. könyvében)
9. Limbacher Gábor: A hazaszeretet, mnagyarságtudat 131–145. p.
szakrális motivációi a népi kultúrában

Történelem II.

1. Dupák Gábor: Termelőszövetkezetek szervezése 213–220. p.
Nógrád megyében 1948 és 1954 között

Irodalomtudomány

1. Kerényi Ferenc: Petőfi és Madách 205–212. p.

Színháztörténet

1. Ónodi Eszter: Skót tragédia 221–226. p.

Néprajz

1. Lengyel Ágnes: Búcsújáráshoz kapcsolódó ponyvanyomtatványok 147–168. p.
a nógrádi térségben

Természettudomány

1. Hír János – Kókay József – Mészáros Lukács – Venczel Márton: 171–204. p.
Középső miocén puhatastű és gerinces maradványok
a sámsonházi Oszkoruzsa-árokából

1999

Történelemtudomány

Történelem

1. Horváth István: Történelmi személyiség – irodalmi alak 19–25. p.
2. Balogh Zoltán: Egy losonci vaskereskedő útja az önállósodásig 27–40. p.
3. Majcher Tamás: Forgách-kastély 227–138. p.
4. Németh Péter: Agódtól – Zámig 139–143. p.
Egy középkori nógrádi oklevél Szabolcs megyei helynevei
5. Petercsák Tivadar: Nemesi közbirtokosságok Dél-Hevesben 144–152. p.
6. Szvircek Ferenc: Gróf Forgách Antal (1819–1885) 180–188. p.
Igazgatósági elnök, mint „jósándékú dilettáns”
7. Vágvölgyiné Bene Orsolya: Nógrád megye országgyűlési követeinek 193–207. p.
alsóházi felszólalásai 1848 júliusa és augusztusa között
8. Veres László: Borsod megye kisipara a 19. század végén 208–212. p.
9. Viga Gyula: Falu és külvilág 213–224. p.
Adatok Szende hely népének külső kapcsolataihoz
a két világháború közötti időszakban

Irodalomtörténet

1. Kerényi Ferenc: Petőfi „ismeretlen” műve: A Salgó 58-65. p.
2. Kovács Anna: Élet – Sors – Művészet 94-112. p.
3. Praznovszky Mihály: Mikszáth Kálmán tanárai 153-179. p.

Néprajz

1. Grin Igor: Egy sarkadi mesemondó 49-57. p.
2. Limbacher Gábor: Vallási néprajz és népművészet 113-126. p.
3. Ujváry Zoltán: Adalékok a gömöri palócok Luca-napi szokásaihoz 189-192. p.

Természettudomány

1. Gál Erika, Hír János, Kessler Eugén, Kókay József, Mészáros Lukács, Venczel Márton: A Mátraszőlős 1. lelőhely középső miocén ősmaradványai (Rövid szinopszis) 41-48. p.
2. Kertész Róbert – Sümegi Pál: Az Északi-középhegység negyedidőszak végi őstörténete 66-93. p.
Ember és környezet kapcsolata 30.000 és 5.000 BP évek között a szubgkárpati régióban

Muzeológia

1. Bódi Györgyné – Pálmainé Molnár Marianna
Horváth István publikációs tevékenysége 1969-1999 7-17. p.

2000

Történelemtudomány

Történelem

1. Horváth István: A szabálytalan ember
Gróf Forgách Simon (1669-1730) kuructábornok tanulságos életpályájának összefoglalása 9-23. p.
2. Horváth László: A jobbágyi kolerafelkelés 1831-ben 25-36. p.
3. Vágvolgyiné Bene Orsolya: A békepárt megítélése a dualizmus korában 37-47. p.
4. Szvircek Ferenc: A védőszentek kultusza a nógrádi bányavidéken 49-61. p.
5. Tóth Tamás : A fejlődés két útja Nógrád megyében: Balassagyarmat és Losonc a XIX-XX század fordulóján 63-78. p.
6. Balogh Zoltán: Vendéglős kongresszusok Magyarországon 1885-1939 (Kutatási összegzés) 79-93. p.
7. Puntigán József: Losonc sajtója 1918-1944 155-170. p.
8. Soltiné Késmárky Dóra, Késmárky Mátyás, Késmárky István
A Nógrád megyei Késmárky család krónikája 171-180. p.
9. Bozó Gyula: 1956 egyetemista szemmel 181-195. p.

Irodalomtörténet

1. Fiatal demokraták erkölcsi katekizmusa – Madách Tragédiája 95-104. p.

Néprajz

1. Lengyel Ágnes – Limbacher Gábor:
Magyarok Nagyasszonya ábrázolása és népi kultusza a Palócföldön 105-142. p.

Természettudomány

1. Hír János: Korai miocén hód – *Steneofiber depereti* MAYET, 1908 – előfordulása Zagyvapálfalván 143-151. p.

2001

Történelem

1. Puntigán József: Dokumentumok az országváltás idejéből 9-30. p.
2. Dr. Suba János: A magyar-csehszlovák határszakasz határköveinek története 31-50. p.
3. Szluha Márton: A Szluha család Salótarjánban 51-62. p.
4. Szvircsek Ferenc: Balassák nyomában a Felvidéken 63-96. p.
5. Vágvölgyiné Bene Orsolya: Békepártiak önmagukból 97-112. p.
6. Zólyomi József: Nógrád megyei malombérleti szerződések a 19. század közepéről 113-133. p.

Néprajz

1. K. Csilléry Klára: Felirat a népművészetben 137-152. p.
2. Csiszér Dóra: Az iskolai női kézimunka oktatás története Magyarországon 153-158. p.
3. Ferencziné Sedlmayr Krisztina: Polgári textíliák feliratai a 19-20. században 159-164. p.
4. Kapros Márta: Feliratos paraszti textíliák Nógrád megyében 165-182. p.
5. Verebélyi Kincső: Jegyzetek a hímzésminta-kendők történetéhez 183-190. p.
6. Lengyel Ágnes: A parasztság és az írásbeli kultúra 191-200. p.
7. Limbacher Gábor: Képi- vizuális kultúra, írásbeli műveltség 201-205. p.

Régészet

1. Vaday Andrea: Előzetes jelentés a Salgótarjáni, Ipari-Park II. régészeti feltárásáról 209-218. p.

Természettudomány

1. Dr. Hír János: Új középső miocén rágcsálófaunák Észak-Magyarországról 219-248. p.

2002

Történelem

1. Varga Lajos: Malmok a pásztói egyház szolgálatában 81-104. p.
2. Puntigán József: Kossuth és Losonc 105-138. p.

3. Suba János: A magyar-csehszlovák határszakasz határköveinek története 1938-ban 139–160. p.

Néprajz

1. Tari Lujza: Nógrád megye népzenejének 20. századi gyűjtői 161–192. p.
2. Kapros Márta: A Nógrád vármegyei múzeum néprajzi anyaga 1891–1944 193–234. p.
3. Molnár Ildikó: A női alkoholizmusról egy nógrádi parasztasszony példáján 235–252. p.

A Palócok a múltban és a jelenben címmel rendezett konferencia előadásai

1. Kósa László: Bevezető előadás 257–262. p.
2. Páldi-Kovács Attila: A palócok eredete, etnikai összetevői 263–276. p.
3. Selmeczi Kovács Attila: A palócok kutatása a kezdetektől napjainkig, különös tekintettel Reguly Antal tevékenységére 277–286. p.
4. B. Kovács István: A palócok egy szlovák nyelvész szemével (ahogy Jozef Škultéty látta a 19–20 sz. fordulóján) 287–292. p.
5. Petecsák Tivadar: A palóckutatás célkitűzései, megvalósulása és eredményei 293–298. p.
6. Voigt Vilmos: Egy új palóckutatás az új évezredben 299–308. p.
7. Limbacher Gábor: A palóc régió kutatási programja a jelenben 309–332. p.
8. Fejős Zoltán: A regionalizmus kérdései és az „új palóckutatás” 333–344. p.
9. R. Várkonyi Ágnes: Természet és társadalom – A történeti ökológia lehetőségei 345–374. p.
10. Lengyel Ágnes: Szempontok a palóc népi vallásosság kutatásához 375–388. p.
11. Varga Lajos: A hívek kapcsolata a templommal és a lelkipásztorral Pásztón 389–396. p.
12. Sándor Anna: A Nyitra-vidék palóc nyelvjárások 397–408. p.
13. Lázár Katalin: A palócföld népdalai 409–420. p.
14. Cs. Schwalm Edit: A palóc népi táplálkozás jellemzői a 19–20. század fordulóján 421–430. p.
15. Gyurkó György: A népi átkok orvosi magyarázatáról 431–434. p.

A „palóc” névválasztás indítéka és jelentéstartalma intézmények, rendezvények körében:

16. Praznovszky Mihály: A Palócföld folyóirat elnevezése 435–444. p.
17. Badin Ádám – Fábán Edit: „Palócország – Meseország” – Palóc mesemondó verseny 445–454. p.
18. Reznicek László – Vincze Anita: Palóc Népművészeti és Házipari Szövetkezet, Szécsény 455–457. p.
19. Forgács Ákos: Miért éppen „Palócgazda”? 458. p.
20. Jenei Krisztina: „Palóctudor”

Természettudomány

1. Hír János: A Kárpát-medence középső miocén rágcsálófaunájának rövid áttekintése 13–32. p.

2. Prakfalvi Péter: Jobbágyi környékének földtani, vízföldtani és őslénytani érdekességei 33-48. p.

Régészet

1. Vaday Andrea - Hancz Erika:
Középkori temető és telep részlete Balassagyarmaton 49-80. p.

2003-2004

Történelemtudomány

Történelem

1. Kovács Anna: Nagy Iván - Néhány vonás egy tudós portréjához 7-12. p.
2. Szvircsek Ferenc:
A nógrádi szénbányászat újjáépítésének időszaka, 1945-1949 15-60. p.
3. Dr. Suba János: Az első magyar-szlovák határ leírása 61-80. p.
4. Fodor Miklós Zoltán: Adalékok Budinszky László politikai szerepéhez 81-100. p.
5. Balogh Zoltán: Nagyoroszi zászlók a Nógrádi Történeti Múzeum
Történeti tárgyi gyűjteményében 101-118. p.
6. Harth Tamás: Adatok Balassagyarmat szőlő-
és bortermelésének történetéhez 119-133. p.
7. Puntigán József: Zsidó emlékek Losoncon 299-314. p.
8. Bozó Gyula: 1956 egyetemista szemmel 315-336. p.

Művészettörténet

1. Kazareczki Noémi: A gótikus és a reneszánsz stílus együttélése
Nógrád és Borsod megye templomépítészetében 135-158. p.
2. Matits Ferenc: Fayl Frigyes festőművész pályaképe 159-172. p.
3. K. Peák Ildikó: Iványi (egy festőművészről) 173-184. p.
4. Shah Gabriella: A pásztói képzőművészeti gyűjtemény 185-202. p.

Régészet

1. Vaday Andrea: Kazár:
(többkorszakú régészeti lelőhely feltárásának előzetes jelentése) 203-216. p.
2. Tankó Károly: Egy díszített kelta kardhüvely Balassagyarmatról 217-224. p.

Néprajz

1. Kapros Márta: A matyó kézimunkák a nógrádi falvak
textilkultúrájában 225-238. p.
2. Lengyel Ágnes: A szakrális ponyvanyomtatványok jellemzői,
Szerepük a palóc népi vallásosságban 239-256. p.
3. Molnár Ildikó: A néprajztanítás története 257-274. p.
Az oktatási rendeletek, tantervek és tankönyvek tükrében

Természettudomány

1. Dr. Hír János: Miocén korú gerinces maradványok gyűjtéstechnikája 275-290. p.

2. Pásztai Andrea: A pulai alginitbánya halfossziliáinak őslénytani és paleoökológiai vizsgálata	291-298. p.
Muzeológia	
Praznovszky Mihály: <u>Hídváry Pisti</u>	337-339. p.
2005	
Történelemtudomány	
Történelem	
1. Petercsák Tivadar: Nemesi és paraszti közbirtokosságok Nógrád megyében	77-86. p.
2. Kazareczki Noémi: Berha István zeneszerző-karnagy életútja	87-106. p.
3. V. Bene Orsolya: Egy inas visszaemlékezései az első világháború idejéből	107-118. p.
4. Fodor Miklós Zoltán: Nyilaskeresztes pártok jelenléte az 1930-as évek Nógrád megyéjében	119-136. p.
Irodalomtörténet	
1. Praznovszky Mihály: Egy XIX. Századi hölgy – Mauks Ilona emlékirata	193-202. p.
2. Kerényi Ferenc: Velünk élő klasszikusok	273-275. p.
Művészettörténet	
1. Matits Ferenc: Madarász Victor festőművész és rézárkereskedő	203-210. p.
2. K. Peák Ildikó: Egy kis „szocmodern” (Albumok a Nógrádi Történeti Múzeum képzőművészeti gyűjteményében)	211-220. p.
3. Shah Gabriella: Részletek Csohány Kálmánné és Csohány Kálmán levelezéséből	221-238. p.
Természettudomány	
1. Dr. Hír János: Potencionális korai- és középső miocén ősgerinces lelőhelyek Észak-Magyarországon	239-254. p.
2. Pásztai Andrea: Az Eger környéki oligocén tardi agyag halmaradványai	255-272. p.
Régészet	
1. Tankó Károly: Pásztó-Csontfalva előzetes jelentés a 21-es út négysávúsitását megelőző régészeti feltárásról	137-146. p.
2. Vaday Andrea: Kazár (többkorszakú régészeti lelőhely feltárásának előzetes jelentése II.)	147-156. p.
Néprajz	
1. Flórián Mária: Gerezna	157-170. p.
2. Lengyel Ágnes: Rózsaszimbolika a népi imádságokban és kultuszban	171-184. p.
3. Ujváry Zoltán: Gyulai Pál két versének folklór párhuzamai	185-192. p.

AND GRADUATE STUDENTS
FROM EVERYWHERE.